

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1996 **1** letnik 50

ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 50
LETO 1996

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

UDK 949.712(05)
UDC

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 5. 1996.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Niko Hudelja, dr. Vlado Valenčič in Peter Ribnikar (nemščina), Lidija Berden, dr. Janez Stanonik in Irena Šumi (angleščina), dr. Irene Mislej (španščina) in dr. Boris Gombač (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 1769-210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 4500 SIT, za društvene člane 3200 SIT, za društvene člane-upokojence 2400 SIT, za društvene člane-štolente 1600 SIT (vse za leto 1996).
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **1160 SIT**.

Naročnina za tujino znaša za ustanove 75 DEM (50 USD), za posameznike 55 DEM (37 USD) in za študente 35 DEM (24 USD) oziroma ekvivalent v nacionalni valuti. Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620-10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, september 1996

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Prof. dr. Ignacij Voje praznuje sedemdesetletnico (Vasko Simoniti) 5–10
 Prof. Dr. Ignacij Voje Is Celebrating His Seventieth Anniversary

RAZPRAVE – STUDIES

- Ferdo Gestrin, Suženstvo – prisilna migracija Slovanov v Italijo 11–20
 Slavery – Forced Migration of Slavs to Italy
- Dušan Kos, V primežu pobožnosti, karierizma in (samo)preskrbe (od konca 13. do začetka 15. stoletja) 21–46
 In Ties of Cereerism and Taking Care (of oneself by oneself) (From the End of the 13th Century till the Beginning of the 15th Century)
- Branko Reisp, Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja 47–52
 Cartels of Tournament 1652 in Ljubljana (from the National Museum Library)
- Vlado Valenčič, Prebivalstvo po župnijah na Kranjskem v letih 1778 in okrog 1780 53–63
 Population in Carniolan Parishes in the Year 1778 and about 1780
- Janez Stanonik, Očipve in Ottawa 65–69
 Ojibway and Ottawa Indians
- Peter Ribnikar, Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi 71–93
 Benevolent Society for Slovene University Students in Prague
- Irene Mislej, Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki. Pregled antifašističnega tiska 1929–1943 95–116
 The Community of Slovenian Emigrants from the Julian March in South America. A Survey of Antifascist Press 1929–1943
- France Martin Dolinar, Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946 (1. del) 117–144
 The Trial Against the Bishop of Ljubljana, Dr. Gregorij Rožman, August 21.–30., 1946 (Part 1)

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Anka Vidovič–Miklavčič – šestdesetletnica (Miroslav Stiplovšek) 145–146
 Anka Vidovič – Miklavčič – Sexagenarian

IN MEMORIAM

- Prof. dr. Bogdan Krizman (1913–1994) (Zvezdan Marković) 147–148
 Prof. Dr. Bogdan Krizman (1913–1994)
- Janko Jarc (1905–1995) (Stane Granda) 148

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

- Slovene Studies Day v Londonu (Irena Gantar Godina) 149
 Slovene Studies Day in London

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Duro Basler (+), Spätantike und frühchristliche Architektur in Bosnien und Herzegowina (Rajko Bratož) 150
- Luciano Spangher, Gorizia e il Convento e la Chiesa di San Francisco dei fratti minori conventuali (Branko Marušič) 151
- Branko Korošec, Gozdovi Slovenije skozi čas (Jože Maček) 151–153

Jože Maček, Statistika kmetijske rastlinske pridelave v Sloveniji v obdobju 1869–1939 (Stane Granda)	153–154
Slovenci in država (Ferdo Gestrin)	154–155
Janko Pleterški, Senca Ajdovskega Gradca (Jože Pirjevec)	155–157
Miha Brejc, Vmesni čas (Martin Šteiner)	157–158
Annales 4 in 5/94 (Avgust Lešnik)	158–160

OBVESTILA – INFORMATION

Obvestilo o letošnjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev (Franc Rozman)	64
Information on this year's Convention of Slovenian Historians	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 50, 1996, 1(102)	I–IV
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 50, 1996, 1(102)	

JUBILEJI

Prof. dr. Ignacij Voje praznuje sedemdesetletnico

Čas, ujet v enakomerno, brezbarvno, mehanično gibanje urnih kazalcev, je kot abstrakten pojem vsebinsko prazen kozmični ritem. Čeprav pravimo, da "čas teče" – in pri tem običajno ne mislimo na peščeno uro, kjer to lahko tudi vidimo – dejansko, kot so ugotovili modreci že pred stoletji, "tečemo" skozi čas ljudje. Brezoblični nadvse natančni enakomerni ritmi, ki jih danes odmerjajo uram, dnevom, mesecem in letom hladni kristali ali pa nihala že nekaj stoletij starih urnih mehanizmov, se zdijo vedno krajši. Vsebina, ki jo polnimo ljudje, je namreč vse gostejša. Še posebej je bilo vsebinsko polno zadnje desetletje, ko so si naglo sledili zgodovinski dogodki: Slovenci smo dobili državo, tam "nekje daleč na Balkanu", v nekdanji skupni državi, pa se morda končuje dolgotrajna vojna. Deset let burnih, manifestativnih, pogostokrat ekstatičnih trenutkov, ki jih le redkokdaj dojamemo v celoti tako na družbeni kot osebni ravni, je zgoščalo ritem našega vsakdana in dalo občutek, da je sicer tako različno doživljeni čas posameznika vsem "tekeli" hitreje.

V tem časovnem okviru mi je še povsem jasno pred očmi praznovanje šestdesetletnice dr. Ignacija Vojeta, profesorja za zgodovino jugoslovanskih narodov do konca 18. stoletja na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki "že" spet praznuje. Osemindvajsetega februarja 1996 je imel profesor Voje sedemdeset let, zdi pa se, da jih je imel šestdeset pred dvema, morda tremi leti. Enako vitalnega kot pred desetimi leti ga namreč redno srečujemo na Oddelku za zgodovino, ko v kabinetu nekaj bere in izpisuje ali ko v knjižnici kaj išče. Največkrat se v širšem krogu zapletemo

v pogovor in šele pogled na uro, na to neusmiljeno priganjalko, me opozori, da bo potrebno začeti s predavanji. Takrat se zavem, da profesor Voje ne predava več, da je v pokoju. Do leta 1993 je predaval celoten pregled in specialna poglavja zapletene zgodovine srednjega in zgodnjega novega veka južnoslovenskih narodov, po njegovi upokojitvi pa je bil predmet, že prej tudi nekoliko razširjen na zgodovino jugovzhodne Evrope, smiselno razdeljen na dva predmeta. Za univerzitetne učitelje, ki se ukvarjajo s starejšimi obdobji, je sicer povsem samoumevno, da obravnavajo v svojih predavanjih več stoletij ali celo, kot je to počel več desetletij profesor Voje, okoli tisočdvesto let (!) zgodovine. Vendar pa ta samoumevnost pri prezentaciji tako dolgega obdobja starejše zgodovine, kot ga je predaval profesor Voje, vendarle ni bila zgolj sad spoznanja o dolgotrajnem – nezgoščinem oblikovanju najrazličnejših političnih, družbenih, gospodarskih in kulturnih procesov, ampak je bila tudi posledica značilnega vrednotenja in razumevanja zgodovine ter gledanja nanjo v naši še neizživeti polpreteklosti.

Pri študiju zgodovine je med drugim moč spoznavati dele njene vsebine, razmišljati o objektivnosti in subjektivnosti doslej znanega ter odkriti tudi zmožnost človekovega zgolj relativnega spoznanja preteklosti. Tako kot nudijo danes, domnevam, "resnico" o zgodovini ne samo knjige in vsebine predavanj, ampak jo ustvarja tudi različen odnos univerzitetnih učiteljev do vprašanja, kaj početi z zgodovino, pa smo tudi študentje moje generacije, ki se je začela srečevati na univerzi z odkrivanjem "novih svetov" v preteklosti v začetku sedemdesetih let, lahko deloma spoznavali zgodovino skozi odnos naših učiteljev do nje. Bil je čas uradnega enostranskega razumevanja zgodovine in vendar, čeprav paradoksalno, veliko znanje naših profesorjev nam je dalo slutiti njihovo notranjo svobodo. Z velikim znanjem, ki so nam ga dajali, je v nas raslo spoznanje o njihovih individualnih duhovnih značilnostih in različnosti, o tem, kako daje znanje človeku, če ga je le-ta pripravljen prenesti s svojo individualnostjo, duhovno prostost. Profesor Voje je bil v tem zboru precej različno mislečih zgodovinarjev – zato pa tudi ne enoznačne zgodovine – med najmlajšimi. Zanj kot učitelja niso bili študentje nikoli švedna množica, ki jo je bilo potrebno razsvetliti, ampak je stal pred njim vedno posameznik-študent, ki mu je profesor želel prebuditi radovednost in odgovornost do preteklosti. V svojih predavanjih je skušal predstaviti predvsem tiste ključne probleme v zgodovini posameznih jugoslovenskih narodov, ki so imeli (in imajo še danes) svoje odmeve v sodobnem svetu. Na številnih ekskurzijah, ki jih je profesor Voje skrbno pripravil po različnih delih nekdanje Jugoslavije, pa se ni pokazal le kot imeniten poznavalec zgodovine in umetnosti, ampak tudi kot človek, ki preteklost vseskozi spoštuje. V svetu tako očitnih kontrastov in le težko premostljivih civilizacijskih zavezanosti se je Vojetov odnos do zgodovine izražal (in se izraža še danes) predvsem v tem, da ga zanima v njej Lepo in da v njej vidi Dobro.

Profesorja Vojeta odlikuje nekakšna apriorna naklonjenost do ljudi v zgodovini in do ljudi, ki jih srečuje v svojem času. Kaj je vpisano v genski kod, kako vpliva na človekovo podobo vzgoja, širše okolje v katerem prebiva, šola, študij in niz drugih stvari, ostajajo ne do kraja raziskane skrivnosti, vendar je Vojetovo blago naravo in nadvse strpno življenjsko držo verjetno sooblikoval tudi študij in z njim spoznavanje zgodovine balkanskega vrtljaka nasprotujočih si strasti. Prav v zmanjševanju in s tem izrivanju zgodovinskih vsebin iz šol, še posebej starejših obdobji, je namreč videl profesor Voje eno od velikih nevarnosti za oblikovanje izkrivljene, invalidne in netolerantne zgodovinske zavesti pri šolajoči se mladini. Toda vsa prizadevanja društev zgodovinarjev za izboljšanje položaja zgodovine v oblastnokatastrofalnem usmerjenem izobraževanju, o katerih je Voje tudi pisal,¹ so bila praktično brez pravega odmeva. Kot je ugotavljal v intervjuju za Naše razglede pred dobrimi desetimi leti, pa "zoževanje učenčevega zgodovinskega obzorja na novejšo in najnovejšo obdobje pomeni, da v času, v katerem toliko poudarjamo našo kulturno dediščino, režemo svoje korenine, korenine svoje zavesti, korenine kulture, ki nas vežejo z začetki našega nastajanja in razvoja. Potencirana usmerjenost k novejši

¹ Uloga stručnih istorijskih društava u oblikovanju programa sadašnjeg usmjerenog obrazovanja i u reformu "usmjerenog" obrazovanja istoričara na univerzitetima. Istoriografija, marksizam i obrazovanje, Nedelja marksističnih rasprava 85, Beograd 1986, 206–219.

zgodovini je prav tako nevarna in nesprejemljiva kot rešitve, ki jih za vso državo ponujajo 'skupna programska jedra' za zgodovino.² Ugotovitev in opozorilo sta bila aktualna. Močno omejen in s tem usmerjeno oblikovan zgodovinski spomin, ki se je naslanjal na pomanjkljivo predstavljeno zgodovino starejših obdobij, se je izrazil skozi obrazce mitologije; pretirano in selekcionirano poudarjanje najnovjših obdobij med šolajočo mladino (in tudi sicer med ljudmi, vsepovsod in brez vsake mere) pa naj bi načrtno ustvarilo novo mitologijo o neločljivi povezanosti med seboj težko povezljivih narodov. Državni interes, ki se je na tak izključujoč in pravzaprav nestvaren način skliceval na zgodovino, je bil od nje same šibkejši. Vojetova misel v Sloveniji tudi danes, sicer v spremenjenih razmerah in okvirih, ni izgubila aktualnega naboja, saj imajo med ljudmi pogosto veljavo s čustvi prežeta tolmačenja samo določenih obdobij slovenske zgodovine. Kljub temu pa se v osnovnem in srednjem šolstvu odnos do zgodovinskih vsebin počasi kakovostno spreminja in popravlja, začuda pa ostaja državni odnos mačehovski do nujnega razvoja in razširitve študija zgodovine na univerzi.

Glede na svoje delo in predmet poučevanja je profesor Voje dobro poznan v strokovnih krogih tudi zunaj slovenskih meja. S tem v zvezi je zanimiv in zgovoren naslednji del pogovora o zgodovini med kustosom mestnega muzeja v Zenici in slovenskim novinarjem, ki je poročal o žalostni bosenski stvarnosti:

"Prav. Kaj veš o bogomilih?"

"Bili so heretična krščanska sekta, ki so jih v srednjem veku papeži izobčili in so potem privzeli islamsko vero."

"Sramota. Največji poznavalec tega področja je Slovenec, Ignacij Voje, ki je prebrskal pravoslavne, turške in krščanske arhive. Kako lahko rečeš, da so bili bogomili heretiki?"³

Sporočilo povsem pogovorne ravni tega dela dialoga, ki je zadeval eno izmed najbolj zapletenih historiografskih tem – bogomile ter v bistvu vprašanje in vlogo Bosanske cerkve, ni bilo v laskanju slovenskemu novinarju in Slovencem, ampak je bilo opozorilo, da imamo Slovenci sami kompetentne poznavalce, ki nas lahko seznanijo o nadvse pomembnih vprašanih bosanske zgodovine. Na strokovno in znanstveno raven profesorja Vojeta pa seveda kaže njegova bibliografija, iz katere je razvidno, da je strokovnjak za določeno problematiko balkanskih narodov. Prof. dr. Vasilij Melik, ki je predstavil Vojetovo pot univerzitetnega učitelja in znanstvenika ob njegovi šestdesetletnici, je zapisal, da je jubilent vtisnil poseben pečat svojemu znanstvenemu delu tudi "s posrečenim povezovanjem slovenske zgodovine in slovenskih problemov s problematiko bosanske, dubrovniške, turške zgodovine."⁴ Tej usmeritvi profesorja Vojeta lahko do določene mere sledimo tudi v zadnjem desetletju v njegovih razpravah in člankih, predavanjih in nastopih na različnih znanstvenih srečanjih. Skoraj dvestotim bibliografskim enotam⁵ je Voje v zadnjih desetih letih dodal preko sto novih, ki zajemajo poročila,⁶ ocene,⁷ diskusijske in polemične prispevke,⁸ enciklopedijska gesla,⁹ nekrologe,¹⁰ jubilejne zapise,¹¹ strokov-

² Naši razgledi, 8. marca 1985.

³ Ervin Hladnik-Milharčič, Država brez meja. Delo, Sobotna priloga, 29. julija 1995.

⁴ Vasilij Melik, Ignacij Voje – šestdesetletnik. ZČ, 40/1-2, 1986, 5-7.

⁵ Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Ignacija Vojeta. ZČ, 40/1-2, 1986, 8-13.

⁶ ZČ, 40/3, 1986, 336-338; Glasnik Slovenske matice, XIII/1, Ljubljana 1987/88, 13-14; Zbornik Filozofske fakultete, Ljubljana 1989, 69-73; Glasnik Slovenske matice, XVIII/1-2, Ljubljana 1994, 87-90.

⁷ Josip Lučić, Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća. ZČ, 34/4, 1980, 391-402; Nada Klaić, Critice o Vukovaru u srednjem veku. ZČ 40/3, 1986, 342-345; Branislav M. Nedeljković, Liber Viridis. ZČ, 40/3, 1986, 345-346; Pavo Živković, Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjevjekovnoj Bosni. ZČ, 41/1, 1987, 189-193; Darja Mihelič, Piranska notarska knjiga (1284-1288). ZČ, 41/2, 1987, 365-366; Pavo Živković, Ekonomsko socialne promjene u bosanskom društvu u 14 i 15 stoljeću. ZČ, 41/2, 1987, 367-369; Dušanka Dinčić-Knežević, Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku. ZČ, 41/4, 1987, 734-736; Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I. ZČ, 41/4, 1987, 736-740; Radomir P. Guberinić, Stari trg i rudnik Brskovo. ZČ, 42/1, 1988, 141-142; Ob knjigi Srbske akademije znanosti in umetnosti Iliri in Albanci – Znanstveni prispevek – možnost za politično pomiritev. Naši razgledi, 26. avgusta 1988, 501-502; Ruža Čuk, Srbija i Venecija u XIII i XIV veku. ZČ, 43/1, 1989, 137-139; Spisi dubrovačke kancelarije (Monumenta historica Ragusina), 2. ZČ, 43/3, 1989, 457-459; Miroslav Pahor – Janez Šumrada, Statut

ne članke¹² ter razprave, objavljene doma¹³ in v tujini.¹⁴ Svoja študijska in raziskovalna dognanja je posredoval tudi v več knjigah. Z monografijo o kreditni trgovini v srednjeveškem Dubrovniku¹⁵

piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. ZČ, 44/1, 1990, 135–136; Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277. ZČ, 44/1, 1990, 136–138; Beno Kotruljević (Benedetto Cotrugli), O trgovini i savršenom trgovcu. ZČ, 44/3, 1990, 472–474; Džuro Tosić, Trg Drijeva u srednjem vijeku. ZČ, 44/4, 1990, 639–641; Dubrovački horizonti, I–XXII. ZČ, 45/2, 1991, 335–339; Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje. ZČ, 45/2, 1991, 339–342; Vasko Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. ZČ, 45/3, 1991, 499–502; Branko Korošec, Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in stvarnosti. Kronika, 39/3, 1991, 105–106; Josip Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike. ZČ, 46/2, 1992, 274–275; Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu. ZČ, 47/1, 1993, 152–154; Bitka pri Sisku (1593–1993). ZČ, 47/3, 1993, 476–478; Paul Meinhard Strässle, Der internationaler Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261–1484 im Spiegel der sowjetischen Forschungen. ZČ, 47/3, 1993, 475; Erna Umek, Erbergi in dolski arhiv. ZČ, 47/4, 1993, 597–598; Igor Grdina, Celjski knezi v Evropi. ZČ, 48/3, 1994, 428–429; Spisi dubrovačke kancelarije (Monumenta historica Ragusina, 4). ZČ, 48/4, 1994, 579–580; Begegnung zwischen Orient und Okzident, Österreichische Osthefte, 35/2, Wien 1993, 345–349; Zum 400. Jahrestag der Schlacht bei Sisak (1593–1993), Österreichische Osthefte, 36/2, 1992, 339–341.

⁸ Jugoslovenski naučni skup o problemima orientalistike sa posebnim osvrtom na izdavanje izvora. Prilozi za orijentalnu filologiju, 37, Sarajevo 1987, 272–274; Ali res znanstvene "zmede"? Še enkrat o knjigi Iliri in Albanci. Naši razgledi, 7. oktobra 1988, 587; Pisateljcu Petru Božiču v razmislek. Naši razgledi, 11. avgusta 1989, 443.

⁹ Enciklopedija Slovenije. 1, 1987: Avstrijsko-turške vojne, 151–152; Balkanologija, 179–180; Balkanski polotok, 279–280; Beograd, 242–243; Bizanc, 278–279; Bizantologija, 279–280; Bogomili, 286–297; Bosna in Hercegovina, 337–338. Enciklopedija Jugoslavije. 3, 1987: Gregor Čremošnik, 89. Enciklopedija Slovenije. 2, 1988: Črna gora, 148–149; Gregor Čremošnik, 145. Enciklopedija Jugoslavije. 4, 1989: Jadran Ferluga, 115. Enciklopedija Slovenije. 3, 1989: Jadran Ferluga, 98. Enciklopedija Slovenije. 4, 1990: Hrvatska, 57–60; Dubrovaška republika, 60. Enciklopedija Slovenije. 5, 1991: Kosovo, 319–320; Kovač Karel, 337. Enciklopedija Slovenije. 6, 1992: Kuripečič Benedikt, 79; Makedonija, 372–373.

¹⁰ Ljuben Lape. ZČ, 40/1–2, 1986, 153–154; Vinko Foretić. ZČ, 41/1, 1987, 173–174; Spominska slovesnost ob 80-letnici rojstva prof. dr. Metoda Mikuža. ZČ, 44/1, 1990, 125–127; Dr. Irma Čremošnik. ZČ, 44/3, 1990, 464; Povodom stogodišnjice rođenja dra G. Čremošnika. Dubrovački horizonti, XXII/30, 1990, 37–38; Nada Klaić. Celjski zbornik 1990, Celje 1990, 301–302; Akademik prof. dr. Branislav Durdev. ZČ, 49/2, 1995, 303–304; Prof. dr. Josip Lučić. ZČ, 49/2, 1995, 304–306; Bogo Grafenauer. Zgodovina v šoli, IV/3, Ljubljana 1995, 3–5.

¹¹ Prof. Ferdo Gestrin – sedemdesetletnica. Naši razgledi, 7. novembra 1986, 608–609; Ferdo Gestrin – sedemdesetletnik. ZČ, 40/4, 1986, 479–485 (z bibliografijo); Branko Reisp – šestdesetletnik. Kronika, 36/3, 1988, 266–267; Delo dr. Karla Kovača v dubrovniškem arhivu. Arhivi, XI/1–2, Ljubljana 1988, 27–29; Vasilij Melik – sedemdesetletnik. ZČ, 45/1, 1991, 5–13 (z bibliografijo); Jadran Ferluga – petinsedemdesetletnik. ZČ, 49/1, 1995, 127–128.

¹² Prvo srečanje s srbskim samostanom Studenico (ob praznovanju osemstoletnice obstoja). Obzornik, 12, Ljubljana 1986, 854–862; Nastava istorije i jugoslovenski patriotizam. Godine potiskivanja, Četvrti jul, XXVI/1345, 15. mart 1988, 11; Najstarejši znani načrt mesta Ljubljane. Obzornik, 3, Ljubljana 1988, 221–225; Poseganje celjskih grofov v jugoslovanski in evropski prostor. Obzornik, 7/8, Ljubljana 1988, 555–561; Sedem tančic kosovske bitke. Nedeljski dnevnik 23. aprila 1989, 30. aprila 1989, 7. maja 1989, 14. maja 1989; Zgodovinski pomen kosovske bitke. Neodložena bitka za Balkan. Delo, Sobotna priloga, 24. junija 1989; Pomniki kosovskega boja. Večer, 24. junija 1989; Kreditno poslovanje u srednjovjekovnom Dubrovniku. Dubrovački horizonti, XXI/29, Zagreb 1989, 60–66; Skrb za rudarje na Kosovu u srednjem veku – "Kraj srebrni in zares še zlati". Dnevnik, 31. oktobra 1989; Prepletanje legende in resničnosti. Borec, XLI/19–11, 1988, 1220–1226; Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa, 8/1954. Ljubljana 1990 (hrbna stran); Dubrovnik tretjič na smrtni postelji – slovenske vezi z jadranskim biserom so že stare. Nedeljski dnevnik, 20. oktobra 1991; Walko-War. Opustošeni Vukovar v projekciji srednjega veka. Naši razgledi, 6. decembra 1991; Slovenske veze sa jadranskim biserom jako su stare. Dubrovački horizonti, XXIII/32, Zagreb 1992, 137–138; Pod zlatim soncem Filipa II. Makedonskega. Novi makedonski državni simboli. Delo, Sobotna priloga, 22. avgusta 1992; "Turški strah" je blodil po Evropi. Razstava turkerij na Ptujem gradu. Delo, Sobotna priloga, 5. novembra 1992; Ime Ljubljana v zapisih dubrovniških notarjev. Delo, Književni listi, 7. aprila 1994; Romanja Celjskih grofov. Mohorjev koledar 1996, Celje 1995; Neuklonljivi Dubrovnik. Mohorjev koledar 1996, Celje 1995.

¹³ Katarina Celjska-Kotromanička in njen pečat. Celjski zbornik 1977/78, Celje 1991, 287–292; Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva. ZČ, 41/2, 1987, 257–264; Turški vpadi na Kras in njihove posledice. Lokev skozi čas (Zbornik), Ljubljana 1987, 34–48; Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi. ZČ, 41/2, 1987, 473–492; Regesti pismem Mihaela Šuttaka, upravitelja posesti knezov Battyanyjev v Prekmurju. Arhivi, XI/1–2, Ljubljana 1987, 79–82; Poskusi kvantifikacije trgovskega prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku. ZČ, 42/3, 1988, 373–387; Zaslíševanje ujetnikov iz Bosne v času turških vpadov v slovenske dežele. Prilozi instituta za istoriju, XXIII/24, Sarajevo 1988, 33–44; Neki novi rezultati jugoslovenske historiografije o narodima Jugoslavije u srednjem vijeku do kraja 15. stoljeća. Pouk zgodovine, 1–2, Zagreb 1989, 29–39; Dubrovniški arhiv kot vir za slovensko glasbeno zgodovino. ZČ, 43/2, 1989, 193–199; Nepoznati plan Zadra iz 1571. godine. Zadarska revija, 4, Zadar 1989, 359–364; Utvrđivanje slovenačkih gradova za odbranu pred turskim provalama. Zbornik: Vojne krajine u jugoslovenskim zemlja-

je napisal vrhunsko razpravo (nagrajeno z nagrado Sklada Borisa Kidriča), ki je, kot jo je ocenil prof. dr. Ferdo Gestrin, "izredno pomemben prispevek slovenskega avtorja k poznavanju srednjeveške gospodarske zgodovine Dubrovnika in njegovih povezav z balkanskim in italijanskim prostorom."¹⁶ V knjigi Svetovna dediščina v Jugoslaviji pa je med drugim predstavil celovit sintetični prikaz dubrovnške zgodovine, ki je namenjena širšemu krogu bralcev.¹⁷ Skupaj z Ivanom Grobelnikom je znova pripravil učbenik za srednješolce,¹⁸ s predelavo študijskih skript pa je bralni publiki ponudil knjigo, ki omogoča vpogled v zapleteno zgodovinsko podobo Balkana v srednjem in zgodnjem novem veku.¹⁹ Dober mesec potem, ko je profesor Voje praznoval sedemdeseti rojstni dan, je izšla njegova nova knjiga. V njej so združene tiste že objavljene (in tudi povsem nove) avtorjeve razprave, ki med seboj smiselno povezane, obravnavajo "turško obdobje" in njegove posledice v slovenski zgodovini. Zbrane v eni knjigi ponujajo celovit vpogled v določeno problematiko 15. in 16. stoletja ter "izmerijo" njen značilen vpliv na naslednja stoletja, nenazadnje vse do danes.²⁰

Sprehod skozi znanstveno in strokovno delo profesorja Vojeta kaže, da je sprejel pravzaprav vse izzive, ki jih je predenj postavil poklic zgodovinarja – bil je univerzitetni učitelj in pisec zgodovinskih del, ki so namenjena šolski mladini, študentom, strogim znanstvenikom in vsemu tistemu občinstvu, ki ga zanima zgodovina kot nepogrešljiva duhovna hrana; vrhu tega so se med njegovo delo vrivale tudi številne administrativne dolžnosti, ki jih je opravljal v združbah zgodovinarjev ali pa na službenem mestu na fakulteti.²¹

ma u novom veku do karlovačkog mira 1699, SANU, Odeljenje istorijskih nauka, knjiga 12, Beograd 1989, 257–273; Delež Gregorja Čremošnika pri proučevanju ekonomske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih držav. ZČ, 44/2, 1990, 279–284; Migracioni procesi iz Bosne u slovenačkim zemljama za vrijeme turskih provala u 16. stoljeću. Zbornik: Migracije i Bosna i Hercegovina, Institut za istoriju, Sarajevo 1990, 89–99; Ob sedemdesetletnici oddelka za zgodovino FF v Ljubljani. ZČ, 44/4, 1990, 603–611; Celjski grofi in Dubrovnik. Celjski zbornik, Celje 1990, 27–41; Odnos med Kozmom Ravbarjem in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju. ZČ, 45/1, 1991, 33–40; Pomen Miklošičevih študij in izdaj virov za preučevanje zgodovine južnoslovanskih narodov. Miklošičev zbornik, Maribor 1991, 185–205; Anton Melik – zgodovinar in avtor zgodovinskih učbenikov. Geografski vestnik, LXII, Ljubljana 1991, 51–60; Domžalsko območje v gradivu o prostorskih predstavah 18. stoletja. Kronika, 39/3, 1991, 45–50; Turški vpadi na pujsko območje in njihove posledice. Srečanje z Jutrovim na pujskem gradu (zbornik in katalog), Ptuj 1992, 21–29; Fran Miklošič in Dubrovniški arhiv. Miklošičev zbornik, Obdobja 13, Ljubljana 1992, 565–576; Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16.–18. stoletje). ZČ, 46/3, 1992, 323–333; Fragmenti spominov dr. Gregorja Čremošnika na sarajevsko življensko obdobje. Celjski zbornik 1992, Celje 1992, 209–216; Prikaz Celjskih grofov v Kosovih delih. ZČ, 48/1, 1994, 47–53; Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije. ZČ, 49/1, 1995, 67–74.

¹⁴ Il riscatto dei Friulani dalla prigionia turca. Memorie storiche Forogiuliesi, LXVI, Udine 1987, 141–154; La guerra tra Venezia e l'impero Ottomano e gli echi politici di queste nelle terre Slovene. Congressi sulle relazioni tra le due sponde Adriatiche, 5 (I rapporti politici e diplomatici), Roma 1988, 107–120; Il credito nella Ragusa medievale. Ragusa e il Mediterraneo: Ruolo e funzioni di una Republica marinara tra medioevo e età moderne, Bari 1990, 45–60; Die Entwicklung des Kosovo im Lichte der ethnischen Prozesse bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. Österreichische Osthefte, 22, Wien 1991, 258–283; Die Auswirkungen der Türkeneinfälle in Krain und der Steiermark und die Verbreitung des Protestantismus im 16. Jahrhundert. Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit, München 1995, 160–173.

¹⁵ Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, Knjiga XLIX, odjeljenje društvenih nauka, knjiga 19. Sarajevo 1976.

¹⁶ ZČ, 31/1–2, 1977, 229–230.

¹⁷ Svetovna dediščina v Jugoslaviji. Unesco – Naravne in kulturne znamenitosti. Ljubljana 1990 (skupaj z Janezom Höflerjem in Matjažem Pucem).

¹⁸ Zgodovina 2. Ljubljana 1990.

¹⁹ Oris zgodovine jugovzhodne Evrope – srednji vek. Ljubljana 1992; Oris zgodovine jugovzhodne Evrope – novi vek. Ljubljana 1992; Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja. Ljubljana 1994.

²⁰ Slovenci pod pritiskom turškega nasilja, Ljubljana 1996.

²¹ Naštejmo le nekatere:

– član Jugoslovanskega nacionalnega komiteja za balkanologijo (1975–1989, podpredsednik od 1981 do 1989);

– član Jugoslovanskega komiteja za bizantologijo (1982–1987);

– član Jugoslovanske komisije UNESCO pri pripravi 2. izdaje Kulturne zgodovine človeštva v organizaciji Leksikografskega zavoda v Zagrebu – vodja skupine za V. knjigo (1982–1986);

"Zelenca", ki bijeta uro v mestnem stolpu prelepega Dubrovnika, ne opozarjata z udarci po zvonu le na to, da je minila še ena ura, ampak nas tudi *spomnita*, da se je začela nova. Dubrovniška "zelenca" tako napovedujeta tudi čas, ki prihaja. V njem želim profesorju dr. Ignaciju Vojetu, da bi uresničil vse svoje želje, da bi užival, da bi bil zadovoljen in vesel ter da bi skupaj obiskala "njegov" Dubrovnik in trajno ujela trenutek časa v skupni sliki pred izvornikom "zelencev", tistih, ki danes časa ne odmerjata več, ampak ga, tako kot samo mesto, predstavljata.

Še na mnoga leta in vse najboljše, dragi Nace!

Vasko Simoniti

Ferdo Gestrin

Suženstvo – prisilna migracija Slovanov v Italijo

Suženstvo v Sredozemlju po propadu antike ni izginilo, čeprav ni imelo več poprejšnje vloge. Antični poljedelski sužnji, ki so tvorili večino, so izginjali, povečevalo pa se je število nesvobodne hišne delovne sile, ki se je obnavljala v vedno večjem obsegu z nakupom. Sužnji so postali trgovsko blago. Poglavitni kupci sužnjev, med katerimi so v zvezi z značajem dela močno prevladovali sužnje (ok. 90%), so postajali višji sloji mest, ki so od 9. stoletja dalje v velikem delu Sredozemlja in še posebej v Italiji doživljala gospodarski vzpon po recesiji v času propadanja antike in preseljevanja ljudstev. Rastoče meščanstvo je oživljalo tovrstno suženstvo.¹ Po drugi strani pa se je ob razkroju rodovno-plemenske družbe med ljudstvi, ki jih je čas preseljevanja ljudstev pripeljal na območje Sredozemlja, kakor npr. Slovane na Balkan, suženstvo šele utrjevalo.² Prav tod pa je bil od začetka visokega srednjega veka dalje več stoletij eden izmed poglavitnih virov suženjske delovne sile, ki se je prisilno zlivala zlasti v Italijo, gospodarsko najbolj razvito območje Sredozemlja. Ta izvoz sužnjev, zlasti suženj, je označiti za eno izmed oblik migracij slovanskega prebivalstva z vzhodne jadranske obale v Italijo.³

Trgovina s sužnji z vzhodne jadranske obale je posredovala človeško blago v vsa večja italijanska jadranska mesta od severa do juga polotoka pa tudi na Siciliji, a prav tako globoko v notranjosti Italije (Emilia-Romagna, Toskana, Apulija, Kalabrija, Ligurija). Znana italijanska trga s sužnji sta bila Benetke in Genova. Benetke so bile pomemben kupec tudi slovanskih sužnjev. Mnogi podatki dokazujejo, da so Benečani pokupili na vzhodni jadranski obali mnogo več sužnjev, kakor drugi italijanski trgovci iz posameznih obalnih mest. O vlogi Benetk v trgovini s sužnji nasploh govori hvalisanje doža Moceniga I. 1421, torej v času, ko je trgovina s sužnji bila že v upadanju, da so v mestu letno prodali sužnjev za vrednost 30.000 dukatov samo trgovcem v Milanu.⁴

Poglavitni posredniki v trgovini s sužnji z vzhodno jadranske obale proti Italiji so bila dalmatinska mesta. Suženstvo se je namreč tudi v njih oživljalo vsaj od 11. stoletja dalje; presežki tovrstne delovne sile pa so se kot trgovsko blago prodajali naprej. S trgovino s sužnji so se v obravnavanem obdobju ukvarjali trgovci iz Kotora, Dubrovnika, Korčule, trga Drijeva, Splita, Šibenika, Skradina, Trogira, Hvara, Zadra, Korčule, Stona in Trebinja. Seveda je v vseh teh dalmatinskih komunah suženstvo obstajalo ves srednji vek in v marsikakšnem statutu zasledimo določbe o sužnjih, ki so bili zlasti do 14. stoletja kar sorazmerno številna delovna sila.⁵

¹ A. d'Amia, *Schiavitù romana e servitù medievale*, Milano 1931, str. 149 in 177.

² B. Grafenauer, *Zgodnjefvdalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen postanek*, ZČ 14, 1960, str. 35–95; N. Budak, *Servi ranog srednjeg veka u Hrvatskoj i Dalmaciji*. Starohrvatska prosvjeta, 3. serija, 15, 1985, str. 255–268.

³ M. Spremić, *Dubrovnik (Raguse) et la Sicile postbyzantine*, v *Byzantinische Forschungen*, *Internazionale Zeitschrift für Byzantinistik* 5, 1977, str. 390.

⁴ Ch. Verlinden, *Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche nel basso Medio Evo alla luce della tratta degli schiavi*, v *Momenti e problemi della storia delle due sponde adriatiche*, ed. P.F. Palumbo, Roma 1973, str. 103–139; V. Čurčić, *Trgovina robljem u srednjem veku u Bosni i Hercegovini*, *Sarajevski novi list* 25. dec. 1941; A. Silajdžić, *O slučajevima ropstva zabelježenim u sudskom protokolu sarajevskog kadije iz godine 1556/57 godine*, *Glasnik vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ III/8–12*, 1952, str. 243 op. 5; P. Živković, *Mletačka trgovina bosanskim robljem v srednjem vijeku*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 21–27, 1976, str. 52.

⁵ N. Budak, *Pregled literature i objavljenih izvora o problemu servov i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 17, 1984, str. 5–34; isti, *Oslobađanje serva i ancila i napuštanje*

Zaledne dežele, zlasti Bosna, so bile poglavitni vir tako za kritje potreb po sužnjih v obalnih mestih samih kakor tudi za trgovsko poslovanje z njimi. V Bosni so v tem obdobju poznali institucijo suženjstva. Toda v suženjstvo so iz različnih, tedaj celo legalnih vzrokov, padali tudi svobodni ljudje. Sužnji so postajali vojni ujetniki. Lakota in beda sta po drugi strani pognali mnogo ljudi v suženjstvo. V stiski so ljudje sami sebe, mož ženo, starši otroke prodajali v suženjstvo. Niso pa bili redki tudi primeri, ko so lovci na ljudi ujetnike spreminjali v sužnje. Lastniki so z njimi svobodno razpolagali in jih tudi prodajali, še posebej, če je šlo za bosanske patarene. Seveda so tudi kristjane prodajali kot patarenske sužnje. V primorskih mestih so jih prodajali lastniki oz. trgovci iz zaledja pa tudi trgovci teh mest, zlasti Dubrovčani, ki so hodili sami v nakup ali pa so ustvarjali v notranjosti postojanke in celo trgovske mreže za nakup sužnjev. Sužnji z Balkanskega polotoka in zlasti iz Bosne (npr. s področja rek Bosne, Usore, Sane in Vrbasa) ter tudi Hrvaške (Požega, Srem) in Ogrske (de Ungaria) so bili v trgovini s sužnji na vzhodni jadranski obali poleg sužnjev iz črnomorskih območij najštevilnejši. Večina sužnjev, ki je tako prišla v dalmatinska mesta, pa je z nakupi italijanskih trgovcev šla predvsem naprej v Italijo.⁶

Sužnje so na vzhodni jadranski obali kupovali italijanski trgovci obalnih mest (Gradeža, Benetk, Ancone, Ferma, Ortone, Barlette, Tranija, Malfette, Barija, Monopolija itd., na Siciliji Messine, Catanije in Sirakuz, na zahodni obali Italije pa Salerno, Ravella ob amalfijski obali in nato zlasti Genove) in tudi mest v notranjosti (npr. Padove, Mantove, Cremona, Bologne, Peruggie, Ascolija, Prata, Firenz in Siene). Toda slovanske, zlasti bosanske sužnje so prodajali tudi v Levanto, na Kreto, v Akro (Akon) in Tripoli, a v zahodnem Sredozemlju v Marseille, na Maiorco in katalonski trgovci iz Sicilije ter Barcelone so bosanske sužnje posredovali tudi v mnoge kraje Katalonije, npr. v Barcelono, Perpignan, Tortoso, Valencio in drugam. Po ohranjenih dokumentih in po oceni avtorjev sta Benetke in Apulija absorbirala največ sužnjev. Benetke, tedaj že srednjeveško vele mesto, so same za svoje potrebe potrebovale veliko sužnjev, po drugi strani pa so bili Benečani največji trgovci s človeškim blagom. Prodajali so sužnje daleč izven ozemlja Republike v Milano in Padsko nižino, kjer so jim bili konkurenti Genovežani, dalje v Toskano, kjer sta Firence in Siena pokupili veliko sužnjev in jih prodajali tudi naprej na zahod, za Apulijo pa je bila dalmatinska obala najbližji rezervoar za sužnje (tja so prihajali sužnji tudi iz Afrike, Levante in Črnomořja). Bari je bil poglavitno tržišče zanje. Že od normanskih časov je bila povezava z Dubrovnikom in Kotorom zelo tesna. Na veliko tržišče s sužnji v Apuliji pa so vplivali bizantinska in arabska tradicija, nato pa celotni gospodarski, družbeni in politični razvoj v južni Italiji in Siciliji. Že od ok. srede 11. stoletja je bilo število slovanskih sužnjev v Apuliji tolikšno, da ne gre dvomiti o tem, da so bili v večini. V letih 1050–1130 se zelo pogosto omenjajo "ancilae ex genere Sclavorum". Tudi v Bariju, središču teme so bili tedaj že slovanski sužnji.⁷

upotrebe njihove radne snage na istočnom Jadranu, *Historijski zbornik* 38/4, 1985, str. 115–130; Isti, *Servi i famuli-primerj izključivanja i marginalizacija u našim komunalnim društvima*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 16, 1983, str. 249–255; J. Le Goff, *Gli emarginati nell'Occidente medievale, v Il meraviglioso e il quotidiano nell'Occidente medievale*, Roma-Bari 1983; Ch. Verlinden, *L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen age*, *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 41, 1970, str. 57 sl.

⁶ K. Jireček – J. Radonić, *Istorija Srba* 2, Beograd 1923, str. 24, 122; G. Čremošnik, *Pravni položaj našeg roblja u srednjem veku*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. 2, 1947, str. 69 sl. (npr. "... confiteor quod mea propria voluntate dedi et vendidi me pro servo"); M. Spremić, *Dubrovnik*, o.c., str. 191; Isti, *Osmosi di popolazione tra le due Sponde adriatiche, Aspetti religiosi e chiesastici (sec. XIII–XV)*, v *Le relazioni religiose e chiesasticogiurisdizionali*, Roma 1979, str. 147 sl., 151 sl.; J.M. Martin, *L'esclavage en Pouille (fin du Xe siecle-milieu du XIIIe siecle)*, v *I rapporti demografici e popolativi*, Roma 1981, str. 53 sl.; Ch. Verlinden, *L'esclavage o.c.*, str. 91 sl.; Isti, *L'esclavage dans le centre et le nord de l'Italie continentale au bas moyen age*, v *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 40, 1969, str. 95; D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanju migracija našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 16/1, 1973, str. 42; F. Carabellese, *La Puglia nel secolo XV*, I. 1901, str. 36; G. Luzzatto, *Storia del commercio I*, Firenze 1914, str. 297; J. Lučić, *Pomorsko-trgovački dometi Dubrovnika u XIII stoljeću*, *Spomenica J. Matasovića*, Zagreb 1972, str. 152 sl.

⁷ G. Čremošnik, *Kancelariski i notarski spisi* 1, Beograd 1932; Isti, *Izvori za istoriju roblja i servilnih odnosa u našim zemljama srednjeg veka*, *Istorijsko-pravni zbornik* 1, 1948; Isti, *Spisi Dubrovačke kancelarije* 1, Zagreb (JAZU) 1951; M. Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva* 3, Beograd (SANU) 1967; J. Lučić, *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika na Mediteranu u XIII stoljeću*, *Rad (JAZU)* 357, 1971, str. 152 sl.; Isti, *Pomorsko-trgovački dometi Dubrovnika u XIII*

Večji del na vzhodni jadranski obali prodanih sužnjev v Italijo so bile sužnje, moških sužnjev pa po dosedaj znanih dokumentih ni bilo več kakor za desetino. V 14. stoletju pa je njihovo število še padlo. Večji del teh suženj so bile patarenke iz Bosne, vendar so bile med njimi tudi kristjanke: iz hrvaških ozemelj katoličanke, a iz srbskih pravoslavne. V Italiji so vse "neverne" sužnje pokatoličani. Večina suženj so bile mlade žene, dekleta in celo še otroci ("in populari aetate"), starejše žene so bile dobrodošle predvsem, če so imele otroke. Sužnje so bile največkrat hišna služinčad, dojilje, uporabljali pa so jih tudi kot priležnice (amica). Sužnji so bili predmet zastave, z njimi so plačevali dolgeve in kot lastnino so jih tudi dedovali. Prodajo, tudi zamenjavo ali osvoboditev sužnja so opravili pred notarjem. Gospodar je praviloma moral imeti za sužnja posebno listino kot dokaz, da je suženj. Če je ni imel, je moral ob takih dejanjih sužnja pripeljati na urad, da je potrdil svoje suženjstvo. Ob takih prilikah, pa tudi sicer, je suženj, ki je dokazal, da je katolik, mogel postati svoboden. V Dubrovniku in tudi v drugih prodajnih mestih se že od začetka 14. stoletja pojavljajo primeri osvobajanja sužnjev, ker so bili katoliki ali ker lastniki niso imeli listin o sužnju. Sicer pa pri poslovanju s sužnjem njegova prisotnost na notariatu ni bila potrebna.⁸

Dobički pri trgovcih s sužnji niso bili majhni, čeprav lahko zelo različni. Leta 1389 je bila, na primer, kupna cena neke sužnje v Dubrovniku 18 dukatov, a v Barceloni so jo prodali za več kakor dvakrat višjo ceno. Cene suženj so bile povsod praviloma nekoliko višje kakor cene sužnjev. Zavisele so od starosti, fizičnih lastnosti in sposobnosti sužnjev ter seveda od ponudbe in povpraševanja na tržišču. Na splošno pa so cene rasle s časom, sprva so bile nižje, nato pa so naraščale. Prodajne cene v Dubrovniku so v zadnjih dveh desetletjih 13. stoletja porasle od 5–19 v letu 1281/2 na 16–27 perperov v letu 1300/1. V letih 1388/98 so bile najnižje cene za bosanske sužnje v Dubrovniku 18–27,4 dukata; razlikovale so se glede na starost sužnje. Toda povprečna cena za 16 do 25-letno bosansko sužnjo je znašala 33 dukatov, a za bosanskega sužnja 30 dukatov. Na trgu v Drijevu so bile cene za bosansko sužnjo v 14. stoletju od 15 do 35 dukatov, a za sužnja od 10 do 30 dukatov. Največkrat so trgovci za sužnje plačali 25–30 dukatov.⁹

Izvoz balkanskih, zlasti bosanskih sužnjev proti Italiji je šel v veliki, če ne v največji meri prek Dubrovnika, kamor je gospodarsko gravitiral velik del balkanskega prostora. Vsekakor je bil Dubrovnik najvažnejše tržišče s človeškim blagom na vzhodno jadranski obali v srednjem veku. Sem so hodili kupovat sužnje trgovci iz Levante, Italije in tudi Katalonije. Zlasti Benečani so že proti koncu 13. stoletja pokupili v Dubrovniku več sužnjev kakor vsi drugi trgovci iz Italije. V 14. stoletju pa so v njem kupovali sužnje v največjem obsegu trgovci iz Apulije, Ancone, Firenc,

stolječu, Spomenica J. Matasoviću (1892–1962), Zagreb 1972, str. 159 sl.; A. Solovjev, Trgovanje bosanskom robljem do godine 1661, Glasnik Zemaljskog muzeja 1, 1946, str. 139–163; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, Anali Historiskog instituta JAZU u Dubrovniku 2, 1953, str. 135; P. Živković, Mletačka trgovina bosanskim robljem o.c., str. 52; D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanja migracija, o.c., str. 39 sl.; N. Fejić, Trgovina bosanskim robljem u Barceloni krajem XIV i početkom XV veka, Istorijski časopis 28, 1981, str. 28 sl.; Isti, Dokumenti o prodaji i oslobađanju roblja iz Bosne i Dubrovnika u Kataloniji, Miscellanea 10, 1982 (Beograd), str. 7–32; Dž. Tošić, Trg Drijeva u srednjem vijeku, Sarajevo 1987, str. 98–101 in 116–118; A. Teja, Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409, v Rivista Dalmatica, 21. april 1941; B. Krekić, Contributo allo studio degli schiavi levantini e balcanici a Venezia (1388–1398), v Studi in memoria di Federigo Melis 2, 1978, str. 390 sl.; Ch. Verlinden, Patarins ou Bogomiles réduits en esclavage, v Studi e materiali di storia delle regioni, 1967, str. 683–700; Isti, L'esclavage dans le Centre, o.c., str. 93 sl.; Isti, L'esclavage sur la côte dalmate, o.c., str. 91 sl.; Isti, Le relazioni, o.c.; str. 103 sl.; Isti, Venezia e il commercio degli schiavi provenienti dalle coste orientali del Mediterraneo, v Venezia e il Levante fino al secolo XV, Firenze 1973, str. 911 sl.; I. Origo, The domestic enemy: The eastern Slaves in Tuscany in the fourteenth and fifteenth centuries, Speculum 30, 1955, str. 336; M. Gaudioso, La schiavitù domestica in Sicilia dopo i Normani, Catania 1926, str. 23; G. Prunaj, Notizie e documenti sulla servitù domestica nel territorio senese (sec. VIII–XVI). Bolletino Senese di Storia Patria, n.s. 7, 1936, str. 82.

⁸ G. Čremošnik, Pravni položaj roblja, o.c., str. 69–74; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 137 sl.; ; A. Solovjev, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 142 sl.; Ch. Verlinden, Patarins, o.c., str. 683 sl.; Isti, L'esclavage o.c., str. 57 sl.; Isti, Le relazioni, o.c., str. 103 sl.; M. Spremić, Osmosi, o.c. str. 153 sl.

⁹ N. Fejić, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 35 sl.; J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze, o.c., str. 152 sl.; D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanja migracija, o.c., str. 43, B. Krekić, Contributo, o.c., str. 392 sl.; Dž. Tosić, Trg Drijeva, o.c., str. 101, M. Spremić, Osmosi, o.c., str. 149 sl.

Benetk in Barcelone. O tem imamo za čas od 13. do 15. stoletja veliko podatkov, čeprav je tozadevna problematika le deloma in neenakomerno preučena. Najstarejša vest o prodaji sužnjev v Dubrovniku je iz leta 1252. Tedaj se je konaveljski knez pritožil pri dubrovniških oblasteh, ker so njihovi trgovci zajeli in nato prodali kot sužnje nekaj njegovih ljudi. To je hkrati tudi najstarejši podatek o lovu na ljudi in njihovi prodaji za sužnje. Trgovina s sužnji je bila v Dubrovniku pravno zelo urejena. Dubrovniški statut je 1372 določil carino za vsakega izvoženega sužnja, ki je pripadala knezu (sprva v višini tretjine nato celega perpera). Knezu je šla tudi taksa za prevoz sužnjev po morju. Statuti so tudi določali ukrepe proti pobleglim sužnjem. Trгоvec je za izvoz sužnja moral imeti posebno potrdilo dubrovniškega kneza o sužnju. Leta 1279 je Dubrovnik sklenil s Kotorom trgovsko pogodbo, ki je vsebovala tudi člen o enakih carinah za sužnje v obeh mestih. Prav tako so Dubrovčani dajali bosanskim trgovcem s sužnji, da bi jih pritegnili na svoj trg, razne ugodnosti. Bili so npr. oproščeni uvoznih in izvoznih carin, ki so se plačevale za sužnje. Prvi vrhunec je dosegla dubrovniška trgovina s sužnji v zadnjih dveh desetletjih 13. stoletja. Po letih 1300/1 je izvoz suženj postopoma upadal. Za leta 1320–1352 iz dubrovniških aktov ne poznamo podatkov za trgovino s sužnji. V drugi polovici 14. stoletja, zlasti proti koncu tega stoletja pa je trgovina s človeškim blagom zopet naraščala. V tem času so v Dubrovniku kupovali sužnje zlasti trgovci iz Benetk, Ancone, Barlette, Peruggie, Firenc, Pavije, Padove in Milana.¹⁰

Veliko tržišče za bosanske patarenske sužnje in verjetno drugo najpomembnejše za Dubrovnikom v srednjem veku je bilo ob izlivu reke Neretve, kjer je bil v tistem času trg Drijeva (forum Narenti, Narento). Kraj je bil vsekakor eden izmed najbolj znanih središč trgovine s človeškim blagom, še posebej iz Bosne. Po mnenju vrste zgodovinarjev je šel največji del bosanskih sužnjev v Italijo prav prek trga Drijeva, čeprav je ohranjenih malo konkretnih podatkov. Že leta 1080 so tod kot sužnja prodali Marka, Radoslavovega sina, iz Narenta (Marcus de Radoslavus de Narento). V Drijevu, v katerem so poslovali domači, bosanski trgovci s sužnji, so kupovali sužnje zelo pogosto tudi Dubrovčani in jih prodajali italijanskim trgovcem. V zvezi s to trgovino so Dubrovčani nekje v ustju Neretve – morda blizu Drijeva – kot sedež svoje trgovske kolonije ustanovili trg Brštanik, ki je deloval v letih 1383–1395. Mnogo več kakor v Dubrovnik je šlo sužnje iz Drijeva oz. ustja Neretve neposredno v Italijo in morda tudi v Katalonijo. Sem so namreč prihajali po sužnje tudi trgovci iz Firenc, Ancone, drugih italijanskih mest in tudi Katalonci (npr. znani trgovec Peter Doj), še posebej trgovci iz Apulije. Tudi v tem času – do prve polovice 15. stoletja – so bili v Apuliji številno zastopani sužnji iz vzhodno jadranske obale od Kvarnera do Valone, čeprav so sužnji sem prihajali tudi iz Afrike in Orienta. To so ugotovili že starejši italijanski avtorji.¹¹ V trgovino s sužnji iz zaledja, kakor že rečeno, so posegali tudi mnogi trgovci iz drugih dalmatinskih mest. Pomembno središče je vsekakor bil Zadar, kjer je od 13. do začetka 15. stoletja cvetela trgovina s človeškim blagom in kjer ohranjeni dokumenti v letih 1361 do 1405 izkazujejo 95 prodanih sužnjev, med njimi 84 suženj in le 11 sužnjev (10,45%). Ankonska družba Petrella de Masello je npr. v maju 1377 od florentinskega trgovca kupila 20 miliarijev bosenskega svinca in 12 sužnjev (10 suženj v starosti od 10 do 20 let). Za sužnje so plačali 144 dukatov. Svinec in sužnje je družba dobila pred koncem junija v Zadru. Istega leta je Masello kupil še 5 sužnjev za 60 dukatov (dva brata, 2 sestre in žensko). Tudi še v letu 1381 je kupil 4 sužnje. O tem glej naslednjo tabelo.¹²

¹⁰ G. Čremošnik, glej op. 7; M. Dinić, glej op. 7; D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanja migracija, o.c., str. 40, 42; A. Solovjev, o.c., str. 143; A. Silajdžić, o.c., str. 143; D. Kovačević, Trgovina u srednjovekovnoj Bosni, Sarajevo 1961, str. 11 sl.; V. Vinaver, Ropstvo u starom Dubrovniku (1250–1650), Istorijski pregled 1, 1954, str. 37 sl.; Isti, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 134; N. Fejić, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 31, 34; P. Živković, Mletačka trgovina, o.c., str. 52; J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII stoljeću, Pomorski zbornik 8, 1970, str. 584 sl., 593.

¹¹ F. Rački, Documenta 7, št. 111, str. 134; M. Dinić, Trg Drijeva i okolina u srednjem veku, GNČ 47, 1938 (Beograd), str. 143, Dž. Tosić, o.c., str. 98, 101; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 125 sl.; Isti, Ropstvo, o.c., str. 40; M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci, o.c., str. 191; F. Caraballese, La puglia, o.c., str. 36; G. Luzzatto, Storia di commercio, o.c., str. 297.

¹² Glej A. Teja, Aspetti, o.c.; Ch. Verlinden, L'esclavage, o.c., str. 76/7, 79, 114, M. Dinić, Iz dubrovačkog arhiva 3, o.c., str. 213.

Leto	Suženj		Cena v dukatih	Kupec iz
	m	ž		
1361	1		21	Genova
1367	2		80 lib. obe	?
1375	1		28	Zadar
1376	4		15	Ancona, Firenze (3)
1377	3	11	8–10	Firence, 11 suženj iz Bosne, Zadar (4), Siena (2), Firenze (7), Benetke (3)
1378	3	19	3,5–24	Ancona (6)
1379	1	1	25	Ancona (2)
1380	1	4	16–25	Firence (4), ? (1), Ancona (15), Zadar (4)
1381	1	27	11,5–25	Firence (5), Genova (1), Levanta (1), Split (2)
1383		11	15–20	Firence (3), ? (8)
1384	1		10	Ancona
1385	1		21	Firence
1387		1	12	Firence
1391	1		35	Sicilija
1405	1		30	?
	11	84		
Skupaj: 95, suženjev le 10,45% (eden iz Raške blizu Novega Pazarja)				

Določbe o sužnjih v statutih ali druge določbe, zlasti pa prepovedi trgovanja z njimi nakazujejo živahno trgovino s sužnji tudi v naslednjih mestih in krajih. V Kotoru je statut med drugim določal stroge kazni za sužnja, ki bi dvignil roko na gospodarja. Z že znano trgovsko pogodbo z Dubrovnikom pa so v Kotoru izenačili carino na sužnje z dubrovniško. V Skradinu je statut predpisal honorar za notarske usluge pri prodaji in preprodaji suženjev, a v Trogiru so po statutu gospodarji morali imeti pri prodaji sužnja akt o suženjstvu, sicer so sužnju vrnilo svobodo. V Korčuli in Splitu, kjer so že 1281 prodajali sužnje, so konec 14. stoletja prepovedali trgovino s sužnji. Sužnje so prodajali tudi v Šibeniku in posameznih drugih krajih. V Stonu in Trebinju so leta 1310 prodali trgovcem iz Barlette tri bosanske sužnje in enega sužnja iz Dubrovnika.¹³

Bosanski patarenski sužnji in sužnji iz hrvatskih ter srbskih območij so v obliki prisilne migracije polnili mnoge kraje v raznih delih Italije. Letno je ta tok migracij pripeljal v Italijo od nekaj sto do okoli 1000 slovanskih suženjev, a v vsem obravnavanem obdobju jih je tja prišlo mnogo desetstisoč.¹⁴ Zavoljo tako številnega pritoka slovanskih suženjev v Italijo je postopoma prišlo do spreminjanja termina za pojem sužnja. Prvotne, še iz antične dobe trajajoče oznake za sužnje v Italiji in povsod drugje, kamor so prodali velik del slovanskih, zlasti bosanskih suženjev z vzhodne obale jadranskega morja, so bile *mancipia*, *servus* oziroma *serva*, tudi *ancilla* in le redko *minores*. Pod vplivom številnih slovanskih suženjev je prišlo do semantične preobrazbe etničnega pojma v socialni termin za tedaj najnižjo družbeno plast, sužnje. *Sclavus* in *sclava* se od konca 13. stoletja v Italiji na splošno uporabljata kot sinonima za termina *servus* in *serva*. Iz tega je sledilo italijansko poimenovanje *schiaivo* in *schiaiva* ter nato kot *sciavo* postal pejorativni pomen za Slovana oziroma za Slovenca. Dokaz za ta razvoj bi nedvomno bilo dejstvo, da se je v nasprotju z Italijo v Kataloniji, tudi v Barceloni, čeprav so tja prihajali kar številni slovanski sužnji, zanje še v 15. stoletju praviloma uporabljal termin *servus* in *serva* ter le redkokdaj *sclavus* in *sclava*. Tudi v dubrovniških aktih je uporaba pojmov *sclavus* in *sclava* bolj pogost šele v 15. stoletju.¹⁵

¹³ D. Alacevich, *Mercato di schiavi a Spalato nel 1540, Cronaca Dalmatica* 15, Zara 1888; A. Teja, *Aspetti*, o.c.; Ch. Verlinden, *L'esclavage*, o.c., str. 57 sl., 65 sl., 70 sl., 76 sl., 86; D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanja migracija*, o.c., str. 43.

¹⁴ Prim. M. Spremić, *Osmosi*, o.c., str. 147; Isti, *La migrazione degli Slavi nell'Italia meridionale e in Sicilia alla fine del Medio Evo*, v *Migracije Slovanov v Italijo* (7. zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino), tipkopis, Ljubljana 1978, 3. referat, str. 3 sl.; Dž. Tosić, *Trg Drijeva*, o.c.; str. 98 sl.

Toda že od 14. stoletja, zlasti pa na prehodu v 15. stoletje je srednjeveško suženjstvo in z njim trgovina s sužnji iz vzhodno jadranskih mest v Italijo upadala iz različnih vzrokov. Na to je nedvomno močno vplivala Cerkev oziroma duhovščina. Čeprav je Cerkev na splošno tolerirala suženjstvo nevernikov, kar je veljalo tudi za bosanske patarene, je suženjstvo kristjanov oz. katolikov prepovedovala, ni dovoljevala. Tako na vzhodno jadranski obali kakor tudi v Italiji, npr. v Apuliji, katoličan ni mogel biti suženj, razen če ni bil na suženjstvo obsojen. Vendar so v dalmatinskih mestih tudi katolike prodajali v Italijo kot patarenske sužnje. Čim bolj se bližamo koncu 14. stoletja, bolj so se pod vplivom Cerkve in duhovščine množili primeri, da so sužnji kristjani pred mestnimi oblastmi pridobivali svobodo. Pod istim vplivom so v tem času tudi gospodarji sužnje osvobajali v dobro svoje duše ("pro anima sua") v večjem številu kakor popreje.¹⁶

V Dubrovniku, kjer je bilo eno največjih tržišč za sužnje na vzhodno jadranski obali, je Mali svet leta 1312 sprejel sklep, da ne sme nihče izvoziti sužnja prek morja brez knezovega potrdila. Prekršek so kaznovali z globo 5 perperov. Čeprav je akt služil nadzoru nad trgovino s sužnji (kristjani), je morda imel tudi fiskalni namen, saj je bilo treba knezovo potrdilo plačati. Toda dejstvo je, da so s tem ukrepom začeli preverjati identiteto sužnje in mnogi krščeni sužnji so se poslej osvobodili. K sklepu sta leta 1320 sledili še dve dopolnili. Lastnikom ladij so prepovedali prek morja prevažati sužnje, za katere lastniki niso imeli javne listine in knezovega potrdila za izvoz. Prav tako lastniki ladij niso smeli sprejeti sužnja na ladjo po zvonjenju Ave Marie ("cum carta vel sine carta"). Za prekršek je bila določena kazen 10 perperov. Leta 1323 pa so v Dubrovniku objavili še zakon, da ne sme nihče na ladjo vkrcati sužnja, ki bi bil brez javnega dokumenta. Z njim so nastopili proti lovcem na ljudi zaradi suženjstva. Leto pozneje je sledil tudi ukrep, po katerem je moral lastnik ali kapitan ladje, ki je prevažala svobodno služinčad, predložiti knezu njihov spisek, predno je ladja izplula iz pristanišča. Po kontroli ladje niso smeli več vkrcavati ljudi.¹⁷

V dalmatinskih mestih so namreč že od prvih desetletij 14. stoletja sužnje vse bolj zamenjavali s svobodno delovno silo z enako močnim deležem žensk kakor pri sužnjih – s služinčadjo. V virih so se označevali kot servi, famuli, famulae, ancillae in so prihajali iz istega zaledja kakor popreje sužnji. Beda je tudi nje gnala v dalmatinska mesta in nato dalje v Italijo. S pogodbo, ki so jo sklenili sami ali so za mladoletne to storili starši, sorodniki in skrbniki, so se zavezali gospodarjem na dolgoletno in celo dosmrtno služabništvo. Kot plačilo so dobivali hrano, oblačila in prenočišče ter sprva še redko nato pa vse pogosteje tudi skromno denarno nagrado vnaprej ali ob koncu služenja. Čeprav so bili osebno svobodni, so gospodarji z njimi ravnali kakor s sužnji, oziroma njihov položaj ni bil mnogo boljši od sužnjejev. Pogodbene listine ("cartae servitutis", "cartae servitii") so gospodarji lahko prodali in je s tem aktom tudi služinčad prešla k novemu gospodarju. Vsi posredniki služinčadi na poti proti Italiji so imeli precejšnje koristi. Nova delovna sila, svobodno služabništvo, je bila cenejša od suženjske, kar je vsekakor vplivalo, da je število sužnjejev začelo upadati. Poleg tega je pojav služinčadi znak novega, prihajajočega, najbolj množičnega obdobja slovanskih migracij v Italijo, ki je zajemalo čas od poznega srednjega veka daleč v prva stoletja novega veka.¹⁸

O razmerju med sužnji in služinčadjo v dalmatinskih mestih govore podatki iz Dubrovnika v nekoliko daljšem prehodu iz 13. v 14. stoletje in ga prikazuje naslednja tabela.¹⁹

¹⁵ Ch. Verlinden, L'origine de sclavus = esclave, v *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 17, 1942, str. 97–128; Isti, *Le relazioni*, o.c., str. 25, 39; Isti, *L'esclavage*, o.c., str. 61; J.M. Martin, *L'esclavage en Pouille*, o.c., str. 57 sl.; N. Fejić, *Dokumenti o prodaji*, o.c., str. 7–32; Isti, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 27–48.

¹⁶ J.M. Martin, o.c., str. 53 sl.; N. Budak, *Servi i famuli*, o.c. str. 249 sl.; Isti, *Oslobadjanje serva i ancila*, o.c., str. 115 sl.; N. Fejić, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 29 op. 2.

¹⁷ Ch. Verlinden, *L'esclavage*, o.c., str. 65 sl.; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 132 sl.; D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanju migracija* o.c., str. 44.

¹⁸ K. Jireček – J. Radonić, o.c., str. 122; G. Čremošnik, *Izvori za istoriju roblja*, o.c., str. 148 sl.; V. Vinaver, *Ropstvo u starom Dubrovniku*, o.c., str. 41; M. Spremić, *Dubrovnik i Aragonci*, o.c. str. 191, 193.

Leto	Sužnji	Služabniki
1280, XI–XII	19	1
1281	74	11
1290	32	3
1299, VII–XII	10	3
1300	32	10
1301, I–V	14	27
1310	10	128
1311	9	198
1312	6	203
1313, I–II	–	5

Izmed 529 služabnic in služabnikov, za katere poznamo pogodbe v letih 1310/12, jih je iz Dubrovnika odšlo najprej v Italijo kar 323 ali 61%. Kam so šli in za koliko let so sklenili delovno pogodbo (vrnili so se le redki), kaže naslednja tabela.²⁰

Kraj	Število	Leta služenja	(nepopolno) Število služečih
Barletta	237	30	1
Trani	48	29	1
Vasto	9	25	7
Benetke	6	20	67
Cassandra	4	18	5
Lecelle	4	16	4
Bologna	4	15	50
Bari	3	14	2
Monopoli	3	12	33
Milano	2	10	78
Genova	1	9	2
Fermo	1	8	21
Riuo (?)	1	7	2
		6	19
		5	7
		4	5
		3	7
		2	2
		1	2
	323		315

V naslednjih letih je šlo iz Dubrovnika v Italijo manj služinčadi: leta 1318 – 18, l. 1324 – 14, l. 1326 – 6, l. 1328 – 10, l. 1330 – 20 itd.

Vpliv Cerkve in klera, pojav in naraščanje služinčadi v odnosu na sužnje, spremenjene splošne razmere na obeh straneh Jadranskega morja pa tudi odpor ljudi proti suženjstvu, zlasti v Bosni sami, kjer so končno proti njemu nastopali tudi fevdalci in vladar, so v dalmatinskih mestih začeli od zadnje četrtine 14. stoletja dalje sprejemati odloke in prepovedi o trgovini s sužnji ter jih postopoma celo uveljavljati. Leta 1373 so splitske mestne oblasti sprejele odredbo, da ne sme na ozemlju Splita nihče niti kupiti niti prodati sužnja. Za prekršek so določili denarno kazen v višini 100 malih liber denaričev. Lastniku barke, ki bi prevažal sužnja in bi ga oblasti izsledile, bi

¹⁹ G. Čremošnik, o.c., str. 148 sl.; V. Vinaver, o.c., str. 41.

²⁰ V. Vinaver, o.c., str. 41; D. Dinić-Knežević, o.c., str. 51 sl., 59 sl.

zaplenili ladjo. Za svoje potrebe pa so meščani še vedno lahko kupovali sužnje. Podobno prepoved so leta 1397 sprejeli tudi v Trogiru ("... extrahere nec extrahi facere de civitate et districtu Tragurii per mare nec per terram aliquam mulierem."). Istega leta so tudi v Korčuli prepovedali kupovati sužnje na neretljanskem trgu ali kjerkoli drugje ter jih nato prodajati. Kazen za kršitelja je bila zelo visoka (50 dukatov). Toda prepoved naj bi veljala predvsem za krščanske sužnje, ne pa za patarene. Mali svet v Dubrovniku pa je že leta 1390 prepovedal meščanom, da bi na svojih ali na tujih ladjah tovorili krščanske sužnje ("... aliquem Slavum totius regni Sclavonie ..."). Kazen za prekršek je bila 25 perperov. Zdi se, da so Dubrovčani na pritožbe bosanskih veljakov (vojvoda Hrvoje Vukšić, kralj Ostoja) leta 1400 ponovno prepovedali trgovino s sužnji. Leta 1416 je sledila nova prepoved trgovine s sužnji in prepoved prevoza sužnjev z dubrovniškimi ladjami. Ukaz naj bi veljal za vso vzhodno jadransko obalo od Budve do Splita. Tri leta pozneje je tudi Korčula sprejela podobne sklepe proti trgovini s sužnji.²¹

Po prepovedih suženjske trgovine se je med v Italijo prodanimi sužnji res vse bolj zmanjševalo število bosanskih in drugih slovanskih sužnjev. Prepovedi so kmalu vsaj deloma učinkovale, še posebej glede ugotavljanja krščanskih sužnjev, ki so jih v takem primeru osvobodili. Ko so se npr. leta 1393 tri sužnje, ki so bile prodane kot patarenke v Dubrovniku, pritožile, češ da so kristjanke ("... christiane baptizate et nate de Christianis ..."), jih je senat osvobodil. Leta 1395 pa sta po dubrovniški prepovedi sodnika v trgu Drijeva zaplenila dvema florentinskima trgovcema barko z blagom in desetimi sužnjami, ki sta jih osvobodila. Tožba se je naslednje leto vlekla na dubrovniškem sodišču, ki je razsodilo v korist obema sodnikoma. Zagovarjala sta svoj ukrep z odredbo dubrovniških oblasti in bosanskega kralja Dabiše ("... nulla persona debeat facere mercemonium de carne humana ..."). Sodišče je svetovalo trgovcema, naj za škodo tožita prodajalca sužnjev.

Še vedno pa so iz vzhodno jadranskih mest v Italijo prodali precej sužnjev iz črnomoških dežel in Orienta. S turškim prodiranjem in gospodvom na Balkanu se je delež sužnjev – tudi muslimanskega in turškega izvora – zopet povečal. Turški družbeni in državni sistem je obdržal sužnje, oziroma, islam ni odpravil suženjstva in se je v islamskih državah ohranilo do konca 19. stoletja (in še dalje). Kljub prepovedim in omejevanju trgovine s sužnji in pojavom svobodnega služabništva na trgu delovne sile se je v vzhodno jadranskih mestih ohranjalo suženjstvo za domače potrebe (pro uso sua). Obstajala pa je prav tako še stoletja dolgo – sicer v zmanjšanem obsegu – tudi trgovina s sužnji iz neposrednega zaledja iz teh mest proti Italiji in v sredozemske dežele. V zvezi s tem so si ponekod daleč v 15. stoletje sledili temu nasprotni ukrepi. V Dubrovniku je npr. leta 1419 senat poskušal preprečiti katalonskim trgovcem, da bi zajete ljudi iz zaledja, običajno ženske, prodajali kot sužnje ("... qui animas capiunt et servos faciunt ..."). Leta 1445 so dubrovniške oblasti še posebej prepovedale svojim pomorščakom, da bi prevažali sužnje v Apulijo, Abruzzo in Marke. Še enajst let pozneje so pod smrtno kaznijo prepovedale prodajo krščanskih ljudi za sužnje.²²

V Italiji sta bila kljub vsemu še v novem veku pomembna trga za sužnje v Benetkah in Genovi, obsežna tržišča pa v Markah, Abruzzih, Apuliji in tudi na Siciliji. V Palermu se sužnji omenjajo še leta 1812. Benečani so se še vse 15. stoletje ukvarjali s trgovino s sužnji, ki so prihajali iz Istre, Dalmacije, a tudi iz Bosne in drugih pokrajin. To so bila prvenstveno mlada dekleta, "animae", po beneški zakonodaji stare do 14 let. Beneški trgovci so jih praviloma prodajali izven svojega ozemlja, zlasti v Firence, Sieno in Bologno. V Genovi je bilo še v 16. stoletju tržišče za sužnje iz Balkana. V 15. stoletju se v njej omenjajo "schiavi bosniaci e serbi"

²¹ Ch. Verlinden, *Le relazioni*, o.c., izšlo tudi v *Recenti e antichi rapporti fra le due Sponde*, Fasano de Puglia, 1972, str. 29; Isti, *L'esclavage*, o.c., str. 62, 65 sl.; V. Vinaver, o.c., str. 41; Isti, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 132 sl.; D. Dinić-Knežević, o.c., str. 44, 47 sl.; Isti, *Ekonomске veze*, o.c., str. 100 sl.; A. Solovjev, o.c., str. 149 sl.; M. Spremić, *Dubrovnik i Aragonci*, o.c., str. 191; Dž. Tosić, o.c., str. 100 sl.; N. Fejić, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 34, op. 11.

²² M. Dinić, III, o.c., str. 64 sl., 67–69, 80 sl.; Dž. Tosić, o.c., str. 110; M. Spremić, o.c., str. 198 sl.; Isti, *Osmosi*, o.c., str. 151; P. Živković, o.c., str. 57 sl.

oziroma "schiavi Schiavoni", ki so tja prihajali morda tudi iz Zadra. Prevladovale so mlade žene do 30 let, sužnjev je med njimi bilo malo. Še proti koncu 16. stoletja so v Genovi prodali z velikim dobičkom (45,4%) več sužnj, ki so jih leta 1588 kupili v Senju.²³

V Markah se v arhivskih dokumentih pogosto omenjajo sužnji še daleč v 17. stoletje. V Anconi se v 15. stoletju še vedno omenjajo kar številne bosanske sužnje ("... ancillam seu servam ... bossinensem, infedelem et non hristianam ...", "slave et famule emptitie") in tudi še v 16. stoletju je bilo suženjstvo v mestu na široko v veljavi. V Senigalliji, na znamenitih papeških sejmih, pa so še v 17. stoletju prodajali bosanske sužnje.²⁴

Bolj kakor v Markah je bilo v tem času suženjstvo razširjeno v Apuliji. V Lancianu v Abruzzih so npr. v 16. stoletju na tamkajšnjih znanih sejmih še vedno trgovali s sužnji, tudi s slovanskimi. V letih 1686/94 so mnoge patricijske in bogate meščanske družine v Brindisiju (npr. Montenegro, Ripa, Samblasi, Stea, Vavotico, Vitale in druge) kupovale "turške" sužnje ("schiava turca"). Mnoge sužnje so zajeli, kakor pravijo viri, kristjani ("... a cristianis captos ..."), med drugimi tudi Uskoki. Seveda med "turškimi" sužnji niso bili samo neverniki, muslimani, ki so jih v suženjstvu katoličani, ampak tudi mnogi slovanski katoliški in pravoslavni martolozi ter ženske in otroci, zajeti v vojnih pohodih. Dolgo se je suženjstvo ohranjalo v Neapeljskem kraljestvu, posebej v Bariju in Neaplju, kjer mu moremo slediti še v 18. stoletje oziroma celo do nastopa avstrijske oblasti.²⁵

V trgovino s sužnji v tem obdobju se še vedno vključujejo tudi trgovci mest na vzhodni jadranski obali. Tudi Dubrovčani so še v 16. in 17. stoletju prodajali sužnje. O tem moremo sklepati iz posameznih podatkov, ki so nam na razpolago. Leta 1540 so v Splitu prodali, predvsem v Italijo, 66 sužnjev, ki so bili v večjem delu iz Bosne. Sredi istega stoletja so tudi na Reki prodajali "turške" in slovanske sužnje v Italijo (npr. v Ortono in Bari). Leta 1545 so na Reki prodali sužnjo, ki so jo verjetno Uskoki zajeli na otoku Hvaru ("... una sclava, captivata ad insulam Lesine"). Prodali so jo, čeprav je mestni svet že pred tem časom prepovedal kupovati sužnje, ki so jih Uskoki pripeljali na Reko. Prek Reke so prodajali kot sužnje tudi turške ujetnike, ki jih je bilo od srede 16. stoletja vedno več tudi v slovenskih deželah, zlasti na Kranjskem. Fevdalci, poveljniki v Vojni krajini, so mnoge uporabljali za delo na svojih gospostvih. Del teh ujetnikov, ki so bili predvsem bosanski martolozi, pa je postal predmet trgovine. Celotne večje skupine so pošiljali na tržišče sužnjev v Italijo. Leta 1684 so npr. s potnim dovoljenjem kranjskega deželnega glavarja poslali na Reko 21 "turških" ujetnikov in od tam v Neapelj. Toda še v 17. stoletju je šla trgovina s sužnji tudi proti Španiji. Predmet prodaje so bili zlasti "turški" sužnji iz Bosne, kar so postajali ljudje, ki so jih polovili v času beneško-turških bojev. Prodajali so jih tudi v Boki Kotorski. Beneški previdur v Kotoru je namreč poročal, da so od 9. maja do 16. junija 1661 trgovci iz Perasta in Genove pokupili 92 sužnjev (57 žensk in 35 otrok) po izvoru iz Bosne in Črne gore. Prodajali so jih Uskoki in Morlaki.²⁶

²³ A. Solovjev, o.c., str. 153 sl.; Ch. Verlinden, *Le relazioni*, o.c., str. 50; D. Giofrè, *Il mercato degli Schiavi e Genova nel secolo XV*, v *Collana storica di fonti e studi* 2, Genova 1971, str. 48 sl., 60, 123, 185 sl.

²⁴ Archivio di Stato – Ancona, notarske knjige, npr. št. 664 f 127'–1536 avg. 29; E. Insabato, *La donna slava negli strumenti dotali delle Marche, in Italia felix*, Quaderni di "Proposte e ricerche" 3, Ancona 1988, str. 176 sl.; S. Anselmi, *Adriatico, Studi di storia secoli XIV–XIX*, Ancona 1991, str. 136 in 199 sl.; isti, *Slavi e Albanesi nell'Italia centro-orientale*, o.c., str. 92.

²⁵ M. Marciani, *Il commercio degli schiavi alle fiere di Lanciano nel secolo XVI*, v *Archivio storico per le province napoletane* 80, 1962, str. 269–282; R. Jurlaro, *Gli Slavi a Brindisi fino al XVIII secolo*, v *Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart*, Wiesbaden 1966, str. 149 sl.; C. Massa, *La schiavitù in Terra di Bari dal XV al XVIII secolo*, v *Rassegna Pugliese* 23, 1907, str. 265 sl.; G.M. Monti, *Sulla schiavitù domestica nel Regno di Napoli dagli Aragonesi agli Austriaci*, *Archivio scientifico* 6, 1931/2 Bari, 1932 str. 127–153.

²⁶ G. Alacevich, *Mercato di schiavi a Spalato nel 1540*, v *Cronaca Dalmatica* 15, Zara 1888; Ch. Verlinden, *L'esclavage*, o.c., str. 65 sl.; DAR, *Liber civ. III (1545)*, f 80 sl., 97', 152, 291, 340, 350'; I. Voje, *O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju*, *ČZN* 8 (43), 1972, str. 257 sl.; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 127; A. Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem* o.c., str. 154; R. Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd 1962, str. 419 sl. in 430 sl.; D. Klen, *Pokrštavanje "turske djece" u Rijeci u XVI i XVII stoljeću*, *Historijski zbornik* 29/30, 1976/77, str. 203 sl.

Število sužnjev iz vzhodno jadranskega zaledja v 15.–17. stoletju je bilo v primerjavi z viškom trgovine s sužnji v 13. in 14. stoletju neprimerno manjše. Še posebej je pomenilo zgolj drobec v odnosu na množični migracijski tok Slovanov v Italijo, ki je začel v poznem srednjem veku in trajal še par stoletij novega veka (14.–17. stoletje).

R i a s s u n t o

LA SCHIAVITÙ – LE MIGRAZIONI FORZATE DEGLI SLAVI IN ITALIA

Ferdo Gestrin

La schiavitù fu in molte parti d'Europa e soprattutto nel Mediterraneo una realtà e una categoria sociale che si protrasse a lungo nel tardo medio evo. Coinvolse molte volte principalmente le donne (il 90 %) che vennero usate come forza lavoro per uso domestico. Il fenomeno interessò pure gli uomini che venivano acquistati come merce di scambio in mercati al di qua e al di là dell'Adriatico per poi essere venduti nelle regioni italiane. Fu una migrazione forzata di queste genti che raggiunse l'apice nel tre e quattrocento, quando nel commercio entrarono pure bande di cacciatori di schiavi che raziavano soprattutto la Bosnia Patarena. Questi schiavi venivano reclutati grazie alla miseria e alla fame che erano la conseguenza di guerre tra i signori locali e più tardi dell'avanzata Turca nei Balcani. Molti entrarono liberamente in questo stato di cose e tra loro molti cristiani liberi. Divennero schiavi pure i prigionieri di guerra e molti bambini, che venivano venduti per miseria.

Nelle cittadine dalmate più grandi Dubrovnik (Ragusa), Split (Spalato), Zadar (Zara) e Drijevo alle foci della Neretva, si trovavano i mercati più importanti di schiavi ed era lì che i mercanti italiani e catalani trovavano la loro merce che poi (dalle cento alle migliaia unità all'anno) venivano spediti in Italia e fu questo uno dei momenti quando le migrazioni divennero più numerose e il termine *sclavus*, *sclava* si interpose al termine *servus*, *serva*.

Nel quattrocento questo fenomeno incominciò a scemare anche a causa dell'opposizione della Chiesa. Le cittadine dalmate bandirono questo commercio, perseguendo i trasgressori. Il commercio suddetto perse ogni senso nel cinque e seicento quando a causa degli attacchi turchi moltissima gente cercò scampo nella penisola apenninica, ma in verità il fenomeno della schiavitù rimase in vigore ancora per moltissimo tempo.

Dušan Kos

V primežu pobožnosti, karierizma in (samo)preskrbe (od konca 13. do začetka 15. stoletja)

Večina kultur in civilizacij je od nekdaj poznala najrazličnejše poti karierizma in možnosti življenjske preskrbe prav v območju duhovnega življenja; natančneje – predvsem v družbah z dobro hierarhično organizacijo duhovnega, kjer sta določena religija oz. kult postala ekskluzivna, državna in obvezna. Dobra organizacija je potrebovala zanesljive ljudi, ti pa materialno preskrbljenost in privilegiranost glede na široke mase, pa tudi državno oblast. Trajna in trdna organizacija, ki so jo omogočale dogme, je uspela predvsem krščanski Cerkvi. Pri tem je zanimivo, kako je ta institucija funkcionirala v obdobju, ko je bila tesno povezana z oblastjo, kulturo, seveda pa tudi veljala za enega od stebrov ekonomije. Gre za srednji vek, natančneje obdobje med koncem 13. in začetkom 15. stoletja. To je čas razpada fevdalizma, začetka konca nedotakljivosti Cerkve, pojava dvomečih humanistov in odpiranja cerkvene organizacije, kamor so začeli prihajati tudi posamezniki nižjih družbenih slojev. Glede na edino primerno zaznaven sloj prebivalstva v virih – plemstvo – ki je do 15. stoletja prevladoval v srednjih in višjih cerkvenih službah, je omejitev mojega prikaza na plemstvo, natančneje kranjsko in slovenještajersko, razumljivo. Pa še pri njem je za raziskovanje v tej smeri nujno poimenovanje v virih z izvornim imenom, ki je tedaj navadno pomenilo plemiški stan.

Nedvomno je ekonomska baza Cerkve in možnost okoriščanja z njo vedno privabljala najrazličnejše koristolovce. Seveda je bil vstop v kleriški stan v določeni meri tudi posledica pobožnosti, vendar pa sta se prvotna skromnost in pobožnost med posvetnimi kleriki že v zgodnjem srednjem veku zmanjševala. K temu je posebej vplivalo vmešavanje posvetne oblasti v cerkvene zadeve, ki je po eni strani Cerkvi dajalo močno oporo za vmešavanje v posvetne zadeve in obvladovanje družbe. Po drugi strani sta laiciziranje Cerkve in gospodarski imperativ laikom omogočala delovanje v cerkveni organizaciji na posvetni način. To je cerkvene ustanove približevalo delovanju lastnih gospodarskih podjetij, ki jih je občasno omejevala le bolj ali manj močna papeževa oblast. Do poznega srednjega veka se je vodenje Cerkve skoraj povsem podjetiziralo. Posvečenost, izobrazba in verska gorečnost so se obdržale v nekaterih strogih redovih, v posvetnem delu Cerkve pa bistveno manj. Tudi poročeni laiki so lahko posegali po donosnih prebendah in funkcijah in bili posvečeni šele po investituri, pač glede na novo službo. Nižji cerkveni redovi niso bili več ovira za privatno pridobitniško udejstvovanje klerikov, medtem

Okrajšave:

Objavljeni viri: GZL in GZM (gl. zgoraj). Komatar – F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg. MMK XVIII/1905, XIX/1906, XX/1907. MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae (izd. A. v Jaksch, I–IV in H. Wiessner, V–XI). Pettenegg – E. G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, I. Bd., Leipzig 1887. UBRK – F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain, I. Bd. 777–1200, Laibach 1882/3; II. Bd. 1200–1269, Laibach 1884 u. 1887.

Neobjavljeni viri: A Stična – Arhiv samostana Stična, prepisi listin iz 17. in 18. stoletja. ANVR, Arhiv nemškega viteškega reda na Dunaju (Deutsch-Ordens-Centralarchives). ARS – Arhiv Republike Slovenije, kronološka vrsta listin. ARS CE – ARS, listine grofov Celjskih (prej v HHStA). ARS W – ARS, listine, vmjene iz HHStA iz nekdanjih repertorijev I, II, III, XIV (brez listin grofov Celjskih). ARS HKA – ARS, listine, vmjene iz HKA. HHStA – Državni arhiv na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), kronološka zbirka listin. HKA – Arhiv dvorne komore na Dunaju (Hofkammerarchiv), listine. KA Čedad, Pergamena Bojani – Kapiteljski arhiv v Čedadu (v čedajskem muzeju), Pergamene Bojani II. KANM – Kapiteljski arhiv Novo mesto, listine (sedaj v NŠAL). KLA – Koroški deželni arhiv v Celovcu (Kärntner Landesarchiv), serija listin. NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, listine. NŠAL G – listine gomjegrajskega samostana (vmjene iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu).

ko je bila cerkvena služba prepuščana skromnejšim namestnikom. Ker se je cerkvena organizacija v bistvu laicizirala in postala podobna fevdnemu sistemu (investitura je bila dolgo eno najpomembnejših in spornih vprašanj!), je postala enako korumpirana, nezanesljiva in plen najmočnejših posameznikov in rodbin kot fevdi in deželni/državni uradi. Na kakšen način je plemstvo delovalo in se udeleževalo v cerkvenih službah, kakšen vpliv so imele te na njihov položaj in družine, ali je pri tem imela vlogo družinska politika, želja po materialni preskrbi družinskih članov, osebna ambicioznost itd., in kako pomembno vlogo v gospodarski družinski politiki je imelo vstopanje plemstva v samostane, bom poskušal ugotoviti v naslednjih vrsticah.

Posvetne službe in karierizem

Nedvomno so bile najbolj donosne in perspektivne posvetne cerkvene službe, neločljivo povezane z najrazličnejšimi dohodki, prebendami in večjimi možnostmi napredovanja, česar načelno vsaj do 13. stoletja strožje kontemplativno redovništvo ni omogočalo. Vendar je tudi pri redovništvu igral pomembno vlogo vložni kapital, višino katerega pa je v resnici težko ugotoviti. V srednjeveških virih se je posvetni kler navadno imenoval po svojih funkcijah, vložni kapital pa je moral biti izplačan še pred imenovanjem in seveda skrit očem javnosti. Službe so zagotavljale eksistenco in jih moramo imeti tudi za enega od preskrbovalnih načinov, ne le za karierizem.¹

Plemstvo iz Kranjske, slovenske Štajerske in slovenske Koroške, ki predstavlja preiskovani vzorec, je imelo največ možnosti v srednjih in nižjih cerkvenih službah (kaplan, vikar, župnik, kanonik), tako zaradi neobstoja najvišjih uradov (škofij) na svojem območju, kot tudi (pre)hude konkurence glede na njihove statusne, politične in finančne zmožnosti za to čast. Škof je bil namreč vedno tudi politična oseba v najširšem smislu, pri njegovi izbiri so igrala pomembnejšo vlogo politična sprejemljivost in sposobnost, gospodarsko-upravne veščine, nekonfliktnost s posvetno oblastjo ipd., kot globoka osebna pobožnost in izobrazba. Večina posvetnega klera, celo višji dostojanstveniki, se je v virih imenovalo brez izvirnega imena. Ne gre za pomanjkanje samozavesti o pripadnosti rodbini (to so plemiški sinovi s plemiškim načinom življenja ohranjali tudi kot kleriki²), marveč tudi za formalno identifikacijo z zaupanim uradom. Zato se moremo posvetiti le tistemu (manjšemu) delu klera, ki mu lahko zanesljivo določimo (plemiški) izvor.

Najprej nas zanima, iz katerih rodbin (družin) so prihajali kleriki, ali je pri posameznih družinah (rodbinah) morebiti opazna izrazitejša povezava z delovanjem v posvetnih (deželnih, dinastičnih) službah, ali se položaj plemstva odraža v cerkvenih službah, kateri družinski člani so bili določeni za vstop v kler, ter primerjanje kranjskega in spodnještajerskega plemstva. Obe skupini plemstva sta bili namreč enako številni in sta živeli na sosednjih, pravno in kulturno skoraj enakih območjih. Zato so kvantitativske primerjave razmeroma zanesljive.

Osnovna primerjava razkriva nekaj razlik med štajerskim in kranjskim plemstvom na vseh cerkvenih funkcijah: v celotnem obdobju je bilo razmerje med osebami, ki so dosegle vsaj funkcijo župnika zelo izenačeno: 84% klerikov izmed kranjskih plemičev-klerikov in 83% izmed spodnještajerskih je prišlo najmanj do te funkcije. Zato pa je bila situacija pri opatih, priorjih in škofih precej ugodnejša pri štajerskem plemstvu (37%), manj pri kranjskem (25%). V razliki med župnikom in opatom (itd.) se v bistvu skriva strukturalna razlika med plemstvom obeh dežel: nižji in srednji sloji so povsod lahko posegali po župnijah, kanonikatih in arhidiakonatih.³ Višji sloj, ki

¹ D. Rüksamen, *Kleine Herrschaftsträger im Pleissenland (Studien zur Geschichte des mitteldeutschen Adels im 13. Jahrhundert (Mitteldeutsche Forschungen 95) Köln-Wien 1987, 427-447.*

² O tem več primerov pri A. Schulte, *Der Adel und die deutsche Kirche im Mittelalter (Studien zur Sozial-, Rechts- und Kirchengeschichte, Kirchenrechtliche Abhandlungen 63 in 64) Stuttgart 1910, 285-287.*

³ Kranjski in spodnještajerski župniki iz vrst kranjskega plemstva v 14. stoletju: Leopold Apfater ok. leta 1376, Jakob Beutel leta 1399, Otokar iz Blagovice med letoma 1330 in 1342, Hans iz Blagovice leta 1383, Hans iz Brega leta 1385, Friderik s Čreteža med letoma 1335-1339, Nikolaj s Čreteža leta 1319, Pirs iz Črnelega med letoma 1345 in 1357, Ulrik iz Črnomlja pred letom 1295, Ulrik Dinger leta 1377, Herman iz Dupelj leta 1375, Merchel Gall od leta 1343, Hans Gall leta 1405, Jurij Gall med letoma 1388 in 1405, Wulfing iz Glogovice leta 1408, Jurij iz Gorij leta 1319, Gotfrid iz Grobelj leta 1335, Gerloh s Hmeljnika po letu 1295, Bertold s Kamna med letoma 1381 in 1397, Oton Stuppel

bi posegal po škofovskemu ali opatskemu dostojanstvu, pa je bil na Kranjskem šibkejši kot na Spodnjem Štajerskem. Po obdobjih so odstotki oseb z višjimi funkcijami od župnika še zgovornejši:

**RAZMERJE MED VIŠJIMI IN NIŽJIMI CERKVENIMI FUNKCIJAMI
MED LETOMA 1280 IN 1409**

Plemstvo	1280–1329			1330–1369			1370–1409		
	abs.	vseh	%	abs.	vseh	%	abs.	vseh	%
spodnještajersko	5	17	29	8	18	44	7	17	41
kranjsko	8	30	26	4	17	23	6	34	17

Viri: Centralni katalog srednjeveških listin za Slovenijo (tipkopis B. Otorepca na Inštitutu za zgodovino, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana); Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I–X (odslej GZL; izd. B. Otorepec med letoma 1956 in 1968); Gradivo za zgodovino Maribora II–VI (odslej GZM; izd. J. Mlinarič med letoma 1976 in 1980); A. Koblar, Drobtinice iz furlanskih arhivov I, II, III (Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, odslej IMK, I–III/1890–1893); J.M. Grebenc, Gospodarska ustanovitvev Stične ali njena dotacija leta 1135 (Stična 1973); F.S. Pokorn, Besnica pri Kranju. Prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije (Zgodovinski zbornik, priloga Ljubljanskemu Škofijskemu listu) Ljubljana 1909; I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I–VI (Marburg 1875–1887); A. Stegenšek, Konjiška dekanija (Umetniški spomeniki lavantinske škofije, drugi zvezek) Maribor 1909; J. Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru do jožefinske dobe (Maribor skozi stoletja, razprave I) Maribor 1991; J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja (Ljubljana 1939); B. Otorepec, Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) (SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana 1995); G. Bianchi, Documenti per la storia del Friuli: I (1317–1325) in II (1326–1332) (Udine 1844, 1845). Isto gradivo mi je služilo tudi pri obširnejših kumulativnih navedbah v opombah, kjer izrecno ni naveden vir.

Poglavitni razlog za razlike je ta, da kranjsko plemstvo v celoti očitno ni bilo dovolj ugledno za najvišje funkcije, ki so bile odvisne od najvišjih cerkvenih dostojanstvenikov, oz. so imele za njih pravico prezentacije nekatere dinastične rodbine (več spodaj). Še bolj moteče dejstvo pa je bilo, da je ogromen kleriški zbor iz celotnega oglejskega patriarhata nabiral prebende in predvsem župnije brez izjeme tudi na Kranjskem in tako zoževal možnosti domačemu plemiškemu kleru. Število sufraganskih škofij, kanonikatov, arhidiakonotov in drugih mest, ki so dajala dobro izhodišče za kumuliranje prebend na kateremkoli koncu metropolije, je bilo v patriarhatu daleč večje kot v salzburški nadškofiji, kjer so se kleriki bolj držali širše domače regije oz. upravne enote.

Kranjsko plemstvo je lahko posegalo po vodilnih funkcijah v samostanih na svojem ozemlju, kjer je imelo določen gospodarski in politični vpliv. Ne smemo pozabiti, da so bile

---

iz Kamnika med letoma 1403 in 1407, Hans s Kolovca med letoma 1394 in 1397, Friderik Kolenc s Kolovrata od leta 1369, Viljem s Kozjaka leta 1404, Pilgrim z Limberka od leta 1336, Witig z Limberka med letoma 1283 in 1302, Urban z Loža leta 1389, Ortolf z Mengša leta 1354, Ruprecht Mindorfer leta 1398, grof Ulrik Ortenburški ok. leta 1345, Lovrenc iz Otoka leta 1400, Friderik iz Pšate od leta 1349, Ulrik iz Seničnega med letoma 1386 in 1403, Jakob iz Strmola med letoma 1380 in 1384, Majnhard iz Strmola med letoma 1364 in 1381, Jakob iz Sušjega med letoma 1398 in 1404, Bertold s Svibnega leta 1282, Štefan s Svibnega leta 1364, Bernhard iz Škofje Loke med letoma 1327 in 1328, Henrik iz Škofje Loke leta 1319, Viljem iz Škofje Loke med letoma 1280 in 1293, Volker s Turjaka med letoma 1368 in 1384, Seifrid z Vranje peči do leta 1335, Konrad Geschlechte z Waldenberga leta 1312.

Iz štajerskih rodbin: Nikolaj Asanch leta 1378, Ortolf Hebenštrajt leta 1348 in 1349, Aloh s Helfenberga leta 1398, Štefan s Helfenberga med letoma 1386 in 1406, Hans z Lemberga med letoma 1324 in 1342, Uzman z Lemberga leta 1319, Alber z Maribora leta 1292, Gerloh iz Radehove leta 1325, Hans z Lemberga (Rifniško-Rogaški) med letoma 1340 in 1348, Hans iz Širja med letoma 1342 in po 1356, Henrik iz Širja med letoma 1361 in 1398, Jakob iz Širja pred letom 1356 in do vsaj 1383, Nikolaj Vaist leta 1369, Seifrid z Vrbovca med letoma 1307 in 1332, Viljem z Vrbovca leta 1353, Jurij, Ortolf in Henrik z Wernburga leta 1407, Rajnpreht z Žusma leta 1394, Nikolaj Seydlin iz Mute od leta 1346, Markvard z Zbelovega do leta 1369.

določene rodbine tudi ustanoviteljice samostanov, še več pa jih je imelo odvetništvo nad njimi. V samostanih so veljali pri izboru za opata še vedno ugled, premoženje, sorodstvene vezi in prijateljstvo, pri posvetnih cerkvenih službah pa sta morala biti izpolnjena predvsem prva dva pogoja, pa tudi politične konstelacije, ki bi škofu ali lastniku patronata lahko koristile. Pripomniti velja, da bi bilo razmerje med plemstvom obeh dežel še veliko neugodnejše za kranjsko plemstvo, če bi upoštevali le posvetne cerkvene službe: le pet oseb s Kranjskega je doseglo večji ugled: Witig z Limberka, Ulrik iz Seničnega, Jakob iz Sušjega, Otokar iz Blagovice in Bernhard iz Škofje Loke. Razen zadnjega so bili vsi arhidiakoni in župniki obenem. Iz Spodnje Štajerske pa je bilo takih oseb v celem 14. stoletju kar deset (ok. 21%).⁴ Bežen pogled na spodnjo preglednico potrjuje dominacijo članov domačega plemstva v nekaterih samostanih na Kranjskem in Štajerskem (prim. tudi poglavje Vstop v samostan).

*NOSILCI OPATSKE IN PRIORSKE SLUŽBE
V NEKATERIH KRANJSKIH IN SPODNJE-ŠTAJERSKIH SAMOSTANIH V 14. STOLETJU⁵*

Mekinje	Velesovo	Gornji Grad	Stična
Gallenberg Klara (po 1300)	Mirna Margareta (1330–1342)	Lemberg-Rifnik Hans (1342–1352)	Hmeljnik Nikolaj (1322–1326)
Kamnik, Stuppel Agnes (1341)	Jeterbenk Alhajda (1344)	Vaist Nikolaj (1350?)	Planina Eberhard (1326–1331)
Hebenštraj Elizabetha (1341–1344)	Svibno Izolda (1346–1358)	Planina Ulrik (1353–1365)	Čretež Andrej (1382–1387)
Vranja peč Margareta (1344–1368)	Gorje Alhajda (1359–1366)		Lindek Albreht (1388–1405)
Vitanje-Lindek Kunigunda (1370–1374)	Kamnik, Stuppel Katarina (1355–1369)		
Pšata Ana (1380–1388)	Kellerberg Meyl (1363–1364)		
Paradeiser Elizabetha (1391–1406)	Strettwegg Ana (1371–1381)		

⁴ Kranjski in savinjski arhidiakoni iz kranjskih plemiških rodbin v 14. stoletju: Otokar iz Blagovice v 30. in 40. letih, Witig z Limberka v letih 1290–1304, Ulrik iz Seničnega leta 1403, Jakob iz Sušjega med letoma 1398 in 1400, Albreht s Svibnega leta 1319. Iz štajerskih rodbin: Hans z Lemberga (Rifniško-Rogaški) leta 1328, Hans iz Širja 1351–1356, Ulrik iz Širja med letoma 1374 in 1377, Jakob iz Širja med letoma 1381 in 1385, Seifrid z Vrbovca leta 1332, Hans z Zbelovega leta 1332 in Ulrik z Vrbovca kot koroški arhidiakon oglejskega patriarhata med letoma 1307 in 1309.

⁵ V preglednici so upoštewane le identificirane osebe. J. Barle v svojem pregledu za Velesovo (Kronologična vrsta velesovskih prednic, IMK IV/1894) navaja kot prioriso tudi Katarino Ortenburško (1349, 1361). Nato jo celo enači s Katarino »s Kamna (Stein)«. Ker naj bi bila teta Erharda s Kamna, naj bi imela obojni naslov (Velesovo, 238). V resnici je bila Katarina navadna nuna. Tudi enačba Ortenburg = Kamen v našem primeru ne more držati, saj je šlo v resnici za Katarino Stuppel iz Kamnika, ki je bila v sorodu z Erhardom s Kamnika in ne Kamna. V mekinjski župni in samostanski cerkvi so v kapeli Sv. Kolomana freske iz začetka 18. stoletja, katerih del so tudi grbi mekinjskih opatinj, toda brez navedenih letnic. Nekateri izmed njih so izpričane v virih za 14. stoletje, zato imajo grbi veliko historiografsko, vendar zaradi nekronološke razvrstitve nezanesljivo vrednost. Po teh grbih naj bi bile opatinje do nastanka fresk Klara z Gallenberga, Katarina Schenk z Ostrovice, Agnes z Weissenegga, Margareta Mindorfer, Margareta z Vranje peči, Elizabeta Hebenštraj, Agnes s Ptuja, Margareta s Kolovca, Ana z Mošheima, Kunigunda iz Vitanja (Lindeka), Elizabeta Paradeiser, Barbara Pözl, Agnes z Welsberga, Kunigunda s Svibnega, Katarina s Kraiga, Marija s Turjaka, Agnes iz Kamnika (Stuppel), Agnes iz Celja (?), Ana iz Pšate, Ana Ferneck (Pernegg, Wernegg ali celo Fernig = Brnik?), Elizabeta s Herbersteina, Gertruda Jobst, Ana s Hertenfelsa, Ana Lamberger, Kunigunda in Katarina s Sauraua, Suzana iz Gornjega Grada, Gertruda Radevič, Laura Cornetina, Ana Crönnin, Klara (Gallian)iczin, Tereza Haller, Katarina Attems, Doroteja in Leopoldina z Gallenberga, Bernardina Batthyani (opis v F. Stele, Politični okraj Kamnik. Topografski opis, Umetnostni spomeniki Slovenije – prilogi v Zborniku za umetnostno zgodovino od 1922–1929, Ljubljana 1929, 290–292). Nekaj opatic lahko zanesljivo postavimo v novi vek, druge pa so bile lahko v Mekinjah tudi še v 15. ali 16. stoletju. Zato seznama za 14. stoletje in njegove popolne vključitve v grafikone ne moremo napraviti.

Mekinjje	Velesovo	Gornji Grad	Stična
	Zaprice Katarina (1382–1388, 1394)		
	Kolovec Elizabeta (1389, 1391)		
	Lindek Trauta (1402–1408)		

Razporeditev najvišjih funkcij med deželno plemstvo daje naslednjo sliko: na Kranjskem so jih imeli le štirje predstavniki uglednejšega plemstva, in še ti kot redovniki (Andrej s Čreteža, Nikolaj s Hmeljnika, Izolda s Svibnega in Klara z Gallenberga).⁶ Najuglednejše plemstvo (npr. Turjaški in Galli) niso veliko dali na cerkveno kariero, saj so bili redki člani teh rodbin kvečjemu župniki ali celo samo »duhovniki«.⁷ V višjih posvetnih cerkvenih službah je bil očitno dejaven predvsem srednji sloj kranjskega plemstva, nižji (npr. tisti z Bleda, Glogovice, Homca) pa so posegali po stanu primernih službah kaplana, vikarja ali »navadnega« (nenatančno definiranega) duhovnika.⁸ Izjema je bil Otokar iz Blagovice, ki je do srede 14. stoletja nakopičil v svoji roki več župnij in arhidiakonsko funkcijo: pred letom 1330 je bil župnik v Dobrniču, leta 1341 pa še v Mengšu in Kamniku ter kranjski arhidiakon.⁹ Kot samostanske predstojnice so nastopale plemkinje iz srednjega sloja.

Na Slovenskem Štajerskem so nekoliko zgodnejša diferenciacija, začasna ustalitev plemstva in družbeni procesi med plemstvom pripomogli k ustrezni delitvi funkcij. Uglednejše plemstvo (npr. Planinski, Viltuški) je posegalo po sebi primernih funkcijah, izjema je bila statusna konica, ki tako kot na Kranjskem, ni kazala večjega interesa za cerkvene kariere. Tako v celoti ni bilo med kleriki nobenega Ptujkega, samo po en Kunšperški, Mariborski, Vuzeniški in Žovneško-Celjski ter po dva Planinska in Viltuška. Takšna nezainteresiranost (sodeč po ohranjenih virih) se je kompenzirala z večjim udejstvovanjem v posvetnih funkcijah, medtem ko preskrbovalni načini s prebendami in drugimi cerkvenimi dohodki pri njih niti niso bili potrebni. Izogibanje višjega plemstva (vsaj formalnemu) celibatu je imelo še druge vzroke: strah pred nepričakovanim izpadom moških potomcev pri poročenih, saj številni višji kleriki ob smrti laikov brez potomcev ne bi mogli nadaljevati dinastije. Priljubljenost celibata je bila praviloma obratno sorazmerna s socialnim položajem. A. Schulte navaja za Nemčijo v srednjem veku zanimiva razmerja med poročenimi in kleriki v plemiških rodovih: moški – 69:31 (knezi), 64:36 (grofje), 50:50 (baroni), ženske – 74:26 (knezi), 68:32 (grofje), 65:35 (baroni). Če že ne odstotki, pa vsaj principi ustrezajo našim razmeram.¹⁰ Seveda pa se je celibat dalo deloma zaobiti s prevzemom zgolj nižjih kleriških redov, ki so dovoljevala tako legitimne ženitve, kot tudi prevzem višjih posvetnokleriških služb. Grof Ulrik Ortenburški je prejel potrebne redove že kot radovljiški župnik šele leta 1351, kar pomeni, da je bil lahko (teoretično) župnik in še vedno tudi poročen.¹¹

Na Spodnještajerskem je staro plemstvo posegalo po škofovski časti (Ulrik s Planine in Ulrik z Viltuša) in tako povečevalo ugled rodbin, pa tudi v najboljši možni meri uredilo preskrbo posameznikov. Najvišje funkcije so bile dostopne tudi ne tako uglednemu plemstvu, če je le prišlo do ugodnega spleta okoliščin ali pa so prevladale karijerne kvalitete posameznika. Predvsem tako si lahko razložimo kot škofove Werntha z Rifnika – Lemberško-Rogaškega (prva polovica 14.

⁶ Grebenc, n. d., 241; ARS W, 1346 junij 15. in ARS W, 1358 april 25.

⁷ NŠAL G, 1388 julij 30. Stična in ARS, 1405 maj 4. Ribnica; GZL IX/34 in Komatar XIX, št. 229 (str. 120–122).

⁸ Nekaj primerov: leta 1337 je bil vikar v Cerknici Wernher z Iga (ARS W, 1337. Bistra); leta 1383 je bil kaplan v Kostelu Nikolaj iz Brega (ARS W, 1383 november 25. Lož); leta 1312 je bil Majnhard iz Homca »navaden« duhovnik (ARS W, 1312 maj 16.).

⁹ Koblar I, 3.

¹⁰ MDC V, št. 513 (str. 326–327); GZM II/73. Schulte, n. d., 275–279.

¹¹ Koblar I, 22.

stoletja) v Bambergu, Konrada Hebenštrajta v Krki (1402–1411, med 1410–1412 tudi v Freisingu) in Henrika s Helfenberga v Lavantu (1291–1299, kasneje v Krki 1299–1326). Med letoma 1280 in 1409 so bili iz Spodnje Štajerske škofje v Krki na Koroškem: Henrik s Helfenberga (1299–1326), Ulrik z Viltuša (1344–1351), Konrad Hebenštrajt (1402–1411); v Chiemsee-ju Ulrik s Planine (1322–1330); v Lavantu Henrik s Helfenberga (1291–1299); v Freisingu Konrad Hebenštrajt (1400–1412). Stvarni položaj koroških sufraginov salzburške nadškofije je bil v srednjem veku bližje oglejskim arhidiakonom kot samostojnim diocezanskim škofom. Pa vendar jih je ločevala od arhidiakonov škofovska čast, predvsem pa upravljanje z ogromno sufragansko posestjo, mogočen sedež škofije in subordinirana posvetna uprava.

Pražupnije na obravnavanem ozemlju, ki so dokaj neokrnjene obstajale še v 13./14. stoletju, so se izoblikovale do 11. stoletja. Višjo cerkveno organizacijo je v salzburški nadškofiji tvorila mreža škofij (sufraginov), ki pa so bile zelo odvisne od nadškofa. Oglejski patriarhat vzhodno od Soče in Istre je bil razdeljen na arhidiakonate, ki v primerjavi s škofi niso vsebovali pravic glede posvečevanja duhovnikov in cerkva. Pomen arhidiakonov je dosegel višek v 13. stoletju, ko so bili to v bistvu prelati s skoraj škofovsko močjo in pomembnimi sodnoupravnimi funkcijami (večina arhidiakonov je bila zanesljivo univerzitetno šolanih). Padec v kasnejšem obdobju je šel na račun papeških rezervacijskih pravic, krepitve kapitljev, intenziviranja direktnega škofovskega sodstva na račun arhidiakonskega, pojava generalnih vikarjev kot škofovskih namestnikov, ponovnega razcveta škofovske moči konec 13. stoletja itd. Naše ozemlje v okviru patriarhata (ozemlje južno od Drave) je bilo razdeljeno med koroški (južno od Drave s slovenjgraškim območjem), savinjski (Spodnja Štajerska južno od Drave) in kranjski (Kranjska in nekdanja Savinjska krajina). Ta se je v 13. stoletju razdelil na gorenjskega (z delom Notranjske) in Dolenjskega.¹²

Relativno malo plemiških družin je hkrati skrbelo za uravnoteženo in kontinuirano posvetno in cerkveno kariero, kar po govori tudi o nenačrtnem političnem življenju večine plemstva. Maloštevilne skrbnejše družine so načrtno pošiljale svoje člane v obe smeri, kar jim je zagotavljalo stalno (samo)preskrbovanje dela družine (kler), zmanjševanje nevarnosti delitev posesti zaradi dediščin¹³ in poročnih izdatkov,¹⁴ politični ugled in določen zaslužek (nekateri cerkvene, predvsem pa deželne in dinastične službe¹⁵). Družine, ki so imele svoje predstavnike zaposlene v obeh smereh, so se posluževale različnih načinov. Najbolj pragmatično je bilo istočasno in kontinuirano udejstvovanje večih članov rodbine (še bolje – družine) v kleru, drugih pa v deželnih uradih. Na Kranjskem so imeli ta način najbolj utečen vitezi s Čreteža in Stupli iz Kamnika, medtem ko pri družinah s Kamna, Mengša, iz Blagovice in Škofje Loke obojestransko delovanje ni bilo daljšega veka. Za to so gotovo imeli objektivne razloge: Škofjeloški so dosegli višek okoli leta 1300, sredi 14. stoletja pa so že izumirali, Mengeški so izginili nekaj kasneje, plemiči s Kamna in Blagovice pa so v drugi polovici stoletja šele začeli vzpon na kranjski politični sceni. Na Spodnjem Štajerskem je bilo podobno: v daljšem obdobju so bili na oba načina aktivni le plemiči iz večih rodov iz Slovenj gradca (npr. Mutli), vitezi Širski in Vaisti. Zadnji so posegali po obeh karierah šele v drugi polovici 14. stoletja. V obdobju 1370–1409 je usklajeno delovala družina Lindekerjev iz Vitanj, po katerih so se večinoma imenovali. Kljub vsemu je bilo veliko večje število onih, ki niso imeli izgrajene preskrbovalne in karierne kleriške politike. Ti so v nekaterih obdobjih posegali po visokih deželnih službah, istočasno pa niso imeli omembe vrednega klerika v svojih vrstah oz. sta bili obe obliki časovno ločeni. Na Kranjskem velja omeniti številno rodbino Gall (nizka stopnja posvetne in cerkvene kariere) ter viteške rodbine Hmeljnik-

¹² B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II (Ljubljana 1965²), 253–256; W.M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrecht* (2: *Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055–1517*), Wien-München 1955, 131–134. Vendar iz virov iz 14. stoletja ta (znotrajkranjska) delitev ni razvidna.

¹³ D. Kos, *Dediščine, dedno pravo in plemstvo na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem v 13. in 14. stoletju* (Celjski Zbornik 1994) 35–55.

¹⁴ D. Kos, *Življenje, kot ga je pisala dota* (Zgodovina za vse I, 2) 58–69.

¹⁵ D. Kos, *Pamet pod šlemom, zvestoba denarju*. (Časopis za zgodovino in narodopisje, 66 (=31)/1995, str. 207–235).

Turjak, Limberk, Mirna, Polhov Gradec, Blagovica in Pšata, na Štajerskem pa Lemberg (Rifnik-Rogatec), Vrbovec in Žovnek (po 1341 grofje Celjski).

Ponuja se naslednji sklep: obravnavano plemstvo je bilo v grobem razdeljeno na one, ki so iskali zaslužek in kariero v deželnih in dinastičnih (posvetnih) ali pa v cerkvenih službah. Manjši del plemstva je gradil prihodnost družine ali rodbine na oba načina: šlo je za srednji razred, sestavljen iz starih in izumirajočih (Čretež, Škofja Loka, Blagovica, Hmeljnik-Turjak), zelo številnih (Širje) ali novih povzpetniških (Kamen, Vaist) rodbin, ki so se na vse pretege želele socialno in gmotno dvigniti. Uglednejše staro, a že skoraj propadlo nekdanje ministerialno plemstvo (Svibno, Planina, Maribor, Lemberg-Rifnik-Rogatec, Viltuš, Vrbovec) ni bilo več sposobno nositi dodatnih stroškov, potrebnih za posvetne kariere. V njihovi izključni in pogostejši prisotnosti zgolj med klerom vidim predvsem željo po preskrbi družinskih članov, zato jih med izrazitimi karieristi (škofje) skorajda ni bilo. Oklepali so se donosnih kanonikatov (rodbine Vrbovec, Svibno)¹⁶ in župnij (rodbine Vrbovec, Maribor, Lemberg-Rifnik-Rogatec, Čretež, Gall, Stuppel, Kolovec, Kostanjevica, Limberk itd.). Dinastom iz samega družbenega vrha (Ptujski, grofje Celjski, Ortenburški, Goriški) cerkvena kariera kot preskrbovalna funkcija seveda ni bila potrebna. Nižji sloji plemstva (Bled, Homec, Ig, Otok, Sušje, Brestanica-Rajhenburg, Žusem ipd.) pa so svoje otroke pošiljali v kler sporadično, tako kot v virih brezimeni najnižji sloji plemstva.¹⁷ Oboji v cerkvenih službah niso videli le kariere, marveč tudi večjo preživetveno možnost za posameznika in družino.

Ekskurz: Patronat in prezentacija na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem v 14. stoletju v luči karierizma: Zmaga cerkvene nad laično oblastjo v 11. in 12. stoletju je bila glede reformiranja lastniškega cerkvenega sistema še dolgo nepopolna. Začasno je preprečila in zavrla razpolaganje nekdanjih lastnikov s cerkvenim premoženjem, vendar je institut patronata, ki je izpodrival »odvetništvo«, kot preostanek lastništva z drugimi za Cerkev neugodnimi družbenimi procesi še vedno ogrožal njeno avtoriteto.

Vse važnejše posvetne funkcije sta v 13. in 14. stoletju formalno potrjevala, oz. podeljevala (investirala) salzburški nadškof in oglejski patriarh (južno od Drave). Nista pa več zmogla nadzorovati podeljevanja tistih beneficijev in upravnih enot, ki so bili pod patronatom laikov. Deželni knezi, dinastične in grofovske rodbine so si prizadevale pridobiti patronat in odvetništvo nad župnijami in vikariati, čeprav niso bili ne oni, ne njihovi predniki ustanovitelji zadevnih ustanov. Še posebej nemočni so bili oglejski patriarhi, saj je npr. leta 1362 odstopil patriarh Ludvik della Torre grofom Celjskim večino pomembnejših cerkvenih fevdov na Kranjskem in Štajerskem, od tedaj pa so v roke Celjanov začeli prehajali tudi patronati nad oglejskimi župnijami. Nekaj dlje je trajala ortenburška prevedba starih odvetniških pravic, lastnih ali podedovanih, v patronate, ki so konec 14. stoletja praktično prepolovili cerkveno oblast oglejskih patriarhov na Kranjskem. Vse to je vodilo do izoblikovanja nadzorovanega cerkvenodržavnega sistema, ki so ga Habsburžani uspešno razvijali od srede 14. stoletja in v 15. stoletju okronali z neposrednim vmešavanjem v ustanavljanje škofij in kapitljev: leta 1392 je podelil patriarh Janez grofu Hermanu II. Celjskemu patronat nad župnijami v Rogaški Slatini, Vodicah, Krškem, Laškem, Ponikvi in Šentrupertu. Zadnji dve župniji sta zato leta 1456 prišli skupaj z ostalo celjsko zupuščino na Habsburžane, ki so ju leta 1493 kot jedro preskrbe namenili novoustanovljenemu novomeškemu kapitlju.¹⁸ Patronat

¹⁶ Kanoniki iz Kranjske: Jakob iz Strmola v Trientu in Brixnu leta 1384 (1384 avgust 24. Velesovo, transumpt v: NŠAL, 1505 september 17. Novo mesto), Hans s Svibnega leta 1368 (ARS CE, 1368 april 14. Celje) in Ulrik s Svibnega v Passau leta 1337 (ARS HKA, 1337 april 15. Lanšprež).

Kanoniki iz Spodnje Štajerske: Hans iz Širja leta 1356 v Čedadu (KLA, 1356 april 6. Beljak), Seifrid v Vrbovca med letoma 1323 in 1335 v Čedadu (KA Čedad, Pergamena Bojani, št. 35: 1327 oktober 7. Čedad; ARS CE, 1335 april 1. Udine).

¹⁷ ARS W, 1312 maj 16.; ARS W, 1337. Bistra; ARS, 1398 september 15. Lož in ARS, 1404 december 13.; ARS W, 1400 junij 13. Mila; GZM II/92; NŠAL G, 1394 april 24.

¹⁸ Iz 14. stoletja je znano precej listin, ki govorijo o velikih izgubah patronatov s strani patriarha v korist visokega plemstva (prim. F. Fichler, Repertorium der steirischen Münzkunde III: die mittelalterlichen und neuen Münzen und Medaillen der Steiermark, Graetz 1875, 89). Za novomeški kapitelj in patronate gl. ARS CE, 1392 december 28. Čedad (A); ARS CE, 1392 december 28. Čedad (B); ARS CE, 1393 februar 5. Čedad (A, B). D. Kos, Gospostvo novomeškega kapitlja do srede 17. stoletja: Dolenjski zbornik 1990, Novo mesto 1990, 87 sl.

je postajal povsem stvarna zadeva, povezana s premožninami, posestvi itd. Možno ga je bilo zastaviti in deliti – kot nekakšen »cerkveni fevd«: leta 1393 je grof Herman II. Celjski začasno podelil patronat nad župnijo v Šentrupertu Frideriku s Čušperka. Samo leto zatem je patriarh Janez predal grofu Frideriku Ortenburškemu patronat nad župnijami v Radovljici, Gorjah, Ložu in Naklem. Leta 1418 so jih dedovali Celjski, leta 1456 pa Habsburžani, ki so iz njih (in še nekaterih) formirali novo ljubljansko škofijo. Pomen posedovanja patronata je torej bistveno večji od osnovne pravice podeljevanja župnije svoji osebi in je prehajal v državopolitično sfero.¹⁹

S tem so imetniki patronatov dobili možnost prezentacije svojih ljudi na izpraznjena mesta, ki jih je pristojni škof le še potrdil, investituro pa večinoma prepuščal nižjim cerkvenim organom. Škofje, zlasti patriarhi so redkeje zmogli prezentirati lastne kandidate, kar govori o razvejanosti patronatov v oglejskem patriarhatu. Za ilustracijo zadostuje en, naključno izbrani primer: leta 1361 je patriarh Ludvik podelil Viljemu iz Strmoła po poprejšnji prezentaciji priorise samostana Velesovo mesto vikarja v župniji Šenčur.²⁰ Zaradi stalnih sprememb v posedovanju, nepriznavanja dedičev o nekdanji predaji patronata, dvojnih prezentacij itd., so bili spori pri nastavitvah novih župnikov in vikarjev zelo pogosti. Imetniki prezentacije so imeli de facto nadzor nad dohodki, čeprav je patronat teoretično omejeval pravico do njih, še posebej ker je bil imetnik obvezan vzdrževati in ščititi cerkveno stavbo. Vstop v povprečno cerkveno službo, ki je bila v nekem smislu za njih zaradi propagandnega izenačevanja s srednjim slojem tudi nesprejemljiva, zaradi teh momentov za dinaste ni bil več bistven pri razpolaganju z dohodki.

Tu tiči še en razlog za nezainteresiranost višjega plemstva (Žvoneško-Celjski, Ortenburški itd.), pa tudi nekaterih manj uglednih (Gallenbergi, Čušperški), za vstop v posvetni kler. Zato pa jim je pomenil vstop med redovništvo, kjer kariera in zaslužek nista bila visoka, predvsem spravo z Bogom na jesen življenja. Pri boju za patronat so imele te rodbine velike konkurente v samostanih, ki sicer niso radi sodelovali z »nelojalnim« posvetnim klerom. Nekaterim od njih, npr. benediktincem v Gornjem gradu, je to uspelo, kar pa je bila slaba tolažba, če so odvetništvo nad njimi samimi dobili konkurenti (v primeru Gornjega Grada so bili odvetniki v 14. stoletju Žvoneški-Celjski). Najlepše je prikazan prehod patronata v last samostana na primeru samostana klaris v Mekinjah: leta 1287 je kamniški župnik Manfred della Torre prepustil Seifridu z Gallenberga patronat nad lastniško cerkvijo v Mekinjah, kar je oglejski patriarh Rajmund leta 1288 potrdil. Leta 1300 sta Seifrid in žena Elizabeta ustanovila samostan v Mekinjah in mu leto pozneje prepustila patronat nad cerkvijo prav tam. Prenos je nekaj mesecev kasneje potrdil papež Bonifacij VIII.²¹

Nadaljevanje: Številnost družinskih članov v kleriških službah je bila zelo različna. Čeprav so viri redkobesedni, smemo trditi, da je zaradi vložnega kapitala večina družin (ne rodbin!) lahko poslala v kler v eni generaciji le enega, morda dva člana. Najpremožnejše dinastične družine so v tem sledile nižjemu plemstvu, vendar iz povsem drugih razlogov (gl. zgoraj). Bile pa so tudi izjeme: propadajoče družine so v želji po dokončni preskrbi določale za klerike čim več moških otrok in pri tem pozabljale ali zavestno zanemarjale nevarnost izumrtja. Zato ni presenetljivo, da so bili v eni generaciji propadajočih Svibenjskih kar štirje člani rodbine v kleriškem stanu: Izolda je bila vsaj med letoma 1346 in 1358 v samostanu Velesovo, Hans je bil v 60. letih 14. stoletja kanonik v Passau, brat Štefan je bil župnik v Brucku na Muri, Ulrik pa že v 30. letih 14. stoletja kanonik v Passau. V prejšnji generaciji je bil Albreht savinjski arhidiakon (ok. leta 1319), Bertold pa župnik v Svibnem (ok. leta 1282).²²

¹⁹ ARS CE, 1393 marec 19.; HHStA, 1394 junij 10. Čedad. Plöchl, n. d., 370–371.

²⁰ ARS W, 1361 april 30. Udine. Tako se glasijo formalne (nad)škofovske podelitve cerkvenih služb. Prim. tudi Plöchl, n. d., 150.

²¹ ARS W, 1287 oktober 3. Čedad; ARS W, 1288 december 22. Oglej; ARS W, 1300 oktober 9. Gallenberg, prepis; ARS W, 1301 avgust 20. Mekinje; ARS W, 1301 december 13. Lateran.

²² GZL VII/5; ARS HKA, 1337 april 15. Lanšprež; ARS W, 1346 junij 15. in ARS W, 1358 april 25.; ARS CE, 1368 april 14. Celje; Bianchi I, 209, št. 106. Prim. Schulte, n. d., 278–281.

Po več članov so imele istočasno med klerom tudi številčno močne družine: sredi 14. stoletja je bilo kar pet ali celo šest bratov iz Širja župnikov ali kaplanov (Hans župnik v Ponikvi oz. Mengšu, Šmarju oz. Žalcu, še prej vikar v Laškem; Henrik župnik v Laškem; Jakob župnik v Mengšu in nato Ponikvi ter istočasno savinjski arhidiakon; Friderik vikar v Šmarjah; Herman duhovnik v Laškem; Simon duhovnik, najbrž v Širjem; Ulrik, morda šesti brat, pa je bil v 70. letih savinjski arhidiakon).²³ Trije bratje z Wernburga so bili ok. leta 1407 župniki: Henrik in Jurij v Škalah, Ortolf pa v Rogatcu.²⁴ V drugi polovici 14. stoletja je na Kranjskem po številu klerikov posebej izstopala družina Strmolskih: Jurij je bil leta 1353 župnik v Paternionu na Koroškem, Majnhard med letoma 1364 in 1381 župnik v Cerkljah, v 80. letih 14. stoletja je bil Jakob župnik v Lanišču in kanonik v Trientu, Viljem pa leta 1361 vikar v Šenčurju (sorodstvena stopnja med njimi ni povsem jasna).²⁵ Takim rodbinam/družinam smemo pripisati določeno stopnjo zavestnega karierizma v cerkvenih službah, najbrž predvsem zaradi finančnih ugodnosti.

Izjemen vpliv na solidnejše kranjske cerkvene urade in posledično na morebitni karierizem in možnosti domačega prebivalstva, ne le plemstva, so imeli tujci s celotnega področja oglejskega patriarhata in salzburške nadškofije (gl. preglednico o tujcih v cerkvenih službah). Tu se termin »tujec« pojavi v širšem pomenu kot pri laičnem plemstvu. Cerkev je bila in je še vedno (vsaj idejno) univerzalna. Njeni predstavniki se niso imeli za pripadnike dežel in zemeljskih kraljestev, marveč so bili podrejeni le Kristusu in papežu. Toda ta univerzalnost, tako kot mnogo kasneje internacionalizem komunizma, vendarle ni mogla zanikati pripadnosti naciji v srednjeveškem smislu, predvsem pa ne rodbini, ki je bila tesno vpeta v deželno strukturo, pa četudi samo kot deželno plemstvo brez posebnih funkcij. Vraščenenost dela klera v rodbinsko plemiško zavest se je pogosto odražala v uporabi plemiškega izvornega imena, pa tudi v iskanju krajevno najbližje, a še vedno ugledne in donosne cerkvene službe – največkrat v svoji župniji ali vsaj regiji (o tem več spodaj). Če pri kleriku za trenutek zanemarimo njegovo pripadnost univerzalni Cerkvi, potem se tujec-klerik navidezno približa svojemu laičnemu sorodniku in postane objekt te, na posvetno kariero prilagojene raziskave.

Tako definirani tujci so naravnost hlepeli po najdonosnejših župnijah, arhidiakonatih in kanonikatih. Na ozemlju južno od Drave so bili vseskozi prisotni kleriki iz Furlanije in severne Italije, predvsem pa do približno srede 14. stoletja. Nato je njihovo število drastično upadlo. Zlasti kanoniki iz Čedad in Vidma, pa tudi kleriki iz zahodnih patriarhovih škofij (npr. Milana in Concordie) so bili glavni prejemniki dodatnih prebend v obliki kranjskih, nekaj manj spodnještajerskih in južnokoroških župnij. Zadostuje le nekaj primerov bolj oddaljenih oseb: Tadej de Palude (cerkniški župnik) je bil prej že župnik v Meseru in kanonik v Mesaliji v milanski škofiji. Kamniški in kasneje dobrniški župnik Janez de Garisendis je bil po izvoru bolonjski meščan. Mengeški župnik Lombardin della Torre je bil najprej nadduhovnik v milanski škofiji. Nakelski župnik Nikolaj Seydlin iz Mute je živel kot akolut v praški škofiji.²⁶ Iz spodnještajerskih plemiških družin so prihajali na kranjske župnije in druge urade predvsem tisti, ki so že sicer imeli višje funkcije, npr. arhidiakonstvo (Hans z Rifnika – Lemberško-Rogaški, Seifrid iz Vrbovca).²⁷

Od srede 14. stoletja je prihajalo do večjega dotoka z Spodnje Štajerske, konec stoletja pa tudi iz oddaljenejših severnih dežel. Poseben režim nastavljanja župnikov in vikarjev je seveda veljal za škofjeloško župnijo, kjer je freisinški škof trdo uveljavljal svojo prezentacijsko pravico s kleriki iz domače viteške (ministerialne) rodbine Škofjeloških, kasneje pa s tujci z Bavarske in drugih območij, kjer je imel posestva: po letu 1311 je bil loški župnik neki Chuner, sicer kaplan

²³ ARS, 1342 december 13. Celje; ARS W, 1346 junij 14. Celje; ARS, 1349 april 24.; KLA, 1356 april 6. Beljak; ARS, 1361 februar 13.; ARS CE, 1378 marec 25. Celje; ARS W, 1381 april 8. Celje itd. Prim. Orožen IV, 116–117; Koblar I, 17.

²⁴ ARS, 1407 maj 21.

²⁵ ARS W, 1352 julij 1.; ARS W, 1361 april 30. Udine; ARS W, 1364 julij 22.; ARS W, 1381 april 24.; HHSIA, 1384 junij 1. Čedad itd.

²⁶ Koblar I, 4, 8, 16, 19, 43.

²⁷ NŠAL G, 1332 april 5. Gornji Grad; ARS CE, 1335 april 1. Udine in HHSIA, 1343 marec 25.

freisinškega škofa in kanonik v Freisingu. Vsaj med letoma 1336 in 1345 je bil župnik Emcho iz Alzeija, leta 1357 pa Hilbrand de Hak. Po njegovi resignaciji leta 1358 je župnijo prevzel klerik mainške nadškofije Henrik iz Mühlhausna.²⁸ Podobno je bilo s salzburškim nadškofom in župnijo v Šentrupertu: vsaj med letoma 1336 in 1338 je bil šentrupeški župnik Konrad iz srednještajerskega Gleisdorfa. Infiltracija salzburških klerikov je od srede 14. stoletja zajela tudi okoliške patriarhove dolenske župnije: leta 1343 je dobil šmihelsko župnijo salzburški duhovnik Albert z Moosberga (na Koroškem); leta 1351 je bil župnik v Ložu Konrad s Friedberga, duhovnik salzburške nadškofije.²⁹ Podobno je bilo v spodnještajerskih župnijah, ki so pripadale salzburški nadškofiji: na njih so tujci vedno prihajali s Salzburškega, Koroške in Zgornje Štajerske.³⁰ Kot primer si velja ogledati tabelo prisotnosti tujcev na Kranjskem (za Spodnjo Štajersko razpolagam z razmeroma malo podatkov, ki ne omogočajo tako plastične slike). V preglednici so upoštevane le zanesljivo identificirane osebe.

TUJCI V KRANJSKIH POSVETNIH CERKVENIH SLUŽBAH V 14. STOLETJU

kraj	arhidiakon	župnik	vikar	prošt	duhovnik
Bled		Ranshofen Teodorik (1309)		Ruxingen Emcho (1286–1293)	
Radovljica		Ortemburški Ulrik (do 1345)			
		Cucanea Gurney Viljem (1348)		Nusperger Krištofor (1401)	
Naklo		Seydlin Nikolaj (po 1346)			
Kranj		Portis de Nikolaj (1311–1318)			
		Portis de Tramontan (1318)			
		Mannswörth Koloman (1394–1434)			
Šmartin		Chuner (od 1311)			
		Gorje Henrik (1342)			
		Paysan Oton (1351)			
		Žusem Rajnpreht (1394–1399)			
Šmartin (in Pilštanj)		Bojan Ulrik (1319/1329–1333)			
Škofja Loka		Seefeld NN. (pred 1319)			
		Glojach Friderik (1319–1320)			
		Alzei Emcho (1336–1345)			

²⁸ Koblar III, 24, 25, 185, 249.

²⁹ Koblar I, 26, 28; Isti III, 248.

³⁰ V mariborski župniji so bili med letoma 1325 in 1339 župniki Gerloh s Stattegg, med 1339 in 1344 Nikolaj z Eggenburga pri Kremsu, med 1345 in 1361 pa Hans Ebernant, sicer poslanec vojvode Rudolfa IV. na papeškem dvoru, predavatelj na Sorboni in kanonik v Kostanci (Mlinarič, Župnija, 454). Okrog leta 1292 je bil konjiški župnik Askulin della Torre (Stegenšek, n. d., 42).

kraj	arhidiakon	župnik	vikar	prošt	duhovnik
		Hak Hilbrand (1355–1358)			
		Mühlhausen Henrik (od 1358)			
Kamnik		Budrio Herman (do 1275)			
		della Torre Manfred (1287–1292)			
		Garisendis Janez (1330–1341)			
Cerklje		Gvidoto (1291–1292)			
		Sl. Bistrica Neidhard (do 1339)			
		Bernata Peter (pred 1339)			
Mengeš		Vicomercato Lavrencij (do 1327)			
		della Torre Lombardin (od 1327)	della Torre Konradin (od 1327)		
		della Torre Ludvik (pred 1335)			
		Catheneto Berengar (1335–1337)			
		Montepesulano Peter (1337)			
		Širje Jakob (do 1356)	Beheim Hans (1386)		
		Širje Hans (po 1356)			
		Helfenberg Štefan (1398–1399)			Kostanjevica Jurij (1398–1399)
Vodice		Celje Elija (po 1356)			
»Kranjska« in Vodice/Laško	Milje Janez (1388)	Milje Janez (1390–1399/1407)			
Šentvid pri Ljubljani		Cucanea Leonard (do 1275)			
		Vipava Hans (do 1332)			
		Pšata Friderik (1349)			
Ljubljana in »Kranjska«	Ferentino Janez (1300)	Ferentino Janez (1300)			
»Kranjska«	Vrbovec Seifrid (1332)				
»Savinjsko« in Ljubljana in Šmarje Ljubljana – Sv. Peter	Lemberg-Rifnik H. (1335–1343)	Lemberg-Rifnik Hans (1340–1343/1348)			
		Motis Matej (1349–1356)			
		Seeham Hans (1385–1403)			

kraj	arhidiakon	župnik	vikar	prošt	duhovnik
Šentvid pri Stični		Cumanus Ulrik (1336–1339) Schweinwart Ulrik (1388)			
Dobrníč		Garisendis Janez (1341)			
Svibno		Sl. Bistrica Neidhard (po 1339–1358)			
Videm in Šentrupert		Helfenberg Aloh (1398)	Helfenberg Aloh (1397–1401)		
Šentrupert		Gleisdorf Konrad (1336–1338)			
Bela Cerkev		Montenari (1287) Muttel Bertold (1374) Neuhauser Hans (1399) Steindorfer Viljem (1404)			
Mirna peč		Helfenberg Štefan (1386–1406)			
Šmihel		Reypach Hans (1336–1339) Moosburg Albert (1343)			
Preserje			Gornji Grad Konrad (1351)		
Cerknica		Palude Tadej (1318–1339) Reate Janez (1339–1351) Reate Ludvik (1375)			
Stari trg – Lož		Ronza Frančišek (pred 1351) Friedberg Konrad (1351)			

Pri izboru ustanove oz. mesta službovanja klerika plemiškega porekla je igrala precejšnjo vlogo bližina družinskega sedeža. Bistveno večjo kot pri klerikih-neplemičih, ki niso imeli takšne rodbinske tradicije in jih na domačo skromnost ni nič vezalo, sploh pa ne skrb za rodbino. Predvsem župniki in kanoniki v kraju službovanja pogosto sploh niso stalno prebivali, saj so vsaj začasno živeli v bližnjih mestih, domačih krajih, kanoniki pa na sedežih kapitljev.³¹ Stalni

³¹ Plöchl, n. d., 150–151. »Doma« je uspelo ostati npr. Otonu Stupplu iz Kamnika (ARS, 1403 september 10.; ARS, 1409 maj 14.); Bengert Vuzeniški je bil leta 1314 župnik v domači Vuzenici (J. Mravljak, Nadžupnija in dekanija Vuzenica. Maribor 1928, 13); Bertold s Kamna se je rad zadrževal v Kranju in Kamniku, služboval pa je v bližnjem Naklem (ARS W, 1397 maj 13.; ARS W, 1391 november 5.); Hans s Kolovca je bil župnik v Cerkljah (ARS W, 1394 januar 11.; ARS W, 1397 januar 11.); Herman iz Dupelj je »ostal« ok. leta 1375 v bližnjem Kovorju (Koblar I, 7); Merchel Gall z Lebeka od leta 1343 župnik v najbližji župniji Moravče (Koblar II, 71); Witig z Limberka prav tako v Moravčah (ARS W, 1297 maj 16. Velesovo itd.); Nikolaj s Čreteža je bil pred letom 1319 župnik v bližnjem Podbočju (sv. Križ) pri Kostanjevici (Bianchi I, št. 106, str. 210); Viljem in Ulrik iz Škofje Loke sta bila župnika v Šmartinu pri

namestniki (vikarji, kaplani) so namesto njih opravljali redne dolžnosti in jim pošiljali večino dohodkov. Seveda so morali župniki dobiti izrecna dovoljenja za daljšo odsotnost in nastavitev vikarja: leta 1337 je bilo dovoljeno mengeškemu župniku Petru de Montepesulano dvoletno bivanje izven fare, če bi uspel dobiti namestnika. Leta 1341 je dobil dobrniški župnik Janez de Garisendis dovoljenje, da sme dve leti bivati izven fare pod enakimi pogoji. Isti je med letoma 1330 in 1341, ko je bil kamniški župnik, smel dve leti študirati, sodeč po njegovem bolonjskem meščanstvu, verjetno kar na slavni univerzi v Bologni. Leta 1341 je bila odobrena Otokarju z Blagovice enoletna odsotnost izven Kamnika. Leta 1346 je dobil nakelski župnik Nikolaj Seydlin iz Mute, sicer akolit praške župnije, patriarhovo dovoljenje, da mu ni treba stalno bivati v Naklem. Namestnik je bil celo lahko župnikov sorodnik!³² Leta 1327 je bil Konradin della Torre prokurator v Mengšu, medtem ko je bil tamkajšnji odsotni župnik njegov sorodnik Lombardin.³³ Po drugi strani pa je moral dobiti vikar župnikovo dovoljenje, če je želel ostati za stalno v kraju namestniške službe: vodiški župnik Gregor je dovolil vikarju cerkve sv. Ulrika pod smledniškim gradom Ulriku iz Kamnika stalno bivanje pri podružniški cerkvi.³⁴

Po povedanem je bila torej najbolj iskana donosna služba tista, ki je bila čim bližje domu. Še posebej pri plemstvu in, kot smo se lahko prepričali, tudi pri italijanskemu meščanstvu. Nekateri plemiški kleriki so takšno nastavitev upravičeno pričakovali, ker so njihove rodbine posedovale patronat nad nekaterimi cerkvami.³⁵ Tudi kleriki, ki niso službovali v bližini doma, so se tam pogosto mudili. Upravičeno smemo domnevati, da so tam daljši čas tudi prebivali. Zelo ugodno je bilo daljše zadrževanje v Čedadu, Vidmu ali Ogleju, glavnih upravnih središčih oglejskih patriarhov. Tam je bilo mogoče tako ali drugače doseči boljšo službo, prebendo, predvsem pa biti v središču političnega in cerkvenega odločanja. Zato so čedajski kanoniki stalno živeli v Čedadu ali Vidmu, čeprav so bili (dodatno še) župniki na Kranjskem. Pridobitev službe v bližini domovanja družine je imela še eno važno prednost: družini je omogočala manipuliranje z cerkveno posestjo, saj je bilo samoumevno, da jim je šel njihov bližnji sorodnik in klerik poslovno na roko. Nekateri plemiči pa so dajali prednost pri izbiri službe višini prebende, zato jih lahko najdemo precej daleč od doma.³⁶ Dolgotrajno službovanje na enem mestu in politični vpliv na predstojnike je lahko izjemoma pripeljalo naslednika iz vrst iste rodbine: Seifridu z Vrbovca, ki je bil leta 1332–1337 župnik v Laškem, je sledil v isti službi nečak Viljem (ok. let 1353–1357).³⁷

Kranju – prvi leta 1286, drugi do leta 1311. Tudi Henrik iz Gorij je bil leta 1342 župnik v kranjskem Šmartinu (Pokorn, n. d., 214–215). Otokar iz Blagovice je bil po letu 1342 župnik v Kamniku, pa tudi v Dobrniču in Mengšu (Koblar I, 3); Pilgrim z Limberka in Seifrid z Vranje peči sta bila v 30. in 40. letih župnika v vzhodnogorejskih Cerkljah (Koblar I, 4); Henrik z Vranje peči pa leta 1342 kaplan v Mekinjah (Koblar I, 16); Friderik iz Pšate je postal leta 1349 župnik v Šentvidu pri Ljubljani (Koblar III, 199).

Na Spodnjem Štajerskem sta bila Ulrik z Zbelovega med 1323–1328 in Ulrik z Viltuša med 1328–1335 župnika v Slovenskih Konjicah (Stegenšek, n. d., 42–43), Nikolaj Vaist je bil med 1350–1367 župnik v Škalah (Orožen V, 71); Hans z Lemberga (Rifniško-Rogaški) je bil župnik v Braslovčah (ARS W, 1324 avgust 19. Rogatec itd.); Brata Jakob in Hans iz Širja sta si sledila kot župnika v Ponikvi (Koblar I, 17). Oddaljenost od rojstnega dvora ali gradu pri večini naštetih ni presegala 10–20 km.

³² Koblar II, 43, 47, 67; isti I, 8, 19.

³³ Koblar I, 16.

³⁴ Koblar II, 92.

³⁵ Schulte, n. d., 284.

³⁶ To velja za Štefana in Aloha s Helfenberga, ki sta bila župnika v Mirni peči in Mengšu oz. Šentrupertu in Vidmu (KANM, fasc. I, št. 6: 1386 junij 17. in fasc. I, št. 8: 1394 junij 23.; ARS, 1398 december 11. Rim); Bertold s Kamna je bil župnik tudi v Trebnjem na Dolenjskem (ARS W, 1381 april 24.; ARS W, 1386 marec 20.); Bertold Muttel (iz Slovenj Gradca) v dolenski Beli Cerkvi (ARS, 1374 oktober 16.); Jakob iz Strmola v dolenskem Lanišću oz. v Trientu (HHStA, 1384 junij 1. Čedad itd.); Volker s Turjaka na Tirolskem (Komatar XIX, št. 229, str. 120–122); Rajnpreht z Žusma v Šmartinu pri Kranju (NŠAL G, 1394 april 24.); Konrad s Friedberga od leta 1351 župnik v Ložu (Koblar I, 26); Konrad iz Gleisdorfa župnik v Šentrupertu med leti 1336–1338 (Koblar I, 28); Friderik s Čreteža v letih 1335–1339 župnik v Šentvidu pri Stični (Koblar I, 28); Neidhard iz Slovenske Bistrice je bil v letih 1339–1358 župnik v Svibnem, pred tem pa v Cerkljah na Gorenjskem (Koblar III, 195); šmihelski župnik je postal leta 1343 Albert z Moosberga (Koblar III, 248).

³⁷ NŠAL G, 1332 junij 28. Gradec; NŠAL G, 1353 marec 3. Prim. Orožen, IV, 115–117.

Večinoma so plemiški kleriki ostajali vsaj v domači regiji, če že ne v kraju, praviloma pa v svoji deželi, čeprav je oglejski patriarhat obsegal mnogo večje področje, kot ga obravnavam. To govori tudi o premišljenem vstopu v kler, pa tudi o pomanjkanju večjih ambicij. Le odhod v svet, pa če je bila to »samo« Furlanija, je omogočal boljše kariero in dohodek. Koliko tega elementa je bilo pri kranjskih in štajerskih plemičih neupoštevajoč vpliv šolanja na italijanskih univerzah, ni mogoče ovrednotiti. Jasno razvidno je namreč, da so le redki kranjski plemiški kleriki službovali npr. na Koroškem in obratno.³⁸

Nasploh, in ne le med plemiškim klerom, je bilo priljubljeno kopičenje večih služb v eni roki. To je uspevalo predvsem kanonikom, ki niso bili nujno podvrženi celibatu in so imeli kleriške redove nižje od subdiakona (t.i. minoristi). Najbližji in najvplivnejši blizu našega prostora je bil kapitelj v Čedadu, možno pa je bilo doseči kanonikat tudi na Tirolskem. K čedajskemu kanonikatu je avtomatično pripadala župnija v patriarhatu.³⁹ Tudi služba arhidiakona je bila večinoma povezana z župnikovanjem. Nekateri kleriki so si dohodke popravljali z opravljanjem pastirske službe in upravnishvom v ženskih samostanih, s kaplanovanjem na dinastičnih dvorih ipd. Primerov je precej, omenjam pa le tri značilne: Witig z Limberka je bil leta 1302 že savinjski arhidiakon, župnik v Moravčah, upravnik in kaplan ženskega samostana v Velesovem. Otokar iz Blagovice je bil v 30. in 40. letih 14. stoletja župnik v Dobniču, Mengšu, Kamniku in obenem kranjski arhidiakon. Janez iz Milj je bil vsaj med letoma 1404 in 1407 župnik v Laškem, prošt v Erfurtu, kanonik v Tinjah na Koroškem (pravzaprav v kolegiatnem kapitlju v Velikovcu, ki mu je bila inkorporirana župnija v Tinjah) ter osebni kaplan in kancler grofov Celjskih.⁴⁰ Nekateri domači plemiški kleriki in tuji, pri nas delujoči kleriki, so dosegli velik ugled in vpliv. Tako je kranjski župnik Koloman iz plemiškega rodu z Mannswörtha pri Schwechatu pri Dunaju, ki je leta 1394 postal častni kaplan rimske kurije, dobil kanonikat v Straßburgu, proštijo v Brežah, župnijo v Steinu (vse na Koroškem) in postal generalni vikar oglejskega patriarha. Leta 1429 je bil predstavnik celotnega kranjskega klera. Tudi njegov predhodnik v Kranju Leopold Apfalter je leta 1393 postal kaplan rimske kurije, skoraj istočasno pa še dvorni kaplan grofa Hermana II. Celjskega. Henrik iz Škofje Loke je zelo podobno kariero napravil stoletje poprej: bil je kaplan kralja Otokarja, freisinški kanonik, notar freisinške kurije in prošt v Vrbi na Koroškem.⁴¹

Dvig kariere je najlepše viden v menjavanju službe. V principu si je vsakdo prizadeval priti na boljše mesto, za katerega pa je bila seveda huda konkurenca. Logično je, da sta oglejski patriarh in salzburški nadškof imenovala na izpraznjeno mesto tistega, ki je največ »ponujal«, ki je bil manj samostojen oz. bolj pokoren metropolitu in uglednejšega porekla, ki je zagotavljalo metropolitu politično zavezništvo klerikove družine. Kot primer navajam Bertolda s Kamna, ki je bil med letoma 1381 in 1386 župnik v Trebnjem, najkasneje leta 1388 pa je bil župnik na uglednejši in bogatejši fari Naklo. Ta je bila (ne slučajno) precej bližje njegovemu domu. Iz istih razlogov se je preselil iz zgornjegorenjskih Mošenj v uglednejše Moravče arhidiakon Witig z Limberka, enkrat med letoma 1283 in 1297.⁴² Navedem lahko vsaj še dva primera: leta 1356 sta menjala fari brata Jakob in Hans iz Širja. Prvi se je v korist drugega odpovedal fari Mengeš, drugi pa Ponikvi. Hans iz Vipave, ki je verjetno bil koroškega plemiškega porekla (Šenk z Ostrovice), je bil do leta 1332 župnik v Šentvidu pri Ljubljani, nato pa odšel na domačo Koroško oz. farno Brdo (Ekg).⁴³

³⁸ Jurij iz Strmola je bil leta 1352 župnik v Paternionu (ARS W, 1352 julij 1.), Ulrik iz Gorič pa leta 1341 v Baldramsдорfu na Koroškem (ARS W, 1341 julij 4.).

³⁹ Ulrik Bojan iz Čedadu je bil v 20. letih 14. stoletja kanonik v Čedadu in župnik v Šmartinu pri Kranju (KA Čedad, Pergamena Bojani, št. 35: 1327 oktober 7. Čedad; št. 50: 1330 maj 4. Avignon). Jakob iz Strmola je bil v 80. letih kanonik v Trientu in župnik v Lanišću (HHSa, 1384 junij 1. Čedad itd.) itd. Glede kopičenja uradov prim. Schulte, n. d., 282–285.

⁴⁰ ARS W, 1302 oktober 11. Velesovo; Koblar I, 3; Pettenegg, št. 1651, str. 434; ARS W, 1407 januar 26. Celje.

⁴¹ Žontar, n. d., 68–69; P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo 973–1803 (Škofja Loka 1973).

⁴² ARS W, 1381 april 24. in ARS W, 1397 maj 13.; MDC V, št. 567 (str. 364–365); ARS W, 1297 maj 16. Velesovo.

⁴³ Koblar I, 17, 28.

Vstop v samostan in dosmrtna preskrba

Družinske posesti ni bilo mogoče med potomce v nedogled deliti, še posebej v številnejših družinah, čeprav se je s tem preprečevalo popolno izumrtje rodu.⁴⁴ Trajno preskrbo sinov in hčera je bilo mogoče reševati tako s porokami in s tem povezanimi poročnimi izdatki,⁴⁵ enako kvalitetno, vendar manj pogosto pa tudi z vstopom nekaterih članov, ki niso mogli poseči po viteški časti v kler, kar je vsaj manj premožnim družinam omogočalo dejansko preživetje. Medtem ko je posvetni kler omogočal tudi aktivno gospodarsko življenje njegovim članom, je redovništvo, o katerem bo govor na tem mestu, pomenil popolno starostno preskrbo in večinoma ponehanje posvetnih kontaktov.

Vstop v določeni samostan je pogojevalo več faktorjev: tradicionalne zveze, osebni kontakti, dedovanje posebnega privatnega premoženja v obliki dosmrtnega užitka po umrli redovnici-sorodnici, pa tudi finančna sposobnost, celo želja po izobrazbi. Za preskrbo plemičev (plemkinj) je bil potreben finančni prispevek, ki pa so si ga najnižji sloji plemstva le težko privoščili. Vendar pa še vedno lažje kot so mogli poskrbeti za premoženjsko solidno stoječega ženina in primerno doto. Resda so imeli vsaj nekateri slovenski samostani, npr. Stična, Kostanjevica, Bistra, Gornji Grad, Žiče, Jurklošter že v 13. stoletju precejšnjo posest, ki pa sploh ni omogočala nekontrolirano visokega dotoka plemstva (in meščanstva). Poleg tega je bila večina teh samostanov naseljenih z meniškim redom, ki je vendarle predvideval predvsem kontemplativnost (cistercijani, kartuzijani, benediktinci), ne pa predvsem preskrbovalnega momenta. Za »odvečne« moške plemiče je bilo moč poskrbeti z vstopom v posvetni kler, pomeščanjem, najrazličnejšimi uradniškimi službami in udinjanjem v najemniških vojskah, kjer so lahko tudi našli bridko smrt in bili v hipu osvobojeni skrbi po materialni preskrbi na stara leta. Bolj kritično je bilo pri mladih in manj mladih plemkinjah, ki jim razen poroke ni ostajalo nič posebno uglednega in častnega, pač pa zgolj vstop v samostan in prepustitev usode Bogu in sposobnemu gospodarskemu samostanskemu upravniku. Tretja možnost, ki se je pokazala kasneje kot zadnja, t.j. prostituiranje, tedaj pač še ni bila sprejemljiva in verjetno tudi ne pogosta.

Za vstop v samostan je bil, tako kot pri posvetnem kleru, potreben finančni prispevek, ki pa ga je v tem primeru moč dokaj zanesljivo določiti. Pomenil ni le vstopnine, pač pa predvsem individualno namenjeno življenjsko rento, različno glede na položaj, številčnost in premoženje družine ter ugled ustanove. Znotraj samostanske skupnosti je bil upravljan skupno. Obenem je za samostan pomenil finančno stabilnost, saj je po smrti redovnika (-ce) lahko samostojno razpolagal z temi sredstvi, če jih ta ni volil npr. sorodniku, ki naj bi ga nasledil v samostanu. Cerkvene ustanove so pogosto omogočale tudi oskrbo ostarelim družinskim članom, ki se sicer niso vključevali v konvent. Tako so samostani dobivali (tudi) značaj socialnih ustanov.⁴⁶ Za proučitev stanja v našem času in prostoru, je potrebno določiti ključne točke: katere in kakšne družine so pošiljale svoje člane v samostan, izbor ustanove, ustanovitelje in njihov vpliv, tradicijo in višino »pristopnih« prispevkov.

Pri večini redovnic in redovnikov po listinskem materialu ni mogoče določiti izvora, ker se omenjajo le z osebnimi imeni. To pa je možno ugotoviti, kadar je nek laik podaril cerkveni ustanovi določeno premoženje za izrecno imenovanega sorodnika v njej, oziroma pri tistih ustanovah, ki so bile prvenstveno namenjeni plemiškim hčeram in sinovom, pa tudi pri plemiških redovih (pri nas Nemški viteški red, Ivanovci). V njih so člani nastopali pogosteje z izvornimi imeni. Na Kranjskem je šlo za ženske samostane v Velesovem (ustanovljenem leta 1238), Meki-njah (ustanovljenem leta 1300) in Škofji Loki (ustanovljenem leta 1358). Vsi so bili na Gorenj-

⁴⁴ Schulte, n. d., 280 (s primeri odnosa izumrtje – delitev posesti in ustvarjanje linij knežjem plemstvu). Za dediščine gl. Kos, Dediščine, 35 sl.

⁴⁵ Kos, Dota, 58.

⁴⁶ RübSamen, n. d., 225–230; H. Ebner, Die soziale Stellung der Frau im spätmittelalterlichen Österreich (Frau und spätmittelalterlicher Alltag. Internationaler Kongress, Krems an der Donau 1984. Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs, 9) Wien 1986, 524; J. Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1234–1786 (Kostanjevica na Krki 1987), 160.

skem, kjer je bila koncentracija srednjega in nižjega sloja plemstva najvišja. Na Slovenskem Koroškem je slovel kot ženska preskrbovalna ustanova samostan v Marenberku (ustanovljen leta 1251), na Spodnjem Štajerskem pa oni v Studenicah (ustanovljen pred letom 1245). Značilno za vse je, da niso nastali pred letom 1200, pač pa predvsem do leta 1300, ko je kriza plemstva v tem delu Evrope izbruhnila v nezaslišanem obsegu: število plemstva se je prav v 13. stoletju izjemno povečalo, križarskih vojn, ki bi kanalizirale odvečne plemiške sinove ni bilo več, dedno pravo pa se je razširilo tudi na ministerialiteto, ki je v slovenskih deželah predstavljala večino znotraj plemstva, in celo na ženske. Vsesplošno dedovanje je bilo potrebno preprečevati, kar je omogočalo sicer tudi pretanjeno izdajanje poročnih daril – toda, če v prihodnosti ni bilo na vidiku dovolj premoženja za deljenje in darila, je bilo potrebno poseči po radikalnejšem razdedovanju – pošiljanju odvečnih otrok v samostan in prepuščanje božji preskrbi. Danes se zdi to trdo, materialistično in neusmiljeno početje, a je bilo daleč od tega. Gotovo je trda patriarhalna vzgoja otrok preprečevala večjo čustvenost vseh družbenih slojev do 14. stoletja dajala vstopu v samostan še vedno občutek »izbranstva« ali »poklicanosti«, večje bližine Boga in zanesljivejše odrešitve.

V takšnih darovnicah torej nastopajo redovnice z izvornimi imeni, tudi če ne gre za posle s sorodniki, kar dokazuje določeno prednost plemiško-rodbinske zavesti pred skromnostjo redovne enakosti.⁴⁷ Za redovnike pa takšne »preskrbovalne listine« niso znane ali vsaj niso številne. Tudi to potrjuje dejstvo, da so bili moški samostani na obravnavanem območju, pretežno ustanovljeni v 12. in začetku 13. stoletja, dejansko namenjeni predvsem kontemplativnemu, duhovnemu in ustvarjalnemu življenju in imeli v skladu s cerkveno nadnacionalnostjo in univerzalnostjo cerkvenih redov ustrezno socialno in mednarodno mešano sestavo. Tudi domače plemstvo je v njih živelo pravo redovniško življenje. Manj zanimanja pri plemstvu je vzbujal uboštveni frančiškanski red.

Pri analizi konkretnih plemiških redovnikov so pomembne letnice in ustanovitelji dotičnih samostanov. Samostan dominikank v Velesovem so ustanovili in zgradili kmalu po letu 1238 najuglednejši nekdanji andeških ministeriali, imenovani po Kamniku, pri ustanovni dotaciji pa so sodelovali tudi nekdanji andeški ministeriali z Limberka, Vranje peči in iz Brnika (tačas solastniki osnovne dotacije in sorodniki Kamniških). Ustanovitev se je imenitno ujela z dovoljenjem uboštvnim redovom, kamor so sodile dominikanke, da so lahko prejemale tudi posest in rente (1245/1246). Prve redovnice so prišle iz samostana Ziegelhofen pri Dunaju.⁴⁸ V 14. stoletju so bile »oskrbovanke« večinoma iz gorenjskih plemiških družin: Apfalter, Črnolo, Gall, Gorje, Jeterbenk, Kamnik, Kolovec, Poženik, Radnik, Strmol, Zaprice in Zasip; pa tudi iz širšega območja Kranjske: Lož, Mirna, Snežnik, Svibno, Šumberk in Turjak. Vsaj od 14. stoletja so se jim pridružile tudi koroške in štajerske plemkinje: Kellerberg, Libenštajn, Ortenburg, Rechberg, Lindek, Slovenj Gradec in Strettweg.⁴⁹ Zanimivo je, da plemkinje z Vranje peči, Limberka in iz Brnika tedaj niso

⁴⁷ Rübsamen, n. d., 427–447. Listin samostana Studenice nisem imel priložnosti pregledati.

⁴⁸ Ebner, n. d., 524; M. Pivec-Stele, Starejši ženski samostani v Sloveniji. Kronika Slovenskih mest 7/1940, 151. V Velesovem so imeli alodialno posest in dvor andeški ministeriali imenovani po kraju že sredi 12. stoletja. Še pred letom 1163 je na njej nastala kapela, ki jo je postavil Gerloh iz Velesovega (URBKr I, št. 128, str. 120). Šlo je za predstavnika rodu, ki se je kasneje zadiral v Kamniku kot gradiščanski (Kamniški). Za to govorita tako tipično osebno ime kot posest zahodno od Kamnika, ki so jo imeli Kamniški še v 14. stoletju. Posedovanje večjega alodialnega kompleksa v Velesovem in v širši okolici pojasnjuje, zakaj so navedeni vzhodnogorenjski ministeriali ravno v Velesovem osnovali samostan, ne pa v bližjem Kamniku (URBKr II, št. 102, str. 74; št. 103, str. 75).

⁴⁹ Po abecednem redu (prva in zadnja omemba ločena z »in«): ARS W, 1373 julij 11. (19.?): ARS W, 1383 julij 12. in ARS W, 1389 maj 27.; ARS W, 1360 februar 23. in ARS W, 1385 april 24.; HHStA, 1382 avgust 24. in 3061, ARS W, 1353 april 23. in ARS W, 1366 oktober 28.; ARS W, 1344 december 14.; ARS W, 1335 oktober 27.; ARS W, 1355 oktober 4. in ARS W, 1369 marec 21.; ARS W, 1344 december 14. in GZL III/30; ARS W, 1389 maj 27.; ARS W, 1389 maj 27. in Petteg, št. 1558 (str. 407); ARS W, 1363 junij 14.; ARS W, 1402 oktober (13.?) in ARS W, 1408 november 11.; ARS, 1393 maj 20.; ARS W, 1342 maj 25., HHStA, 1381 oktober 28.; ARS W, 1349 december 20. in HHStA, 1382 avgust 24.; ARS W, 1384 april 24.; ARS W, 1376 september 4. in ARS W, 1377 junij 22.; ARS W, 1404 januar 14.; ARS W, 1357 december 13.; ARS W, 1394 avgust 5.; Komatar XVIII, št. 80 (str. 169–170); ARS W, 1348 maj 1. in ARS W, 1385 april 24.; ARS W, 1356 april 23., ARS W, 1346 junij 15. in ARS W, 1358 april 25.; ARS W, 1387 avgust 28., ARS W, 1349 junij 7.; HHStA, 1382 avgust 24. in ARS W, 1394 avgust 5.; ARS W, 1344 december 14. in ARS W, 1363 april 27. Prim. še Pivec-Stele, n. d., 151.

bile v Velesovem, temveč v bližnjih in »konkurenčnih« Mekinjah. To namiguje na določeno odsotnost tradicije ustanoviteljstva, pa tudi o drugačnem ugledu ustanove in spremembi socialnega položaja.

Samostan klaris v Mekinjah so leta 1300 ustanovili Gallenbergi, nekdanji andeški ministeriali iz bližnjih Mekinj. Ustanovitelji so se odpovedali patronatu nad cerkvijo, obdržali pa dedno odvetništvo, kar je kasneje povzročalo dolgotrajne spore s samostanom.⁵⁰ Struktura članic je bila podobna kot v Velesovem – večinoma so v ustanovo vstopale vzhodnogorenjske plemkinje: Blagovica, Brnik, Čmelo, Gallenberg (ustanovitelji, a le ena oseba!), kamniški Stuppel, Kolovec, Kukenberk, Limberk, Mengeš, Polhov Gradec, Pšata, Vranja peč; s Spodnje Štajerske in Koroške pa grofice Celjske, plemkinje s Hanaua, Hebenštrajta, Lindek-Vitanja, Mooßheima, Mozirja, Paradeiser, Turna (pri Velenju). V nasprotju z Velesovim je bilo v Mekinjah tudi nekaj predstavnic mestnega plemstva oziroma najvišjega sloja meščanstva, ki pa so statusno, ne pa finančno zmanjševale ugled ustanove: Harrer, Kolenc in Ig (Ljubljana), Kamnik (Osterman) in Zaendel (Kamnik) ter iz Gradca, Škofje Loke, Ljubljane, s Ptuja, iz Wolfsberga in Beljaka.⁵¹ Pristotnost koroških plemkinj v obeh samostanih zaradi bližine in starih sorodstvenih, političnih in gospodarskih vezi s kranjskim plemstvom, ni presenetljiva.⁵² Pri prišlekinih s Štajerske gre za družine, ki so se predvsem kot sorodnice nekaterih kranjskih družin integrirale v družabno življenje na Kranjskem. Kasneje so nekatere dobile stik s Kranjsko tudi s preselitvijo na Kranjsko (npr. ena od vej Lindeških). Nekoliko kasnejši po nastanku je škofjeloški samostan klaris. Ustanovil ga je kamniški župnik Otokar iz plemiške družine Blagoviških⁵³ (med letoma 1352 in 1358). Samostan je bil bolj priljubljen pri meščanstvu, saj sta mi do začetka 15. stoletja znani le dve nuni plemiškega porekla – prva opatica je bila ustanoviteljeva sestra Gizela, istočasno je v samostan vstopila tudi njena hči Elizabeta.⁵⁴ Zdi se, da je bil ta samostan sploh bolj namenjen meščankam.

Podoben značaj kot Velesovo in Mekinje, torej primarno oskrbovanje in izobraževanje plemiških hčera, sta imela samostana dominikank v Marenberku in Studenicah. Marenberškega sta leta 1251 ustanovila Gizela, vdova pomembnega Albrehta z Marenberka in njen še znamenitejši

⁵⁰ ARS W, 1300 oktober 9. Gallenberg, prepis. Pivec-Stele, n. d., 152–153.

⁵¹ Po abecednem redu (prva in zadnja omemba ločena z »in«): ARS W, 1327 januar 26.; ARS W, 1340 december 6. in ARS W, 1372 julij 8.; ARS W, 1350 november 23.; ARS, 1406 junij 26.; ARS W, 1380 maj 19. in ARS W, 1409 maj 4.; ARS W, 1346 januar 21., ARS, 1330 julij 4. Mekinje; ARS W, 1331 november 13. Mekinje, ARS W, 1331 november 13. Mekinje; ARS W, 1353 julij 21.; ARS W, 1351 maj 26.; ARS W, 1333 maj 4. in ARS W, 1350 junij 14.; GZL I/23; HHStA, 1341 september 29. in ARS W, 1370 avgust 10. (A); ARS W, 1348 februar 22.; ARS W, 1362 marec 25.; ARS W, 1364 april 24.; ARS W, 1344 julij 21. in ARS CE, 1345 julij 6. Slovenske Konjice; ARS W, 1326 marec 27.; ARS W, 1388 november 11. in ARS W, 1396 januar 12., ARS W, 1404 april 15.; ARS W, 1344 julij 13. (20.?) in ARS W, 1350 januar 15.; ARS W, 1311 september 8.; ARS W, 1385 februar 2.; ARS W, 1318 maj 5. Mozirje; ARS W, 1335 april 24. in ARS W, 1363 september 29., ARS W, 1367 oktober 24. in ARS, 1406 junij 26.; ARS CE, 1349 oktober 13. in 1686; ARS W, 1363 september 29. in ARS W, 1388 november 11.; ARS W, 1378 februar 16. in ARS W, 1380 maj 19.; ARS W, 1332 december 6. in ARS W, 1375 november 11.; ARS W, 1338 december 6. in GZL VII/26; ARS W, 1362 marec 25.; ARS W, 1381 april 8. Celje in ARS W, 1407 avgust 13.; Petteneegg, št. 1625 (str. 427) in ARS W, 1374 maj 9.; ARS W, 1332 december 6.; ARS W, 1320 maj 18. in ARS W, 1368 maj 24.; ARS W, 1364 avgust 18. in GZL II/24; ARS W, 1350 januar 13.; ARS W, I ARS W, 1350 januar 13.; ARS W, I ARS W, 1350 januar 13.; ARS W, I ARS W.

⁵² Paradeiserji so bili ok. leta 1367 v sorodstvu s Kolovškimi in Čreteškimi (ARS W, 1367 oktober 24.); Kellerbergi ok. leta 1380 s Seničnarji in Kamenskimi (ARS W, 1380 maj 16.), ok. leta 1363 s Kokrškimi (ARS W, 1363 april 27.), Poschi in Gorjani ok. leta 1357 (ARS W, 1357 marec 12.) in leta 1364 v spremstvu grofov Ortenburških (Komatar XIX, št. 152, str. 47–48). Libenštajni so bili ok. leta 1357 v sorodstvu s Črnelskimi (ARS W, 1357 november 1.) in ok. leta 1389 z Galli (ARS W, 1389 maj 27.).

⁵³ Hebenštrajti so bili v prvi polovici 14. stoletja v sorodstvu z Gallenbergi (ARS W, 1340 april 9.). Turnerji so bili v drugi polovici 14. stoletja deželni upravitelji Kranjske, npr. Ulrik leta 1363 (ARS, 1363 januar 11.) in v spremstvu grofov Celjskih – Nikolaj, oče nun Andel in Margarete, je bil med letoma 1381 in 1390 kletar Celjskih (ARS W, 1381 marec 21.; ARS CE, 1390 april 11. Celje). Lindekerji so bili konec 14. stoletja v sorodstvu s Turjaškimi, Šumberškimi, Polhograjskimi (Komatar XX, št. 281, str. 164–165) in Kolovškimi (ARS W, 1363 junij 14.). Strettwegi so bili že vsaj že leta 1360 v sorodstvu s Kamenskimi (ARS W, 1360 september 5.) in posredno z večino gorenjskega plemstva.

⁵⁴ HHStA, 1358 november 8. Ljubljana; HHStA, 1383 december 21. Blaznik, n. d., 106–107; Pivec-Stele, n. d., 153.

sin Seifrid, previsokoleteči politik in zato kasnejši podravski mučenik.⁵⁵ Do prvih let 15. stoletja poznamo izvor številnih marenberških redovnic, ki so prihajale iz rodbin Glanegg, Purcheimer, Finkenstein, Valdek, Vuzenica, Schweighofer (iz Vuzenice) in Celovec (pri zadnjih dveh gre najbrž za meščanski oz. patricijski družini), Pukštajn, Hornburg, Harschendorf, Marenberk (ustanovitelji), Klamm, Viltuš, Wildon, Dietrichstein, Schlayer, Haller, Waldstein, Eberstein, Castell, Slovenj Gradec, Lipnica, Schwanberg, Liebenberg, Ptuj, Schauerbach, Hekenberk, Hallegg, Wolfsau, Auerhamer, Phuntan, Trušnje, Wackerzil (iz Gradca), Eisdorf.⁵⁶ Opazna je izključna prisotnost koroškega in štajerskega plemstva. Sodeč po izvoru plemkinj, je bil Marenberk elitna ustanova na obravnavanem področju. Nižje plemstvo, tudi pomebnejše kranjsko, skorajda ni imelo dostopa vanj. Resnici na ljubo ga kranjsko niti ni zahtevalo.

Tudi Studenice so bile namenjene preskrbi lokalnega plemstva. Ustanoviteljica je bila Sofija z Rogatca s sorodniki leta 1237. V obdobju do začetka 15. stoletja poznam poimensko le sedem nun, dve Kunšperški, po eno Zbelovsko, Konjiško, Freudenberško, Rajhenburško in Reštanjsko.⁵⁷ Vsekakor pa Studenice niso dosegale ugleda Marenberka. Razlika med njima je bila bistveno večja kot med Mekinjami in Velesovim. Statusna diferenciacija plemstva se je torej močno odražala tudi v izbiri samostana, vendar bolj na socialno bolj diferenciranem Štajerskem in Koroškem, kot na Kranjskem. Nekaj plemiških hčera in sinov je bilo tudi v samostanih izven Kranjske in Štajerske: neka Slovenjegraška je bila leta 1322 pri klarisah v Judenburgu; neki Kranichberški s Cmureka je bil leta 1370 pri graških dominikancih; Gertruda s Čreteža je bila leta 1378 v samostanu Sv. Jurija na Koroškem, ki je bil ustanovljen že leta 1010 in namenjen plemkinjam; Jurij z Maribora leta 1316 v Sv. Pavlu na Koroškem.⁵⁸

Plemiški sinovi so imeli več možnosti v posvetnem kleru. Kot škofje, kanoniki, proști in župniki so izvajali določene funkcije svojih uradov in prejeli prebende, ne da bi bili resnično vezani na stalno mesto službovanja in redovno disciplino (več o tem v prvem poglavju). Vstop v samostan je bil za plemiče povezan z višjimi redovnimi častmi, ki so jih najmočnejše deželne ali lokalne rodbine kupile ali izsilile za svoje člane. Navadno so se kot pogoste donatorke počutile privilegirane.

V cistercijskem samostanu Stična, ustanovljenem leta 1136, je bilo od druge polovice 13. in v 14. stoletju pet opatov kranjskega ali štajerskega plemiškega porekla: Hans Gall (1252–1261), Nikolaj s Hmeljnika (1322–1326), Eberhard s Planine (1326–1331), Andrej s Čreteža (1382–1387) in Albreht z Lindeka (1388–1405). Iz neke listine poznamo še brata Ulrika z Rake leta 1290.⁵⁹ V prvih štirih primerih gre za predstavnike najuglednejših rodbin Kranjske oziroma Štajerske. O plemiškem poreklu drugih menihov, z izjemo Ulrika, ne vemo nič, kakor tudi ne o plemičih v drugi kranjski cisterci Kostanjevici (ustanovljeni leta 1234). Po nekaterih raziskavah, ki pa ne temeljijo na konkretnih podatkih, pač pa po analogijah iz drugih evropskih cisterc, naj bi do 15. stoletja v Stični in Kostanjevici prevladovalo kranjsko in štajersko plemstvo. Kasneje so njihovo mesto prevzeli meščanski sinovi. Poleg njih je bil v konventu še del bratov iz drugih (predvsem severnejših dežel), saj je bilo izmenjavanje bratov pri cistercijanih običajno.⁶⁰

Benediktinci v Gornjem Gradu (ustanovljen leta 1140) se glede porekla najbrž niso razlikovali od cistercijanov. Med 1342 in 1352 je bil opat Hans z Lemberga, med 1353 in 1365

⁵⁵ Orožen I, 93–94; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10) München 1962, 158; Pivec-Stele, n. d., 152.

⁵⁶ Po abecednem redu: MDC VIII, št. 385 (str. 117); MDC IX, št. 231 (str. 67); GZM V/65; MDC VIII, št. 607 (str. 177); MDC IX, št. 487 (str. 152); Za Schweighofer in Pukštajn J. Mravljak, Vuzenica II. Daljši okoliš v srednjem veku. Trg in grad 1457–1663 (Maribor 1929) 14, 17; Od Hornburga dalje pa Orožen I, 96, 99–101.

⁵⁷ Za Kunšperk GZM III/49; za Zbelovo, Freudenberg in Konjice Stegenšek, n. d., 156, 92 in H. Schuller, *Dos – Praebenda – Peculium* (Festschrift Friedrich Hausmann, izd. H. Ebner) Graz 1977, 470; za Rajhenburg in Reštanj Dos, 470. Prim. še Pirchegger, n. d., 137; Pivec-Stele, n. d., 151–152.

⁵⁸ Schuller, Dos, 469, 472; Komatar XIX, št. 211 (str. 113); GZM III/41.

⁵⁹ A Stična, 1290., prepis.

⁶⁰ Mlinarič, Kostanjevica, 86–89. Nikolaj z Obrarna leta 1406 (ARS, 1406 avgust 5.).

Ulrik s Planine, poleg njiju pa se imenujejo kot opatje še Leopold iz Neuenburga (1308–1341), neki Oberdorf (?) in Nikolaj Vaist.⁶¹

Drugače je bilo v kartuzijah Bistra, Pleterje, Žiče in Jurklošter. Tam so kartuzijanska pravila terjala večjo kontemplativnost, trše življenje, »stabilitas loci« ni bila forsirana, kar je odbijalo in preprečevalo plemiške sinove za pristop h kartuzijanom. Kartuzijanska askeza je bila v nasprotju s plemiško samozavestjo in tradicijo, kar se je nenazadnje odražalo tudi v pretežnem neuporabljanju plemiških izvornih imen. Tudi zato ni čudno, da izvor srednjeveških kartuzijanov večinoma ni jasen, če pa že je, je šlo za prišleke iz drugih kartuzij, ki so se imenovali po domačem mestu ali deželi.⁶²

Za plemstvo nezanimivi so bili ljubljanski minoriti in avguštinci, ki so bili zaradi propagirane revnosti člani pri meščanstvu in kmetih. Podobno je bilo z avguštinci v Muti, katerim so naselitev omogočili najbrž vitezi Viltuški konec 13. stoletja, in mariborskimi minoriti, naseljenimi leta 1284.⁶³ Med dominikanci na Ptuj se je leta 1277 omenjal tedaj umrl Herrand s Kamnika, leta 1357 pa član plemiške rodbine s Konjic.⁶⁴

Izključno plemiško sestavo sta zaradi ostrih pravil imela Nemški viteški red in in red Ivanovcev. Viteški redovi so zagotavljali lažje in pestrejšje, t.j. viteško življenje, obenem pa zadrževali visoko stopnjo ekskluzivnosti. V kranjskih in štajerskih komendah je bil delež tujih redovnih vitezov večji od domačih. Tu je šlo za delegiranje višjih dostojanstvenikov na tuje komende, manjše zanimanje domačinov zaradi strogih zahtev glede porekla pri vstopu, drage opreme itd. V ljubljanski komendi Nemškega viteškega reda (ustanovljena pred letom 1228) so se v dobrih sto letih omenjali plemiči Cvetel, Donner, Grasočil, Murtzer, Narrenberg, Ramung (vsaj ta zanesljivo iz Štajerske), Schrofenstein (iz Tirolske), Schwab, Steinbach, Opava (Moravska), Weissenbeck in Wimpfen;⁶⁵ v komendi Črnomelj je bil neki Schwanberg,⁶⁶ v Veliki Nedelji pa Buessinberg, Mürringer, Nördlingen, Peugen, Svibno, Trosilus, Unger in Wenher.⁶⁷ Večina omenjenih je bila iz severnih dežel. Nekoliko ugodnejšo sestavo z ozirom na domače plemstvo, so imeli Ivanovci v Melju pri Mariboru: Breitenbuch, Schenk (?) in trije štajerski vitezi (Chelbel, Frajštajn in Radgona).⁶⁸

Preden poskušam določiti ugled ženskih »oskrbovalnih« ustanov, in s tem preizkusim rezultate izbora cerkvenih ustanov, moram opozoriti na pomemben faktor sorodstvenih vezi, ki je lahko nastopil proti ugodju. Že pri koroških in štajerskih plemkinjah sem opozoril na vezi, ki so najbrž pripomogle pri izboru. Kako je bilo s tem pri lokalnem plemstvu?⁶⁹ Večinoma so bile nune v tesnih sorodstvenih vezeh – kot mati in hči, sestre, sestrične, teta in nečakinja, ali pa posredno z nekaterimi skupnimi sorodniki.⁷⁰ Nekatero rodbine so imele svoje članice tako v Velesovem kot

⁶¹ Orožen I, 124–132 in ARS W, 1343 november 25. in ARS CE, 1352 november 21. (Lemberg), Orožen V, 540 (Planina), Orožen II/1, 85–124 (Neuenburg); NŠAL G, 1341 avgust 7. Čedad (Obersdorf) in ARS W, 1369 januar 10. Celje (Vaist).

⁶² Za Jurklošter in Žiče gl. J. Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782, Jurklošterska kartuzija ok. 1170–1595 (Maribor 1991), 511 sl.

⁶³ Orožen I, 11, 122.

⁶⁴ ARS, 1277 april 26. Kamnik; ARS CE, 1357 november 30. Ptuj.

⁶⁵ Rübsamen, n. d., 427–447; H. Schuller, Zwei steirische Deutschorndensritter. Zur Personengeschichte der Ballei Österreich im 15. Jahrhundert. Blätter für Heimatkunde 51/1977, 7–10. Po abecednem redu: GZL IX/10, GZL I/53, GZL II/39, ARS, 1374 julij 7. Ljubljana; GZL XI/37, GZL IX/26, GZL II/7, GZL I/49, GZL X/19, GZL IX/52, GZL VII/58.

⁶⁶ Petteneegg, št. 1498 (str. 391).

⁶⁷ Po abecednem redu: Petteneegg, št. 534 (str. 137); Petteneegg, št. 928 (str. 243); ANVR, 1288 junij 30. Štrigova; ANVR, 1288 junij 30. Štrigova; Petteneegg, št. 534 (str. 137); ANVR, 1288 junij 30. Štrigova; GZL IX/52; Petteneegg, št. 534 (str. 137).

⁶⁸ Po abecednem redu: MDC IX, št. 240 (str. 69); GZM V/102; ARS W, 1375 julij 25. Maribor; GZM V/9, GZM V/47.

⁶⁹ Zaradi skromnih podatkov o moških samostanih, pridejo v poštev le ženski samostani Velesovo, Mekinje in Marenberk.

⁷⁰ Kot mati – hči: Elizabeta (1340–1372) in mati Gizela iz Blagovice (1350) v Mekinjah (ARS W, 1340 december

Mekinjah: Črnelo, Gorje (enako ime!), Kolovec, Lindek (enako ime!), Kamnik (enako ime!).⁷¹ Usmeritev v več ustanovah je bila lahko tudi meddeželna. Tako so imeli ena od slovenjegraških viteških družin in gospodje Ptujski svoje hčere tako v Velesovem oz. Mekinjah, kot tudi Marenberku. Opazne so tudi ožjesosedske vezi, ki so vplivale na odhod v isto ustanovo: v Mekinjah so bile približno istočasno nune z bližnjih si Lindeka (družina imenovana tudi po Vitanju) in Vodriža (Hebenštrajt), v Marenberku pa venomer hčerke slovenjegraških plemičev. V takih primerih smemo domnevati vsaj na zgledovanje po najbližjih sosedih, če ne kar dogovorjen odhod v isto ustanovo oz. posnemanje življenjskih vzorcev.

Na Kranjskem se je v 14. stoletju pokazala tendenca preusmeritve iz Mekinj v Velesovo, medtem ko je Marenberk obdržal vodilno vlogo na Štajerskem oz. vzhodnem Koroškem. Ni naključje, da je bilo zlasti od druge polovice 14. stoletja v Velesovem več redovnic iz uglednejšega plemstva, npr. Ortenburg, Gall, Turjak in Šumberk, katerih prisotnost je privabljala tudi manj pomembne plemkinje, bolje – njihove očete in brate, ki so pričakovali določenih ugodnosti iz statusnega enačenja in prijateljevanja sorodnic med seboj. Glavni vpliv navzkrižnega sorodstva med velesovskimi in mekinjskimi redovnicami niti ni mogel imeti prevelikega vpliva na izbor, saj so bile v 14. stoletju skoraj vse plemiške rodbine na Kranjskem, predvsem pa na Gorenjskem v sorodstvu vsaj v tretjem ali četrtem kolenu. Bolj pomemben dejavnik sta bila status in moč družine v trenutku, ko je bilo potrebno poslati hči v samostan. Pri tem je potrebno upoštevati tudi dejstvo, da so družine dedovale rento, ki so jo nekoč darovali njihovi predniki za oskrbo svojih sorodnic, in so že plačano »članarino« pač morali uporabiti, saj je drugače postala absolutna last ustanove. Tradicija in moč velikih ustanovnih darovnic, ki so jih dedovale potomke prvih darovalcev, je bila seveda prisotna pri ustanoviteljih Mekinj, Gallenbergih, ne pa pri plemičih z Vranje peči in Brnika, ki so bili v procesu popolne marginalizacije in denobilaranja prisotni le še v Mekinjah, bolj ugledni in premožni Stuppli pa istočasno v obeh ustanovah. Na izbor je vsaj v prvi polovici 14. stoletja vplivala družbena bližina do Gallenbergov, ko so imele Mekinje še značaj »zbirališča sosed« z vzhodne Gorenjske. Na nižji ugled Mekinj kaže tudi prisotnost meščank, česar si Velesovo tedaj še ni dovoljevalo.

Preko izbora preskrbovalnih ustanov je moč določiti ugled in položaj plemstva zgolj zasilno. V drugi polovici 14. stoletja je v pomembnejše Velesovo vstopalo uglednejše plemstvo (Gall, Kamnik, Ortenburg, Strettweg, Šumberk, Turjak). Sem si je še vedno prizadevalo priti tudi pomembnejše plemstvo iz časa do ok. leta 1300 (Črnelo, Gorje, Jeterbenk, Kolovec, Strmol, Svibno, Zaprice in Zasip). Plemstvo iz širokega srednjega sloja je večinoma ostalo v Mekinjah (Blagovica, Brnik, Hebenštrajt, Limberk, Polhov Gradec, Pšata, in Vranja peč), kamor so konec 14. stoletja prihajali tudi povzpnetniki in priseljenci (Turn, Lindek, Paradeiser, Harrer). Na spodnještajersko-koroškem območju je imel absoluten primat med ženskimi preskrbovalnimi ustanovami samostan Marenberk, kamor so prihajale najuglednejše plemkinje, od druge polovice 14. stoletja pa tudi plemenite meščanke in plemkinje iz nižjih slojev. To pa ustanovi realno ni zmanjševalo ugleda, saj je bila razlika v strukturi bolj odraz družbenih gibanj, kot pa izgube

6.; ARS W, 1372 julij 8. in ARS W, 1350 november 23.). Kot sestri: Ana (1351) in Elizabeta (1305–1350) Hebenštrajt v Mekinjah (ARS W, 1351 maj 26. in HHStA, 1301 december 14. Virgen; ARS W, 1350 junij 14.); Katarina (1349) in Luneta (1350) s Polhovega Gradca v Mekinjah (ARS W, 1349 december 13. in ARS W, 1350 marec 16.); Margareta (1381–1407) in Andel (1381–1407) s Turna v Mekinjah (ARS W, 1381 marec 21. in ARS W, 1407 avgust 13.). Galli so imeli v Velesovem kar tri nune: Wendel (1360–1385), Andel (1382) in Dorotejo (1382–1389) (ARS W, 1360 februar 23.; ARS W, 1385 april 24. in ARS W, 1382 julij 25. in HHStA, 1382 avgust 24.; ARS W, 1389 maj 27.). V Studenicah sta bili leta 1318 sestri Agnes in Sofija s Kunšperka (GZM III/49). V Marenberku sta bili leta 1321 sestri Kunigunda in Geisel z Viltuša ter Elizabeta in Margareta z Wildona leta 1324 (Orožen I, 100–101). Teta – nečakinja: Agnes (1341–1370) in teta Katarina (1348–1355) Stuppel iz Kamnika v Mekinjah in Velesovovem (HHStA, 1341 september 29.; ARS W, 1370 avgust 10. (B) in ARS W, 1348 februar 22.; ARS W, 1355 oktober 4.). Kot sorodnice so bile v Marenberku plemkinje z Wildona (1324), kot tudi Ptuja (Orožen I, 100–101).

⁷¹ ARS W, 1346 januar 21.; ARS W, 1383 julij 12. in ARS W, 1389 maj 27.; ARS, 1361 november 19. in ARS W, 1364 marec 17.; ARS W, 1344 julij 21. in ARS W, 1372 julij 17., ARS W, 1389 maj 27.; ARS W, 1404 april 15. in ARS W, 1363 junij 14.; HHStA, 1341 september 29.; ARS W, 1370 avgust 10. (B) in ARS W, 1348 februar 22.; ARS W, 1355 oktober 4.

ugleda samostana. Z izjemo Ortenburžanov in Celjanov se dinasti oz. grofovske hiše niso odločale za pošiljanje svojih članov v samostane, marveč so jih raje poročale in s tem krepile svoje pozicije. S tem so se tudi izogibale izumrtju – do druge polovice 14. stoletja npr. grofje Celjski niso nikogar poslali med kler. Po drugi strani so izostajali nižji sloji, vendar ti predvsem zaradi ekonomskih razlogov.

Ali je na izbor ustanove, položaj plemstva, čas vstopa in spol vplivala tudi višina preskrbovalnega dodatka ter kdò in kako ga je dal?

Dar je bil neposreden ali posreden. V prvem primeru ga je darovalec namenil sorodnici sami; dar (»peculium«) je postal privatna posest nune, ki je z njim sama upravljala. Čeprav je bila taka posest nezdržljiva z redovnimi pravili, je v 14. stoletju prišlo do premika in pojava privatne posesti med redovniki(-cami). Odveč je dodati, da je to najmočnejše vplivalo prav na socialne razlike znotraj konventov, postavljanje kapitalskih mej za vstop v posamezen samostan in selekcijo. Privatna posest je najmočnejše vplivala na razpad redovne discipline. V nekaterih samostanih se je dalo celo kupiti boljše celico »s pogledom na ...« Razpolaganje s »peculium« je bilo v 14. stoletju praktično neomejeno in lahko prešlo kot zapuščina v roke posvetnih oseb. Velikokrat je bila posest predvidena za sorodnice, ki bi prišle v isti samostan, kar spet dopolnjuje odgovor na vprašanje, zakaj so posamezne rodbine in njihovi neposredni sorodniki pošiljali hčerke le v en samostan (gl. zgoraj).⁷²

V drugem primeru je donator poklonil dar samostanu vendar s pristavkom, da je posest namenjena sorodnici nuni. Samostan je obdržal lastništvo, upravo pa nuna. Tedaj se je darovano označevalo tudi kot »dos« (dota), ki jo je novinka tako kot nevesta ženinu, simbolno prinesla Kristusu. Prvotno (še v visokem srednjem veku) je bil samostan glavni prejemnik in lastnik, saj je dar služil za skupno »gospodinjstvo«. Samostan je namreč prevzel skrb za preživljanje, tako kot mož za ženo. Vendar po kanonskem pravu samostanska dota ni bila obvezna. Ta oblika je eksplicitno omenjena v nekaj primerih v listinah za samostana v Studenicah in Marenberku. Spodnja meja višine dote je bila v 13. stoletju za srednje in nižje plemstvo pri eni ali dveh hubah. V 14. stoletju se je meja nekoliko zvišala (največkrat izražena v adekvatni denarni vsoti, renti). Pri dominikancih je bila npr. predpisana na najmanj tri marke srebra letnih dohodkov, kar pa vsaj za kranjske in spodnještajerske dominikanke ni bilo vedno mogoče zagotoviti. Denarna renta je v Marenberku prvič izpričana leta 1296.⁷³

V tretjem primeru se je izrecno omenjal važen element daru – dosmrtno izboljšanje oskrbe (priboljšek) sorodnice, ki je bil pravzaprav začetek privatne posesti. Ta oblika je zelo opazna npr. v Marenberku. V kranjskih ženskih samostanih je bila v 14. stoletju zelo popularna pravna oblika priboljška prebenda z dosmrtno pravico užitka, ki je zagotavljala preskrbo v vedno prenapolnjenih ženskih samostanih. Prebende so bile lahko določene le za obleko, pijačo in hrano. Predvsem pa so se dohodki v poznem srednjem veku omejevali na denarno rento iz zemljiške posesti, ki so jo večinoma darovali sorodniki. Prebenda je morala biti višja, če je bil bil samostan ugleden in konvent maloštevilen. Nasploh je prebenda veljala le za dodatek – novinka je morala prinesiti vsaj še približno enako doto.

⁷² Prim. MDC VI, št. 8 (str. 3–4) (Alpe); MDC VIII, št. 385 (str. 117) (Celovec); Komatar XIX, št. 211 (str. 113) (Čretež); ARS W, 1346 januar 21. (Črnelo), MDC VI, št. 344 (str. 235–236) (Finkenstein); ARS, 1330 julij 4. Mekinje (Gallenberg); MDC IX, št. 231 (str. 67) (Glanegg); ARS W, 1305. in ARS W, 1351 maj 26. (Hebenštraj); ARS W, 1335 oktober 27. (Jeterbenk); ARS W, 1364 april 24. (Kolenc), ARS W, 1396 januar 12. (Limberk); ARS, 1393 maj 20. (Lož), ARS, 1406 junij 26. (Otok); ARS W, 1367 oktober 24. (Paradeiser); GZL I/23 (Porger), ARS W, 1375 november 11. (Pšata); ARS W, 1384 april 24. (Strmol); MDC VIII, št. 607 (str. 177) (Valdek). Schuller, Dos, 460–465 (gl. navedeno literaturo).

⁷³ Prim. ARS W, 1340 december 6. (Blagovica); ARS W, 1346 januar 21. (Črnelo); ARS W, 1344 julij 21. (Kolovec); GZM III/49 (Kunšperk); ARS W, 1388 november 11. (Limberk); ARS W, 1318 maj 5. Mozirje (Mozirje); ARS W, 1349 december 13. (Polhov Gradec); ARS W, 1338 december 6., GZL VII/26; ARS W, 1380 april 8. (Pšata); ARS W, 1381 marec 21. (Turn); ARS W, 1352 avgust 14. (Zaendel); Stegenšek, n. d., 92 (Freudenberg), 156 (Zbelovo, Konjice), Mravljak II, 14 (Schweighofer). Schuller, Dos, 453–458 (gl. navedeno literaturo in tabelo na str. 468–470).

V prenapolnjenih samostanih se je šele s smrtjo ene od nun sprostil prebenda, ki je novinki (največkrat sorodnici) omogočila vstop v samostan.⁷⁴ Zato je bilo število nun vedno približno enako. Formalno so se v poznem srednjem veku vse omenjene oblike ločile, dejansko pa bistveno manj. Redovnik/redovnica je užival(a) dar do smrti, nato pa je vse skupaj ali vsaj osnova (dohodki = obresti po volilu redovnice komurkoli, a) pripadlo samostanu v skupno premoženje kot zapuščina ali nekdanja prebenda,⁷⁵ ali b) je bilo vrnjeno sorodnikom (predvsem dosmrtni pribojlski) oz. podeljeno sorodnici umrle, ko je vstopila v isti samostan.⁷⁶ Pri tem ni bilo trdnega pravila, ki bi izhajalo iz že omenjenih variant. Če dodatnih določb v pogodbi ni bilo, je posest po smrti avtomatično pripadla samostanu. Redko je bilo določeno, naj samostan tedaj uporabi dohodek za pobožen namen, npr. za večno luč, aniverzarij ali zadušnico. To je pri ženskih konventih postalo običajno predvsem šele v 14. stoletju, pri moških pa že znatno prej.⁷⁷ Če je bila darovalcu darovana posest še posebej pri srcu, si je lahko zagotovil morebiten odkup z denarjem.⁷⁸ Za zavarovanje daru je bila semtertja predvidena zastavna posest.⁷⁹ Ugled ustanove na prebendo ni vplival – po ohranjenih virih ni med vsemi ustanovami (samostani, beneficiati itd.) nobenih razlik v višini, ki bi potrjevale razlikovanje v ugledu z materialnimi merili.

Sorodniki so svojim družinskim članom dajali predvsem dodatke v obliki zemljiške posesti: kmetije, včasih tudi vinograde, njive, mline in drugo drobno posest, redko kot fevde. S posestjo so oskrbovanci relativno svobodno razpolagali – lahko so jo zamenjavali, prodajali in kupovali novo – seveda z dovoljenjem samostana. Semtertja je bila določena skupna uporaba daru – polovico dohodkov naj bi prejemal konvent, polovico sorodnik, po njegovi smrti pa vse samostan. Precej preskrbovalnih darov se je skrivalo v običajnih poklonih ali prodajah redovnicam in redovnikom.⁸⁰ Darovalci so bili največkrat sorodniki do tretjega kolena, včasih pa celo sami (bodoči) redovniki in redovnice, ki so obdržali dohodke za čas svojega življenja.⁸¹

Po večinskem mnenju naj bi samostan konec 13. stoletja potreboval ok. 12 mark na osebo ali 1–2 marki dohodkov letno (za ženske celo manj).⁸² Naši viri glede višine poklonov, katerih pravne oblike je navadno težje opredeliti, ne razlikujejo med moškimi in ženskami, kakor tudi ne po obdobjih. Je pa več (razumljivih) razlik v položaju (in premoženju) plemstva. Večji prispevek je omogočal redovniku boljšo oskrbo in ugled znotraj konventa. Največji prispevek sta si leta 1381

⁷⁴ *zue ainer pezzering* (ARS W, 1364 april 24.), *czu ier sundrung* (ARS W, 1371 oktober 7.), *zü ir besünderung* (ARS W, 1396 januar 12.) itd. Schuller, Dos, 458–461 (gl. navedeno literaturo in tabelo na str. 481).

⁷⁵ Prim. ARS W, 1318 maj 5. Mozirje; ARS W, 1364 april 24.; ARS W, 1381 marec 21.; ARS W, 1384 april 24.; ARS W, 1396 januar 12.; ARS, 1406 junij 26. Prim. Schuller, Dos, 463–464.

⁷⁶ Prim. ARS, 1330 julij 4. Mekinje; Komatar XIX, št. 211 (str. 113).

⁷⁷ ARS W, 1371 oktober 7.; Komatar XIX, št. 211 (str. 113); ARS W, 1384 april 24.; GZM III/49. Prim. Schuller, Dos, 462.

⁷⁸ To si je zagotovil npr. Bertold s Freudenberga, ki je leta 1305 daroval 5 hub Studenicam za sestro nuno (Stegenšek, n. d., 92).

⁷⁹ Tako je leta 1407 Seibot Schweighofer iz Vuzenice kot garancijo za eno marko dohodkov, podarjenih Marenberku za hčer nuno, zastavil en mlin (Mravljak II, 14).

⁸⁰ D. Kos, Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje). Zgodovinski časopis 47/1993, 46–49. Ebner, n. d., 525. Za »dvojne pomene« listin nekaj primerov: Heinzel z Lindeka je leta 1363 prodal samostanu Velesovo 2 hubi, z določilom, naj jih dosmrtno uživa hči Ana, nuna v istem samostanu (ARS W, 1363 junij 14.). Brez določila: Hans in Diemut iz Blagovice sta leta 1383 prodala dve hubi velesovskima nunama Gizeli iz Črnelega in Greti z Libenštajna (ARS W, 1383 julij 12.) – očitno sta jih kupili za lastno uporabo in z lastnim denarjem. Primer zamenjave: Diemut iz Zasipa in Meyl s Kellerberga sta zamenjali leta 1360 s privoljenjem priorie in konventa v Velesovem s stricom Nikolajem Sommerckerjem dve oddaljenejši hubi za dve bližji (ARS W, 1360 februar 23.). Za delitev dohodkov listina iz leta 1406, ko sta Herman in žena Gundel iz Otoka podarila vnukinji, nuni v Mekinjah, eno hubo. Dohodki od hube so se delili na pol (ARS, 1406 junij 26.).

⁸¹ ARS, 1406 avgust 5.; HHSa, 1381 oktober 28.; ARS W, 1381 oktober 28.; ARS W, 1394 avgust 5.; ARS W, 1311 september 8.

⁸² Rübssamen, n. d., 225–231. H. Bilowitzky navaja razpon dotacij med 1 marko in 7 funti denaričev dohodkov, povprečno pa 3 marke, kar je ob upoštevanju nam neznanih daril v okviru ugotovljenega (Die Heiratsgaben in der Steiermark während des späten Mittelalters unter stände- und wirtschaftsgeschichtlichen Aspekt. Disertacija na univerzi v Gradcu, 1977, tekst v op. 151).

sami namenili grofici Ana in Katarina Ortenburški – po 9 oziroma 8 hub in 147 mark beneških šilingov (= vrednost ok. 22 hub). Iz povprečja 1–3 hub izstopajo še prejemniki Diemut iz Mozirja leta 1318 (4 hube), Margareta z Iga leta 1326 (6 hub), Elizabeta iz Blagovice leta 1340 (7 hub), Katarina iz Črnelega leta 1346 (1 huba in desetina od 9 hub), Margareta Harrer leta 1353 (1 huba, desetina od 13 hub in 10 mark oglejskih denaričev), Gertruda s Čreteža leta 1378 (7 hub), Kiburga iz Celovca leta 1321 (4 hube), Nikolaj iz Obrarna leta 1406 (4 hube), dve neimenovani nuni v Marenbergu (= 20 mark srebra).⁸³ Seveda je potrebno računati na razlike v kvaliteti hub. V nekaterih listinah so navedeni letni dohodki od darovane posesti: 3 marke oglejskih denaričev od dveh hub = ok. 1,8 marke srebra (Ana Hebenštraj), 2 marki beneških šilingov in 7 kokoši, 25 jajc od ene hube, mlina, njive in vrta = več kot 3 marke srebra (Uršula z Limberka), 1 marka beneških šilingov od ene hube = ok. 1,5 marke srebra (Elizabeta s Snežnika), 3 marke dunajskih denaričev in 40 sirov od dveh hub in švajge = več kot 3 marke srebra (Elza s Kolovca in Sofija s Šumberka), 7 mark oglejskih denaričev in 6 guldnov od 7 hub = ok. 7 mark srebra (Gertruda s Čreteža), 2 marki dohodkov = ok. 10 mark srebra (dve sestri s Finkensteina), 4 marke dohodkov od dveh hub = ok. 20 mark srebra (Kunigunda z Valdeka), 8 mark dohodkov od vinograda in več hiš v Mariboru = ok. 40 mark srebra (duhovnik Nikolaj iz Maribora), 4 mark dohodkov = ok. 20 mark srebra za eno nuno v Marenberku.⁸⁴ Če približno ocenimo še vrednost 147 mark beneških šilingov Katarine Ortenburške – ok. 220 mark srebra (in letni dohodki od hub), ugotovimo, da si je razkošno preživnino zagotovila lahko le manjšina plemstva (grofje in podobni). Na Kranjskem so se preživnine gibale med 2 in 4 mark srebra letno, kar je nekaj manj kot 1 marka dohodkov. Zato pa so bile vsaj v Marenberku in Sv. Juriju na Koroškem bistveno višje (6 do 20 mark srebra). Tamkajšnje plemstvo je bilo očitno nekoliko bolje stoječe kot kranjsko. Izračuni so tudi za Kranjsko približno v okvirih ugotovitev D. RübSamna in H. Schullerjeve. Slednja za večino nižjega plemstva v 14. stoletju ugotavlja največ 2 funta.⁸⁵ Ugotavljanje položaja plemstva po višini preživnin ima zaradi nepopolnih podatkov relativno manjšo težo kot bi to lahko pričakovali.

Ugotavljanje položaja plemstva po višini preživnin zaradi nepopolnih podatkov, ki za posameznice ne prikazujejo vseh (obveznih oz. potrebnih) prispevkov, ni zanesljivo. Poleg tega je šlo tudi pri nekaterih drugih poslih s samostanskimi ustanovami (npr. pri namenskih prodajah) za obliko preskrbe sorodnikov. Višino sta določala ugled samostana in številnost sorodnikov v cerkvenih ustanovah, kar je realno zmanjševalo tisti delež za posameznika, ki si ga je družina še lahko privoščila. Preživnina je torej lahko bila pri pomembnejših plemiških družinah s številnimi sorodniki-kleriki v absolutnem manjša kot pri po položaju nižjih. Zato ne preseneča, če je dobila Margareta z Iga od matere Irmgarde Porger (iz najbogatejše ljubljanske patricijske družine) 6 hub, medtem ko sta Greta in Agnes Gallenberški od matere Elizabete dobili le po 2 oziroma 1 hubo.⁸⁶ Ali, če je Uršula iz Blagovice dobila od matere kar 7 hub, plemiči iz Pšate pa so za svoje tri sorodnice v Mekinjah dajali vedno le po eno hubo.⁸⁷ Odhod hčere ali sina v samostan je pomenil zmanjšanje gospodarskega potenciala družine in je zato narekoval skromnost, ki so se ji mogle odreči le najpremožnejše plemiške rodbine.

Obliko oskrbe je bilo potrebno natančneje določiti, zlasti pri eksplicitno navedenih vstopih v samostan zaradi starostne oskrbe. V takšnih primerih ni šlo za resnično pomenišenje. Skrb je obsegala sprejem, oskrbo, prebendo ali skupno mizo z brati, pogreb in spominske obrede po smrti. Darovana posest je ostala samostanu tudi, če je oskrbovanec izstopil iz samostana. S seboj je brat

⁸³ HHStA, 1381 oktober 28. in ARS W, 1381 oktober 28.; ARS W, 1318 maj 5. Mozirje; GZL I/23, GZL II/19 in ARS W, 1340 december 6.; ARS W, 1346 januar 21., ARS W, 1353 julij 21.; Komatar XIX, št. 211 (str. 113); MDC VIII, št. 385 (str. 117); ARS, 1406 avgust 5., Pichler, n. d., 75. Gl. Ebner, n. d., 525.

⁸⁴ ARS W, 1351 maj 26.; ARS W, 1388 november 11. in ARS W, 1396 januar 12., ARS W, 1394 avgust 5., 1396 april 11. Oglej, v: ARS W, 1399 julij 1. Rim; Komatar XIX, št. 211 (str. 113); MDC VI, št. 344 (str. 235–236), Pichler, n. d., 76.

⁸⁵ Gl. tabelarični prikaz vseh oblik darov (tudi za samostane na slovenskem ozemlju) pri Schuller, Dos, 468–486.

⁸⁶ GZL I/23; ARS W, 1320 maj 18. in ARS, 1330 julij 4. Mekinje.

⁸⁷ GZL II/19 in ARS W, 1340 december 6.; ARS W, 1338 december 6.; ARS W, 1375 november 11. in ARS W, 1380 april 8.

– laik lahko pripeljal tudi zvestega hlapca in konja, z natančno navedeno oskrbo za oba. Stanovanje ni bila nujno meniška celica, temveč npr. hišica pri vratih samostana.⁸⁸ Darovalci so si izgovarjali oskrbo le pri občasnih prihodih v samostan.⁸⁹ Premožnejše redovnice so z večimi deklami, posebnimi stanovanji in oskrbo lahko živele pravo plemiško življenje in celo posojale denar svojemu konventu. To pa je pomenilo že vrnitev v pravo plemiško življenje, ki sta mu manjkala le moški in lastna družina. Ali pa ne, kdo ve?

Zusammenfassung

IN DEN ZWINGEN DER FROMMIGKEIT, KARRIERE UND (SELBST)VERBORGUNG (SEIT DEM ENDE DES 13. BIS ZUM BEGINN DES 15. JAHRHUNDERTS)

Dušan Kos

Weltliche Ämter und das Karrierismus: Besonders gewinnbringende und chancenreiche waren die Möglichkeiten des Adels im Weltklerus, untrennbar mit den verschiedensten Einnahmen, Präbenden und größeren Möglichkeiten des Aufstiegs verbunden, die das Ordenswesen nicht so leicht ermöglichte. Der Adel aus betrachteten Gebiet fand die meisten Möglichkeiten der Betätigung in den mittleren und niederen kirchlichen Ämtern (Kaplan, Vikar, Pfarrer) vor. Der Adel konnte nach den führenden Stellen in den Klöstern auf seinem Gebiet greifen, wo er einen bestimmten wirtschaftlichen und politischen Einfluß hatte. In den Klöstern waren das Ansehen, das Vermögen, die Verwandtschaftsverbindungen und die Freundschaft bei der Wahl z.B. des Abtes ausschlaggebend. Bei den weltgeistlichen Ämtern aber mußte man vor allem die beiden ersten Voraussetzungen erfüllen, aber auch die politische Konstellation, die dem Bischof oder dem Inhaber des Patronats Vorteile bringen konnten, waren von Bedeutung. In den weltgeistlichen Ämtern waren überwiegend mittlere Schichten des krainischen Adels tätig, der niedere Adel aber begnügte sich mit den ihm angemessenen Funktionen des Kaplans, Vikars oder des einfachen Priesters. In der Untersteiermark aber verhalf des frühe Differenzierung des Adels zur entsprechenden Aufteilung der Funktionen. Der angesehenere Adel griff nach den ihm angemessenen Ämtern, eine Ausnahme jedoch war die Spitze des Adels, der wie in Krain kein Interesse an kirchlichen Karrieren zeigte. Die Desinteresse für geistliche Ämtern beim höheren Adel wurde durch eine größere Tätigkeit in den weltlichen Ämtern kompensiert. Dort bewarb sich der ältere Adel um die Bischofswürde, vergrößerte damit das Ansehen der Geschlechter und ordnete auch ausgezeichnet die Versorgung von Einzelpersonen. Wenige Geschlechter sorgten sich um eine ausgeglichene und kontinuierliche weltliche und kirchliche Karriere, was an sich für eine ungeplante politische Lebensweise eines großen Teiles des Adels spricht. Die sorgfältigeren Adelsgeschlechter schickten ihre Mitglieder in beide Richtungen, was ihnen eine ständige (Selbst)versorgung eines Teiles der Familie (Klerus) bzw. politisches Ansehen und einen bestimmten Lohn (Landesämter und dynastische Ämter) sicherte. Die pragmatischste Methode war die gleichzeitige und kontinuierliche Betätigung mancher Mitglieder des Geschlechtes (noch besser: der Familie) im Klerus und der anderen in landesverwaltenden Ämtern. Die Zahl derer, die keine Karrierepolitik ausgebaut hatten, war viel größer. In ihrer ausschließlichen Tätigkeit als Klerus sehen wir vor allem den Wunsch nach der Versorgung der Familienmitglieder, deshalb sind sie unter den ausgesprochenen Karrieristen (Bischöfe) schwer zu finden. Sie klammerten sich an die ertragreichen Kanonikate und an die Pfarren. Die Dynasten und andere aus der Adelspitze selbst hatten eine kirchliche Karriere und ihre Versorgungskraft nicht notwendig. Die niedrigsten Schichten des Adels schickten nur sporadisch ihre Kinder unter den Klerus, so wie auch die in den Quellen namenlosen niedrigsten Schichten des Adels.

Die Zahl der für den Klerus bestimmten Familienmitglieder war sehr verschieden. Obwohl die betreffenden Quellen sehr wortkarg sind, dürfen wir behaupten, daß angesichts des eingelegten Kapitals die Mehrheit der Familien in einer Generation nur eines, vielleicht zwei ihrer Mitglieder in den Klerus schicken konnte. Es gibt aber auch Ausnahmen: absteigende Geschlechter bestimmten so viele Kinder wie nur möglich, um dem Wunsch der definitiven Versorgung gerecht zu werden. Mehrere Mitglieder hatten gleichzeitig auch sehr zahlreiche Familien. Diesen Geschlechtern/Familien dürfen wir einen bestimmten Grad an bewußten Karrierismus in den Kirchenämtern zusprechen, wahrscheinlich vor allem wegen der finanziellen Vorteile.

⁸⁸ MDC VII, št. 261 (str. 102); ARS, 1406 avgust 5. (*ain haws pey der porten*); GZM III/41 (*auz dem orden fuer*).

⁸⁹ Pettenegg, št. 982 (str. 257).

Einen starken Einfluß auf die bedeutenderen krainischen Geistlichenämter hatten fremde Adelige aus dem gesamten Gebiet des Patriarchats von Aquileia (vgl. die Tabelle). Zweifellos trachteten sie nach den ertragreichsten Pfarren, Archidiakonaten und Kanonikaten. Durchgehend waren auch Kleriker aus Friaul ansässig. Aus den untersteirischen Adelsfamilien kamen vor allem jene, die schon andere höhere Ämter inne hatten, z.B. waren sie Archidiakone. In der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts kam es zu einem verstärkten Zufluß aus der Untersteiermark, Ende des 14. Jahrhunderts aber auch aus entfernteren Gebieten.

Bei der Wahl des Amtes spielte die Nähe des Familiensitzes eine wesentliche Rolle. Vor allem die Pfarrer waren nicht ständig im Ort, wo sie ihr Amt verrichteten, ansässig, da sie wenigstens zeitweise in den nahegelegenen Städten oder Heimatorten lebten. Die Kanoniker wiederum wohnten in den Kapitelsitzen. Ihre ständigen Vertreter (Vikar, Kaplan) verrichteten an ihrer Stelle die regelmäßigen Verpflichtungen und schickten ihnen den Großteil der Einnahmen. Deshalb waren Ämter, die in nächster Nähe zum Heimatsitz ausgeübt werden konnten, am beliebtesten. Einige haben überhaupt ein Recht auf die Ämter beansprucht, weil ihre Geschlechter die Besitzer des Patronats über die betreffenden Kirchen waren. Sehr günstig war auch ein längerer Aufenthalt in Cividale, Udine oder Aquileia – in den Hauptstützpunkten der Patriarchen, wo es möglich war ein besseres Amt oder eine bessere Prébende zu erringen, vor allem aber war man im Mittelpunkt der politischen und kirchlichen Entscheidungsgewalt. Die Erwerbung eines Amtes in der Nähe des Familiensitzes hatte noch einen wesentlichen Vorteil: dem Geschlecht wurde das Manipulieren mit dem betreffenden Kirchenbesitz ermöglicht, was es doch selbstverständlich, daß ihnen ihr näherer Verwandter zur Hand ging. Einige Adelige gaben bei der Auswahl des Amtes der Höhe der Prébende den Vorzug, deshalb können wir sie ziemlich weit entfernt vom Heimatsitz finden. Die adeligen Kleriker blieben mehrheitlich, falls nicht im Heimatort selbst, so wenigstens in der Heimatregion, in der Regel aber in ihrem Land, obwohl das Patriarchat von Aquileia ein wesentlich größeres Gebiet als das in dieser Arbeit behandelte umfaßte. Besonders beliebt war die Anhäufung von mehreren Ämtern in einer Hand. Das gelang vor allem den Kanonikern. Das einflußreichste Kapitel in der Nähe unseres Gebietes war das in Cividale. Dem Kanonikat in Cividale war auch eine Pfarre im Patriarchat angeschlossen. Auch das Amt des Archidiakon war großteils mit einer Pfarre verbunden. Einige besserten sich ihre Einnahmen nebenbei noch dadurch auf, daß sie als Seelsorger und Verwalter in Frauenklöstern, als Kapläne auf Höfen usw. tätig waren. Der Karriereaufstieg ist am schönsten am Wechsel des Amtes sichtbar. Im Prinzip versuchte jeder eine bessere Position zu erreichen, für die sich jedoch des öfteren viele Konkurrenten bewarben.

Eintritt im Kloster: Der Familienbesitz konnte in zahlenstärkeren Familien nicht unendlich oft unter der Nachkommenschaft aufgeteilt werden. Eine dauerhafte Versorgung der Töchter und Söhne konnte durch Heiraten oder durch den Eintritt einiger Mitglieder, die die Ritterwürde nicht erlangen konnten, in den Klerus erreicht werden. Ein Beitritt setzte mehrere Faktoren voraus: traditionelle Verbindungen, persönliche Kontakte, vor allem aber die Finanzkraft. Für den Eintritt in ein bestimmtes Kloster war ein finanzieller Beitrag für die Unterhaltskosten notwendig, welchen sich jedoch die niedrigsten Schichten praktisch nicht leisten konnten. Der finanzielle Beitrag stellte demnach eine gewisse Lebensrente dar, welche unter Berücksichtigung des Ranges, der Zahl und des Vermögens der Familie sowie des Ansehens der Einrichtung unterschiedlich war. Die geistlichen Einrichtungen ermöglichten häufig auch die Versorgung der alten Familienmitglieder und bekamen somit (auch) den Charakter sozialer Einrichtungen. Für die Mehrheit der Ordensmitglieder kann dem Urkundenmaterial nach die Herkunft nicht bestimmt werden, weil sie nur mit dem Vornamen genannt werden. Dies ist jedoch anhand von Schenkungen eines bestimmten Vermögens an ein Stift für den namhaft gemachten Verwandten feststellbar. In Krain sind das die Frauenklöster Velesovo/Michelstätten (gegründet 1238), Mekinje/Minkendorf (1300) und Škofja Loka/Bischofslack(1358) – alle in Oberkrain, wo die Konzentration der mittleren Schicht des Adels am höchsten war; das Kloster in Marenberk/Mahrenberg in der Untersteiermark (1251) und das in Studenice/Studenitz (vor 1245). Im Kloster der Dominikanerinnen in Velesovo kamen im 14. Jahrhundert die zu versorgenden Frauen mehrheitlich aus den oberkrainischen Adelsfamilien. Mindestens seit dem 14. Jahrhundert schlossen sich ihnen auch adelige Frauen aus Kärnten und der Steiermark an. Die Struktur des Konvents des Klosters der Klarissen in Mekinje war ähnlich wie in Velesovo – mehrheitlich aus dem ostoberkrainischen Adel. Im Gegensatz zu Velesovo waren in diesem Kloster auch einige Vertreterinnen des Stadtadels bzw. der höchsten Schichte des Bürgertums. Die Anwesenheit der Kärntner Adelsfrauen in beiden Klöstern ist wegen der Nähe und alter verwandtschaftlicher, politischer und wirtschaftlicher Verbindungen mit dem Krainer Adel nicht verwunderlich. Die Zuwanderinnen aus der Steiermark stammten aus Familien, die sich auf irgendeine Weise in das Leben in Krain integriert hatten, großteils durch Verwandtschaftsbeziehungen, Übersiedlungen nach Krain oder durch Klientelbindungen an die führenden Adelligen in diesem Gebiet. Einen ähnlichen Charakter wie Velesovo und Mekinje hatten die Domikanerinnenklöster in Marenberk und Studenice. Die Affinität zwischen dem Kärntner und dem benachbarten steirischen Adel sowie dem Kloster ist klar spürbar, das Ansehen kann anhand solch geringer Angaben nicht beurteilt werden. Auch das Kloster von Studenice diente der Versorgung des lokalen Adels.

Einige adelige Töchter und Söhne traten auch in Klöstern außerhalb Krains und der Steiermark ein. Die Adelsöhne fanden mehr Möglichkeiten im weltlichen Klerus vor. Als Bischöfe, Kanoniker, Pröpste, und Pfarrer führten sie bestimmte Funktionen in ihren Ämtern aus und empfangen Präbenden, ohne in Wirklichkeit an einen ständigen Ort des Amtierens oder an die Ordensdisziplin gebunden zu sein. Der Eintritt in das Kloster war für die Adelligen häufig mit höheren Ordenswürden verbunden, die von den stärksten Landes- oder Lokalgeschlechtern für ihre Mitglieder gekauft oder erzwungen wurden. Im Zisterzienserkloster von Stična/Sittich waren seit der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts und im 14. Jahrhundert fünf Äbte krainischer oder untersteirischer adeliger Herkunft. Es handelt sich um Vertreter der angesehensten Geschlechter in Krain bzw. der Steiermark. Über die Herkunft der anderen Ordensbrüder wissen wir nichts, ebenso wenig auch über Adelige im zweiten Krainer Zisterzienserkloster in Kostanjevica/Landstrass. Neben diesen war im Konvent noch ein Anteil von Ordensbrüdern aus anderen (vor allem nördlicheren) Ländern. Die Benediktiner in Gornji Grad/Oberburg unterschieden sich in Hinsicht auf ihre Abstammung wahrscheinlich nicht von den Zisterziensern. Gleiches gilt für die Karthausen Bistra/Freudenthal, Žiže/Seitz und Jurkloster/Geirach und die Ordensbrüder in Marenberk (Kapläne im Frauenkloster), obwohl in diesen Zeitraum nicht ein einziger von ihnen namentlich bekannt ist. Die Ritterorden konnten dem Adel ein leichteres – ritterliches – Leben zusichern und zugleich auch die Exklusivität gewährleisten. In den krainischen und untersteirischen Ritterkommenden war der Anteil an fremden Ordensrittern höher als der der einheimischen.

Großteils waren die Nonnen untereinander in engen Verwandtschaftsverhältnissen – entweder als Mutter und Tochter, als Schwestern, Basen, als Tante und Nichte, oder aber indirekt mit einigen gemeinsamen Verwandten. Einige Geschlechter hatten ihre Vertreterinnen in mehreren Klöstern gleichzeitig. Es sind auch engnachbarliche Verbindungen bemerkbar, die den Eintritt in das gleiche Kloster beeinflussten. Ein bedeutenderer Faktor bei der Wahl waren der Status und die Macht der Familien im Augenblick, als es an der Zeit war, eine Tochter ins Kloster zu schicken. Die Tradition war selbstverständlich bei den Gründern des Klosters ausschlaggebend. Die Einstufung des Adels anhand der Auswahl der Versorgungseinrichtungen ist nach dem bereits Gesagten nur schematisch: in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts treten in das bedeutendere Kloster in Velesovo angesehenere Adelige ein. In dieses Kloster versuchte noch immer auch der Adel einzutreten, dessen Bedeutung in der Zeit um 1300 am höchsten gewesen war. Der Adel aus der breiteren mittleren Schicht blieb mehrheitlich in Mekinje, wohin Ende des 14. Jahrhunderts auch Emporkömmlinge oder Zuwanderer gingen.

Das Ansehen des Klosters beeinflusste sie nicht – den erhaltenen Quellen nach gibt es zwischen allen Stiftungen (Klöster, Benefiziat) keine Unterschiede in einem Ausmaß, welches ihre Einstufung bestätigen würde. Die Verwandten gaben ihren Familienmitgliedern vor allem Zuschüsse in Form von Grundbesitz (Huben, manchmal auch Weingärten, Äcker, Mühlen und andere kleine Besitzungen), von welchen die Einzelnen lebenslänglich Einnahmen zur »Verbesserung« erhielten. Die Stifter waren meist Verwandte bis zum dritten Grad, manchmal aber waren sie sogar selbst Ordensmitglieder, die die Einnahmen auf Lebenszeit behielten. Die Quellen unterscheiden hinsichtlich der Schenkungen nicht zwischen Männern und Frauen, als auch nicht nach Epochen. Es gibt aber einige verständliche Unterschiede dem Rang (und dem Vermögen) des Adels nach. In Krain bewegte sich der Unterhaltsbeitrag zwischen 2 und 4 Mark Silber jährlich. Die Einstufung des Adels nach der Höhe des Unterhaltsbeitrags ist nicht zuverlässig, da es sich auch bei anderen Geschäften mit Klöstern (z.B. gebundene Verkäufe) um eine Form der Versorgung der Verwandten handelt. Die Höhe bestimmte auch die Zahl der Verwandten einer Familie in den kirchlichen Einrichtungen, welche den Anteil für den Einzelnen real verkleinerte.

Die Form der Versorgung mußte genauer bestimmt werden, besonders bei den explizit angeführten Eintritten in das Kloster zum alleinigen Zweck der Versorgung im Alter. In diesem Fall ging es nicht um ein wirkliches Mönchtum. Die Verpflichtung umfaßte die Aufnahme, die Versorgung, die Präbende oder den gemeinsamen Tisch der Ordensbrüder, das Begräbnis.

Branko Reisp

Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja

Med različnimi starimi neknjižnimi tiski, ki se hranijo v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, tretji najstarejši javni znanstveni knjižnici v Sloveniji, so tudi v zgodovinopisju neevidentirani izvorni karteli¹ ali pozivi na turnir leta 1652 v Ljubljani. Natisnjeni so v nemščini na štirih listih velikega formata. Čeprav v izvorniku doslej niso bili v evidenci, je bila njihova vsebina predhodno znana. Objavil jo je namreč v svojem epohalnem delu *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* že Janez Vajkard Valvasor leta 1689. Zato bi v naslednjem o tem in ob tem o drugih turnirjih najprej povzeli Valvasorjevo poročanje.

O turnirjih in podobnih tekmovalnih poročah Janez Vajkard Valvasor v *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* nekajkrat. Tako beremo v X. knjigi tega dela, ki prinaša zgodovino vojvod in deželnih knezov na Kranjskem, da se je nadvojvoda Leopold z nekaterimi deželnimi gospodi iz Koroške in brez dvoma tudi z nekaj kranjskimi vitezi, kakor je bila že od nekdaj navada, udeležil z velikim sijajem turnirja oziroma viteških iger leta 1080 v Augsburgu.² V XI. knjigi, znameniti »knjigi gradov«, kjer opisuje in ilustrira gradove, mesta, trge in samostane, določneje navaja turnirje v zvezi z domačimi kraji in domačini. Najprej tistega, ki je bil leta 1311 v Kranju in kjer je gospod Boltežar z Lanšpreža, zadnji svojega rodu, izgubil življenje v boju z Diepoldom s Kamna. Podatek je povzel po delu Martina Baučerja o zgodovini Norika in Furlanije in ga še ponovil pri popisu gradov Lanšpreža in Kamna.³

Tako kakor je bil Valvasor kot zgodovinar tematski vir za številna dela zlasti slovenske klasične književnosti, najbolj seveda epske, zlasti v obdobju romantike in realizma, in so se zanj zanimali celo nekateri predstavniki slovenske moderne, pa je bil opisani dogodek motiv za eno od idil z naslovom »Žalostna ekloga« pisatelja Ivana Preglja.⁴

Nadalje omenja Valvasor, da je na Kamnu v neki sobi slika na steni, ki predstavlja konjeniški boj na življenje in smrt gospoda Lamberga s Kranjskega in češkega velikana. Zgodba mu sicer ni znana iz poročil zgodovinskih piscev, ampak iz kranjske (slovenske) pesmi, ki jo pojejo tamkajšnji kmetje, zato je ne prodaja kot nezmotljivo resnico, res pa je, da je grad Kamen dedovina slavne rodbine, ki se je izkazala na mnogih turnirjih, kakor izhaja iz številnih pisanih poročil.⁵ Na koncu XI. knjige, v zelo obsežnem popisu Ljubljane, ki ga lahko imamo za prvo kompleksno zgodovino tega mesta, mu je iz ljubljanskega arhiva znan imeniten turnir v tukajšnjem mestu leta 1143, ki ga je priredil brat mejnega grofa iz Kranja in kamor so prišli številni plemiči iz Avstrije, Koroške in Furlanije.⁶

¹ Franc. cartel, od carte, popisan papir oziroma spis, prvotno v srednjem veku turnirski red, nato pisan poziv na dvoboj, kasneje pogodben dogovor, zlasti med državami, danes najpogosteje v pomenu sporazuma ali združevanja enakih ali sorodnih podjetij za dosego določenih ciljev na tržišču.

² Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach-Nürnberg 1689, X, str. 206 (v nadaljevanju *Ehre*).

³ *Ehre*, XI, str. 113, 328, 550.

⁴ Ivan Pregelj, *Izbrani spisi*, zv. 6, Ljubljana 1931, str. 89 sl.

⁵ *Ehre*, XI, str. 548. – Omenjena kranjska pesem je znana ljudska: *Lambergar in Pegam*, ki jo je zapisal Valentin Vodnik. Po tem zapisu in v nemškem prevodu jo je objavil leta 1807 v Ljubljani Janez Anton Suppantšitsch (Zupančič) v knjižici *Der Turnier zwischen den beyden Rittern Lamberg und Pegam*. Prim. tudi: Karol Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, Ljubljana 1895-1898, zv. I, str. 34 sl. 49.

Prav tako je v tem podrobnem popisu Ljubljane in njene zgodovine na kratko omenjen turnir, ki nas v zvezi z izvirmimi karteli, ki se hranijo v Knjižnici Narodnega muzeja, posebej zanima. Valvasor poroča, da se je sijajnega turnirja 17. februarja leta 1652 pred Deželno hišo v Ljubljani udeležilo petintrideset (!) vitezov. Nadaljuje, da bo o imenih teh vitezov in kartelih vsakere od štirih nastopajočih strank poročal med letopisi, namreč v XV. knjigi *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*.⁷

O udeležbi kranjskega plemstva na nekaterih turnirjih zunaj dežele piše še v XIV. knjigi. Tako o prav verjetni udeležbi na prvem nemškem viteškem turnirju v Magdeburgu leta 935 in v Zürichu v Švici leta 1165, kamor je šel z vojvodo Henrikom Bavarskim od Kranjcev Sigmund Gallenberg, več drugih Kranjcev pa z mejnim grofom Liutpoldom Avstrijskim in z vojvodo Henrikom Koroškim.⁸

Iz drugih zgodovinskih virov je znan veliki turnir v aprilu in maju leta 1224 v Brežah na Koroškem. Avstrijski vojvoda Leopold VI. Babenberški je namreč sem sklical zbor knezov, grofov, svobodnikov in ministerialov, da bi zgladil spor med koroškim vojvodo Bernardom Spanheimskim in istrskim mejnim grofom Henrikom IV. Andeškim. Igre in turnir, ki se jih je udeležilo več kot 10 cerkvenih knezov in skoraj 600 vitezov, je vodil znameniti štajerski vitez in pesnik Ulrik iz Liechtensteina in jih opeval v svoji pesmi »Fraudendienst«, kjer omenja poleg drugih plemičev iz naših krajev tudi (Engelberta?) Auersperga.⁹ Prav Ulrik Liechtensteinski pa nam je ohranil nekaj dokazov, da je bil takrat tudi v plemiških krogih slovenski jezik še znan in v rabi. Ko je namreč prišel leta 1227 s svojim spremstvom, preoblečen v Venero, vnovič na Koroško, ga je pri Vratih v Ziljski dolini pozdravil vojvoda Bernard s slovenskim pozdravom »Buge waz primi, gralva Venus«.

V XV. knjigi nadaljuje Valvasor obširno o mnogih turnirjih Gašperja Lamberga, popisanih in naslikanih v turnirski knjigi, ki nosi letnico 1463, hranijo pa jo grofje Lambergi na gradu Kamen. Poimensko navaja tiste, ki jih je Gašper Lamberg premagal, jim bil enak ali jim prepustil nagrado, to je zmago. Med imenovanimi so tudi kranjski vitezi. Vsega je Gašper Lamberg tekmoval petinosemdesetkrat in na koncu življenja oziroma življenjske tekme, kakor pravi Valvasor, zadel prstan ali tekmovalni obroč večnosti in pokoja pri oltarju sv. Andreja v ljubljanski stolnici.¹⁰

Ob sklepu Valvasorjevega poročila si Erazem Francisci, urednik in sodelavec glavnega avtorja, ki je rad dodajal opombe in širil besedilo z dodatnimi razlagami, tudi tu ni mogel kaj, da ne bi dodal še nekaj opomb in misli o turnirjih splošno. Stari turnirji so bili preizkus bojnih sposobnosti in dejanja slovesa, ugleda in kreposti plemstva (seveda tudi izraz vojaške moči velikih fevdalcev in priprava na vojno) in jih ni zamenjavati ali vzporejati z novejšimi viteškimi igrami ob raznih slovesnostih in praznovanjih predvsem na vladarskih dvorih. Sčasoma so namreč turnirji skrenili s poti. Zaradi visokih stroškov so mnoge viteze, če že ne iz sedla, gotovo vrgli v velike dolgove in revščino, dalje so prelomili turnirski red s pripustitvijo mnogih, ki so ravnali zoper viteško čast, dodatno (in dokončno) je potemnel blišč viteških sulic v dimu in čadu pušk in pištol, s katerimi vsakršen zanikrnej lahko premaga junaškega viteza.¹¹

Še o enem turnirju je govor v XV. knjigi in sicer o tistem leta 1521 na Dunaju pri slovesnostih ob dvojni poroki vnukov cesarja Maksimilijana z otrokoma ogrskega kralja Vladislava in s čimer je bil položen temelj habsburške oblasti v jugovzhodni Nemčiji in na Ogrskem.¹²

⁶ Ehre, XI, str. 710.

⁷ Ehre, XI, str. 723.

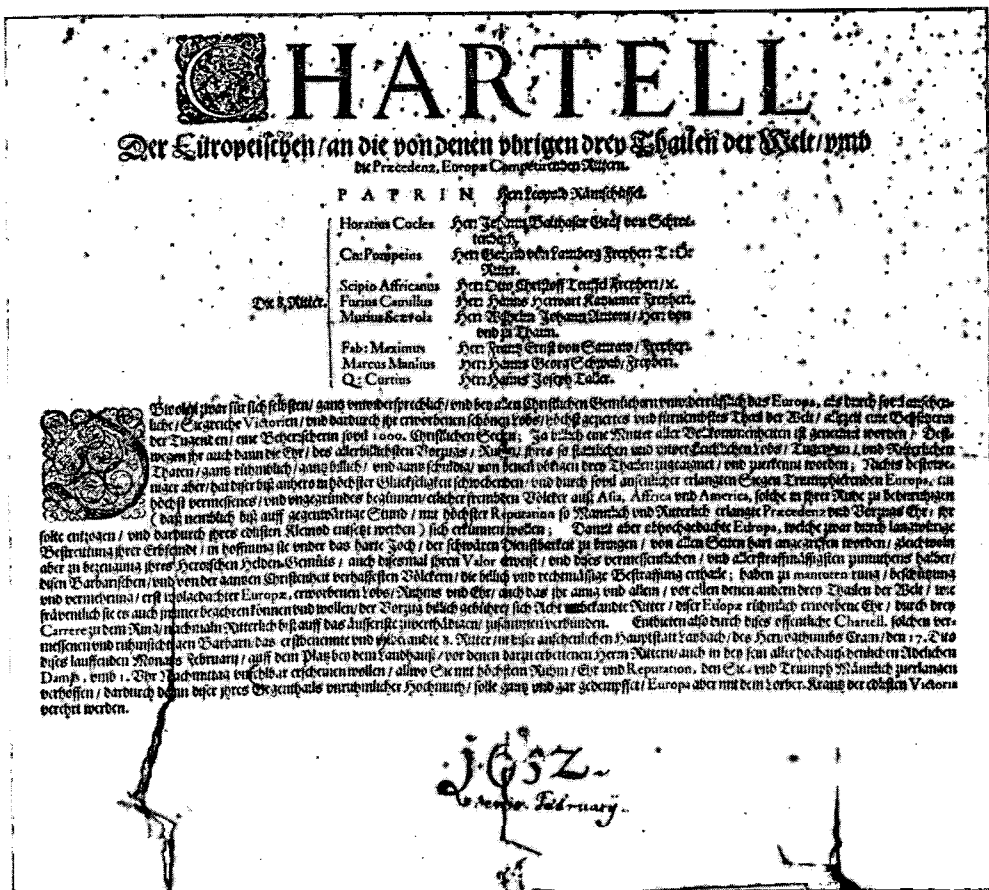
⁸ Ehre, XIV, str. 268 sl., 291.

⁹ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, knj. V, Ljubljana 1928, str. 202 sl.

¹⁰ Ehre, XV, str. 366 sl.

¹¹ Ehre, XV, str. 367 sl.

¹² Ehre, XV, str. 412.

Kartel za turnir leta 1652 v Ljubljani – poziv Evrope Aziji, Afriki in Ameriki

V enem zadnjih poglavij Die Ehre deß Hertzogthums Crain je Valvasor v popisu Ljubljane v XI. knjigi dano obljubo izpolnil in spet poročal o turnirju ali viteški igri, ki so jo uprizorili 17. februarja 1652 pred Deželno hišo v Ljubljani. V kratkem poročilu izvemo, da so nastopili v dragocenih kostumih predstavniki štirih kontinentov: Evrope, ki je bila izzivalec, Azije, Afrike in Amerike. Temu kratkemu uvodu sledi celotna dobesedna objava obširnih tiskanih kartelov ali pozivov na turnir. Z objavo kartelov Valvasor poročilo o tem dogodku končuje brez komentarja in brez navedbe hranilišča tiskov, iz katerih je črpal.¹³

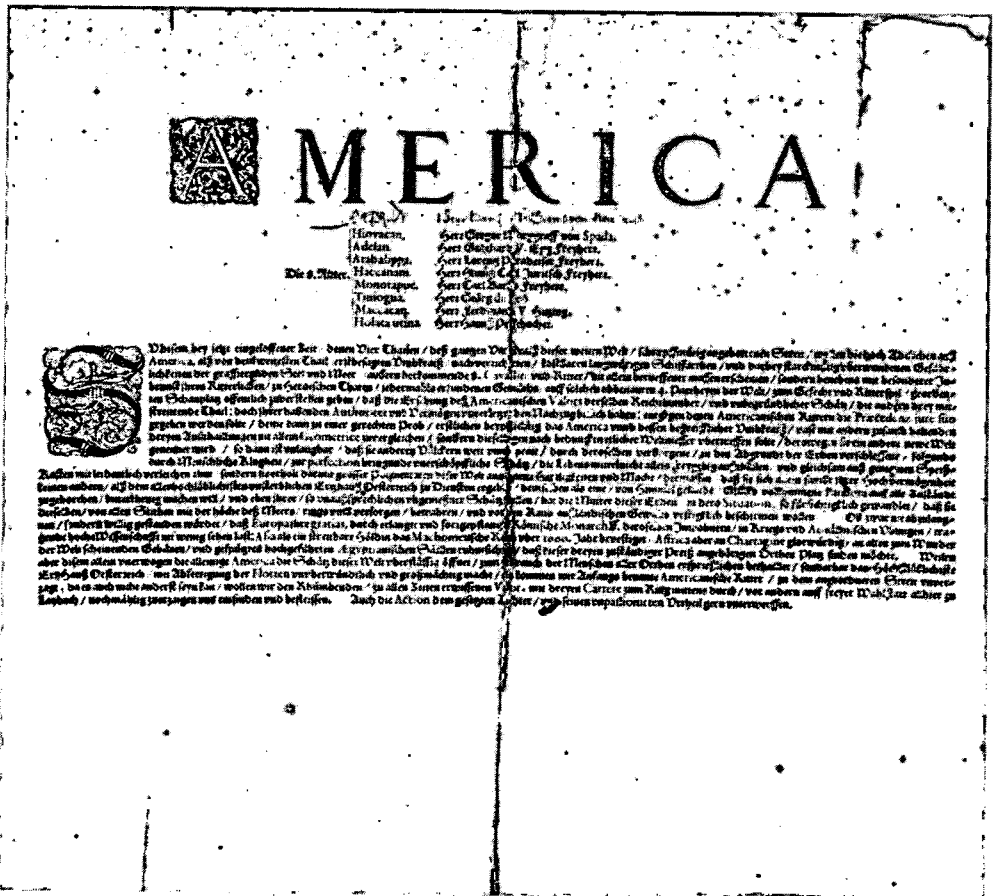
S tiskanim pozivom, kartelom (Chartell) v nabrekliem, gostobesednem baročnem slogu vabi Evropa tri druge kontinente na viteške igre. Hvali svojo odličnost in ji po besedah poziva ni mogoče ugovarjati, da je po tolikih imenitnih zmagah in s tem doseženi slavi najuglednejši del sveta, posestnica kreposti in mati vse popolnosti, posebej poudarja tudi svoj odpor dednemu sovražniku, nasprotnike pa imenuje predrzne in slavohlepne barbare. Obsežno besedilo z malo vsebine postane na koncu bolj stvarno. Vsi na začetku imenovani in znani vitezi upajo v Ljubljani, uglednem glavnem mestu vojvodine Kranjske, 17. tekočega meseca februarja (letu ni navedeno) na trgu pri Deželni hiši v prisotnosti k temu povabljenih gospodov vitezov in visoko uglednih plemenitih dam ob 1 uri popoldne v treh tekih (Carrere)¹⁴ na obroč najplemeniteje zmagati.

¹³ Ehre, XV, str. 593 sl.

¹⁴ Carrere, pravilneje franc. carriere je najhitrejši korak, dir konja, pri katerem se z obema prednjima in zadnjima nogama hkrati odganja.

Na začetku kartela imenovani vitezi pod vodstvom patrina¹⁵ Leopolda Ramschüssla so bili naslednji: grof Janez Boltežar Schrottenbach (nastopal je kot Horatius Cocles), vitez Nemškega viteškega reda baron Gotfrid Lamberg (Cn. Pompeius), baron Oto Krištof Teuffel (Scipio Affricanus), baron Janez Herbard Katziainer (Furius Camillus), Viljem Janez Antoni Thau (Mutius Scaevola), baron Franc Ernest Sauraw (Fab. Maximus), baron Janez Jurij Schwab (Marcus Manlius) in osmi vitez Janez Jožef Taller (Q. Curtius).

Kot odgovor so nastali prav taki in prav tako gostobesedni karteli ostalih treh kontinentov oziroma nastopajočih strank. Tudi pri kartelih Azije, Afrike in Amerike so kot pri evropskem najprej navedeni patrina, nato pa po osem za vsak kontinent nastopajočih vitezov. V nadaljnjem besedilu izzvani kontinenti v enakem tonu in slogu poudarjajo svoje prednosti in odličnosti. Aziji, materi zemeljskega in paradizu prvih ljudi, je Evropa neznan, s trnjem in osatom poraščen in v temnem kotu ležeči del sveta, spopad z njo pa razume kot boj žabe z levom ali miši s slonom, kar

Kartel za turnir leta 1652 v Ljubljani – odgovor Amerike

¹⁵ Patrina je sponzor, pokrovitelj, porok. Prim. tudi Du Cange (Charles Du Fresne), Glossarium mediae et infimae Latinitatis, t. 6, Niort 1886, str. 219 (Patrina appellati, qui duello privato testes aderant).

bi bilo po njihovem še pred leti nepojmljivo. Afričani se sklicujejo na Hanibala in Kartagino, na veličastne, vsemu svetu poznane zgradbe, svoj sloves pa skušajo uveljaviti, kot pravijo zaničljivo, posebej proti »Alamodischen durch den Fraß- und allerhand gewohnte Uppigkeiten abgezehreten Europaeern«. Američani se bahajo s svojimi neizčrpnimi zakladi, v lasti slavne in nesmrtno avstrijske nadvojvodske hiše, ki je zato nepremagljiva. Prihajajo po dragi, dolgi in nevarni plovbi odločno na bojišče, da izkažejo svojo veljavo. Toda tu navedeno je seveda samo vzorec zapisanega oziroma natisnjene besedila.

Za Azijo so nastopili patrin vitez Nemškega viteškega reda baron Janez Jakob Pranck in vitezi Janez Jakob Raunoch (Vsuncassan), Lenart Mercharitsch, imenovan Fabianitsch (Baiazeth), Hanibal Isenhauszen (Hormisda), Franc Bernard Schwab (Artaxerxes Longinus), Janez Jurij Rasp (Tamerlanes), Janez Krstnik de Leo (Artabanus), Herbard Posorell (Calipha), Janez Gregor Busett (Sarbara). Predstavniki Afrike so bili patrin polkovnik pešcev Rimsko-cesarskega veličanstva Janez Krištof Ranfft Wisenthal, vitezi pa baron Daniel Egg (Argentae), baron Janez Krištof Barbo (Altamoro), baron Bernardin Barbo (Sarmacante), baron Valerij Barbo (Emireno), Karel Valvasor (Tisaferno), Sigmund Ramschüssel (Tarffo), Janez Sigmund Gussitsch (Rapoldo) in Andrej Bernardin Oberburg (Marlabusto). Američani so bili patrin Janez Viljem Neuhaus in vitezi grof Gregor Spada (Hiovacan), baron Gothard Egg (Adelan), baron Lovrenc Paradeiser (Atabalippa), baron Janez Karel Juritsch (Haccanam), baron Karel Barbo (Monotappe), Jurij de Leo (Timogua), Ferdinand Hitzing (Maccacan), Janez Petschacher (Holata Utina).

Našteti so v veliki večini predstavniki kranjskih plemiških rodbin. Vendar so imena nekaterih pisali kasneje malenkost drugače, namesto Katziainer je bila v rabi oblika Kazianer, namesto Raunoch bolj Ravnach, namesto Posorell običajno Posarel. V oklepaju so imena zgodovinskih oseb, ki so jih vitezi predstavljali. Navedena so v obliki, kot je zapisana v kartelih. Kažejo pa stopnjo prevzema historičnih podatkov v kranjskem plemiškem sloju. Posebej je zanimivo, da se v Sloveniji ime Amerika najverjetneje sploh prvič pojavi prav v tem literarnem kontekstu. Imena Američanov zvane avtentično, vendar jih je mogoče le delno identificirati, o čemer je bilo že pisano.¹⁶

Letnica turnirja iz kartelov ni razvidna. Znana je iz citiranih mest v Valvasorjevi Die Ehre deß Hertzogthums Crain. Morda je Valvasor sam ta turnir tudi videl, saj se je nekako v tem času začel šolati na jezuitski gimnaziji v Ljubljani. Tudi kraj natisa in tiskar na kartelih nista navedena. Ljubljana je dobila svojo tiskarno po odhodu prvega tiskarja Janeza Mandelca leta 1582 spet šele leta 1678. Najbližji kraj, kjer bi bil natis mogoč bi bil Celovec, kjer so tiskarji delovali od leta 1640 naprej, vendar so tiskali le drobne uradne tiske. Prvi znani celovški knjižni tisk je sicer iz leta 1647 in je delo Avguština Burgerja, pravo tiskarsko podjetje pa se razvije šele z Matijem Kleinmayrjem od leta 1688 dalje. Drugi in bolj verjetni kraj natisa bi bil Gradec, kjer je v tem času delovala renomirana tiskarska rodbina Widmanstetter, takrat konkretno dva njena predstavnika, Ferdinand in Franc.¹⁷

Tiskani karteli so velikega formata 42,5 cm v višino in 59–61 cm v širino. Besedilo je natisnjeno na sprednji strani, hrbtna je prazna. Obravnavani, v Knjižnici Narodnega muzeja shranjeni primerki so brez kakršnekoli označbe prejšnjega in sedanjega lastnika in brez označbe o načinu prihoda v muzej. Torej nimajo nobenih žigov ali drugih vpisov te vrste. Pač pa imajo s črnilom popravljene nekatere tiskarske napake in že take popravljene je ponatisnil Valvasor. Popravki so v glavnem nebitveni z izjemo navedbe imena patrina ameriških vitezov, ki je v izvornem dokumentu sploh izpadlo. Zato morda napačna številka udeležencev, ki jih ni bilo 35, kakor je zapisal Valvasor pri omembi turnirja v podrobnem popisu Ljubljane, ampak 36. Pri evropskem kartelu je spodaj pod besedilom s črnilom zelo vidno pripisan datum: 1652 den 17. Februarÿ. Samo letnica je vpisana tudi na hrbtnih, nepotiskanih straneh ostalih kartelov, z izjemo

¹⁶ Janez Stanonik, Slovenci in odkritje Amerike, Delo 34, 20. X. 1992, št. 243, str. 5; 21. X. 1992, št. 244, str. 6.

¹⁷ Anton Durstmüller, 500 Jahre Druck in Österreich, Bd I, Wien 1982, str. 161, 164.

azijskega, kjer je nekaj drugih beležk. Izvirmiki so razmeroma slabo ohranjeni, saj so deloma strgani in papir je močno porjavel.

V kasnejši historiografiji je vzbudilo poročilo o turnirju malo odmeva. Po Valvasorju ga je povzel August Dimitz v delu *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*. Na kratko ga omenja v novejšem času tudi Josip Mal v kulturnozgodovinskem orisu Stara Ljubljana in njeni ljudje.¹⁸

Na koncu lahko zapišemo, da so obravnavani karteli tega zapoznelega turnirja, boljše viteških iger leta 1652 v Ljubljani, zaenkrat edini znani izvorni primerki te vrste in vsebine pri nas in poleg tega še, da so to dokumenti enega redkih tovrstnih dogodkov pri nas nasploh.

Zusammenfassung

DIE KARTELLE DES TURNIERS VOM JAHRE 1652 IN LJUBLJANA AUS DER BIBLIOTHEK DES NATIONALMUSEUMS

Branko Reisp

Unter den alten Drucken der Bibliothek des Nationalmuseums (Narodni muzej) in Ljubljana befinden sich auch die in der Historiographie nicht erfaßten Kartelle (Aufforderungen) zum Turnier im Jahre 1652 in Ljubljana. Sie sind in deutscher Sprache auf vier großformatigen Blättern abgedruckt. Obwohl sie über das Original bisher nicht erfaßt wurden, ist uns ihr Inhalt im Werk J.W. Valvasors »Die Ehre deß Hertzogthums Crain« aus dem Jahre 1689 überliefert. Durch das gedruckte Kartell fordert Europa die drei anderen Kontinente Asien, Afrika und Amerika in einem wortreichen Barockstil zu Ritterspielen auf, die am 17. Februar (die Jahreszahl ist nicht angeführt) auf dem Platz bei dem Landhaus um ein Uhr nachmittags abgehalten werden. Am Anfang des Kartells werden der Patrinus und die acht für Europa auftretenden Ritter genannt. Als Antwort entstanden gleichartige Kartelle der anderen drei Kontinente, wo ebenso Patrini und in der Folge je acht für jeden Kontinent auftretende Ritter genannt, die in ihren Kostümen verschiedene historische Persönlichkeiten darstellten. Die auftretenden Ritter waren zum Großteil Vertreter der Krainer Adelsfamilien. Von besonderem Interesse ist, daß der Name Amerika in den slowenischen Ländern höchstwahrscheinlich zum ersten Mal gerade in diesem literarischen Kontext auftritt. Die behandelten Kartelle dieser späten Ritterspiele stellen vorerst die einzig bekannten Original Exemplare dieser Art und dieses Inhalts bei uns dar und sind überdies Dokumente eines der seltenen derartigen Ereignisse in den slowenischen Ländern überhaupt.

¹⁸ August Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, III. Th., Laibach 1875, str. 479 sl. – Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, Ljubljana 1957, str. 114.

Vlado Valenčič

Prebivalstvo po župnijah na Kranjskem v letih 1778 in okrog 1780

I.

Na podlagi ohranjenega gradiva prvega popisa prebivalstva v slovenskih deželah, ki je bilo izvedeno leta 1754, sem objavil podatke po župnijah in vikariatih ljubljanske škofije. Škofija je tedaj obsegala le manjši del kranjskih duhovnij, imela pa jih je precej na Spodnjem Štajerskem in nekaj tudi na Koroškem. Obenem sem objavil razpoložljive podatke za duhovnije stiškega arhidiakonata goriške nadškofije, ki ji je pripadla večina kranjskih župnij in vikariatov.¹ V razpravi je bilo upoštevanih 69 kranjskih duhovnij, okrog 1780 je bilo v deželi 159 župnij in 39 vikariatov.

Štetje leta 1754 je v avstrijskem cesarstvu pomenilo začetek statistike prebivalstva. Zaradi sedemletne vojne je bilo naslednje štetje šele leta 1761, nakar so se popisi ponavljali, spreminjal pa se je način popisovanja. V zvezi z reformo avstrijske armade leta 1769 in z uvedbo obveznega novačenja vojaštva je bil predpisan splošen popis prebivalstva pod predvsem vojaškimi vidiki. Kot posebne ozemeljske enote za popise so bili izoblikovani naborni okrajci, ki jih je sestavljalo ozemlje ene ali več tedanjih župnij. Leta 1770 je bil izveden prvi tak popis prebivalstva (vojaška konskripcija). Izvedle so ga komisije častnikov in civilnih komisarjev. Častnik je popisal moško prebivalstvo in tudi izbral sposobne za vojaško službo, civilni komisar pa je popisal ženske.² Kot je Zwitter mogel dognati, so v začetku vojaških konskripcij bili res pravi popisi prebivalstva. Pozneje so župniki morali občasno poročati o prirodnem gibanju (rojstva, smrti), gospostva pa o preseljevanju. Na osnovi teh podatkov so izpopolnili knjige o prebivalstvu, ki so jih vodili vojaški uradi, prava štetja pa naj bi bila vsakih pet let. Vendar to vprašanje še ni bilo popolnoma pojasnjeno.³

Za objavo rezultatov štetja leta 1754 je bilo na razpolago osnovno gradivo, izvorni popisi prebivalstva posameznih župnij in vikariatov ter pregledi, ki jih je na podlagi teh popisov sestavil škofijski urad oziroma stiški arhidiakonot za svoje področje. Podobno izvorno gradivo vojaških popisovanj ni ohranjeno, na delne rezultate teh štetij naletimo več ali manj slučajno pri pregledovanju spisov najvišjih deželnih ali državnih uradov. Več podatkov popisov prebivalstva so nam ohranili avtorji rokopisnih knjig, ki so verjetno sodelovali v državni upravi in so občutili potrebo, da tudi druge seznanijo s podatki, zadevajočimi razna področja družbenega življenja. Tako sta ohranjeni dve rokopisni knjigi, ki vsebujeta rezultate dveh vojaških konskripcij. Nekaj podatkov za celo deželo popisa iz leta 1771 in v glavnem podatke iz leta 1778 po okrožjih in župnijah vsebuje rokopisna knjiga *Notaten oder eigentlich Materialien zu weiterer Ausarbeitung das Herzogthum Krain betreffend*. Knjiga ima štiri poglavja, zemljepis in zgodovina, naravni in obrtni proizvodi, iz tujine uvoženo blago ter prebivalstvo, število hiš in živine.⁴ Druga rokopisna knjiga je *Ganz kurz gefasste Beschreibung von dem Herzogtum Krain*, ki vsebuje tudi podatke o prebivalstvu po župnijah, toda letnica štetja ni znana, bilo

¹ V. Valenčič, Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati, Zgodovinski časopis XVI/1962, str. 27, sl.

² F. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, str. 24 sl. in 28 sl.

³ Zwitter, n.o.m. str. 32.

⁴ Arhiv Slovenije, Rokopis II/22 r.

je okrog 1780. Na osnovi podatkov v tej knjigi sem objavil prikaz o zemljiških gospostvih na Kranjskem, tedaj sem navedel tudi njeno vsebino.⁵

Pri tedanjih popisih prebivalstva so v primeri s sedanjimi ljudskimi štetji ugotavljali le malo osebnih podatkov. Ti so bili: spol, starost, stan (samski, poročen), družbeni položaj (Condition, poklic). Na osnovi teh podatkov je bilo moško prebivalstvo razdeljeno na posamezne skupine po vojaških vidikih. Moške so uvrstili v več skupin oproščenih vojaške službe, v posebno skupino pa so bili uvrščeni za vojaško službo sposobni. Žensko prebivalstvo je bilo ugotovljeno le v skupnem številu. Oproščeni vojaške službe so bili duhovniki, plemstvo, uradništvo in imetniki, meščani v mestih in obrtniki na podeželju, kmetje, dediči oziroma nasledniki meščanov, obrtnikov in kmetov ter zaposleni, ki niso bili zajeti v prejšnjih skupinah. Sledila je skupina moškega prebivalstva, uporabnega za druge državne potrebe (zu anderen Staatsnotdürften Anwendbare). To je bila skupina tistih, ki so bili izbrani, da bodo opravljali vojaško službo. Popis prebivalstva naj bi dal tudi evidenco o številu za vojaško službo potrebnega naraščaja, zato je bil posebej izkazan v dveh skupinah in sicer v starosti od 1–12 in od 13–17 let. Žensko prebivalstvo pa je bilo navedeno le z eno postavko v skupnem številu.⁶

Rokopisna knjiga s podatki popisa iz leta 1778 jih vsebuje za navedene skupine po okrožjih in za vso deželo. Za župnije in vikariate po okrožjih navaja podatke o številu naseljenih hiš, družin, oseb ločeno po spolu ter skupno število. Duhovnije so razvrščene po abecednem redu nemškega krajevnega naziva. V rokopisni knjigi okrog 1780 so podatki o številu prebivalstva za vso deželo po skupinah glede na vojaško obveznost ter le skupno število po duhovnijah, ki so razporejene po škofijah in arhidiakonatih ter po okrožjih. Tako nam ta seznam kaže tudi tedanjo organizacijo cerkvene uprave, ko so bile duhovnije v deželi podrejene šestim škofijam. Kranjski je tedaj pripadal tudi avstrijski del Istre, bil je vključen v notranjsko okrožje, tam so kar štiri škofije imele svoje duhovnije.

Prikaz prebivalstva pred več kot 200 leti po manjših določenih ozemeljskih enotah za celo deželo, to so bile župnije in vikariati, je zelo redek zgodovinski vir, zato mislim, da zasluži objavo. Pri tem se je treba zavedati, da imajo številke za te ozemeljske enote, zlasti pri primerjavi s podatki različnih dob, svoj smisel šele, če je znano ozemlje, za katerega veljajo. Ozemlja župnij pa so se spreminjala že pred časom, ko sta naša popisa bila izvedena, še bolj pa pozneje. Toda ozemlja kranjskih župnij v tistem času so znana po zaslugi M. Miklavčiča. V razpravi »Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave« je opisal njihov obseg z navedbo davčnih občin in posameznih krajev v posameznih župnijah in vikariatih.⁷ Tako je mogoče brez večjih težav dognati, na katero ozemlje se nanašajo podatki popisa iz leta 1778 in okrog 1780. Velja pa to le za župnije na Kranjskem v poznejšem manjšem obsegu, to je brez Istre in okoliša Devina. Predjožefinskega obsega istrskih goriških župnij Miklavčič ni navedel.

II.

V naslednjem seznamu so župnije in vikariati navedeni po okrožjih in po abecednem redu krajev. Vikariati so izrecno omenjeni; kjer te omembe ni, gre za župnije. Za leto 1778 je za posamezne duhovnije navedeno število hiš, število družin, število moškega in ženskega prebivalstva ter skupno število, za okrog 1780 pa le skupno število vsega prebivalstva.

⁵ AS, Rkp II/24r; V. Valenčič, Statistični prikaz zemljiških gospostev na Kranjskem, ZČ 1995 str. 399–409.

⁶ AS, Rkp II/24, fol. 5 sl.; Zwitter, n.o.m. str. 29 sl.

⁷ M. Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, Ljubljana 1945, Poseben odtis iz Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo XXV/XXVI – 1944–1945, str. 48 sl.

Gorenjsko okrožje

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780
			Moških	Žensk		Vseh
Bela peč, vikariat	81	100	309	263	572	551
Bled	484	550	1.446	1.463	2.909	2.995
Bohinjska Bistrica	627	701	1.780	1.760	3.540	3.746
Brezovica, vikariat	157	184	502	475	977	974
Cerklje	745	765	2.018	1.924	3.942	4.049
Čemšenik	191	216	538	563	1.101	1.134
Dob	520	590	1.505	1.403	2.908	3.209
Dobrova, vikariat	190	208	625	627	1.252	1.361
Dol	298	311	913	868	1.781	1.860
Dovje	134	252	620	506	1.126	1.142
Gorje	196	236	629	567	1.196	1.305
Ig	582	627	1.632	1.580	3.212	3.323
Ihan	111	114	316	287	603	604
Jesenice, vikariat	341	459	1.210	1.171	2.381	2.381
Jezerko, župnija na Koroškem	32	39	100	90	190	190
Kamna Gorica, vikariat	54	163	299	294	593	661
Kamnik	747	876	2.168	2.386	4.554	4.755
Kolovrat, vikariat	135	137	412	363	775	830
Komenda	532	562	1.462	1.501	2.963	3.045
Kovor	87	106	268	273	541	631
Kranj	245	420	786	923	1.709	1.744
Kranjska gora	279	358	1.103	956	2.059	2.124
Krašnja	364	393	1.079	946	2.025	2.291
Križe	300	359	899	948	1.847	1.621
Kropa	88	336	541	557	1.098	1.194
Lipoglav, vikariat	145	147	494	405	899	945
Ljubljana, stolna župnija	633	1.733	2.949	3.825	6.774	9.594
Ljubljana, Sv. Petra župnija	1.086	1.772	3.752	4.013	7.765	5.565
Mengeš	996	1.050	2.674	2.743	5.417	5.523
Moravče	665	699	1.907	1.772	3.679	4.022
Mošnje	251	268	751	735	1.486	1.577
Motnik, župnija na Štajerskem	28	28	93	76	169	176
Naklo	306	356	866	924	1.790	1.930
Nevlje, vikariat	173	185	560	525	1.085	1.136
Nova Oselica, vikariat	100	158	337	340	677	709

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780
			Moških	Žensk		Vseh
Ovsiše, vikariat	63	75	201	218	419	436
Peče, vikariat	51	51	155	148	303	363
Podbrezje	251	327	740	795	1.535	1.644
Poljane	905	1.311	3.108	2.911	6.019	6.185
Preddvor	775	847	2.292	2.212	4.504	4.640
Radovljica	805	921	2.213	2.386	4.599	4.839
Selca	618	842	2.188	2.043	4.231	4.405
Smlednik	485	507	1.242	1.170	2.412	2.611
Sora	337	436	992	1.054	2.046	2.221
Sorica, vikariat	129	223	571	527	1.098	2.095
Spodnji Tuhinj, vikariat	241	252	768	676	1.444	1.552
Šenčur	509	536	1.344	1.188	2.532	2.839
Šent Gotard, vikariat	135	144	412	372	784	834
Šent Lambert, vikariat	89	89	247	224	471	493
Šent Vid nad Ljubljano	465	545	1.461	1.426	2.887	3.044
Škofja Loka	1.018	1.807	3.527	3.721	7.248	7.337
Šmartin pri Kranju	633	805	2.037	1.933	3.970	4.085

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780 Vseh
			Moških	Žensk		
Šmartin pod Šmarno goro	128	143	338	342	680	780
Špitalič, vikariat	90	93	279	236	515	587
Trzič	296	550	1.158	1.419	2.577	2.527
Vače	519	523	1.449	1.361	2.810	3.055
Velesovo	119	119	319	355	674	685
Vodice	400	413	1.063	1.069	2.132	2.227
Zagorje	254	269	764	717	1.481	1.542
Zali log, vikariat	43	76	184	144	328	345
Zasip	49	56	174	155	329	349
Zgornji Tuhinj, vikariat	107	111	341	261	602	610
Železniki	128	358	669	591	1.260	1.339
Žiri	482	716	1.684	1.464	3.148	3.177
Gorenjsko okrožje	22.027	28.603	69.463	69.170	138.633	144.743

Dolenjsko okrožje

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780 Vseh
			Moških	Žensk		
Bela cerkev	77	80	182	194	376	384
Bloke	237	250	790	760	1.550	
Boštanj	196	198	505	456	961	1.158
Cerklje, vikariat	180	186	599	557	1.156	1.317
Čatež ob Savi	324	327	1.268	1.205	2.473	2.604
Črmošnjice	372	377	1.004	933	1.937	2.144
Črnomelj	618	618	1.989	1.980	3.969	4.042
Dobrnich	461	480	1.258	1.177	2.435	2.540
Dobropolje	360	387	934	908	1.842	1.920
Dole, vikariat	160	161	470	411	881	976
Fara pri Kostelu	321	325	1.110	1.071	2.181	2.225
Hinje, vikariat	267	275	859	753	1.612	1.667
Kočevje	618	623	1.874	1.758	3.632	3.829
Kočevska reka	413	413	1.270	1.199	2.469	2.384
Koprivnik	262	262	787	748	1.535	1.649
Kostanjevica	77	92	226	212	438	536
Kresnice, vikariat	130	140	368	349	717	752
Krka	528	574	1.521	1.433	2.954	3.075
Krško, viakriat	168	186	482	499	981	985
Leskovec	623	648	1.816	1.729	3.545	3.979
Loški potok, vikariat	212	230	700	704	1.404	1.292
Metlika	717	719	2.232	2.312	4.544	4.665
Mirna, vikariat	329	355	818	869	1.687	1.671
Mirna peč	449	455	1.140	1.093	2.233	2.383
Mokronog	107	127	267	304	571	612
Mozelj	202	203	638	643	1.281	1.333
Novo mesto	242	270	628	627	1.255	1.274
Osilnica	341	341	1.052	967	2.019	2.160
Podzemelj	396	397	1.430	1.480	2.910	3.085
Polšnik	84	86	257	228	485	558
Prečna, vikariat	319	330	766	738	1.504	1.534
Prežganje	179	207	601	555	1.156	1.141
Primskovo, vikariat	68	70	189	181	370	373
Radeče	299	318	772	811	1.583	1.708
Raka	739	767	2.070	1.964	4.034	4.488
Ribnica	769	822	2.267	2.198	4.465	4.738
Semič	541	541	1.504	1.495	2.999	3.220
Sinji vrh, vikariat	101	101	384	363	747	699
Sodražica, vikariat	293	305	905	871	1.776	1.606

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780 Vseh
			Moških	Žensk		
Sostro, vikariat	87	91	261	216	477	516
Soteska	41	42	112	94	206	214
Stari log	294	296	844	840	1.684	1.842
Stari trg (Poljane)	534	534	1.727	1.700	3.427	3.484
Stopiče	426	434	1.134	1.130	2.264	2.361
Struge, vikariat	83	92	266	239	505	551

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780 Vseh
			Moških	Žensk		
Sv. Križ pri Kostanjevici	323	327	1.031	987	2.018	2.218
Sv. Križ pri Litiji, vikariat	397	415	981	977	1.958	2.055
Sv. Vid nad Cerknico, vikariat	166	169	572	520	1.092	
Švibno	360	364	1.135	1.017	2.152	2.431
Šempeter pri Novem mestu, vikariat	218	225	575	572	1.147	1.249
Šent Janž, vikariat	286	297	737	744	1.481	1.598
Šent Jernej	985	1.009	2.772	2.763	5.535	5.797
Šent Rupert	560	588	1.514	1.649	3.163	3.353
Šent Vid pri Stični	1.067	1.146	3.118	3.060	6.178	6.320
Škocjan pri Mokronogu	553	573	1.524	1.507	3.031	3.331
Škocjan pri Turjaku	325	338	1.008	924	1.932	1.993
Šmarje	954	998	2.905	2.725	5.630	5.812
Šmarjeta	406	408	1.083	1.022	2.105	2.298
Šmartno pri Litiji	550	597	1.536	1.491	3.027	3.307
Šmihel	453	474	1.212	1.226	2.438	2.557
Toplice	63	66	137	152	289	312
Trebelno (Gornji Mokronog)	361	381	1.070	986	2.056	2.161
Trebnje	645	688	1.581	1.704	3.285	3.363
Tržišče (Sv. Trojica), vikariat	92	97	246	240	486	513
Vavta vas	293	303	743	732	1.475	1.481
Velike Lašče, vikariat	438	467	1.392	1.305	2.697	2.855
Vinica	548	550	2.022	1.974	3.996	3.841
Višnja gora	243	269	736	720	1.456	1.545
Žužemberk	484	496	1.332	1.304	2.636	2.700
Dolenjsko okrožje	25.014	25.980	73.238	71.255	144.493	148.772

Notranjsko okrožje

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780 Vseh
			Moških	Žensk		
Beram	84	87	252	226	478	521
Bloke	157	164	473	440	913	2.455
Boljun	123	124	357	322	679	732
Borut	37	37	107	89	196	206
Brdo	82	83	253	258	511	536
Brezovica	348	349	1.134	1.046	2.180	2.315
Brseč	151	155	365	403	768	794
Cerknica	970	1.114	2.966	2.837	5.803	5.784
Cerovlje	48	48	116	138	254	268
Čepič	69	69	169	190	359	383
Devin	734	741	2.000	1.972	3.972	4.018
Dolina	789	801	2.052	1.876	3.928	4.168
Golagorica	87	87	236	259	495	505
Gradišče	237	241	641	679	1.320	1.432
Grdo selo	63	64	211	201	412	432

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780
			Moških	Žensk		Vseh
Hrenovice	574	620	1.805	1.736	3.541	3.504
Hrušica	467	470	1.501	1.416	2.917	2.871
Idrija	305	702	1.210	1.298	2.508	2.452
Jelšane	625	632	1.782	1.775	3.557	3.601
Kastav	1.170	1.173	3.111	3.317	6.428	6.891
Kaščerga	52	52	176	144	320	340
Klana	129	129	312	311	623	618
Komen	192	192	501	509	1.010	1.063
Košana	587	589	1.773	1.651	3.424	3.345
Kožljak	42	42	122	113	235	267
Krbune	91	99	329	294	623	536
Kringa	117	117	304	292	596	650
Kršan	118	118	316	332	648	648
Kršikla	16	16	89	67	156	169
Laniše	63	63	211	187	398	441
Lindar	166	166	473	424	897	959
Lovran	377	390	845	803	1.648	1.799
Lonke	46	46	130	126	256	247
Lož (Stari trg pri Ložu)	574	586	1.609	1.548	3.157	3.248
Lupoglav	107	113	379	372	751	751
Miren	10	10	29	29	58	67
Moše	51	51	166	143	309	309
Moščenice	297	299	727	774	1.501	1.555
Novaki	104	108	318	338	656	678
Nova vas	54	55	116	133	249	259
Paz	101	102	316	303	619	655
Pazin, Stari	72	72	196	192	388	421
Pazin	256	267	769	727	1.496	1.651

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780
			Moških	Žensk		Vseh
Pičen	245	246	762	716	1.478	1.612
Polhov Gradec	665	886	2.343	2.235	4.578	4.905
Povir	158	158	483	414	897	979
Preserje	353	385	1.154	1.151	2.305	2.339
Senožeče	229	238	693	635	1.328	1.310
Slavina	554	718	1.879	1.830	3.709	3.788
Spodnja Idrija	277	557	1.284	1.240	2.524	2.510
Sušnjeвица	68	68	197	163	360	399
Sv. Ivanac	45	45	112	97	209	230
Sv. Vid nad Cerknico	—	—	—	—	—	1.593
Sv. Petar u Šumi	101	113	330	294	624	714
Šumbrek	73	74	232	206	438	463
Tinjan	187	188	552	528	1.080	1.182
Tomaj	269	269	771	737	1.508	1.504
Trnovo	1.026	1.043	2.942	2.863	5.805	5.826
Trviš	91	95	260	284	544	574
Veprinac	262	262	627	677	1.304	1.362
Vipava	1.814	1.894	5.108	4.824	9.932	9.862
Vranja	75	75	233	244	477	514
Vreme	157	163	533	448	981	1.008
Vrhnika	1.210	1.724	3.975	3.840	7.815	7.593
Zamask	42	42	133	116	249	291
Žminj	501	519	1.333	1.236	2.569	2.821
Semič, župnija Roč	—	—	—	—	—	960
Notranjsko okrožje	19.144	21.205	56.883	55.068	111.951	118.783

Župnije in vikariati	Hiš	Družin	Popis leta 1778		Skupaj	Okr. 1780
			Moških	Žensk		Vseh
Kranjsko	66.185	75.788	199.584	195.493	395.077	412.298

III.

V rokopisni knjigi s podatki za leto 1778 je navedenih 198 župnij in vikariatov, poznejši popis jih ima 200. Leto 1778 je bila župnija Bloke navedena dvakrat, delno v dolenskem in delno v notranjskem okrožju, okrog 1780 je bila izkazana cela na Notranjskem. Župniji Bloke podrejeni vikariat Sv. Vid na Cerknico je bil 1778 tudi med dolenskimi duhovnjami, okrog 1780 pa med notranjskimi. V seznamu okrog 1780 je bil v notranjskem okrožju tudi vikariat Semič, ki je pripadal župniji Roč, v seznamu leta 1778 ni bil naveden.

Ob prvem popisu prebivalstva leta 1754 so ugotavljali tudi število hiš. Tedaj so jih našeli v vsej deželi 57.787. Na zahtevo deželnih stanov so bile kajže izločene in je nato ostalo 56.190 hiš. Toda leta 1768 jih je bilo navedenih le 51.395. Razlike med števili so prevelike, da bi jim mogli verjeti. Ker je bilo ugotavljanje števila hiš v zvezi z obdavčitvami, so jih po možnosti tudi zatajili. Z uvedbo vojaških konskripcij in oštevilčenjem hiš leta 1771 je prišlo do popolnejših ugotovitev. Pri popisu omenjenega leta so našeli 65.880 naseljenih hiš, po popisu leta 1778 pa jih je bilo 66.185 in sicer 22.027 v gorenjskem, 25.014 v dolenskem in 19.144 v notranjskem okrožju.

V drugem stolpcu seznama je navedeno število družin (Familien). Pod besedo družina je mogoče razumeti različne družbene skupnosti, zato se mi zdi potrebno postaviti vprašanje, kakšne naj bi bile pri tem popisu ugotovljene družine. Družina v najožjem smislu je to pač skupnost staršev z otroki. Kot družino bomo označili tudi skupnost, v kateri živijo še stari starši in strici ter tete. K družini pa ne štejemo poslov, hlapcev in dekel, ki so tedaj tvorili precejšen odstotek prebivalstva. Pri popisu pa so bili z družino zajeti tudi posli, zato bi jo bilo primerneje označiti kot gospodinjstvo, označba, ki je bila za take skupnosti uporabljena pri poznejših ljudskih štetjih.

Primerjava števil družin s številom hiš po župnijah in vikariatih kaže, da so močno prevladovali duhovnije, kjer je bilo le malo več hiš kot družin, povečini je v hiši živela le ena družina. Redke so bile duhovnije v katerih sta v povprečju živeli dve ali več družin. Med takimi so bile Kamna Gorica, Kropa, stolna župnija v Ljubljani, Železniki, Idrija in Spodnja Idrija. Razen Ljubljane so bile hiše naseljene z več družinami v krajih, kjer je bila razvita železarska obrt in v mestu z rudnikom živega srebra. Sorazmeroma več družin na hišo je bilo tudi v duhovnijah Dovej, Jesenice, župnija sv. Petra v Ljubljani, Nova Oselica, Poljane, Škofja Loka, Tržič, Žiri, Polhov Gradec, Slavina in Vrhnika. Gostejša naseljenost hiš je bila zlasti v krajih z močnejšo obrtno dejavnostjo, kot je to bilo v mestih, ponekod tudi na podeželju, kjer so živeli številnejši gostači. Na škofjeloškem območju je k temu pripomogla razširjena obrt platnarstva. Gostejša nastanjenost hiš v notranjskih župnijah Vrhnika in Slavina pa je verjetno v zvezi z močno prometno dejavnostjo na tem področju.

Podobne so bile razlike po posameznih področjih pri številu oseb v družinah oziroma gospodinjstvih. Deželno povprečje je bilo 5 oseb v družini. Na Notranjskem je veljalo isto povprečje, na Gorenjskem ni bilo doseženo, na Dolenskem pa je bilo delno preseženo. V tistih duhovnijah, kjer smo ugotovili najgostejšo hišno nastanjenost, so bile najmanjše družine. V Kamni Gorici, Kropi, Železnikih in Idriji je splošno povprečje znašalo 3 člane na družino, povprečno po 4 člane v družini so imele družine v župnijah Sv. Peter v Ljubljani, Poljane, Škofja Loka in Žiri.

Na Dolenskem, kjer je bilo povprečje števila družinskih članov delno nad deželnim, so štele povprečno 6 članov družine v župnijah Čatež ob Savi, Črnomelj, Fara pri Kostelu, Metlika, Mozelj, Stari trg (Poljane) in Sv. Križ pri Kostanjevici. V župnijah Podzemelj in Vinica je bilo v družinah celo 7 članov v povprečju. Večina župnij z večjim številom družinskih članov je bila v Beli Krajini in na Kočevskem. Ti področji sta bili tedaj verjetno v deželi gospodarsko najmanj razviti in sta sto let pozneje dale največji delež slovenskemu izseljevanju. Na nekdanjem Notranjskem je deželno povprečje preseгла župnija Hrušica v severni Istri s

šestimi člani na družino. Pripominjam, da sem nadpovprečnost števila družinskih članov ugotavljal le za župnije z več kot 2000 prebivalci.⁸

Od vsega prebivalstva v deželi je bilo 50,5% moškega. Po okrožjih so bile malenkostne razlike, na Gorenjskem je bilo moških 50,1% na Dolenjskem 50,7%, na Notranjskem 50,8%. Večje so bile razlike po posameznih župnijah. Navajam župnije z več kot 2000 prebivalci, v katerih je delež moškega prebivalstva znatneje odstopal od navedenih odstotkov. Višji odstotek moškega prebivalstva so izkazovale župnije: Dob 51,7%, Kranjska gora 53,5%, Moravče 51,5% Šenčur 53%, Žiri 53,4% Vipava 51,4%. Manj moškega kot ženskega prebivalstva je bilo v župnijah: Kamnik 46%, Ljubljana stolna župnija 43,5%, Ljubljana župnija Sv. Peter 48,3%, Mengeš 49,3%, Škofja Loka 48,6% Tržič 44,9%, Metlika 49,1%, Trebnje 48,2%, Šent Rupert 47,8% in Kastav 48,3%.

Najmanjši delež moškega prebivalstva je bil v ljubljanski stolni župniji. Glavni vzrok, da so tu ženske toliko prevladovale, je bilo doseljevanje ženske hišne služinčadi iz podeželskih župnij. Sicer nimamo podatkov o številu služinčadi v Ljubljani za leto 1778, imamo pa te podatke za leto 1754, ko je bil izveden prvi popis prebivalstva. Tedaj je bilo v stolni župniji 6638 prebivalcev, 2955 moških in 3683 žensk, delež moškega prebivalstva je bil 44,3%. Hišne služinčadi je bilo 1368 oseb, to je 20,7% vsega prebivalstva. Žensk je bilo med služinčadjo 1049, to je bilo 15,8% od vsega prebivalstva v župniji.⁹ Deloma velja isto za šentpetersko župnijo, ki je bila le v manjšem delu mestna. Ni dvoma, da je prišlo največ služinčadi iz okolice mesta, kjer so skoraj vse župnije imele manj ženskega kot moškega prebivalstva. Za druge župnije, v katerih je bilo več moških kot žensk, nam družbene razmere niso toliko znane kot za Ljubljano, zato ne poznamo vzrokov za tako številno razmerje med obema spoloma. Je pa gotovo povezano z odseljevanjem in preseljevanjem prebivalstva.

IV.

Ni znano, koliko let je preteklo od popisa prebivalstva leta 1778 do naslednjega popisa, ki ga označujemo kot okrog 1780. Kot sem že omenil, so tedaj popisovali verjetno vsakih pet let, torej je bil drugi popis izveden morda leta 1783. Kasneje gotovo ni bil, ker je moral biti izveden še po predjožefinskih župnijah, te pa so bile v letih 1782–1785 povečini preosnovane, stare velike župnije so bile razdeljene v manjše ali vikariate. Primerjava med izidi obeh popisov odkriva, kako je potekal razvoj prebivalstva v tem petletnem obdobju, opozarja pa tudi na morebitne napake, ki so jih pri popisih zagrešili.

Po popisih sta stanje prebivalstva in vmesni prirastek znašala:

	1778	Okr. 1780	Prirastek	Odstotok
Gorenjsko	138.633	144.743	6.110	4,4%
Dolenjsko	141.851	148.772	6.921	4,9%
Notranjsko	114.593	118.783	4.190	3,6%
Kranjsko	395.077	412.298	17.221	4,3%

K temu pregledu pripominjam, da sta župnija Bloke in vikariat Sv. Vid nad Cerknico upoštevani pri obeh popisih v podatkih za notranjsko okrožje, pri popisu leta 1778 je bila namreč župnija Bloke le z manjšim delom prebivalstva izkazana v notranjskem okrožju, sicer pa sta bili obe duhovniji vsebovani v podatkih dolenskega okrožja.

Prirastek prebivalstva med obema popisoma je predvsem izid naravnega prirastka, to je razlike med številom rojenih in številom umrlih. Manjši del prirastka je mogel nastati iz razlike med številom priseljencev in številom izseljencev. Toda tako visok prirastek, kot je izkazan v tem pregledu, ni bil mogoč, stanje enega popisa je moralo biti napačno, ali leta 1778 prenizko, ali okrog 1780 previsoko. V tistih dobi je prebivalstvo na Kranjskem moglo naraščati le z naravnim prirastkom, kajti priseljevanja v večjem obsegu ni bilo. Pri naravnem prirastku bi se število prebivalstva moglo povečati v petih letih morda za dva odstotka ne pa za

⁸ AS, Rkp II/22 r, pag. 7.

⁹ V. Valenčič, Prebivalstvo v Ljubljani pred dvesto leti, Kronika II/1954, str. 197.

štiri. Tako moramo sklepati po podatkih o rodnosti in umrljivosti. Povprečno je bilo v letih 1787–1792 na 1000 prebivalcev letno 35,7 rojstev in 32,3 smrti, torej letni naravni prirastek 3,4 to bi bilo 1,7% za pet let. Ker podatki za stanje prebivalstva v 18. stoletju niso točni, tudi izračunana rodnost in umrljivost nista bili v vsakem pogledu pravilni. Naravni prirastek niti v 19. stoletju ni dosegel višine, kot naj bi bila v petletju 1778–1783. V razdobju 1830–1845 je letni naravni prirastek znašal na 1000 prebivalcev 5 oseb pri rodnosti 31,5 in umrljivosti 26,5 v razdobju 1846–1850 je bil 4,3 pri rodnosti 32,2 in umrljivosti 27,9, potem je stalno naraščal zaradi nazadovanja umrljivosti. Šele v desetletju 1901–1910 je pri povprečni letni rodnosti 34,4 in umrljivosti 24,4 dosegel 10,0 promile, to je 1% letno, kar je bilo nekaj več, kot naj bi znašal med 1778–1783.¹⁰ Iz navedenih podatkov vidimo, da se rodnost ni dosti spreminjala, ostajala je več ali manj na isti višini, pač pa je nazadovala umrljivost.

Med obema popisoma izračunani prirastek prebivalstva je po okrožjih precej enakomeren. po župnijah pa se v mnogih primerih znatno razlikuje od deželnega povprečja. Pri večini je drugi popis izkazal precej večji prirastek prebivalstva, bilo je 24 župnij, ki naj bi imele celo več kot 10% prirastka. Skoraj 50% prirastka naj bi bilo v vikariatu Sv. Vid nad Cerknico, ki je bil v prvem popisu upoštevan v dolenskem, v drugem pa v notranjskem okrožju. Morda je v tem primeru vzrok toliko velikega prirastka v povečanju obsega vikariata ob dodelitvi drugemu okrožju. Pri tedanjem naravnem prirastku bi se mogoče prebivalstvo pomnožilo povprečno za dva odstotka v petih letih, v župnijah, ki so izkazovale večji prirastek, brez dvoma ni bilo ugotovljeno pravo število prebivalstva.

Bilo je 19 župnij, v katerih je prebivalstvo nazadovalo, večinoma le za nekaj odstotkov. Večjega obsega je bilo nazadovanje v župnijah Sodražica, skoraj 10%, Loški potok 8%, Sinji vrh 6,5%. Križe 12,3%, na Notranjskem se je število prebivalcev zmanjšalo v desetih duhovnijah, na Dolenskem v sedmih. Največkrat so si take duhovnije bile v sosedstvu. Splošni vzrok zmanjšanja je bila najbrž večja umrljivost kot posledica kakšnih nalezljivih boleznij, ki so jih huje prizadele. Pri župniji Sv. Peter v Ljubljani pa je vzrok za nižje izkazano stanje prebivalstva gotovo v drugačni določitvi njenega obsega, leta 1778 naj bi imela 7765 prebivalcev, okrog 1780 pa 5565, torej 2200 manj. To je mogoče pojasniti le tako, da so del ozemlja pri prvem popisu upoštevali v šentpeterski, pri drugem pa v stolni župniji, ki je zato imela nesorazmerno velik prirastek.

Ni pa seveda izključeno, da so v kakšnem primeru tudi netočne ugotovitve števila prebivalstva vzrok, da podatki izkazujejo nazadovanje.

Župnije in vikariati so bili zelo različnega obsega. Precej jih je imelo le nekaj stotin prebivalstva, veliko pa jih je imelo po nekaj tisoč. Verjetno je tudi število prebivalstva vplivalo na več ali manj točno ugotavljanje njihovega števila, v manjših je duhovščina mogla imeti boljši pregled nad prebivalci in je mogel popis zagotoviti boljši izid.

Naslednji pregled kaže, koliko duhovnij je bilo ob popisu leta 1778 v posameznih velikostnih skupinah glede na število prebivalstva.

Število prebivalcev	do 500	501–1000	do 2000	do 5000	nad 5000	Skupaj
Gorenjsko	7	13	20	19	5	64
Dolensko	8	6	22	30	3	69
Notranjsko	20	16	10	14	5	65
	35	35	52	63	13	198

Za oba popisa so v rokopisnih knjigah ohranjeni tudi podatki o stanovski pripadnosti ali pa o poklicih moškega prebivalstva. Razporejeno je bilo po določenih skupinah za vojaške namene. Za leto 1778 so znani podatki tudi za posamezna okrožja, za okrog 1780 pa le za vso deželo. Po skupinah razvrščeno moško prebivalstvo daje delni številčni prikaz tedanje družbene sestave. Žensko prebivalstvo je bilo zajeto le v skupnem številu.

¹⁰ Podatke o rodnosti in umrljivosti gl. Zwitter, n.o.m. str. 43 in 91–94.

Razvrstitev prebivalstva po konskripcijskih skupinah

	Popis leta 1778				Okr. 1780 Kranjsko
	Gorenjsko	Dolenjsko	Notranjsko	Kranjsko	
Duhovščina	640	442	442	1.504	1.398
Plemstvo	171	120	110	401	427
Uradništvo, imenitniki	330	163	108	601	427
Meščani, obrtniki na podeželju	1.207	627	235	2.069	2.013
Kmetje	13.908	19.458	15.225	48.591	47.941
Dediči ali nasledniki kmetov, meščanov in obrtnikov	11.717	16.502	12.567	40.786	42.474
Kajzarji, gorniki, vinogradniki in drugi pridobitno zaposleni	14.537	8.701	7.268	30.506	31.505
Za druge državne potrebe uporabni	5.593	4.763	3.750	14.106	11.965
Naraščaj 1–12 let	16.834	18.133	13.456	48.423	52.713
Naraščaj 13–17 let	4.526	4.329	3.742	12.597	13.261
Ženski spol	69.170	71.255	55.068	195.493	206.940
Skupaj	138.633	144.493	111.951	395.077	411.064

V sedmih skupinah je bilo zajeto moško prebivalstvo, ki ni bilo potrjeno dolžnosti vojaškega službovanja. Osmo skupina, ki je imela nekoliko skrivnostno označbo »uporabni za državne potrebe« (zu Staats Notdürften anwendbar), pa je vsebovala moške, med katerimi so izbirali bodoče vojake. Dve starostni skupini moškega naraščaja sta služili tudi vojaškim namenom, število naraščaja je pokazalo, koliko nabornikov je mogoče pričakovati v bodočnosti. Pregled zaključuje skupno število ženskega prebivalstva.

Prve tri skupine najvišjih družbenih slojev so bile maloštevilne. Sorazmeroma visoko je bilo število duhovščine v primeru s poznejšo dobo. Leta 1915 je bilo v ljubljanski škofiji, ki je obsegala tedanjo kranjsko deželo, 760 duhovnikov.¹¹ V skupini uradništva in imenitnikov (Honoratiore) jih je bilo ob drugem popisu 186 manj kot leta 1778. Toliko zmanjšanje pri že itak majhni skupini ni verjetno, najbrž je pri tem kakšna napaka. Tudi ni znano, katere osebe so šteli med imenitnike. Uvrščanje v skupino meščanov, obrtnikov, kmetov in njihovih dedičev oziroma naslednikov najbrž ni povzročalo težav in podatki niso vprašljivi. Ni pa jasno vse, kar vsebuje skupina kajzarjev, gornikov, vinogradnikov in drugih pridobitno zaposlenih, okrog 1780 je bila ta skupina označena le kot kajzarji in vrtnarji. Najbrž so bili v tej skupini zajeti tudi tisti, ki so se ukvarjali z različnimi dejavnostmi, ki niso upoštevane v drugih skupinah. V tej skupini so bili verjetno izkazani tudi zaposleni v rudarstvu, suknarstvu in platnarstvu, ki so bili pri popisu leta 1771 posebej omenjeni. Tedaj se je na Kranjskem 3954 moških ukvarjalo s suknarstvom in platnarstvom, od teh je bilo 2259 na Gorenjskem, 3717 se jih je ukvarjalo z rudarstvom, od teh 2351 na Gorenjskem in 1120 na Notranjskem.¹² Tako nam tudi popis prebivalstva daje številčne podatke o razširjenosti suknarstva, platnarstva in rudarstva na Gorenjskem, podatki o zaposlenih v rudarstvu na Notranjskem se nanašajo najbrž v celoti na idrijski rudnik živega srebra.

Število v skupini za državne potrebe uporabnih moških, izmed katerih so nabirali vojaške novince, se je med obema popisoma precej zmanjšalo. Verjetno so število usmerjali glede na potrebe po vojaštvu. Ker gotovo niso vsi izkazani v tej skupini postali vojaki, se mi zdi, da dežela z vojaškim službovanjem ni bila preobremenjena.

Popisa, katerih izidi so bili prikazani, sicer nista bila brez pomanjkljivosti in napak. Toda iz tiste dobe imamo le malo statističnih podatkov o takratni sestavi prebivalstva, zato naj objava izidov obeh popisov iz konca 18. stoletja vsaj nekoliko pripomore k poznavanju tedanjih družbenih razmer.

¹¹ Catalogus cleri... Dioecesis Labacensis MDCCCXV, Ljubljana 1915.

¹² AS, Rkp II/22 r, pag. 6.

Zusammenfassung

DIE BEVÖLKERUNG IN DEN PFARREN KRAINS IN DEN JAHREN 1778 UND UM 1780

Vlado Valenčič

Für das Land Krain haben wir die Resultate der Bevölkerungskonskriptionen des Jahres 1778 und um 1780 auch für die einzelnen Pfarren zur Verfügung. Im Jahre 1778 wurden in 198 Pfarren und Vikariaten im ganzen Lande 395.077 Einwohner gezählt, um 1780 waren es in 200 Kirchengemeinden 412.298. Im Jahre 1778 wurde auch die Zahl der bewohnten Häuser und die Zahl der Familien, eigentlich der Haushaltungen, festgestellt. In Krain waren 66.185 Häuser und 75.788 Familien. Es überwogen die Kirchengemeinden, wo in den Häusern meistens nur eine Familie lebte, mehrere Familien wohnten in einem Hause in den Städten und in den Ortschaften mit Eisenindustrie und stärkerer Gewerbstätigkeit.

Im ganzen Lande hatte eine Familie durchschnittlich 5 Personen. Nur 3 Personen bildeten die Familie in den Kirchengemeinden mit überwiegender Eisenindustrie und in der Pfarr Idria mit dem Quecksilberbergwerk. Durchschnittlich 4 Personen hatten die Familien in einigen Städten und Kirchengemeinden mit stärker verbreiteter Gewerbstätigkeit. In Unterkrain, wo die Bevölkerung fast nur in der Landwirtschaft ihren Unterhalt hatt, waren Kirchengemeinden mit 6 und 7 Personen in einer Familie. Solche Kirchengemeinden haben 100 Jahre später den größten Anteil zu der Auswanderung aus dem Lande gegeben.

Es ist nicht bekannt, in welchem Jahre die Konskription um 1780 stattgefunden hat, wahrscheinlich geschah das im Jahre 1783. Nach den Resultaten hat sich die Bevölkerung in der Zeit zwischen den beiden Konskriptionen um 17.221 Personen, das ist 4,3% vermehrt. Die Bevölkerungsvermehrung konnte in jener Zeit vor allem durch einen natürlichen Bevölkerungszuwachs entstehen, also durch den Überschuß der Geburten über die Todesfälle. In mehreren Kirchengemeinden war der ausgewiesene Bevölkerungszuwachs noch viel größer als der Landesdurchschnitt, in einigen Pfarren betrug sogar über 10%. Doch eine so hoher Bevölkerungszuwachs, wie es die Resultate der Konskription ausweisen, war nicht möglich, die Resultate einer der beiden Konskriptionen sind falsch, entweder wurde der Bevölkerungsstand des Jahres 1778 zu niedrig ausgewiesen oder bei der nächsten Konskription zu hoch. Bei der damaligen Natalität un Mortalität wäre nur ein natürlicher Bevölkerungszuwachs von etwa 3,4 jährlich auf 1000 Einwohner möglich, also dürfte für 5 Jahre höchstens 2% betragen.

Die männlichen Einwohner wurden bei der Konskription um 1780 in Hinsicht auf die Militärdienstpflicht in folgende Gruppen eingeteilt: Geistliche 1398, Adelige 427, Beamte un Honorarios 427, Bürger in den Städten und Professionisten auf dem Lande 2013, Bauern 47.941, nächste Erben oder Nachfolger der Bürger, Bauern und der Gewerbetreibenden 42.474, Keuschler, Bergholden, Weingärtner und sonstige Nährstandbeschäftigungen 31.505. Diese 7 Gruppen waren nicht zum Militärdienst verpflichtet. Dann kam die Gruppe mit etwas geheimnisvoller Bezeichnung »zu anderen Staatsnotdürften anwendbare« mit 14.106 Personen, das war die Gruppe der stellungspflichtigen, sie enthielt die künftigen Soldaten. Teilweise im Zusammenhang mit der Militärdienstpflicht waren zwei folgende Gruppen, männlicher Nachwuchs im Alter von 1 bis 12 Jahren mit 48.423 und von 13 bis 17 Jahren mit 12.597 Personen. Das weibliche Geschlecht wurde insgesamt in einer Gruppen mit 195.493 Personen ausgewiesen.

OBVESTILA

Obvestilo o letošnjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev

Letošnje že 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev bo potekalo na Bledu od 26. do vključno 28. septembra. Tako kot je bilo običajno na dosedanjih zborovanjih, sta prva dneva posvečena referatom, okrogli mizi in občnemu zboru, tretji dan pa je prihranjen za strokovno ekskurzijo.

Na strokovnem delu zasedanja bo na sporedu 16 referatov. Poleg tega je predvidena tudi delavnica o metodoloških prijemih pri poučevanju zgodovine. Osrednji temi zborovanja bosta dve in sicer 150 let slovenske zgodovinarske publicistike ter razvoj slovenskega turizma. 150 let razvoja neke znanstvene discipline je gotovo pomembna obletnica, ki zasluži posebno pozornost. Trije referenti naj bi s svojimi prispevki osvetlili to področje s treh plati: z razvojne, tematske in metodološke.

Pri drugi temi 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev lahko ugotovimo, da gre za predstavitev dosedaj zapostavljenega vidika slovenske preteklosti. Namen organizatorja je predstaviti raziskave, ki potekajo v okviru tega tematskega sklopa in s tem spodbuditi nadaljnje proučevanje, da bi že v bližnji prihodnosti lahko prišli do nekega celovitega pregleda razvoja te dejavnosti, ki dandanes pridobiva na pomenu v slovenskem narodnem gospodarstvu.

Nenazadnje velja opozoriti, da je zborovanje prijavljeno pri Zavodu RS za šolstvo v okviru financiranja stalnega strokovnega izpopolnjevanja učiteljev in profesorjev. Zato se nadajamo, da bomo udeležencem iz osnovnih in srednjih šol lahko podelili točko za napredovanje.

Člani ZZDS oziroma naročniki ZČ so po pošti že prejeli prijavnice in podrobnejši program zborovanja.

predsednik ZZDS
prof. dr. Franc Rozman

Janez Stanonik

Očipve in Ottawa

V slovenski kulturni ustvarjalnosti v Združenih državah Severne Amerike imajo vse do srede druge polovice XIX. stoletja prevladujočo vlogo misijonarji, ki so delali med Očipve in Ottawa Indijanci na ozemlju današnjih držav Michigan, Minnesota in Wisconsin. Dali so ne le pomemben prispevek k proučevanju jezika in kulture teh dveh rodov, temveč so objavljali tudi verske tekste v njihovem jeziku in na ta način ustvarili svojevrstno tradicijo, ki zasluži posebno pozornost v zgodovini kulturne dejavnosti slovenskih izseljencev v ZDA. Za osvetlitev te tradicije pa se moramo seznaniti vsaj deloma tudi v Sloveniji z zgodovino in sedanjim položajem teh dveh rodov v Severni Ameriki.

O delu slovenskih misijonarjev – začenši s Friderikom Barago – v XIX. stoletju v Michiganu in Minnesoti obstoji v slovenščini precejšnja literatura, v kateri je tudi mnogo napisanega o Očipve in Ottawa Indijancih, vendar so podatki kot jih najdemo v teh tekstih, zlasti o zgodovini in sedanjem stanju teh rodov, skromni in nejasni, često napačni in zavajajoči.¹ Namen sedanje študije je, da poda osnovna dejstva iz zgodovine teh dveh rodov, o njihovi pretekli in sedanji razširjenosti ter o preteklem in sedanjem raziskovanju njihovega jezika in kulture.

Očipve Indijance štejemo med danes največja indijanska plemena na ozemlju ZDA in Kanade. Njihovo ime se javlja v angleščini v raznih oblikah: Chippewa predvsem za tiste, ki žive v ZDA in južnem Ontariju, sicer pa prevladujeta zlasti v Kanadi obliki Ojibway ali Ojibwa. V slovenščini bomo uporabljali že uveljavljeno obliko Očipve, adjektiv očipvejski, saj je oblika Ojibway nerodna za slovensko rabo. Sami sebe nazivajo Ochipwe, njihov jezik pa se imenuje Ojibwa. Ime domnevno izvira iz oznake za posebno obliko njihovih mokasinov s konico značilno zavihano navzgor. Očipve so v tesnem sorodstvu z rodом Ottawa, katerih jezik je le dialektična varianta Ojibwa. Malo bolj oddaljeno je jezikovno sorodstvo z rodом Algonquin (danes v Ontariju in Quebecu), katerih ime služi tudi kot oznaka širše jezikovne skupine, kateri še pripadajo rodovi Potowatomi, Menominee, Fox, Shawnee, Illinois ter Cree.

Prvotna domovina Očipvejev je bila severno od Gornjega in Huronskega jezera. Prvi belci, ki so z njimi vzpostavili stike v dvajsetih letih XVII. stoletja so bili kanadski Francozi. Domneva se, da je bilo okoli leta 1650 vseh Očipvejev kakih 65.000. V zgodovinski dobi, to je od prvega stika z belci dalje, so svoje ozemlje zelo razširili: proti severu v današnji Saskatchewan in Manitobo ter ob severni in vzhodni obali Huronskega jezera ob koncu XVII. stoletja dosegli Ontario. V začetku XVIII. stoletja so zavzeli severni del spodnjega Michigana² in okoli 1740 zasedli Baragov Arbre Croche.

¹ To se začne že pri Baragi. Baraga je v svoji knjigi *Geschichte, Charakter, Sitten und Gebräuche der nord-amerikanischen Indier* (Laibach 1837), ki je dvakrat (1837, 1970) izšla tudi v slovenskem prevodu, dodal daljši uvod, v katerem prikaže zgodovino bojev z Indijanci na ozemlju današnjih Združenih držav, vse od prvih belih naseljencev pa do zime 1675/76, ko so se uprli indijanski rodovi v Novi Angliji, ki jih je vodil "kralj Filip". O zgodovini bojev z Indijanci v XVIII. in v začetku XIX. stoletja, torej v ključnem obdobju zgodovine Združenih držav, v katerem so Očipve in Ottawa Indijanci igrali zelo pomembno vlogo, Baraga molči, kratko trdeč, da so iz te dobe bojev z Indijanci znane le še "zgodovinske anekdote", kar seveda ni res. Vprašanje je, ali je možno, da Baraga o vseh bojih Očipve in Ottawa Indijancev z ameriškimi kolonisti tik pred svojim prihodom v Ameriko v resnici ni nič vedel? In če je vedel, zakaj ni o tem pisal? Isto velja za avtorje, ki so kasneje pisali o Baragi. – Bolj razumljivo je, če Baraga v svojem uvodu pravi, da indijansko ime "kralja Filipa" ni znano: v resnici se je "kralj Filip" po indijansko imenoval Mecanomet in je bil poglavar plemena Wampanoag.

² Državo Michigan sestavljata dva polotoka: Spodnji Michigan med jezeroma Michigan in Huron, ter Gornji Michigan med jezeroma Michigan in Superior.

Očipve niso nikdar ustvarili trdnejše politične zveze celega rodu, temveč so živeli razpršeni v malih lovskih grupah na večjem delu ogromnega ozmelja, ki obkroža Velika jezera. Vežal jih je le skupni jezik. Po dialektu in načinu življenja se delijo v štiri skupine: Severni Očipve na goratem ozemlju severno od Gornjega jezera, Ravninski Očipve (the Plains Ojibway) v Saskatchewanu in Manitobi, Jugovzhodni Očipve v Spodnjem Michiganu in Ontariju ter (Baragovi) Jugozapadni Očipve v severni Minnesoti in Wisconsinu. Medtem ko so bili Severni in Ravninski Očipve izključno lovci in ribiči, so se južnejši Očipve preživljali tudi z zbiranjem gozdnih sadežev in javorovega sirupa in še dalje na jug tudi z vrtničarstvom. V večje enote so se združili, kadar je to zahtevala borba proti močnejšim sovražnikom.

Očipve so igrali izredno pomembno vlogo v zgodovini ZDA. Za kolonizacijo severno-ameriškega kontinenta sta značilna dva različna ekonomska koncepta, ki sta se razvila pod vplivom velikih razlik v klimi med severnejšimi in južnejšimi predeli severnoameriškega kontinenta, francoski v Novi Franciji, ki so ga kasneje v Kanadi prevzeli tudi Angleži (Hudson Bay Company): temeljil je na trgovini s krznom, katerega so indijanski lovci prodajali belcem v zameno za industrijsko blago (železno orodje in opremo, orožje, municija, tekstil). Ta sistem ni bistveno ogrožal tradicionalnega načina življenja prvotnih prebivalcev, temveč je celo podpiral Indijance kot lovce na krzno; – ter agrarne ekonomije s poljedelstvom v ZDA, ki so ga ogromne množice vedno novih priseljencev iz Evrope kot nezadržan val širile iz Nove Anglije preko kontinenta ter pri tem uničevale pogoje za preživljanje indijanskih nomadskih lovcev. Zato so se Indijanci v svojih bojih povezovali z gospodarji Kanade proti kolonistom iz ZDA.

Očipve in Ottawani so bili v drugi polovici XVIII. in začetku XIX. stoletja voditelji odpora Indijancev proti širjenju belcev v področje med Velikimi jezери in reko Ohio. V sedemletni vojni (1756–1763), ki je bila v Severni Ameriki borba med Francijo in Anglijo za nadoblast nad kontinentom, so kot zavezniki Francozov dajali okrepitve v moštvo francoskim posadkam pri obrambi kanadskih mest Quebec, Montreal, Duquesne in Detroit. Po porazu Francije so Angleži zasedli Kanado ter tisti del francoske Louisiane, ki se je razprostiral vzhodno od Mississippija ob reki Ohio do gorovja Allegheny. To področje, ki ga tvorijo današnje države Ohio, Michigan, Indiana, Illinois in Wisconsin je dobilo ime Severozapadni teritorij (North-west Territory). Indijanci tu niso hoteli priznati nove angleške nadoblasti in so se uprli pod slavnim indijanskim voditeljem Pontiacom, katerega mati je bila Očipve, oče pa Ottawa. Uničili so skoraj vse angleške postojanke na tem ozemlju, niso pa mogli zavzeti Detroita in so zato po dveh letih brezuspešnega vojskovanja sklenili z Angleži mir. Angleži so odslej ovirali priseljevanje belcev v Severozahodni teritorij.

Ko si je leta 1783 trinajst priatlantskih držav Nove Anglije priborilo neodvisnost, je Anglija priznala novo nastalim Združenim državam tudi suverenost nad Severozahodnim teritorijem, skušala pa je obdržati tamkajšnjo trgovino s krznom. Zato je podpirala Indijance v njihovem odporu proti Američanom. Toda v bitki pri Podrtem drevju (1794, Battle of Fallen Timbers, severno od Cincinnatija) so Amerikanci porazili Indijance, med katerimi so bili tudi Očipve in Ottawani, ter s tem odprli pot za poseljevanje Ohia, ki je bil leta 1803 vključen kot 17. država v ZDA.

Zadnji veliki odpor proti Američanom v Severozahodnem teritoriju je organiziral v Indiani prav tako slavni Tecumseh, iz rodu Shawnee, ki so v sorodu z Očipve. Hotel je zaustaviti napredovanje Američanov z miroljubnimi sredstvi. Združil je indijanska plemena na še nekoloniziranem ozemlju Severozahodnega teritorija v konfederacijo, ki se je zavezala, da ne bo več prodajala zemlje belcem. Toda njegov brat se je brez soglasja Tecumseha spustil v bitko z Američani pri reki Tippecanoe (november 1811, zahodna Indiana) in bil poražen, konfederacija pa je razpadla. Tecumseh se je nato s svojo vojsko stavil na voljo Angležem, ki so se sami leta 1812 znova zapletli v vojno z ZDA zaradi kontinentalne zapore, s katero so želeli Združenim državam preprečiti trgovanje s kontinentalno Evropo, ki je bila pod oblastjo Napoleona. V tej vojni z ZDA so bili sprva Angleži uspešni, zasedli so Detroit in s tem dobili oblast nad Spodnjim Michiganom. Tu so pustili svojim indijanskim zaveznikom (Očipve in Ottawa), da so pobijali takrat sicer še redke bele priseljence. Po zmagi Američanov v pomorski bitki na jezeru Erie pa so bili Angleži prisiljeni, da

zapustijo Detroit in se umaknejo v notranjost Kanade. Njihov umik so ščitile indijanske čete pod vodstvom Tecumseha, toda v bitki pri reki Thames (1813, severno od jezera Erie) so bili Indijanci poraženi in Tecumseh ubit. V Tecumsehovi vojski so se bojevali tudi Očipve in Ottawani pod svojimi poglavarji Shinguaouse (od Sault Sainte Marie), Okemos (iz Michigana, za Tecumsehom najvišji poveljnik Indijancev) ter Oskawana. V miru sklenjenem v Ghentu (1814, v Belgiji) so Angleži skušali doseči za Indijance priznanje samostojne indijanske tamponske države, a ponovni porazi so jih končno prisilili, da so priznali mejo iz leta 1783.

Po porazu pri reki Thames Očipve in Ottawa Indijanci niso več mogli zbrati sil, ki bi se lahko zoperstavile Američanom. Angleži, ki bi jih nekatera še vedno nerešena vprašanja kanadske meje mogla znova zaplesti v vojno v ZDA – odprto je bilo vprašanje meje od Montane do Pacifika, tako imenovani teritorij Oregon – so želeli ohraniti dobre stike in zaveznitvo z obema rodovoma. Vabili so jih, da pridejo enkrat na leto, v juliju ali avgustu, v Kanado, kjer so dobivali darove. Po te darove so hodili tudi Baragovi Ottawani.³ Ko je bil sredi štiridesetih let rešen tudi problem te meje, so Angleži leta 1843 prenehali z darovi za svoje nekdanje zaveznike.

Očipve ob Gornjem jezeru in v današnji Minnesoti so v celi prvi polovici XIX. stoletja vodili neprestane borbe s Siouxi, da bi si prilastili njihova lovišča ob gornjem Mississippiju. V majhnih grupah so vpadali v sovražno ozemlje in pobijali nasprotnike. Ti boji so zahtevali mnogo človeških žrtev. Da bi preprečili morijo so Američani v petdesetih letih postavili več rezervatov za Očipve, kjer so dajali Indijancem letno podporo. Nekaj teh rezervatov je bilo na ozemlju, kjer je delal Baraga: Grand Portage (ob severni obali Gornjega jezera), Fond du Lac (zahodno od Dulutha). Red Cliff (polotok zahodno od La Pointa), McIntyre Bay (zaliv južno od La Pointa, Chequamegon Bay). Rezervati so bili majhni in revni ter so zabredli proti koncu stoletja v ekonomsko krizo. Indijanci so se preživljali kot gozdni delavci, kasneje so sami prodajali les iz rezervatov. Za časa prve in druge svetovne vojne so mnogi vstopili kot prostovoljci v ameriško vojsko ter so si s tem pridobili polno ameriško državljanstvo. Po obeh vojnah so se mnogi izselili iz rezervatov v večja mesta: Minneapolis, Milwaukee, Chicago, Duluth, tudi Toronto. V teh mestih živi danes skoraj polovica vseh Očipvejev. Mnogi so ohranili svoje običaje, celo svojo pogansko vero, ter vzdržujejo stike z rezervati. Delajo kot slabše plačani težki delavci. Sedaj je njihova glavna koncentracija v Ontariju. Danes je v ZDA kakih 42.000 Očipve Indijancev (ljudsko štetje ZDA 1970), in v Kanadi 64.000, od tega 43.975 v Ontariju, 14.187 v Manitobi, in 5.687 v Saskatchewanu (podatki Kanadske ustanove za indijanske zadeve – Canadian Institute of Indian Affairs). Verjetno pa so te številke nekoliko prenizke, in da je celokupno število Očipve Indijancev v ZDA in Kanadi danes okoli 160.000. Od teh jih kakih 41.000 do 52.000 še govori svoj jezik.

In še nekaj podatkov o rodu Ottawa. Ottawa vstopijo v zgodovino istočasno kot Očipve, njihov jezik je dialektična varianta Očipve. Rod Ottawa je neprimerno manjši od Očipve. Ko Ottawani vstopijo v zgodovino v prvi polovici XVII. stoletja, so živeli ob vzhodni obali Huronskega jezera, njihovo število je bilo morda 4.000 do 6.000. To število je že v francoski dobi zelo upadlo zaradi nalezljivih boleznih in zaradi bojov z rodом Iroquois na vzhodu in Siouxi na zahodu. Zaradi teh bojov so se v začetku XVII. stoletja preselili od Huronskega jezera k zahodnim obalam Gornjega jezera, in ob koncu stoletja zopet nazaj. V začetku XVIII. stoletja so skupaj z Očipve Indijanci zasedli dele Spodnjega Michigana, kjer so bili njihovi glavni centri Arbre Croche na severu in Velika reka na jugu. V zgodovini bojov proti belim priseljencem iz Nove Anglije so se pod vodstvom Pontiacia in Tecumseha borili skupaj z rodом Očipve za ohranitev ozemlja od gorovja Allegheny do Mississippija. Skupaj z Očipveji so se udeležili bitk za Detroit (1763), bitke pri Podrtem drevju (1784), ter pri rekah Tippecanoe (1811) in Thames (1813), v katerih so bili poraženi. Ko so v tridesetih letih belci prevzeli njihovo zemljo na Spodnjem Michiganu so deloma, kolikor so prenehali z lovom in postali poljedelci, še ostali na polotoku, deloma pa so se naselili na otoku Manitoulin ob vzhodni obali Huronskega jezera, ki jim je bil dodeljen kot

³ Pismo Barage iz Arbre Crochea 10. marca 1832; cf.: Jože Gregorčič: *Baragova misijonska pisma*, Ljubljana, Založba Družina, 1983, str. 62.

rezervat (spada k Ontariju). Po drugi svetovni vojni živi na tem otoku kakih 3.000 Ottawaanov, ter na Spodnjem Michiganu 4.000. Približno ena tretjina jih še govori svoj jezik.

Literatura o rodovih Očipve in Ottawa je dokaj obširna, tako da bi jo lahko bilo za malo knjižnico. Za najstarejšo (francosko kolonialno) dobo so važna poročila in drugi teksti jezuitskih misijonarjev,⁴ kot tudi drugih francoskih raziskovalcev, trgovcev ter predstavnikov kolonialnih oblasti. Teh, večkrat zelo slavnih, imen je že v XVII. stoletju veliko, omenimo le nekaj najpomembnejših: Samuel de Champlain (1615),⁵ Etienne Brulé (1610–1626), Pierre E. Radisson (1652–1684), Nicolas Perrot (1665–1670), Robert Cavalier de la Salle (1679–1681), Antoine de la Mothe Cadillac (1692, poveljnik v Sault Sainte Marie), Louis Armand de Lom d'Arle de Lahontan (1703). V XVIII. stoletju se k imenom kasnejših francoskih raziskovalcev pridružijo še imena angleških potnikov kot tudi posameznikov, ki so kot ujetniki Očipve in Ottawa Indijancev tudi po več let preživeli med njimi. Iz kasnejše dobe sta v zvezi z Barago pomembna raziskovalca Jonathan Carver (1766–1768) ter Nemeč Johann Kohl (1857), še zlasti pa Henry Rowe Schoolcraft, ki je v XIX. stoletju trideset let preživel v območju Velikih jezer in bil nekaj časa ameriški vladni predstavnik za indijanske zadeve v Sault Sainte Marie ter Mackinacu. Osebo se je poznal z Barago, a je bil do Barage rezerviran. Bil je poročen z Očipvanko ter je postal slaven kot zbiratelj ljudskih povesti Očipve Indijancev ter proučevalec njihove mitologije. Njegova zbirka je služila kot vir ameriškemu pesniku Henryju Wadsworthu Longfellowu za njegov spev **Hiawatha**, s katerim je očipvejska ljudska tradicija prodrla v svetovno književnost. Iz XIX. stoletja izvirajo tudi prve pomembne avtobiografije članov rodu Očipve in Ottawa ter njihovi poskusi, da napišejo zgodovino svojih rodov: George Copway (1847, 1850), Francis Assikinack (1858), Peter Jones (1860, 1861), Andrew J. Blackbird (1887) ter William W. Warren (1885).

Prve raziskave Očipve in Ottawa jezika izvirajo že iz XVII in XVIII. stoletja.⁶ Baragov slovar Očipve jezika ter slovnica (1850) imajo ugledno mesto v zgodovini proučevanja tega jezika. Poleg Barage so v XIX. stoletju proučevali jezik Očipva še Edvard E. Wilson (1879, 3 knjige), Albert S. Gatchet (1878–1893), ter Jean André Cuoq (1886). V XX. stoletju so najvažnejši znanstveniki za Očipva-Ottawa Leonard Bloomfield, Ives Goddard, Jonathan Kaye, Glyne L. Piggott, Jean A. Rogers, Richard Rhodes, Evelyn M. Todd ter J. Peter Denny. Moderna filologija se ne ukvarja le s slovnico in leksiko sodobnega Očipva jezika, temveč tudi z dialektologijo in zgodovinskim razvojem jezika (historično slovnico).

V XX. stoletju se je veda o rodovih Očipve in Ottawa razvejala in poglobila. Novejše študije proučujejo oba rodova z vidika antropologije, etnologije, sociologije, mitologije, zgodovine, arheologije, glasbe. Že v XIX. stoletju so se v te raziskave vključile osrednje znanstvene ustanove ZDA in Kanade, tako Smithsonian Institution v Washingtonu, Philosophical Society of America (Philadelphia), American Antiquarian Society (Worcester, Mass), ter American Ethnological Society. Važni znanstveni centri za proučevanje Očipvejev in Ottawaanov so univerze v Milwaukeeju (Wisconsin Native American Language Project), Ann Arbor (pri Detroitu: University of Michigan Museum of Anthropology), University of Saskatchewan v Regini (Department of Anthropology), Toronto (Royal Ontario Museum, Department of Anthropology), Ottawa (Canadian Ethnology Service, National Museum of Man), ter drugod.

Glavne muzejske zbirke za Očipve in Ottawa Indijance so danes v New Yorku (American Museum of Natural History; – ter Museum of the American Indian, Heye Foundation), Saint Paulu (Science Museum of Minnesota) – v Bloomfield Hillsu v Michiganu (Cranbrook Institute of Science), – v Chicagu (Field Museum of Natural History) ter Milwaukee Public Museum. Nekaj očipvejskega etnografskega gradiva hrani – zlasti po zaslugi Barage in Pirca – tudi slovenski

⁴ Thwaites, Reuben S. (urednik): *The Jesuit Relations and Allied Documents: Travel and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610–1791*. The Original French, Latin and Italian Texts with English Translations and Notes. 73 knjig. Cleveland, Burrows Brothers 1896–1901. – Ponatis: New York, Pageant, 1959.

⁵ V oklepaju so letnice, ko so bili ti Francozi v stikih z Očipve.

⁶ Victor E. Hanzeli: *Missionary Linguistics in New France. A Study of Seventeenth and Eighteenth Century Descriptions of American Indian Languages, Janua Linguarum, Series Maior 29*, The Hague, Mouton, 1969.

etnografski muzej.⁷ Mnogo bogatejše je to gradivo na Dunaju (Museum für Völkerkunde). Na Dunaju posvečajo tem rodovom tudi znanstveno pozornost (Christian F. Feest ter Johanna E. Feest).

Summary

OJIBWAY AND OTTAWA INDIANS

Janez Stanonik

During the XIXth century a number of Slovenes worked as Catholic missionaries in Michigan and upper Minnesota among Ojibway and Ottawa Indians. The first among them, Frederick Baraga, came to America in 1830 and worked in the area of Lake Superior till his death in 1868. Towards the end of his life he was bishop of Sault Ste Marie and Marquette. He was followed by Franc Pirc (in America: Francis Pierce) and by many others. These missionaries learned Ojibway and Ottawa languages, several even wrote books and published them in these languages, Baraga among them. In Slovenia there is considerable literature on the life and work of these missionaries in which considerable attention is paid to the tribes of Ojibway and Ottawa. Still in this Slovene literature the data on these two tribes are unreliable, often misleading, and the history of these two tribes almost completely ignored. The purpose of the present study is to correct these shortcomings. It gives a state of these two tribes at the time of their first contacts with the white man in the XVIIth century and at the present time, after World War Two. The study calls attention to the role these two tribes have had in the struggle of Indians to prevent the American colonization of the Middle West (the revolt of Pontiac in 1763, the struggle for the Northwest Territory after the Peace of Paris in 1783 and the Battle of Fallen Timbers, the revolt of Tecumseh in 1812-1813), and the creation of reservations in the middle of the XIXth century in the area of the Great Lakes. Finally the study gives a brief survey of literature on these two tribes, from the time of the earliest French explorers and Jesuits in the XVIIth century down to the present time, it enumerates the most important authors on the Ojibway and Ottawa philology, it surveys the main research centres in the USA and Canada on the Ojibway and Ottawa tribes and the main scholarly collections with the Ojibway and Ottawa material.

---

⁷ Pavla Štrukelj: Etnološka zbirka severnoameriških Indijancev Ojibwa iz 19. stoletja v Slovenskem etnografskem muzeju (Zbiralci Friderik Baraga, Franc Pirc, Ivan Čebul), *Slovenski etnograf* XXV-XXVI (1974), 109-142.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

Pred osem sto leti, leta 1144 je v znanih virih ime Ljubljane prvikrat zapisano. Od takrat dalje se imenujejo in omenjajo ljudje po Ljubljani, taki, ki so v Ljubljani prebivali, pa taki, ki so bili z Ljubljano v kakršnikoli zvezi. Pred osem sto leti pa Ljubljana še ni bila mesto, to je naselje s takim in tistim družbenim in gospodarskim značajem in ureditvijo, ki velja za mesto v srednjem veku vobče. Je pa onihdob na griču nad krajem z imenom Ljubljana že stal fevdalni sedež, grad, ki ima v virih isto ime kot naselje pod njim.

(Milko Kos, O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, ZČ 10–11/1956–1957, str. 7)

. . . pred tremi desetletji?

Zanimanje dr. Frana Zwittera kot zgodovinarja in kot človeka se je v vsem širokem časovnem in vsebinskem razponu problemov, ki jih je proučeval, vedno znova in s posebno zavzetostjo obračalo k preteklim in sodobnim vprašanjem slovenske eksistence, pri čemer sta obe plasti zanj pomenili nerazdružno razvojno in vzročno celoto, brez znanstvene analize in sintetičnega razumevanja prve, ni mogoča razrešitev druge.

(Janko Pleterški, Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj, ZČ 19–20/1965–1966, str. 23)

. . . pred dvema desetletjema?

Nekdanja tisočletna pripadnost Prekmurja k Ogrski je zapustila na njem svojstvene socialne in kulturne posledice. Samorodni pojavi slovenskega narodnega organizma so se v nesvobodnem sožitju in nenehni odvisnosti prilagajali in mešali z vplivi v fevdalni državi organiziranega madžarskega ljudstva. Življenjska sila tega organizma pa je bila hkrati dovolj odporna, da v medsebojnem oblikovanju le ni povsem podlegla močnejšemu, marveč v dobršni meri ohranila znake svoje individualnosti, predvsem svoj ljudski jezik. Prav ohranitev jezika v tujem vladajočem okolju pa je odločilno pomenila pri uvajanju otroka v svet odraslih – v šolstvu.

(Miroslav Kokolj, Razvoj osnovnega šolstva v Prekmurju do 19. stoletja, ZČ 30/1976, št. 1–2, str. 37)

. . . pred desetletjem?

Nacistični begunci iz Avstrije so (kot kažejo uporabljeni dokumanti) začeli prehajati avstrijsko-jugoslovansko mejo dva dni po začetku puča – 27. julija 1934. V začetku so se množično zadrževali v malih obmejnih krajih in v okolici Celja in Ptuja, še posebej v Mariboru, kjer so mnogi imeli sorodnike in znance. Prav v Mariboru je še v začetku avgusta 1934 svobodno t.j. pri sorodnikih oziroma znancih živelo kakih 10 vodilnih udeležencev julijskega puča, pa čeprav v stalnem – po mnenju zagrebškega nemškega konzulata neupravičenem – strahu, da jih bodo jugoslovanske oblasti izročile Avstriji. Zato so si želeli čim prej oditi v Nemčijo, kar je nekaterim bojda tudi uspelo.

(Dušan Nečak, Prispevek k problematiki nacističnih beguncev v Jugoslaviji (1934), ZČ 40/1986, št. 1–2, str. 105)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih Zgodovinskega časopisa, ki jih vse dobite na upravi ZČ!

Peter Ribnikar

Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi¹

Pred ustanovitvijo slovenske univerze v Ljubljani so se slovenski visokošolci v pretežni meri odločali za študij na univerzah na Dunaju in v Gradcu. Za Slovence sta bili najbližji, tako v pogledu zemljepisne oddaljenosti, kot tudi v pogledu znanja nemškega jezika. Interes slovenskih abiturientov za študij na Karlovi univerzi v Pragi je postal opaznejši šele v obdobju narodne prebuje, ko so se narodno bolj osveščeni Slovenci začeli zanimati za študij na tej češki univerzi. Pražani so slovenskim študentom izkazovali veliko naklonjenost in prijateljstvo in so tudi s tem po svoje pripomogli, da se je stalno povečeval vpis slovenskih študentov na češke visoke šole v Pragi. K preusmerjanju slovenskih študentov v Prago so veliko pripomogli tudi številni češki strokovnjaki in narodnjaki, ki so službovali na Slovenskem, med njimi je bil še posebej opazen Jan Lego, ki je v času svojega službovanja v Kamniku, Ljubljani in Trstu opravljal pri nas tudi pomembno narodno buditeljsko dejavnost. Po vrnitvi v Prago je delal na tem, da bi se čimveč slovenskih študentov odločalo za študij v Pragi. Njegov dom v Pragi je bil zbirališče slovenskih študentov, pri njem so slovenski študenti našli zavetje in pomoč.² Marsikateremu je pomagal pri pridobitvi podpore pri premožnejših Čehih, pomagal jim je tudi pri pridobivanju občasnih zaposlitev. K povečanju interesa za študij v Pragi so veliko pripomogli tudi slovenski izobraženci, ki so službovali na Češkem in so tam vzdrževali tesne stike s češko inteligenco, predvsem iz vrst univerzitetnih profesorjev.

Socialni položaj slovenskih študentov je bil prej slab kot poprečen. To potrjuje tudi dejstvo, da so Pražani organizirali dobrodelne akcije in kulturno-zabavne prireditve, katerih čisti dobiček je bil namenjen podpiranju revnih študentov. V letih 1882-1887 je v Pragi delovalo Društvo siromašna mladina,³ ustanovljeno z namenom podpiranja siromašne slovenske mladine v Pragi. Podpornega značaja je bilo tudi leta 1888 ustanovljeno Češko-slovensko društvo, kateremu je več let predsedoval Jan Lego.⁴ Leta 1900 je bilo v Pragi ustanovljeno Društvo za podporo srbskim študentom.⁵ Po vsej verjetnosti je obstoj tega društva vzpodbudil akademskega slikarja Josipa

¹ Sestavek je pripravljen na osnovi arhivskega gradiva, ki ga hranijo Arhiv Republike Slovenije, arhivski fond št. 1283 Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi 1901-1950, Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani oddelek PKG/3 Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi in rokopisni oddelek NUK ter arhiv Odvetniške zbornice Slovenije v Ljubljani. Med arhivskim gradivom, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, so najpomembnejši sejni zapisniki društva za leta 1902-1909, 1930-1943, letna poročila društva za obdobje 1930-1938, sezname članov in dobrotnikov društva 1902-1907, v oddelku PKG/3 Narodne in univerzitetne knjižnice pa letna poročila 1902-1914, 1918-1920, 1935-1936. Kljub dejstvu, da za več let ni na razpolago arhivskega gradiva, sem skušal podati sicer nepopolni prikaz delovanja majhnega, a zelo pomembnega društva, ki je delovalo skoraj 50 let v Pragi in so pri njegovem delovanju imeli pomembno vlogo slovenski rojaki, ki so bivali na Češkem in so predstavljali pomemben člen v zgodovini češko-slovenskih odnosov. Zahvaljujem se vsem, ki so kakorkoli svetovali in pomagali pri zbiranju gradiva za ta sestavek, predvsem g. dr. Borisu Urbančiču, g. dr. Leonu Staretu, ge. Ani Benedetič, bibliotekarjem v NUK v rokopisnem oddelku in oddelku PKG, Odvetniški zbornici Slovenije za vpogled v njihovo arhivsko gradivo, Arhivu Republike Slovenije za uporabo arhivskega fonda št. 1283 in ge. dr. Zlati Hribar za nekatere informacije v zvezi z gradivom Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi, ki ga je posredovala Arhivu Republike Slovenije. Za celovit zgodovinski prikaz delovanja tega društva bo potrebno raziskati še arhive v Pragi, kjer morda hranijo manjkajoče dokumente o delovanju tega društva.

² Ivan Lah, Jan Lego, življenjepis. Zbornik Slovenske Matice, 1907, str. 154, 164.

³ Peter Ribnikar, Vodnik po arhivskem gradivu o Jugoslaviji v Državnem osrednjem arhivu ČSR v Pragi, Ljubljana, 1989, str. 64.

⁴ Po izjavi dr. B. Urbančiča in dr. L. Stareta.

⁵ P. Ribnikar, navedeno delo str. 67.

Germa in nadinženirja Franca Tomšiča k odločitvi, da skupaj s češkimi prijatelji in s skupino Slovencev, ki so službovali na Češkem, ustanovijo Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi.⁶ To društvo naj bi z dajanjem podpor privabilo čimveč slovenskih študentov na študij v Prago, kjer se bodo vzgajali v narodno zavedno inteligenco, ki je bila slovenskemu narodu v tem času izredno potrebna.

Ustanovitev Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi je bila potrebna tudi zaradi dejstva, da za Slovence ni bilo na razpolago nobenih štipendij za študij na Karlovi univerzi, socialne razmere slovenskih študentov pa so bile precej slabše. Te razmere sta dobro poznala pobudnika za ustanovitev podpornega društva Josip Germ in Franc Tomšič, ki sta tudi končala svoje študije v Pragi. Razmere za ustanovitev društva so bile ugodne, tako da pridobitev uglednih čeških javnih in kulturnih delavcev ter na Češkem živečih Slovencev za izvedbo načrta ni bila vprašljiva, posebej še zavoljo dejstva, ker so ta načrt podpirali tudi ugledni češki univerzitetni profesorji in pravniki. Skupaj so pripravili društvena pravila in tiskano povabilo slovenski in češki javnosti, v katerem so obrazložili potrebo po ustanovitvi Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi. Povabilo so pripravili: Adolf Černy, urednik "Slov. Prehledu", Ju.dr. Josef Ettel, odvetnik, Ju.dr. Bohuslav Franta, deželni svetnik, Josip Germ, akademski slikar, J.Vl. Hrasky, redni profesor na češki tehniški, M&Ch.dr. Karel Chodounsky, univerzitetni profesor in predsednik češke podružnice Slovenskega planinskega društva, Gregor Sporn, revident državnih železnic, Ju.dr. Josef Scheiner, odvetnik, predsednik Slovenskega kluba, Franc Tomšič, nadinženir, Radoslav Vidic, nadkomisar, Ph.dr. Ivan Žmavc, asistent univerzitetne knjižnice.⁷ V povabilu so se obrnili na slovensko in češko javnost, naj z darovi in prispevki podpreta delovanje društva, revnim in marljivim slovenskim študentom pa omogočijo, da se v čimvečjem številu odločijo za študij v Pragi, v naravnem središču zapadnega slovanstva. Društvena pravila je potrdilo Češko namestništvo 21.12.1901,⁸ Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi pa je bilo ustanovljeno na ustanovnem občnem zboru 30.12.1901.⁹

Društvena pravila

Pravila Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi¹⁰ so bila napisana v češčini. Obsegala so 35 členov, ki so imela naslednja poglavja: Ime in sedež društva (1. člen), namen društva (2. člen), sredstva (3., 4. člen), članstvo (5. člen), pravice in dolžnosti (6.–14. člen), upravljanje društva (15. člen, A. občni zbor 17.–22. člen, B. odbor 23.–28. člen, C. revizorji 29. člen, predsednik društva 30. člen, blagajnik 31. člen, tajnik 32. člen), mirovno sodišče (33., 34. člen), razpust društva (35. člen).

Od pomembnejših določil društvenih pravil je poudariti, da je imelo društvo sedež v Pragi, da sta uradna jezika društvenega poslovanja češčina in slovenščina, da je namen društvenega delovanja izključno dobrodelen, da se sredstva za izvajanje dobrodelnosti in delovanje društva pridobivajo s članarino, ustanovnino, prirejanjem predavanj, prirejanjem kulturnih in zabavnih prireditev, z zbiranjem prispevkov od dobrotnikov, nečlanov društva, kot tudi z darovi rednih in ustanovnih članov. Društvo je imelo redne, ustanovne in častne člane. Občni zbor društva je bil pristojen za: volitve predsednika društva, za izvolitev društvenih odbornikov in revizorjev, za sprejem letnega poročila o delovanju društva, za izvolitev častnih članov društva, za sklepanje o predlogih odbora in posameznih članov društva, za sklepanje o spremembi društvenih pravil ter za

⁶ ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1902.

⁷ NUK, PKG/3 Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi, Povabilo, tisk, december 1901.

⁸ ARS, arh. fond št.1283, Pravila društva.

⁹ ARS, arh. fond št.1283, letno poročilo 1902.

¹⁰ ARS, arh. fond št. 1283, Pravila društva. Naslov potrjenih in dopolnjenih društvenih pravil se glasi: Stanovje Podpurnega spolku pro slovinske posluchače vysokych škol v Praze. Pravila so bila sprejeta 10.12.1905, objavljena pa leta 1906. Tisk J. Rokyta v Pragi.

sklepanje o razpustu društva. Za sklepanje o spremembi društvenih pravil in za razpust društva je moralo biti prisotnih najmanj polovico članov društva, stanujočih v Pragi in njenih predmestjih.

Odbor društva so sprva sestavljali predsednik in štiri člani: podpredsednik, blagajnik, tajnik in odbornik. Odbornik je imel dva namestnika. Seje odbora je vodil predsednik. Za sklepčnost seje odbora je morala biti prisotna vsaj četrtina članov, stanujočih v Pragi in njenih predmestjih. Seje odbora so morale biti enkrat na mesec, razen v poletnih mesecih (julij, avgust, september). Društvo je zastopal predsednik, v primeru njegove odsotnosti pa podpredsednik. Blagajnik društva je skrbel za društveno blagajno, za dokazila o dohodkih in izdatkih društva ter za sestavo poročil o finančnem poslovanju društva. Tajnik je vodil društveno korespondenco, zapisnik sej odbora in občnega zбора, seznam društvenih članov, spominsko knjigo društva. Bil je tudi varuh društvenega žiga. Društvo je imelo dva revizorja, ki sta bila izvoljena na občnem zboru društva za obdobje treh let. Vsako leto sta morala na občnem zboru podati poročilo o poslovanju društva. Revizorja sta imela svoja namestnika, ki sta bila tudi izvoljena na občnem zboru društva. Mirovno sodišče je razsojalo in reševalo spore med društvenimi člani. Sestavljalo ga je pet članov in je razsojalo z večino glasov. Posebej je poudariti, da je bilo v društvu prepovedano prepiranje in politično razpravljanje.

Za primer razpusta društva so pravila določala, da društveno premoženje pripada tistemu slovenskemu društvu, ki ima prav take humanitarne namene in ima sedež v Pragi. V kolikor podobnega društva v Pragi ni, se preda društveno premoženje v oskrbo praški občini za toliko časa, dokler se ne ustanovi podobno društvo.

Društvena pravila so bila po dšlej znanih podatkih dopolnjena in popravljena v letih 1905 in 1919.¹¹ Dopolnitve in popravki društvenih pravil so se nanašali na člene 2, 8, 9, 14, 20 in 23. Člen 2 je bil dopolnjen v smislu razširitve visokošolskih inštitucij s Karlove univerze in čeških tehniških visokih šol še na vse druge češke visoke šole in umetniške akademije v Pragi, tako da so za podporo lahko zaprosili tudi študenti glasbenih in drugih akademij v Pragi. V letu 1919/1920 je bila dopolnitev še v tem, da bi za podporo lahko zaprosili tudi pripadniki drugih slovanskih narodov, ki so študirali v Pragi, kar pa se ni izvajalo. Dopolnitev člena 8 društvenih pravil se je nanašala na včlanjevanje v društvo, saj so bili člani društva lahko le Čehi in Slovenci, po letu 1905 pa so se lahko včlanili v društvo tudi pripadniki drugih slovanskih narodov. Popravek člena 8 v letu 1919 se je nanašal na spremembo valute; v pravilih so nekdanje avstrijske krone zamenjali s češkimi kronami. V istem smislu je bil narejen popravek člena 9, ki se nanaša na plačevanje ustanovnine. Sprememba v členu 14 je zadevala prenehanje članstva v društvu s tem, da je bil določen 4-mesečni rok za poravnavo društvene članarine; v kolikor v tem roku društvena članarina ni bila poravnana, je sledil izbris iz članstva. Leta 1905 je prišlo do spremembe v 2. odstavku 20. člena, ki je bil dopolnjen v tem smislu, da je sejo odbora možno opraviti po preteku ene ure ob vsaki navzočnosti članov odbora; poprej je moralo biti prisotnih na seji najmanj četrtina članov odbora. Istega leta je bila izvršena sprememba 23. člena društvenih pravil v tem, da so volili 5-članski odbor, v katerem sta bila po novih pravilih dva tajnika; prvi tajnik je bil pristojen za slovenske, drugi pa za češke agende.

Odbor društva

Prvi odbor Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi je bil izvoljen na ustanovnem občnem zboru 30.12.1901.¹² Sestavljali so ga: nadinženir Franc Tomšič, predsednik, dr. Bohuslav Franta, podpredsednik, dr. Josef Ettel z Hvozdomila, odvetnik, blagajnik, Josip Germ, akademski slikar, tajnik, dr. Ivan Žmavc, asistent univerzitetne knjižnice, odbornik; namestnika odbornika sta bila Radoslav Vidic, rudniški nadkomisar in Josef Kuffner, redaktor Narodnih listov. Za revizorja sta bila izvoljena dr. Karel Šebesta, odvetnik in Gregor Sporn,

¹¹ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1919/1920.

¹² ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1902.

revident državnih železnic. Odbor društva so volili vsako leto na občnem zboru, člani odbora pa so bili lahko izvoljeni večkrat zapored.

Prva sprememba v društvenem odboru je bila leta 1903,¹³ ko je blagajnika dr. Josefa Ettlta zamenjal dr. Karel Šebesta, ki je bil zet predsednika društva Franceta Tomšiča in je posle blagajnika opravljal do svoje smrti leta 1933. Druga zamenjava je bila na mestu tajnika leta 1905,¹⁴ ko je Josip Germ zaradi vrnitve v Novo mesto, kjer je prevzel profesorsko mesto na gimnaziji, odložil tajniško mesto, nasledil pa ga je akademski slikar Ivan Vavpotič ter v skladu s spremembo pravil kot drugi tajnik dr. Franc Heric, asistent univerzitetne knjižnice v Pragi. Tajnika Ivana Vavpotiča je leta 1906¹⁵ zamenjal dr. Egon Zeis, njega pa leta 1907¹⁶ dr. Mihajlo Rostohar, dr. Egon Zeis pa je prevzel mesto revizorja. Leta 1913¹⁷ je tajnika dr. Mihajla Rostoharja po odhodu v Brno zamenjal Jaroslav Houdek, ki je opravljal tajniške posle le eno leto, nakar ga je nasledil profesor Jožef Skrbinšek.¹⁸

Leta 1908 je Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi prizadela dvojna nesreča. 28.2.1908¹⁹ je nenadoma umrl predsednik društva Franc Tomšič, 11.3.1908²⁰ pa še namestnik revizorja Radoslav Vidic. Za novega predsednika je bil izvoljen ing. Ivan Arh,²¹ vladni svetnik in ravnatelj veleposestev v Pragi, ki je doslej opravljal funkcijo revizorja. Zaradi odhoda Gašperja Sporna v domovino, je prišlo še do druge zamenjave v vrsti revizorjev; tako sta bila za nova revizorja izvoljena odvetnik dr. Peter Nesy in ing. Josef Valenta.²² Ing. Ivan Arh je ostal predsednik društva do leta 1919,²³ ko ga je nasledil dr. Andrej Volkar, namestniški svetnik, ki je vodil društvo do svoje smrti leta 1930,²⁴ nakar ga je ponovno nasledil ing. Ivan Arh, ki je bil predsednik društva do svoje smrti 22.11.1932.²⁵

Za obdobje od leta 1930 dalje je značilno, da je pogosto prihajalo do sprememb v odboru društva. Vzrok temu je bila starost posameznih odbornikov ter potreba po pomlajevanju odbora z najboljšimi in najuglednejšimi Slovenci, ki so službovali v Pragi. Leta 1932 je pokojnega predsednika ing. Ivana Arha nasledil podpredsednik društva profesor Jožef Skrbinšek, ki je predsedoval društvu do leta 1936,²⁶ nakar ga je nasledil Ferdinand L. Tuma, generalni ravnatelj Zajištevacy banky v Pragi. Ferdinand Tuma je vodil društvo dve leti in leta 1938²⁷ ga je nasledil Lavoslav Cvetnič, dotedanji tajnik društva, ki je vodil društvo v najtežjih letih nemške okupacije do zadnjega občnega zбора 30.11.1943.²⁸ Lavoslav Cvetnič je bil zadnji Slovenec, ki je predsedoval Podpornemu društvu za slovenske visokošolce v Pragi. Nasledil ga je dr. Karel

¹³ ARS, arh. fond št. 1283, sejni zapisnik občnega zбора 11.11.1903; NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1903/1904.

¹⁴ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1905/1906; ARS, arh. fond 1283, sejni zapisnik občnega zбора 7.10.1905.

¹⁵ ARS, arh. fond št. 1283, sejni zapisnik občnega zбора 10.11.1907; NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1906/1907.

¹⁶ ARS, arh. fond št. 1283, sejni zapisnik občnega zбора 11.11.1907; NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1907/1908.

¹⁷ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1913/1914.

¹⁸ O. Berkopec, Obiski pri praških Slovencih. Prof. Jožef Skrbinšek, Jutro, 24.3.1936, št. 70; V letnem poročilu 1936/1937 je navedeno, da je 22 let nepretrgoma deloval v Podpornem društvu za slovenske visokošolce v Pragi.

¹⁹ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje 11.3.1908; NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1907/1908.

²⁰ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1907/1908.

²¹ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje 11.4. 1908.

²² NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1908/1909.

²³ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1919/1920.

²⁴ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik občnega zбора 6.11.1930.

²⁵ ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1932/1933.

²⁶ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zбора 13.11.1936.

²⁷ ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1937/1938; Zapisnik seje 14.11.1938.

²⁸ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zбора 14.11.1938 in zapisnik občnega zбора 30.11.1943.

Šebesta,²⁹ odvetnik v Pragi, ki je bil vnuk Franceta Tomšiča; društvu je predsedoval kot prvi Čeh in kot zadnji predsednik Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi. Spremembe so bile tudi na mestu podpredsednika društva. Podpredsedniško mesto je bilo v začetku delovanja društva namenjeno Čehom. Po smrti predsednika dr. Andreja Volkarja je podpredsedniško mesto dobil profesor Jožef Skrbinšek,³⁰ ki ga je opravljal do izvolitve za predsednika društva leta 1932. Profesorja Skrbinška je na podpredsedniškem mestu nasledil dr. Janko Pretnar, ki je bil sicer ravnatelj Aleksandrovega doma v Pragi.³¹ Dr. Janko Pretnar se je leta 1936 vrnil v domovino. Za njim je bil izvoljen za podpredsednika Lavoslav Cvetnič,³² sicer ravnatelj zavarovalnice v Pragi. Cvetnič je ostal na tem mestu do leta 1938,³³ to je do izvolitve za predsednika društva, podpredsednik pa je postal Ferdinand Tuma,³⁴ dotedanji predsednik društva, ki je ostal podpredsednik do razpusta društva.

Še najmanj zamenjav v društvenem odboru je bilo na mestu blagajnika, ki je bilo pridržano dr. Karlu Šebesti starejšemu od leta 1903–1933, nato pa njegovemu sinu dr. Karlu Šebesti mlajšemu od leta 1933–1943,³⁵ zatem pa Lavoslavu Cvetniču, ki je bil blagajnik do razpusta društva.³⁶

Tajniški mesti sta bili v glavnem pridržani Slovencem. Od leta 1914 dalje sta bila tajnika profesor Jožef Skrbinšek in dr. Franc Heric. Profesor Skrbinšek je bil tajnik do leta 1930,³⁷ za dr. Herica pa zaenkrat še ni točnih podatkov o njegovem prehodu za namestnika odbornika, kjer je bil do leta 1932.³⁸ V letih 1930 do 1936³⁹ sta tajniško funkcijo opravljala Lavoslav Cvetnič in Valerija Lorencova, soproga tovarnarja iz Prage, ki je s Stankom Jegličem opravljala tajniško funkcijo do leta 1943.⁴⁰ Od leta 1943 dalje sta bila tajnika društva ing. Jaroslav Tuma in Stanko Jeglič.⁴¹

Na mestu odbornika brez funkcije je bil skoraj tri desetletja dr. Ivan Žmavc,⁴² sprva asistent, na koncu pa nadsvetnik univerzitetne knjižnice v Pragi. Od leta 1930 do 1936 je bil odbornik društva Ferdinand L. Tuma,⁴³ za njim pa v letih 1936–1943 dr. Valentin Sodja, zobozdravnik v Radotinu.⁴⁴ Po letu 1943 je bila odbornik brez funkcije Valerija Lorencova.⁴⁵

Na začetku delovanja društva sta bila revizorja dr. Karel Šebesta, odvetnik v Pragi in Gregor Sporn.⁴⁶ V letih 1903–1904 sta bila revizorja Filip Gasparin in Gregor Sporn,⁴⁷ v letih 1905–1907 ing. Ivan Arh in Gregor Sporn,⁴⁸ leta 1907–1908 Gregor Sporn in dr. Egon Zeis,⁴⁹ leta

²⁹ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

³⁰ ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1930/1931.

³¹ ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1933/1934; sejni zapisnik občnega zbora 6.11.1933.

³² ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje 21.6.1936.

³³ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 14.11.1938.

³⁴ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 14.11.1938 in 30.11.1943.

³⁵ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje 30.6.1933 in zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

³⁶ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943; pismo predsednika dr. Šebeste ing. Tumi z dne 8.4.1950.

³⁷ Jožef Skrbinšek se zadnjič omenja kot tajnik v pismu Ivanu Hribarju 31.5.1927, po vsej verjetnosti je ostal tajnik do leta 1930 do izvolitve za podpredsednika društva.

³⁸ ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1931/1932.

³⁹ ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1930/1931; NUK PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1935/1936.

⁴⁰ ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1936/1937; zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

⁴¹ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

⁴² NUK, PKG/3, Podporno društvo, letna poročila 1902–1920.

⁴³ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1936.

⁴⁴ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1936–1938; zapisnik sej občnih zborov 13.11.1936 in 30.11.1943.

⁴⁵ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

⁴⁶ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1901/1902, 1902/1903.

⁴⁷ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1903/1904.

⁴⁸ NUK, PKG/3, letno poročilo 1905/1906, 1906/1907.

⁴⁹ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1907/1908.

1908–1911 dr. Peter Nesy in ing. Josef Valenta,⁵⁰ leta 1911–1912 dr. Peter Nesy in Alojz Hrovatin,⁵¹ v letih 1913–1914 sta bila revizorja dr. Peter Nesy in ing. Josef Valenta,⁵² v letih 1930–1938 pa dr. Peter Nesy in Ciril Globočnik,⁵³ nato pa dr. Peter Nesy in Vilma Nygrinova,⁵⁴ od leta 1943 dalje pa Nygrinova in Poršova.⁵⁵

V društveni odbor so bili kot namestniki odbornika izvoljeni tudi dr. Matija Murko,⁵⁶ dr. Franc Heric⁵⁷ in dr. Karel Pagan,⁵⁸ za namestnika revizorja pa Alojz Gangl,⁵⁹ dr. Ivan Žmavc,⁶⁰ po Ganglovi smrti pa Vilma Brethova,⁶¹ od leta 1943 dalje pa dr. Jurij Korent in ing. Alois Pučnik.⁶²

Člani društva

Po številu rednih članov je Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi spadalo med manjša društva. Število rednih članov je precej nihalo. Najmanj rednih članov je imelo društvo v prvem letu svojega obstoja, ko jih je bilo le 23, največ rednih članov je imelo društvo v poslovnem letu 1905/1906, ko je društvo štelo 55 rednih članov. Redni član društva je bil lahko vsak Slovenec ali Čeh, ki je prebival na Češkem ter vsak Slovenec, ki je prebival v ostalih predelih avstroogrške monarhije in je plačal 6 kron letne članarine. Po prevratu leta 1918 so bili redni člani društva Čehi in Slovenci, ki so prebivali v Češkoslovaški republiki. Število rednih članov je nihalo tudi po 1. svetovni vojni, in sicer med 30 in 50 člani.

V prvem letu delovanja društva so bili vpisani v knjigo rednih članov naslednji člani:⁶³ Pavlina Tomšičeva, soproga predsednika društva, dr. Josef Ettl z Hvozdomila, odvetnik iz Kralovih Vinohradov, ing. Josef Valenta iz Prage, dr. Frančišek Jurtela, odvetnik iz Ptuja, prof. dr. Jindrich Metelka iz Kralovih Vinohradov, Gabrijela Preissova, pisateljica iz Prage, Pavel Bukovsky, računovodja iz Prage, Josip Germ, akademski slikar iz Prage, Gregor Sporn, revident državnih železnic iz Žižkova, Josef Maršalik, revident državnih železnic iz Kralovih Vinohradov, Jan Rehorovsky, rudarski blagajnik iz Kladna, profesor Maks Pleteršnik iz Ljubljane, Karel Schweiger, uradnik Deželnega odbora iz Ljubljane, dr. Anton Žižek, zdravnik iz Vojnika, Karel Bureš, nadzornik državne blagajne iz Prage, Josef Vrbaneč, uradnik iz Prage, Anton Aškerc, pesnik in urednik Ljubljanskega Zvona iz Ljubljane, dr. Franc Horvat, notar iz Idrije, profesor dr. František Prusik iz Kralovih Vinohradov, profesor Rajko Perušek iz Ljubljane, Dragotin Dolenc, adjunkt iz Dunaja, dr. Ivan Žmavc, asistent univerzitetne knjižnice v Pragi iz Kralovih Vinohradov, dr. Bohuslav Franta, deželni svetnik iz Prage. V tem letu je bilo torej od rednih članov društva 12 Čehov in 11 Slovencev, od slednjih so bili 3 Slovenci iz Prage, 4 iz Ljubljane ter po eden iz Ptuja, Idrije, Vojnika in Dunaja. V drugem letu društvenega delovanja se številčno stanje rednih članov ne spremeni, spremeni pa se nacionalni sestav, saj so v društvu številčno prevladovali Slovenci. Sestav rednega članstva je bil naslednji: profesor dr. Gregorij Pečjak, katehet iz Ljubljane, Josip

⁵⁰ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1909/1910, 1910/1911.

⁵¹ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1911/1912.

⁵² NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1913/1914.

⁵³ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1938.

⁵⁴ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 14.11.1938.

⁵⁵ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

⁵⁶ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 14.11.1938.

⁵⁷ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

⁵⁸ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1938.

⁵⁹ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1935.

⁶⁰ NUK, PKG/3, letno poročilo 1935/1936; ARS, arh. fond št. 1283, letno poročilo 1937/1938; zapisnik seje občnega zbora 14.11.1938.

⁶¹ NUK, PKG, Podporno društvo, letno poročilo 1935/1936; ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 5.11.1935.

⁶² ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

⁶³ ARS, arh. fond št. 1283, seznam članov društva 1901/1902.

Germ, akademski slikar iz Ljubljane, profesor Maks Pleteršnik iz Ljubljane, Andrej Gabršček, tiskarnar iz Gorice, dr. Anton Žižek, zdravnik iz Vojnika, Dragotin Puppó, trgovec iz Kranja, Gregor Sporn, revident državnih železnic iz Žižkova, Karel Šavnik, župan in lekarnar iz Kranja, Karel Schweiger, uradnik Deželnega odbora iz Ljubljane, Avgust Bukovec, deželni uradnik iz Ljubljane, Dragotin Dolenc, adjunkt iz Dunaja, dr. Frančišek Jurtela, odvetnik iz Ptuja, dr. Ivan Žmavc, asistent univerzitetne knjižnice v Pragi. S češke strani pa so bili redni člani: ing. František Nohač iz Prage, Karel Bureš, nadzornik državne blagajne iz Prage, Vilem Tobiš, deželni svetnik iz Prage, Gabrijela Preissova, pisateljica iz Prage, profesor dr. Jindrich Metelka iz Prage, dr. Josef Ettl z Hvozdomila, odvetnik iz Prage, dr. Bohuslav Franta, deželni svetnik iz Prage in profesor František Prusik iz Kralovih Vinohradov.⁶⁴

V poslovnem letu 1905/1906, ko je društvo imelo največ rednih članov, je bil sestav članstva naslednji:⁶⁵ dr. Frančišek Jurtela, odvetnik iz Ptuja, Karel Bureš, nadzornik državne blagajne iz Prage, dr. Franc Heric, asistent univerzitetne knjižnice v Pragi, Ivan Vavpotič, akademski slikar iz Prage, dr. Ivan Žmavc, asistent univerzitetne knjižnice v Pragi, dr. Franjo Rozina, odvetnik iz Maribora, Anton Svetina, notar iz Pliberka, ing. František Nohač iz Prage, dr. Zdenek Strobach, odvetnik iz Prage, dr. Gregorij Pečjak, katehet iz Ljubljane, univ.prof.dr. Matija Murko iz Gradca, dr. Karel Grossmann, odvetnik iz Ljutomera, Franc Matejčič, šolski nadzornik iz Trsta, ing. Josef Valenta iz Sobotke, dr. Ivan Dečko, odvetnik iz Celja, Vilem Tobiš, deželni svetnik iz Prage, Matija Sila, župnik iz Tomaja, dr. Franc Horvat, notar iz Brežic, dr. Radoslav Pipuš, odvetnik iz Maribora, dr. Vit Červinka, zdravnik iz Braslovč, Antonin Koštal, deželni inženir iz Prage, Jernej Voh, kanonik iz Maribora, Franc Zmrzlikar, tovarnar iz Deutsch Wagrama, dr. Anton Žižek, zdravnik iz Vojnika, profesor Leopold Koprivšek iz Maribora, dr. Fran Tekavčič, odvetnik iz Ljubljane, dr. Bohuslav Franta, deželni svetnik iz Prage, Filip Gasparin, profesor realke na Dunaju, Ivan Murnik, cesarski svetnik iz Ljubljane, Gregor Sporn, višji nadzornik državnih železnic iz Prage, dr. Josip Tičar, zdravnik iz Kranjske Gore, dr. Andrej Volkar, okrajni glavar v Novem Bydžovu, František Prochaska, uradnik Zemske banke v Pragi, Vaclav Prochaska, trgovec iz Slanega, prof. dr. Jindrich Metelka iz Kralovih Vinohradov, Prachensky & Barth, lekarnar iz Prage, dr. Anton Capek, odvetnik iz Chotebora, V.K. Čihak, trgovec iz Podjebradov, Edmund Kaizl, bančni uradnik iz Prage, dr. V. Kohout, zdravnik v Zlebech, prof. Jaroslav Goll iz Smichova, dr. Brumlik iz Rokycanov, I.F. Langhaus, dvorni fotograf iz Prage, prof.dr. Karel Kuffner iz Prage, Josef Webr vitez Pravomil, deželni svetnik iz Prage, dr. Šimša, zdravnik iz Prage, dr. Miroslav Stieber, odvetnik iz Slanega, prof.dr. Jiří Polivka iz Kralovih Vinohradov, Antonin Soustružník, nadzornik deželne blagajne iz Prage, profesor Rajko Perušek iz Ljubljane, prof. Maks Pleteršnik iz Ljubljane, Karel Šavnik, lekarnar iz Kranja, Karel Schweiger, uradnik Deželnega odbora iz Ljubljane, Anton Dermota, odvetniški kandidat iz Ljubljane, profesor Josip Germ iz Novega mesta. V posameznih letih so bili v redno članstvo društva vpisani še drugi Slovenci z območja Slovenije, ki pa razen plačevanja članarine niso posegali v društveno delovanje.

Med obema vojnama so bili v članstvo društva vpisani le tisti Slovenci, ki so prebivali na Češkem. Zaradi tega se je število rednih članov s slovenske strani bistveno znižalo. S slovenske strani so v društvo pristopili nekateri Slovenci, ki so po koncu 1. svetovne vojne začeli službovati na Češkem, bodisi na poslaništvu Kraljevine SHS v Pragi, v Aleksandrovem domu (Aleksandrov kolej), na Karlovi univerzi in v svobodnih poklicih. Nekateri med njimi so bili tudi izvoljeni v organe društva kot npr. univ.prof.dr. Matija Murko,⁶⁶ pri katerem so imeli slovenski študenti iskrenega prijatelja, svetovalca in dobrotnika, dr. Janko Pretnar, dr. Jurij Korent, dr. Valentin Sodja in Alojz Gangl.

Med obema vojnama je število rednih članov nihalo med 30 in 50. Kot je razvidno iz letnih poročil, višina članarine ni bila enotna, v poročilih se jo omenja kot prispevek članov. Od leta

⁶⁴ ARS, arh. fond št. 1283, seznam članov društva 1902/1903.

⁶⁵ ARS, arh. fond št. 1283, seznam članov društva 1905/1906.

⁶⁶ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1930; O. Berkopec, Obiski pri praških Slovencih. Dvojni jubilej univ. prof. dr. Matije Murka. Jutro, 11.2.1936, št. 34.

1930 dalje so bili redni člani društva naslednji Slovenci: ing. Ivan Arh, ki je bil predsednik društva, Lavoslav Cvetnič, ravnatelj zavarovalnice, soproga Lavoslava Cvetniča Vida Cvetnič, ing. Fran Erjavec, Alojz Gangl, akademski kipar, njegova soproga Marija Gangl in njegova hčerka Vekoslava Gangl, Ciril Globočnik, disponent, dr. Franc Heric, svetnik univerzitetne knjižnice v Pragi, Stanko Jeglič, uradnik in tajnik društva, ing. Miljutin Jenko, sekcijski nadsvetnik in namestnik odbornika, dr. Jurij Korent, odvetnik, namestnik revizorja, Jožef Val. Majce, uradnik, univ.prof.dr. Matija Murko, namestnik odbornika, prof. Jožef Skrbinšek, predsednik društva, dr. Janko Pretnar, ravnatelj Aleksandrovega doma, podpredsednik društva, Ferdinand L. Tuma, ravnatelj Zajištovacy banky, predsednik društva, ing. Jaroslav Tuma, prokurist, tajnik društva, dr. Valentin Sodja, zdravnik, odbornik društva, dr. Ivan Žmavc, nadsvetnik univerzitetne knjižnice, namestnik revizorja.⁶⁷ S češke strani je članstvo bolj nihalo v primerjavi s Slovenci. Omeniti je bolj stalne redne člane društva: dr. V. Bradač, Vilka Brethova, Josef Dugulin, Gustav Domin, Rudolf Habersberger, dr. Karel Chodounsky, ing. Anton Junek, Ljubica Janatkova, ing. V. Kamenik, Jindrich Klazar, dr. Karel Kuffner, Valerija Lorencova, dr. Peter Nesy, Vilma Nygrinova, dr. Karel Pagan, Josef Peters, dr. Jiří Polivka, Fani Poršova, ing. A. Pučnik, dr. Anton Schauer, dr. Karel Šebesta, Pavlina Tomšičeva, ing. Josef Valenta, Karel Vendulak.⁶⁸

Ustanovni člani društva so bile fizične in pravne osebe, ki so plačale ustanovnino v enkratnem znesku, 50 kron za fizične osebe in 100 kron za pravne osebe. Po doslej znanih podatkih je plačalo ustanovnino v letih 1901–1920 113 ustanovnih članov, od tega 89 fizičnih oseb in 24 pravnih oseb. Ustanovnih članov je bilo največ iz Prage z okolico (34), Liptovskega Svetega Mikulaša (27) in Dvora Kralove (2). S slovenskega ozemlja so bili ustanovni člani iz: Ajdovščine (1), Bizela (1), Brda (1), Brežic (2), Celja (2), Celovca (1), Gorice (5), Gornje Radgone (2), Idrije (1), Krmelja (1), Litije (1), Ljubljane (12), Maribora (8), Ormoža (1), Ptuja (1), Sv. Trojice v Slovenskih goricah (1), Šmartna pri Litiji (1), Štebna pri Pliberku (1), Tolmina (1), Trsta (1), Žalne (1) ter iz Berlina (1) in Dunaja (3). Največ ustanovnih članov je postalo leta 1920, in sicer 43, od tega po zaslugi Ivana Žabote, ki je pridobil 26 Slovakov iz Liptovskega Svetega Mikulaša, da so v kritičnem letu obstoja društva leta 1920 z ustanovnino pripomogli k finančni sanaciji društva. Ivan Žabota je bil prejemnik podpore v letih 1903–1907 in je leta 1920 tudi postal ustanovni član društva. Ustanovni člani so imeli enake pravice in dolžnosti kot redni člani društva, nekateri med njimi so imeli najvišje položaje v odboru društva. Seznam ustanovnih članov je društvo vodilo posebej. Ustanovni člani so bili:⁶⁹ dr. Karel Šebesta st., odvetnik v Pragi (1901), nadinženir Franc Tomšič iz Prage (1901), dr. Karel Chodounsky, univerzitetni profesor v Pragi (1902), dr. Henrik Tuma, odvetnik v Gorici (1902), Radoslav Vidic, rudarski nadkomisar v Pragi (1902), ing. O. Životzky, podjetnik v Ledcu (1902), občina Tolmin (1902), dr. Vaclav grof Kounic, veleposestnik v Pragi (1902), dr. Gregor Krek, univ. profesor v pokoju v Ljubljani (1902), Pavlina Tomšičeva iz Prage (1902), Kornelij Gorup vitez Slavinski, veletrgovec v Trstu (1902), dr. Fran Simonič, kustos univerzitetne knjižnice na Dunaju (1902), dr. Dragotin Treo, odvetnik v Gorici (1902), Fran Naval, komorni operni pevec v Berlinu (1903), dr. Josip Stare, adjunkt Finančne prokuratorure v Ljubljani (1903), Kmetška posojilnica ljubljanske okolice v Ljubljani (1903), Anton Susič, polkovnik v pokoju v Celju (1903), dr. Ivan Milan Hribar, odvetnik v Ljubljani (1904), Janko Rahne, notar na Brdu (1904), Viljem Prechlik, lekarnar v Litiji (1905), Jakob Pukl, sodni tolmač na Dunaju (1905), ing. Rudolf Fanta, tovarnar v Pragi (1905), dr. Jaroslav Hlava v Pragi (1906), Ljubica Šebestova v Pragi (1906), Mestni svet kraljevega mesta Praga (1906), dr. Antonin Schauer, odvetnik v Pragi (1906), Kristijan Petrlik, profesor visoke tehnične šole v Pragi (1906), dr. Ivan Žmavc, podravnatelj univerzitetne knjižnice v Pragi (1906), Emilij Gutman, pravni administrativni svetnik v Gorici (1907), dr. Jan Deyl, profesor Karlove univerze v Pragi (1908), Ivan Nabernik, deželnosodni svetnik v Pragi (1909), František Wohanka iz Prage (1909), Apolo Ružička, direktor

⁶⁷ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1938.

⁶⁸ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1938.

⁶⁹ ARS, arh. fond št. 1283, seznam ustanovnih članov 1901–1906; NUK. PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1919/1920.

Živnostenske banke v Pragi (1909), Berta Rostohar, soproga docenta iz Prage (1909), neimenovani iz Ljubljane pod geslom "Vžgi gospod v njih srca ogenj prave ljubezni do naroda" (1909), ing. Mihael Vošnjak iz Gorice (1910), Cyrill Bartou, tovarnar v Nachode (1910), Josef Sochor, tovarnar v Dvoru Kralovem (1910), Jindrich Klazer, tovarnar v Dvoru Kralovem (1910), dr. František Malinsky, tovarnar v Pribislave (1910), Akciona společnost strojirni drive Breitfeld (1910), Josef Janatka, direktor Dankove strojirni v Karlinu (1910), Prvni českomoravska tovarna na stroje v Pragi (1911), Spolkovy cukrovar v Uhrineves (1912), Polkovy roln. cukrovar v Vinoru (1912), V. Jirina, direktor tovarne v Vinoru (1912), Mestna občina Idrija (1913), dr. Ivo Šubelj, sekcijski svetnik na Dunaju (1916), dr. Peter Nesy, odvetnik v Pragi (1917), Hranilno in posojilno društvo na Ptuj (1917), Karel Schweiger, računski svetnik v Ljubljani (1918), dr. Fran Lipold, odvetnik v Mariboru (1918), Ivanka Lipold iz Bizela (1918), Ljuba Lipej, soproga trgovca iz Brežic (1918), Ignacij Supan, učitelj v Brežicah (1918), Ljubljanska kreditna banka (1918), dr. Gregorij Pečjak, profesor v Ljubljani (1918), Generalno zastopstvo banke Slavije v Ljubljani (1918), Posojilnica in hranilnica v Ajdovščini (1918), dr. Brunon Weixl, zdravnik pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah (1918), dr. Anton Žižek, zdravnik v Ormožu (1918), dr. Karel Kuffner, univ. profesor v Pragi (1918), Knjigarna I. Schwentner v Ljubljani (1919), Ivan Hribar, minister in poslanik Kraljevine SHS v Pragi (1919), Pozemkova banka v Pragi (1919), Živnostenska banka v Pragi (1919), Posojilnica v Gornji Radgoni (1919), Češka prumysloma banka v Pragi (1919), Posojilnica v Mariboru (1919), Mariborska eskomptna banka v Mariboru (1920), N. Toman, ravnatelj banke v Mariboru (1920), Podružnica Ljubljanske kreditne banke v Mariboru (1920), Podružnica Jadranske banke v Mariboru (1920), dr. Franc Irgolič, odvetnik v Mariboru (1920), Srečko Brezigar, tajnik Poslaništva Kraljevine SHS v Pragi (1920), Proforski zbor Državne gimnazije na Ptuj (1920), Ivan Huter, profesor v Celovcu (1920), Josip Javornik iz Žalne (1920), Franc Knaflič iz Šmartnega pri Litiji (1920), Aliska Droppa (1920), dr. Jan Droppa (1920), Ladislav Droppa (1920), Marienka Droppa (1920), Peter Droppa sen. (1920), Peter Droppa jun. (1920), Vlado Droppa (1920), Peter Holecy (1920), Ivan Hubka (1920), dr. Josip in Marta Kallay (1920), ing. Zeno Krivoš (1920), Branko Lacko (1920), Miloš Lacko (1920), dr. Ludevít Medvecký, vladni referent (1920), ing. Juraj Orazag (1920), Jan in Darinka Palka (1920), Dušan Porubsky, glavni redaktor Uredn. novin (1920), Ivan Schavernoch (1920), Maria Schavernoch (1920), N. Stein (1920), N. Šenšel, evang. župnik in profesor (1920), Aleksander Skarvan (1920), Ivan Žabota, akademski slikar (1920), J. Začek (1920), dr. Milan Žuffa (1920), Ondrej Žuffa (1920), Palo Žuffa (1920), vsi iz Liptovskega Svetega Mikulaša, Andrej Jakil, podjetnik iz Krmelja (1920), proforski zbor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (1920), Emica Lilek, učiteljica v Celju (1920), Posojilnica v Mariboru (1920), dr. Emil Ott iz Prage (1920) in Anton Kapelan iz Štebna pri Pliberku (1920).

Častni član Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi je lahko postal tisti član društva, ki je imel izredne zasluge za ustanovitev in delovanje društva ter za podpiranje študirajočih Slovencev v Pragi. Predlog za izvolitev za častnega člana je lahko dal vsak član društva društvenemu odboru, le-ta pa je moral o predlogu razpravljati in ga potrditi. Odbor je nato predlog za izvolitev za častnega člana predložil občnemu zboru za izvolitev. Član odbora je na občnem zboru podal utemeljitev za izvolitev za častnega člana. Volitve častnega člana so bile tajne z volilnimi listki; za izvolitev pa je bila potrebna dvotretjinska večina glasov. Prvi častni član društva je postal dr. Karel Chodounsky,⁷⁰ univerzitetni profesor v Pragi, ustanovni član društva, v organih društva je bil namestnik revizorja in je imel tudi veliko zaslug za povečanje števila slovenskih študentov v Pragi. Za častnega člana je bil izvoljen na občnem zboru 10.11.1906. Nadalje sta bila za častna člana društva izvoljena tudi pobudnika za ustanovitev društva nadinženir Franc Tomšič,⁷¹ prvi predsednik društva, in akademski slikar Josip Germ,⁷² prvi tajnik društva.

⁷⁰ ARS, arh. fond št. 1283, sejni zapisnik občnega zbora 10.11.1906.

⁷¹ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 11.11.1907.

⁷² ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje občnega zbora 11.11.1907.

Izvoljena sta bila na občnem zboru 11.11.1907. Utemeljitev za izvolitev za častne člane je podal dr. Ivan Žmavc. Diplome za častne člane pa je izdelal akademski slikar Ivan Žabota.

Med obema vojnama sta bila za častna člana izvoljena še ing. Ivan Arh,⁷³ dolgoletni predsednik društva, ki je bil izvoljen na občnem zboru društva leta 1919, ter dr. Karel Šebesta,⁷⁴ prvi ustanovni član društva in dolgoletni blagajnik društva.

Ob smrti Alojza Gangla, akademskega slikarja in dolgoletnega namestnika revizorja in profesorja Jožefa Skrbinška, dolgoletnega tajnika in predsednika društva, je Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi izreklo posebno zahvalo za njuno dolgoletno delovanje v društvu.

Poverjeniki in dobrotniki društva

K uspešnemu delovanju društva so v prvem desetletju njegovega obstoja veliko prispevali poverjeniki oziroma zaupniki društva v domovini ter številni dobrotniki, ki so prispevali darove in denarne prispevke za društvo. Poverjeniki so zbirali prispevke za društvo v vseh pomembnejših krajih na Slovenskem. Večina poverjenikov je bila iz vrst uglednih osebnosti slovenske kulturne javnosti tega časa. Poverjeniki so zbirali denarne prispevke v okolju svojega delovnega območja z nabiralnimi polami. Poverjeniki so bili:⁷⁵ dr. Jakob Žmavc, profesor v Kranju, dr. Gregor Krek, univerzitetni profesor v pokoju v Ljubljani, dr. Josip Tominšek, profesor v Kranju, dr. Dragotin Lončar, profesor v Ljubljani, dr. Fran Ilešič, profesor v Ljubljani, ing. Jaroslav Förster, profesor v Ljubljani, Drago Schweiger, uradnik Deželnega odbora v Ljubljani, dr. Gvidon Sernec, odvetniški kandidat v Celju, Jakob Kogej, notarski namestnik v Mariboru, Rado Marzidovšek, vojaški kurat v Mariboru, dr. Edvard Volčič, tajnik sodišča v Novem mestu, Janko Globočnik, notar v Metliki, dr. I. Karfik, zdravnik v Idriji, Josip Širca, župan in posestnik v Žalcu, Alojz Bajec iz Sežane, dr. Josip Malerič, zdravnik v Črnomlju, Vilko Rozina, živinozdravnik v Metliki, Ferdinand Seidl, profesor v Gorici, Ivan Gregorčič, notar v Žužemberku, Viktor Bežek, ravnatelj učiteljsišča v Kopru, Josip Germ, profesor v Novem mestu, Fran Benčič, visokošolec iz Idrije, Fran Lipold, pravnik v Žalcu, Svetko Martelanc, študent iz Trsta, Alfonz Hrovatin, študent iz Vipave, dr. Pavel Pestotnik, suplent v Ljubljani. Poverjeniki so zbrane prispevke z nabiralnimi polami nakazovali blagajniku društva v Prago.

Številni dobrotniki-posamezniki ter večje število pravnih oseb iz območja Slovenije, avstrijskih dežel in Češke so občasno prispevali manjše in večje prispevke, ki so jih nakazovali društvu v Prago. Te denarne prispevke je društvo objavljalo javnosti v svojih letnih poročilih. Dobrotniki so bili iz najrazličnejših krajev iz Slovenije ter najrazličnejših poklicev in socialnih slojev. Med dobrotniki so bili: odvetniki, pravniki, notarji, profesorji, učitelji, duhovniki, zdravniki, trgovci, uradniki, posestniki, študentje in gospodinje. Med dobrotniki so bili tudi nekdanji študenti – doktorji Karlove univerze in diplomanti drugih čeških visokih šol v Pragi.

V prvem letu delovanja društva so bili naslednji slovenski dobrotniki: Ivan Hribar, župan v Ljubljani, Ivan Plantan, notar in deželni poslanec v Ljubljani, dr. Valentin Krisper, odvetnik v Ljubljani, Alojz Vodnik, kamnosek v Ljubljani, Fran Demšar, posestnik iz Češnjice pri Železnikih, Ivan Vrhovnik, župnik v Trnovem v Ljubljani, Božidar Šiftar, profesor v Kalugi v Rusiji, dr. Franc Hrašovec, sodnik v pokoju v Gradcu, Simon Rutar, profesor v Ljubljani, dr. Ivan Lennoch, odvetnik na Dunaju, Jože Agrež, uradnik v Brežicah, dr. Janko Babnik, ministrski tajnik na Dunaju, Anton Šlamberger, notar v Kranju, dr. Frančišek Perne, profesor v Kranju, dr. Josip Kolšek, odvetnik v Laškem, Anton Šantel, profesor v Gorici, dr. Jernej Glančnik, odvetnik v Mariboru, dr. Jurij Hrašovec, odvetnik v Celju, dr. Ivan Dečko, odvetnik v Celju, dr. Valentin Štampihar, odvetnik v Kranju, Fran Kolman, veletrgovec v Ljubljani, Kazimir Bratkovič, notar v Gornjem gradu, Fran Lekše, župnik v Lučah, dr. Ivan Svetina, profesor v Ljubljani, Fran Svetlič,

⁷³ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1919/1920.

⁷⁴ ARS, arh. fond št. 1283, Letno poročilo 1932/1933, v poročilu navaja, da je bil pred mnogimi leti izvoljen za častnega člana.

⁷⁵ ARS, arh. fond št. 1283, seznam naprošenih poverjenikov.

vzgojitelj v Hanensteinu, Dragotin Žagar, deželni blagajnik v Ljubljani, Ivan Hochmüller iz Beljaka, Oskar Gabršček, župan v Tolminu, Artur Lokar, notar v Kranju, Viktor Režek, profesor v Gorici, dr. Josip Tominšek, profesor v Kranju in Franc Tomšič iz Prage. Izmed pravnih oseb so bili dobrotniki: Goriška ljudska posojilnica, Hranilno in posojilno društvo na Ptuj, Posojilnica v Ribnici, Hranilnica in posojilnica v Šmarju, Posojilnica v Logatcu, Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, Posojilnica v Celju, Okrajna posojilnica v Ljutomeru, Kmetška posojilnica na Vrhniki in Posojilnica v Brežicah.⁷⁶

Število dobrotnikov je v nadaljnjih letih naraščalo in upadalo. Med nove dobrotnike je društvo vpisalo več pomembnih osebnosti slovenskega kulturnega in javnega udejstvovanja: Anton Štritof, profesor v Ljubljani, Ivan Vavpotič, profesor v Novem mestu, Ivan Knez, veletrgovec v Ljubljani, dr. Ivan Klasinc, odvetnik v Gradcu, dr. Konrad Janežič, odvetnik v Voloski, Jan Vavro, profesor v Ljubljani, Luka Svetec, notar v Idriji, Franjo Rozina, odvetnik v Mariboru, dr. Matija Murko, univerzitetni profesor v Gradcu, H. Angerer, dekan v Celovcu, dr. Janko Ponebšek, državni nadzornik v Novem mestu, R. Šebar, tiskarnar v Postojni, Matija Ljubša, kurat v Gradcu, Fran Žužek, nadinženir v Ljubljani, Matija Kenda, nadučitelj v Volčah pri Gorici, dr. Pavel Turner, vzgojitelj na Dunaju, dr. Milan Škerlj, sodni pristav v Mokronogu, dr. Mihael Napotnik, škof v Mariboru, Tomaž Kajdiš, stolni kanonik v Ljubljani, grof Kristalnigg, graščak v Gorici, Jernej Vok, stolni kanonik v Mariboru, I. Giontini, trgovec v Ljubljani, Ivan Murnik, cesarski svetnik v Ljubljani, V. Furlan, računski svetnik v Trstu, Matija Ražun, župnik v Št. Jakobu v Rožu in dr. Ivan Šušteršič, odvetnik v Ljubljani. Denarne podpore so dajale naslednje pravne osebe: Ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaju, Posojilnica Maribor, Okrajni odbor v Gornjem gradu, Posojilnica v Konjicah, Posojilnica v Žužemberku, Posojilnica v Celju, Vzajemno podporno društvo v Ljubljani, Posojilnica v Slovenski Bistrici, Hranilno in posojilno društvo Nabrežina, upravni svet Banke Slavija, Trgovska in obrtna zadruga v Gorici, Hranilnica in posojilnica v Šmarju pri Jelšah, Društvo Narodni sklad v Gorici, Posojilnica v Brežicah, Posojilnica v Logatcu, Notranjska posojilnica v Postojni, Okrajni odbor Celje in občina Idrija.⁷⁷

V poslovnem letu 1912/1913 se je prihodek društva s strani dobrotnikov zelo znižal, zaradi česar je prišlo društvo v finančne težave. Zato se je odločilo, da bo pozvalo vse nekdanje prejemnike podpor, naj podeljene podpore vrnejo in tako rešijo usodo Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi.⁷⁸ Poziv društva je dosegel svoj namen in že naslednje leto je število dobrotnikov spet poraslo. Zaradi izboljšanja finančnega položaja je društvo lahko spet zvišalo število podpirancev za 12.

Po prvi svetovni vojni se je mreža dobrotnikov precej spremenila. V letu 1919 je društvo imelo še toliko finančnih sredstev, da je uspešno premostilo finančno stisko. Društvo se je leta 1919 odločilo za spremembo načina zbiranja denarnih prispevkov za podeljevanje podpor. Ustanovilo je Slovensko dijaško zadrugo⁷⁹ (pravilno bi bilo Slovenska študentska zadruga), ki naj bi v domovini zbirala denarne prispevke, namenjene za dajanje podpor slovenski akademski mladini v Pragi. V domovini naj bi zbrali toliko denarja, da bi pokrili potrebe za podeljevanje podpor študentom v Pragi, na Češkem zbrano pomoč pa bi društvo dalo kot prispevek češko-slovenski vzajemnosti in bi ta denarna sredstva uporabili kot prispevek za izpitne pristojbine. Slovenska dijaška zadruga je bila v začetku pri zbiranju prispevkov zelo uspešna. Vsako leto je s posebno okrožnico, ki jo je razposlala vsem inštitucijam v domovini, od katerih so pričakovali pomoč, prosila slovensko javnost za denarne prispevke, namenjene podpori slovenskim študentom v Pragi. Na težke razmere, v katerih so živeli slovenski študenti v Pragi, je opozarjal tudi Slovenec v članku Stradajoče dijaštvo v Pragi⁸⁰ in je s tem podprlo akcijo za

⁷⁶ ARS, arh. fond št. 1283, seznam dobrotnikov in podpornikov 1901/1902.

⁷⁷ ARS, arh. fond št. 1283, seznam dobrotnikov 1903–1908, izbor.

⁷⁸ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1912/1913.

⁷⁹ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1919/1920.

⁸⁰ Slovenec, XLIX (1921), št. 273, 30.11.1921.

zbiranje denarja za podpore slovenskim študentom v Pragi. Ob 5. obletnici delovanja Slovenske dijaške zadruge v Pragi je le-ta poslala dobrotnikom v zahvalu poseben Spominski list,⁸¹ v katerem je navedla, da je s pomočjo slovenske javnosti od podpirancev zadruge v dobi 1919–1924 končalo svoj študij v Pragi 51 inženirjev vseh strok, 37 zdravnikov, 14 umetnikov, 6 filozofov in 6 pravnikov. V naslednjih letih je Slovenska dijaška zadruga pri zbiranju prispevkov zašla v težave, kar je razvidno iz njihovih okrožnic naslovljenim dobrotnikom v Sloveniji, v katerih prosi za pomoč. V okrožnici z dne 31.3.1928 navaja, da so ukinjene vse državne podpore in da je zadruga revnim dijakom v Pragi edina zaščita in podpora ter zato prosi za pomoč,⁸² v okrožnici iz leta 1929, to je ob 10-letnici delovanja zadruge, pa le-ta omenja, da je poslanstvo zadruge tudi v tem, da zbira okoli sebe mlade ljudi, ki bi se drugače v velikem mestu izgubili, da je ves čas svojega obstoja delovala brezhibno in se je izkazala vredno zaupanja slovenske javnosti in prosi za gmotno podporo.⁸³ Da so bile razmere zares težke, priča tudi pismo predsednika in tajnika Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi dr. Andreja Volkarja in prof. Jožefa Skrbinška Ivanu Hribarju z dne 31.5.1927,⁸⁴ v katerem navajata, da je Slovenska dijaška zadruga kakih 5 let dosti uspešno pomagala s prispevki, ki so jih v počitnicah zbirali v domovini in da je Podporno društvo le izjemoma podpiralo študente in zadrugo, zdaj pa niti zadruga ne dobiva zadostnih prejemkov iz domovine. V pismu še omenjata, da se nanj obračata na posebno priporočilo prof.dr. Murka in ing. Arha, da bi posredoval pri dobrotnikih v domovini za darovanje novih prispevkov za slovenske študente v Pragi. Koliko je bil Ivan Hribar uspešen, ni podatkov. Zaenkrat tudi ne razpolagamo s podatki o delovanju društva v obdobju 1920–1930.

Zbiranje prispevkov od dobrotnikov v domovini je zopet steklo v tridesetih letih, vendar je bila v domovini zbrana pomoč dosti nižja v primerjavi s pomočjo, zbrano na Češkem. Med dobrotniki v domovini so tudi nekdanji študenti, doktorji Karlove univerze in prejemniki podpor iz prvih dveh desetletij delovanja društva:⁸⁵ dr. Lenart Boetio, odvetnik iz Gornje Radgone, dr. Joža Bohinjec, pravnik iz Ljubljane, dr. Janko Berce, pravnik iz Ljubljane, dr. Jože de Gleria, zdravnik iz Bleda, dr. Anton Farčnik, pravnik iz Ljutomera, dr. Jože Flajs, zdravnik iz Celja, dr. Fran Hojnik, pravnik iz Maribora, dr. Albert Kramer, pravnik iz Ljubljane, dr. Rudolf Krivic, odvetnik iz Ljubljane, dr. Ivan Lah, profesor iz Ljubljane, dr. Franjo Lipold, odvetnik iz Maribora, dr. Franc Marinič, zdravnik iz Maribora, dr. Drago Marušič, odvetnik iz Ljubljane, dr. Ivan Merslavič, pravnik iz Ljubljane, dr. Josip Pučnik, odvetnik iz Slovenske Bistrice, dr. Stanko Pušenjak, zdravnik iz Cerknice, dr. Joahim Ražem, odvetnik iz Ljubljane, dr. Avgust Reisman, odvetnik iz Maribora, ing. Ernest Rekar iz Jesenic, dr. Egon Stare, odvetnik iz Ljubljane, dr. Franc Stegenšek, finančni tajnik iz Ljubljane, dr. Brunon Weixl, zdravnik iz Sv. Trojice v Slovenskih goricah.

Iz Slovenije so bile med dobrotniki društva naslednje pravne osebe:⁸⁶ Jugoslovansko-češka liga iz Ljubljane, Maribora in Kranja, Mestna občina Ljubljana, Odvetniška zbornica v Ljubljani, Prva dolenska posojilnica v Metliki in kamnosek Alojzij Vodnik iz Ljubljane.

Izdatna finančna sredstva so za delovanje društva prispevali dobrotniki iz Češke, zlasti posamezniki iz Prage. S prispevki so se skoraj vsako leto izkazali številni ustanovni člani, nekateri trgovci in podjetniki ter številni okrajni odbori. Po prvi svetovni vojni so glavnino finančnih sredstev dali društvu:⁸⁷ Češkoslovaško ministrstvo za šolstvo in narodno prosveto, Ministrstvo za zunanje zadeve ter praške banke: Zemska banka, Živnostenska banka, Prvni česka vzajemna

⁸¹ Arhiv Odvetniške zbornice Slovenije, spis št. 13/1925.

⁸² Arhiv Odvetniške zbornice Slovenije, spis št. 28/1928.

⁸³ Arhiv Odvetniške zbornice Slovenije, spis št. 1315/1929.

⁸⁴ NUK Ms 1411, Ivan Hribar zapuščina, dr. Volkar in Jožef Skrbinšek.

⁸⁵ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1938.

⁸⁶ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1938.

⁸⁷ ARS, arh. fond št. 1283, letna poročila 1930–1938.

pojištovna, Vinohradská Založna, Hypoteční banka česká, Slavia vzajemne pojištovací banka in podjetje První pražský meštanský pivovar.

Delovanje društva

Vse važnejše odločitve o svojem delu je Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi sprejemalo na sestankih društvenega odbora in na občnih zborih. Sestanki društvenega odbora so se praviloma vršili vsak mesec, občni zbori pa so bili vsako leto v mesecu novembru. Društvo je začelo poslovno leto s 1. oktobrom. Ker društvo ni imelo svojih uradnih prostorov, so se sestanki vršili v glavnem kar v gostinskih lokalih; v začetni dobi delovanja društva v restavraciji "Malina" v Spaleni 9, kasneje v vinarni "Pipan" ter v restavraciji "Husenskeho". V letih, ko je bil predsednik društva Ferdinand Tuma, pa je bil sestanek največkrat v "Zajištovací banki", kjer je bil on ravnatelj. Občni zbori društva so bili sprva v restavraciji "Malina", nato pa v restavraciji "Husenskeho".

Že v povabilu, ki ga je izdalo društvo kot društvo v nastajanju, je bilo javnosti sporočeno, da se darovi in prispevki društvu pošiljajo na naslov dr. Josefa Ettla z Hvozdomila Praha-Vinohrady, Palackeho trh št. 8, dopise in ostale zadeve pa na naslov nadinženirja Franca Tomšiča, Praha, Spalena 24.⁸⁸ Po ustanovitvi je društvo po vsej verjetnosti uradno poslovalo v stanovanju predsednika društva Franca Tomšiča, le finančni del uradnega poslovanja je bil na naslovu blagajnika dr. Josefa Ettla. Ko je prevzel blagajniške posle dr. Karel Šebesta, se je tudi finančno poslovanje preneslo v pisarno dr. Karla Šebeste na naslov Praha II, Spalena 9.⁸⁹ Na tem naslovu je delovalo društvo do leta 1938, v letih 1939–1946 pa na naslovu Spalena 87,⁹⁰ zadnji naslov predsednika društva dr. Karla Šebeste, ko je že potekal postopek za razpust društva, pa je bil sedež v Spaleni 11.⁹¹

Najvišji organ društva, občni zbor, je moral biti sklican 14 dni pred občnim zborom. Po sklepu 8. seje odbora je moral biti sklic objavljen v naslednjih slovenskih in čeških časnikih: Slovenski Narod, Slovenec, Soča, Edinost, Klas Naroda, Narodni list, Narodni politika in Politik.⁹² Občni zbor je bil sklepčen, če je bilo navzočih več kot polovico članov društva, ki so prebivali v Pragi in njenih predmestjih. Sklepi občnega zbora so bili veljavni, če je zanje glasovalo več kot polovica navzočih članov.

Društveni odbor je na sestankih reševal vse tekoče zadeve, zlasti pa vsak mesec prejete vloge za podelitev podpore oziroma posojila. V začetku svojega delovanja se je društvo soočalo z velikimi težavami, saj ni imelo drugih finančnih sredstev kot sredstva, zbrana od članarine in ustanovnine. Zato je bila glavna skrb društva zagotoviti toliko finančnih sredstev, da je lahko začelo izvajati zastavljeni program, to je podeljevanje skromnih podpor za revne in marljive slovenske študente, ki študirajo na čeških visokih šolah v Pragi. Druga skrb je bila pridobitev čimveč slovenskih študentov za študij v Pragi. Tretja naloga društva pa je bila gojitev narodno buditeljskih smotrov, pri čemer je bilo društvo precej uspešno, kar izpričuje letno poročilo, ki ga je društvo izdalo ob desetletnici svojega delovanja. V poročilu je društvo s ponosom zapisalo, da je v domovino poslalo okrog 130 narodnih delavcev in večina med njimi stoji v prvi vrsti narodnih kulturnih delavcev.⁹³ Društvo je pridobivalo finančna sredstva od članarine, ustanovnine, s prispevki dobrotnikov, darovi pravnih oseb in državnih upravnih organov, s prirejanjem predavanj in kulturno zabavnih prireditvev, s prodajo kolkovnih značk in nabiralnimi akcijami.

V prvem obdobju svojega delovanja je društvo sprejelo naslednje pomembnejše odločitve: leta 1902 je priredilo na Bledu, v Ljubljani in Trstu kulturno zabavne prireditve, čisti dobiček s teh

⁸⁸ NUK, PKG/3, Podporno društvo, Povabilo, tisk, december 1901.

⁸⁹ Slovenski narod, 1911, št. 261, 13.11.1911 ad Društvena naznanila; in 1913 št. 259, 11.11.1913.

⁹⁰ ARS, arh. fond 1283, Prihlastka majetku I.

⁹¹ ARS, arh. fond št.1283, Pismo predsednika dr. Šebeste tajniku ing. Tumi 8.4.1950.

⁹² ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje 3.11.1902.

⁹³ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1910/1911.

prireditev je bil namenjen izboljšanju finančnega stanja društva,⁹⁴ 6. junija 1904 je v Pragi priredilo spominsko proslavo ob 40-letnici Akademskega društva Slovenija na Dunaju,⁹⁵ odbor društva je sodeloval z nastajajočimi slovenskimi akademskimi društvi v Pragi, najprej z Ilirijo, kasneje pa še z Adrio in Slovenskim tehniškim klubom,⁹⁶ leta 1905 je bil predsednik društva Franc Tomšič na posvetovanju slovenskih akademskih podpornih društev na Dunaju, na katerem so sprejeli sklep o medsebojnem sodelovanju,⁹⁷ leta 1905 začne društvo sodelovati z Zvezo češkoslovaških študentov in v odbor te zveze voli svojega delegata,⁹⁸ leta 1906 je društvo sprejeto v kuratorij študentske menze, v kuratorij izvoli svojega predstavnika dr. Karla Šebesto,⁹⁹ za pravičnejše podeljevanje podpor je društvo pripravilo posebne obrazce o imovinskem stanju prosilcev podpor,¹⁰⁰ pod vodstvom prof.dr. Chodounskega je društvo med Čehi izvedlo akcijo za zbiranje prispevkov za podpore; društveni odbor je ugotavljal, da brez pomoči Čehov društvo ne bi moglo opravljati svojih nalog,¹⁰¹ ob slovenskem prazniku 6. februarja 1906 je društvo pripravilo proslavo v zgradbi stare univerze, na kateri je govoril dr. Pestotnik,¹⁰² pripravilo je tudi Božičnico v Akademski menzi, na kateri je društvo obdarilo 11 slovenskih študentov,¹⁰³ na seji odbora 7. decembra 1906 je odbor sklenil, da akademski društvi Ilirija in Adria sodelujeta z mnenji pri podeljevanju podpor,¹⁰⁴ 13. februarja 1907 prosi Slovenski tehniški klub, da se mu omogoči sodelovanje v društvu,¹⁰⁵ 9. maja 1908 je pripravilo prireditev "Z Prahy do Slovinsko",¹⁰⁶ na občnem zboru društva 10. novembra 1908 sodelujejo tudi: predstavnik študentov Jurečko, ki je bil delegat prosilcev, Kramar kot delegat Adrie, Brelih kot delegat Ilirije, Celestin kot delegat Slovenskega tehniškega kluba in Brunčko kot delegat odbora prosilcev podpore,¹⁰⁷ 9. januarja 1909 je priredilo društvo komorni koncert v Mestnem gledališču Vinohrady, na katerem sta nastopila pianist Pogačnik in pevec Naval,¹⁰⁸ na seji odbora 2. februarja 1909 so študenti predložili memorandum, v katerem prosijo za ureditev razmer v študentskem domu in študentski menzi ter predlagajo zvišanje podpor, ker je življenski minimum za preživetje v Pragi 45 do 55 kron; nadalje prosijo, da se vlagajo prošnje za podpore le na začetku šolskega leta,¹⁰⁹ v letnem poročilu za leto 1909 društvo izraža kritiko Kranjski, od koder je največ prejemnikov podpor, Kranjska pa prispeva najmanj sredstev za podpore; nadalje pravi društvo, da je pridobivalo študente za študij z geslom "vsi v Prago", društvo pa kliče v domovino z geslom "vsak Slovenec podpiraj Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi",¹¹⁰ leta 1909 je društvo tudi sklenilo, da opusti zbiranje prispevkov z nabiralno polo in da se ukine prodaja kolkovnih značk v korist podpornega društva,¹¹¹ ob 10-letnici delovanja je društvo ostro reagiralo na politična strankarska podtikanja v domovini, da društvo zastuplja mladino v Pragi, društvo zagotavlja, da je le dobrodelno društvo in da pošteno opravlja svoje naloge in da je v domovino že poslalo okrog 130 narodno buditeljskih

⁹⁴ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1901/1902.

⁹⁵ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 6.6.1904.

⁹⁶ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 2.5.1905; zapisnik seje 7.12.1906.

⁹⁷ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 4.4.1905.

⁹⁸ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 11.12.1905.

⁹⁹ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 8.1.1906.

¹⁰⁰ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1905.

¹⁰¹ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1905/1906.

¹⁰² ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 3.3.1906.

¹⁰³ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 8.1.1906.

¹⁰⁴ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 7.12.1906.

¹⁰⁵ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 13.4.1906.

¹⁰⁶ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 9.5.1908.

¹⁰⁷ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje občnega zbora 10.11.1908.

¹⁰⁸ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 9.1.1909.

¹⁰⁹ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 13.3.1909; zapisnik seje 9.4.1909.

¹¹⁰ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1908/1909.

¹¹¹ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1908/1909.

strokovnjakov, odgovor na podtikanja v domovini pa je vedno večji vpis slovenskih študentov na univerzo v Pragi,¹¹² leta 1912 je društvo ustanovilo Dijaški odbor (pravilno študentski odbor), ki je pretresal vse prošnje za podporo in je dajal predloge za podelitev podpore, odbor so sestavljali zastopnik društva, zastopniki študentskih društev in poverjenik podpirancev-prejemnikov podpore,¹¹³ zaradi težkega finančnega položaja je leta 1912 društvo poslalo poziv vsem nekdanjim prejemnikom podpor, da jih vrnejo in s tem pomagajo popraviti finančno stanje društva, apel za podporo društvu je naslovilo vsem dobrotnikom, da bi podprli društvo pri opravljanju zvišene naloge.¹¹⁴

Prevrat leta 1918 in razpad Avstroogrške monarhije je napravil veliko zarezo v delovanju Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi. Čehi in Slovenci so se znašli v dveh novih državah, vmes pa je bila republika Avstrija kot preostanek nekdanje velike skupne države. Velike težave v delovanju društva so povzročile prekinjene pošne zveze, zastal je dotok zbiranja denarja, spremembe valutnega sistema, velik dotok slovenskih in drugih južnoslovanskih študentov v Prago pa je povzročil veliko povpraševanje po podporah. Društvo se je znašlo pred finančnim zlomom in likvidacijo. Rešitev je našlo le v tem, da se je po pomoč obrnilo na Ministrstvo za prosveto v Beogradu, na bivši Deželni odbor v Ljubljani in na Poverjeništvo za uk in bogočastje Deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani ter na širšo slovensko javnost. Na vse prošnje je društvo prejelo tolikšno pomoč, da je uspešno premostilo vse glavne težave pri zagotavljanju podpor za leto 1919.¹¹⁵

O delovanju Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi v desetletju 1921–1930, kakor tudi o delovanju Slovenske dijaške zveze kot soudeleženca za zbiranje pomoči v domovini, ni na razpolago toliko podatkov, da bi omogočilo podati kratek prikaz delovanja obeh društev. V letnem poročilu podpornega društva za leto 1920 je društvo zapisalo, da ne bo podeljevalo podpor slovenskim študentom v Pragi, ker je to nalogo leta 1919 poverilo Slovenski dijaški zadrugi v Pragi, ki je v počitnicah zbirala v domovini prispevke za podeljevanje podpor. Kakšni so bili medsebojni odnosi med podpornim društvom in Slovensko dijaško zadrugo ni znano. Po vsej verjetnosti niso bili popolnoma razčiščeni, kar je moč sklepati iz podatka, ki ga hrani Odvetniška zbornica v Ljubljani, ki je bila med najboljšimi dobrotniki in je leta 1927¹¹⁶ odklonila prispevek Slovenski dijaški zadrugi z utemeljitvijo, da podpira slovensko dijaško podporno društvo v Pragi, pri čemer je smatrati, da gre za Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi in da do leta 1931 ni dala prispevka za podpore slovenskim študentom v Pragi. Nedvomo je društvo podeljevalo podpore v letih 1921–1930, kar je razvidno iz primerjave izdatkov o podeljenih podporah v letu 1920 in 1931, iz katere je možno izračunati, da gre za približno enako visok znesek, kot je bil deset let poprej. Omeniti je še, da je Slovenska dijaška zadruga imela za zbiranje prispevkov odprt žiro račun pri Jadranski banki, Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi pa pri Ljubljanski kreditni banki.

V četrtem desetletju obstoja Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi se je delovanje društva v finančnem pogledu stabiliziralo, kar je razvidno iz ohranjenih letnih poročil in sejnih zapisnikov društva. V tem času so bili člani društva le Čehi in tisti Slovenci, ki so prebivali na Češkem. Število dobrotnikov, ki so dajali prispevke za podporo slovenskim študentom, se je v glavnem ustalilo, tako da je društvo brez posebnih ovir podeljevalo podpore revnim in marljivim študentom, ki so študirali v Pragi in tudi tistim, ki so bili v Pragi na podiplomskem študiju. Omeniti je še, da je gospa Vera Pagan iz Prage v času svojih počitnic na Bledu priredila med svojimi znanci posebno nabiralno akcijo za društvo, ki je prinesla 1.540.– din. Prispevke so dali: dr. T. Černý, odvetnik v Pragi, Vladimír Čerych, tovarnar v Josefovou, dr. Robert Flieder,

¹¹² NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1910/1911; Slovenski narod 1911, št. 292, 20.12.1911. K 10-letnici Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi.

¹¹³ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1911/1912.

¹¹⁴ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1911/1912.

¹¹⁵ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1918/1919.

¹¹⁶ Arhiv Odvetniške zbornice Slovenije, spis št. 1055/1927 in spis št. 1077/1927.

češkoslovaški poslanik v Beogradu, dr. Jože de Glerija, zdravnik na Bledu, Jožica Hočevar, vdova po zdravniku, dr. Zvonimir Janežič, zdravnik, Josip Jekler, hotelir na Bledu, dr. Jan Jesenský, univ.prof. v Pragi, Aleksander Molnár, hotelir na Bledu, uprava Park hotela, H. Netscher, uradnik zavarovalnice v Pragi, dr. Egon Staré, odvetnik iz Ljubljane, F. Urban, načelnik, dr. Jan Ot. Webr, sekcijski načelnik iz Prage.¹¹⁷ Leta 1937¹¹⁸ je na seji odbora potekala razprava glede štipendij kralja Aleksandra, ki so jih dobili štirje slovenski študenti, o vlogi Jugoslovansko-češke lige v Ljubljani, ki naj odloča o tem, kdo naj gre na študij v Prago, ter o predlogu, da se študenti na nemški tehniki izenačijo s prosilci podpor s čeških visokih šol. Sprejeto je bilo mnenje, da morajo vložiti prošnjo za podporo na Ministrstvo za šolstvo.

V tem razdobju je društvo podeljevalo podpore v razponu med 40 in 200 češkimi kronami. Prosilcem ni bilo treba vlagati prošnje za podporo vsak mesec posebej, saj so prejeli podpore za več mesecev skupaj. Število podpirancev se je v zadnjem desetletju pred 2. svetovno vojno gibalo od 13 do 23 na leto. Na zadnjem občnem zboru pred 2. svetovno vojno je društvo poročalo, da je od začetka svojega delovanja za podpore slovenskim visokošolcem izplačalo 178.042 čeških kron.¹¹⁹

Z okupacijo Češkoslovaške društvo ni bilo prepovedano, temveč je delovalo naprej v omejenih razmerah. Odbor društva se je soočal z vsemi težavami, ki jih je prinesla okupacija. Sestanki odbora so se vršili zelo poredko. Od občnega zbora 14.11.1938 do zadnjega občnega zbora dne 30.11.1943 je bilo le sedem sestankov odbora, od tega dva v letu 1938, eden v letu 1939, dva v letu 1941, eden v letu 1942 in eden v letu 1943. Na sestankih je odbor sklepal o podelitvah podpor in o finančnih sredstvih ter o grožnji za prenehanje delovanja društva leta 1940.¹²⁰ Društvo je vzelo na znanje stanje finančnih sredstev pri Ljubljanski kreditni banki z dne 30.6.1941, ko so dinarska sredstva bila zamenjana v italijanske lire,¹²¹ na odlok Policijske uprave v Pragi z dne 18.12.1942,¹²² da mora društvo prenehati s svojim delovanjem 14.1.1943, pa je društvo odgovorilo, da namerava še naprej delovati. V zvezi z zavarovanjem denarnih sredstev na štirih skladih je na sestanku odbora 3.11.1943 predlagal predsednik društva, da se ta sredstva vodi pod geslom "Pametne vež".¹²³ Na zadnjem občnem zboru 30.11.1943 je društvo ugotovilo, da ima še 40 rednih članov, da jih je od leta 1938 sedem umrlo, da so štirje člani izstopili iz društva in da je 1 član pristopil v društvo, da 31 članov živi v Pragi, 9 pa izven Prage. Nadalje so na zadnjem občnem zboru potrdili delovanje društva za leta 1938–1943. Društvo je za podpore izplačalo 24.140 kron, društveno premoženje pa je znašalo še 14.898,90 čeških kron. Na zadnjem občnem zboru je bil prvič v zgodovini društva izvoljen za predsednika društva Čeh dr. Karel Šebesta, sicer dolgoletni blagajnik društva, ter nov odbor društva,¹²⁴ ki pa v nastalih političnih razmerah ni več deloval.

Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi po osvoboditvi leta 1945 ni več zaživel. Odbor je sicer še ohranjal društvo, vendar brez opravljanja vsakršnih društvenih aktivnosti. Na razpolago ni nobenih podatkov o delu društva, razen tistih, ki se nanašajo na prijave društvenega premoženja. Predsednik društva dr. Karel Šebesta in blagajnik Lavoslav Cvetnić sta leta 1945 in 1946 pošiljala prijave o premoženju društva pristojnim organom, iz katerih je razvidno, da je 30.6.1946 imelo društvo 15.534 čeških kron premoženja.¹²⁵ Z ozirom na dejstvo, da društvo ni več opravljalo svojih aktivnosti, je v tedanjih političnih razmerah Okrajno poveljstvo

¹¹⁷ ARS, arh. fond št.1283, letno poročilo 1931/1932.

¹¹⁸ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 23.3.1937.

¹¹⁹ ARS, arh. fond št.1283, letno poročilo 1937/1938.

¹²⁰ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 23.6.1940, tajnik društva sporoča, da se je vlada zanimala, če bo društvo še naprej delovalo. Društvo je odgovorilo, da bo še naprej opravljalo svojo dolžnost.

¹²¹ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 15.3.1942.

¹²² ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 3.11.1943.

¹²³ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 3.11.1943.

¹²⁴ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 30.11.1943.

¹²⁵ ARS, arh. fond št.1283, Prihlaska majetku I.

narodne varnosti v Pragi izdalo 24.3.1950 odlok št. Spol. II/2574/1950-V/4 o razpustu društva.¹²⁶ Ta odlok je prejel predsednik društva dr. Karel Šebesta, ki je nato obvestil vse odbornike, da je po omenjenem odloku treba opraviti likvidacijo društva do 30.4.1950, tajniku društva ing. Jaroslavu Tumi pa je naročil, da najkasneje do 20.4.1950 skliče sestanek odbora, da se odloči o razpustu društva. Kako je potekel razpust društva in kdo je prevzel društveno premoženje, zaenkrat še ni bilo raziskano.

Pri Podpornem društvu za slovenske visokošolce so bili ustanovljeni štiri skladi. Denarna sredstva teh skladov so se oblikovala ob smrti najpomembnejših članov društva, prispevali pa so jih svojci in njihovi prijatelji, predvsem z namenom ohranjati spomin na njihovo delo v podpornem društvu. Leta 1905 je bil ustanovljen sklad Terezije Kontečke z glavnico 1000 kron.¹²⁷ Ob smrti predsednika društva Franca Tomšiča leta 1908 je bil ustanovljen Tomšičev sklad z glavnico 1536,77 krone.¹²⁸ Ob smrti dr. Andreja Volkarja leta 1930 je bil ustanovljen Volkarjev sklad z glavnico 1.500 čeških kron¹²⁹ in leta 1935 ob smrti Alojza Gangla je bil ustanovljen Ganglov sklad.¹³⁰ Leta 1933 se je Tomšičev sklad ob smrti dr. Karla Šebeste, dolgoletnega blagajnika društva in zeta Franca Tomšiča, preimenoval v Tomšič-Šebestov sklad.¹³¹ Denarna sredstva Tomšičevega sklada in Ganglovega sklada so se s prispevki darovalcev povečevala, medtem ko sta sklada Tereze Kontečke in dr. Volkarja ostala pri osnovni glavnici. Leta 1906 je bila na seji odbora razprava o uporabi sredstev sklada Terezije Kontečke, ker pa ni prišlo do odločitve glede koriščenja teh sredstev, so razpravo za nedoločen čas odložili.¹³² Zaradi tega se denarnih sredstev na skladih načelno ni uporabljalo.

Stanje skladov	1938 ¹³³	1943 ¹³⁴
Sklad Terezije Kontečke	1.000,00 Kč	800,00 Kč
Tomšič-Šebestov sklad	5.644,06 Kč	6.033,10 Kč
sklad dr. Volkarja	1.500,00 Kč	560,00 Kč
sklad Alojza Gangla	2.068,30 Kč	2.333,90 Kč

Leta 1943 so bila sredstva skladov vključena v premoženje Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi, ki je znašalo 14.898,90 Kč.¹³⁵ Društvo je uradno poslovalo v češčini. Sejne zapisnike sestankov odbora in občnih zborov ter sezname članov so vodili v češčini, letna poročila o delu društva pa so objavljali deloma dvojezično, deloma pa ločeno v češčini in slovenščini. Letna poročila in druge tiske, ki jih je društvo pripravilo za obveščanje javnosti, so tiskale tiskarne v Pragi: Politika, A. Purkrabek, J. Rokyta, Binka a Zika, Knihtiskarna Alberta Mališa v Kralovih Vinohradih, Pražska akciona tiskarna in Tiskarna Greg.

Prejemniki podpor

Zaenkrat še ni dognano, koliko slovenskih študentov je študiralo v Pragi. Obstajajo sicer različne in nepopolne ocene o številu Slovencev, ki so študirali v Pragi na začetku 20. stoletja. Po čeških podatkih iz zadnjih let pred 1. svetovno vojno je bilo v Pragi več kot 100 slovenskih študentov.¹³⁶ Po podatkih Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi za leto 1907 je bilo

¹²⁶ ARS, arh. fond št.1283, pismo predsednika dr. Šebeste ing. Tumi z dne 8.4.1950.

¹²⁷ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1918/1919.

¹²⁸ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1918/1919.

¹²⁹ ARS, arh. fond št.1283, letno poročilo 1930/1931.

¹³⁰ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1935/1936; glavnica Ganglovega sklada je 1.430 Kč.

¹³¹ ARS, arh. fond št.1283, letno poročilo 1932/1933.

¹³² ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 4.4.1906.

¹³³ ARS, arh. fond št.1283, letno poročilo 1937/1938.

¹³⁴ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

¹³⁵ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje občnega zbora 30.11.1943.

v Pragi 79 slovenskih študentov,¹³⁷ leta 1909 pa okoli 200 slovenskih študentov.¹³⁸ V letnem poročilu za leto 1911 pa društvo navaja, da je število slovenskih študentov zopet poraslo. Največji porast slovenskih študentov na čeških visokih šolah je bil v letih 1918–1919, ko se je zaradi političnih razmer na dunajski in graški univerzi večina slovenskih študentov prepisala na Karlovo univerzo in na druge češke visoke šole v Pragi. V poročilih društva je navedeno, da je bilo v tem letu na študiju v Pragi 1800 Jugoslovanov¹³⁹ in da je bilo od tega 300 Slovencev. Po ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani se je število slovenskih študentov v Pragi občutno znižalo, in sicer na nekaj desetih študentov. V okrožnici Slovenske dijaške zadruge z dne 12. decembra 1923¹⁴⁰ je navedeno, da v tem šolskem letu študira v Pragi 80 slovenskih študentov, ki so organizirani v akademski podporni organizaciji Slovenska dijaška zadruga, da so vsi razen osmih, ki imajo štipendije, vezani na podporo zadruge. Ravnatelj Aleksandrovega doma v Pragi dr. Janko Pretnar poroča na občnem zboru društva leta 1935, da je v tem letu iz Slovenije v domu 31 študentov.¹⁴¹ Zagotovo pa je bilo na študiju v Pragi več slovenskih študentov, ker jih je več prebivalo privatno izven študentskih domov. Točno število slovenskih študentov v Pragi bo mogoče ugotoviti, ko se bo sistematično pristopilo k pregledu knjig o vpisu študentov na Karlovo univerzo ter na druge visoke šole in akademije v Pragi.

Brez pregleda celotnega arhivskega gradiva Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi ne bo mogoče ugotoviti števila slovenskih študentov, ki so prejeli podporo društva v času njihovega študija v Pragi. Iz danes dosegljivega arhivskega gradiva moremo dati le podatek o skupni vsoti, ki jo je društvo izplačalo za podpore v letih 1902–1943. Ker je društvo delovalo v politično zelo razgibanem obdobju in v času, ko sta bila v veljavi dva valutna sistema, je društvo podeljevalo podpore najprej v avstrijskih kronah, po prevratu leta 1918 pa v čeških kronah. Po prevratu leta 1918 je društvo izplačano vsoto podpor v avstrijskih kronah preračunalo v češke krome, tako da je končni podatek o vsoti izplačanih podpor naveden v čeških kronah. Društvo je v letih 1902–1943 izplačalo 202.182¹⁴² čeških kron podpor. Prikaz izplačanih podpor po desetletjih je naslednji:

1902–1911	44.092 kron
1912–1920	40.302 kron
1921–1930	33.068 kron
1931–1938	60.580 kron
1939–1943	24.140 kron
skupaj:	202.182 Kč

Poleg podpor je društvo v začetnem obdobju svojega delovanja dajalo študentom tudi brezobrestna posojila. Študenti so taka posojila najemali za nakup učnih pripomočkov, nakup obleke in za potovanja v domovino. Za najem posojila je društvo od posojilojemalca zahtevalo žiranta. Posojila so bila kratkoročna. O odobritvi posojila je sklepal društveni odbor. Leta 1908 je blagajnik društva dr. Karel Šebesta predlagal, naj društvo preneha z dajanjem posojil z utemeljitvijo, da društvo ni kreditno ampak le podporno društvo.¹⁴³

Sorazmerno majhna ohranjenost arhivskega gradiva in nedoslednost pri zapisih o prejemkih podpor onemogočata podati točne podatke o vseh prosilcih podpor kot tudi o vsoti, ki jo je

¹³⁶ Jan Havranek, Josef Petran, Anna Skybova, Universitas Carolina 1348–1948. Praha, 1986, str. 55, 56.

¹³⁷ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1906/1907.

¹³⁸ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1908/1909.

¹³⁹ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letno poročilo 1918/1919.

¹⁴⁰ Arhiv Odvetniške zbornice Slovenije, spis št.10/1924, okrožnica Slovenske dijaške zadruge z dne 12.12.1923.

¹⁴¹ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje občnega zbora 5.11.1935.

¹⁴² ARS, arh. fond št.1283, letno poročilo 1937/1938; zapisnik občnega zbora 30.11.1943.

¹⁴³ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 11.4.1908.

posamezen prosilec prejel. V začetni dobi delovanja društva je društvo podeljevalo podpore v višini 20 avstrijskih kron na mesec. Prejemniki podpore so jo dobili ali v denarju ali v prehrabnih bonih, največkrat pa deloma v denarju, deloma pa v prehrabnih bonih. Bon za obrok hrane v akademski menzi je bil vreden 52 helerjev, kasneje pa 58 helerjev, večerja pa 40 helerjev. V gostilni pri gospe Loučkovi pa je bil obrok hrane vreden 60 helerjev. Neuporabljene bone je bilo treba vrniti oziroma povrniti denarno protivrednost za neizkoriščeni bon. V zvezi s porastom življenjskih stroškov in po vložitvi memoranduma, je društvo zvišalo višino podpore na 30 kron, pri tem je še poudariti, da višina podpore ni bila enotno odmerjena. O višini podpore je sklepal društveni odbor na svoji seji, kasneje pa je društvo k razpravi o odmerjanju podpor pritegnilo tudi predstavnike študentov-prosilcev za podporo in predstavnike slovenskih akademskih društev v Pragi, takoimenovani dijaški odbor. Kako je opravljala podeljevanje podpor Slovenska dijaška zadruga, ni podatkov. V zadnjem desetletju društvenega delovanja je društvo podeljevalo podpore za več mesecev skupaj, višina podpore pa se je gibala od 40 do 200 čeških kron, pri čemer je poudariti, da je bila najvišja vsota podpore bolj izjema kot pravilo, v največ primerih so bile podeljene podpore v najnižjih zneskih. Do podpore so bili upravičeni slovenski študenti, ki so študirali na čeških visokih šolah, tisti študenti, ki so študirali na nemških visokih šolah v Pragi, pa do podpore niso bili upravičeni in je njihove vloge društveni odbor dosledno zavračal. Slovenskim študentom, ki so študirali na nemški univerzi v Pragi, se je odprla možnost za pridobitev podpore šele leta 1937,¹⁴⁴ ko je odbor našel rešitev tudi zanje, saj je z okupacijo Češkoslovaške bila Karlova univerza zaprta, društvo pa je podeljevalo podpore slovenskim študentom vse do leta 1943, torej študentom, ki so študirali na nemški univerzi v Pragi.

Statistična tabela za obdobje 1901 – 1914 nam prikaže razvid podeljevanja podpor.¹⁴⁵

Leto	število podpirancev	število prošenj	znesek podpor
1901/1902	12	49	883,00 kron
1902/1903	19	127	2.288,40 "
1903/1904	20	115	1.691,80 "
1904/1905	16	123	2.100,16 "
1905/1906	21	148	2.988,00 "
1906/1907	26	186	3.399,16 "
1907/1908	28	153	2.810,14 "
1908/1909	37	261	4.619,36 "
1909/1910	53	270	6.186,98 "
1910/1911	64	288	9.737,34 "
1911/1912	72	346	7.388,60 "
1912/1913	36	272	6.709,40 "
1913/1914	48	347	6.149,50 "

Tabela nam pokaže porast števila prejemnikov podpor, oziroma nihanje števila prejemnikov podpor v obravnavanem razdobju. Število prošenj narašča predvsem zaradi tega, ker je moral prosilec podpore vsak mesec vložiti prošnjo za podporo. Letni znesek o izplačanih podporah je odsev finančnega stanja društva in njegove finančne zmogljivosti, ki je predvsem odvisna od zbranih prispevkov dobrotnikov Slovencev in Čehov, ki so omogočili uspešno delovanje društva pred 1. svetovno vojno.

¹⁴⁴ ARS, arh. fond št.1283, zapisnik seje 13.3.1937.

¹⁴⁵ NUK, PKG/3, Podporno društvo, letna poročila 1902–1914.

Statistična tabela za obdobje 1930–1943 pa nam podaja naslednje stanje:¹⁴⁶

Leto	Število podpirancev	Število prošenj	znesek podpor
1930/1931	13	30	7.150 Kč
1931/1932	14	35	9.300 "
1932/1933	23	58	9.190 "
1933/1934	13	42	5.530 "
1934/1935	18	39	7.940 "
1935/1936	16	20	5.930 "
1936/1937	19	24	5.040 "
1937/1938	21	33	9.500 "
1938/1939	25	34	8.320 "
1939/1940	12	15	5.430 "
1940/1941	10	18	5.400 "
1941/1942	8	9	3.390 "
1942/1943	3	5	1.600 "

Primerjava števila prosilcev s številom prošenj za podporo pokaže v primerjavi s tabelo za obdobje 1901–1914, da se je število vloženih prošenj občutno znižalo, razlog za to pa je, da so prosilci dobili podpore za več mesecev skupaj, zlasti to velja za obdobje po letu 1938, ko je odbor društva le poredko skliceval svoje sestanke. Poudariti je treba tudi, da je odbor za podelitev podpor marsikatero vlogo zavrnil zlasti še, če prosilec za podporo ni izpolnjeval pogojev za pridobitev podpore, ali pa če vloga ni vsebovala vseh potrebnih prilog. Iz ohranjenega arhivskega gradiva je razvidno, kateri slovenski študenti so bili prosilci oziroma prejemniki podpor: J. Adlešič (1904), R. Badjura (1905), J. Balant (1902), A. Bernot (1902), Z. Bernot (1905), Brunčko (1909), F. Černe (1905), A. Cigoj (1902), J. Ferfolja (1902), Goljevšček (1905), Gosak (1905), R. Hlača (1902), A. Ipavec (1903), C. Jekovec (1902), Jerman (1905), Kadunc (1906), Kezele (1905), M. Kovšič (1902), P. Lah (1904), Lotrič (1909), J. Marn (1903), M. Meša (1903), Novačan (1909), J. Pavliček (1902), J. Pavlin (1905), P. Pestotnik (1902), J. Pretnar (1902), Prijatelj (1908), E. Rekar (1904), Rus (1905), Smole (1902), Šega (1904), Tašner (1908), Toplak (1905), A. Turek (1902), Volčič (1908), F. Vrabič (1902), J. Waland (1903), J. Zabukovšek (1902), V. Zalar (1902), Zaplotnik (1909), V. Zupan (1902), I. Žabota (1903). V obdobju 1930–1943 so bili prosilci podpor: Bantan (1935), O. Berkopec (1931), F. Bezljaj (1935), J. Bezljaj (1930), Bitenc (1939), Bizovičar (1933), I. Bonča (1931), J. Borko (1932), Boštjančič (1936), F. Brenčič (1932), L. Brenčič (1930), Brenk (1938), Brūfach (1932), D. Cejan (1932), D. Cijan (1932), A. Debeljak (1930), Demovšek (1938), Dobršek (1935), Dolhar (1936), S. Dornik (1938), Franke (1935), Gale (1938), J. Germ (1930), Gerželj (1933), J. Gorup (1932), Grgič (1933), Grum (1939), M. Gržinič (1930), Gučič (1935), Hajnšek (1936), Hiršman (1933), Humek (1933), Jakopič (1937), Jenček (1939), J. Jež (1932), Kac (1933), Kladnik (1938), Klemenčič (1938), Klopčič (1938), F. Kocjančič (1930), Kolar (1939), G. Kolbič (1932), J. Korošec (1939), Kovač (1937), Kukec (1936), Lavrenčič (1938), Lebar (1937), Leo (1941), Luthar (1941), M. Majhen (1936), Marinšek (1939), Marion (1933), Martinec (1939), A. Mastnak (1932), M. Mastnak (1932), Mihelčič (1932), Oražem (1937), Ozmec (1933), Pance (1939), D. Petrič (1938), A. Pilz (1935), Pinterič (1933), B. Pipan (1932), Melita Pirc (1930), S. Pirc (1932), Rau (1941), Rebec (1937), Reja (1939), V. Schmidt (1935), Z. Sintič (1935), F. Skalar (1932), Smodej (1932), Smrečnik (1938), D. Šijanec (1930), Šoštarič (1935), F. Šturm (1935), Tavčar (1936), Tratnik (1933), Travnar (1941), R. Turk (1930), Vahtar (1935), M. Varl (1936), Velkar (1933), J. Zapušek (1938), Zupan (1939), Žakelj (1938), Žigante (1936), Žižek (1936), Žnidaršič (1932). Prošnjo Jakuba Sabatha je moralo društvo črtati iz seznama prosilcev zaradi arijskega zakona (1939).¹⁴⁷

¹⁴⁶ ARS, arh. fond št.1283, letna poročila 1930–1938; sejni zapisniki od 1930 do 1943.

Do začetka 1. svetovne vojne je bilo največ prosilcev za podporo iz Kranjske, nekoliko manj iz Štajerske in Primorske, s Koroške pa so bili le posamezni prosilci.

Zgodovino Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi moremo razdeliti na tri obdobja, in sicer na obdobje od ustanovitve društva leta 1901 do leta 1918, na obdobje od leta 1918 do 1939 in na obdobje od leta 1939 do leta 1950, to je do razpusta društva.

V prvem obdobju je glavna značilnost delovanja društva v prizadevanju preusmeritve slovenskih študentov z nemških univerz na Dunaju in Gradcu na Karlovo univerzo in druge češke visoke šole v Pragi, ter vključitev zelo široke slovenske in češke javnosti v zbiranje prispevkov za slovenske študente v Pragi. Mnogi prejemniki podpor so po končanem študiju postali člani društva in darovalci prispevkov za podeljevanje podpor naslednjim generacijam slovenskih študentov v Pragi. V delovanju društva se je manifestiralo sodelovanje in povezovanje slovenskih in čeških kulturnih in javnih delavcev, ki se je odražalo na vseh področjih kulturnega in javnega življenja, tako na Češkem kot v Sloveniji. Na Češkem živeči Slovenci so uživali velik ugled in so bili najboljši porok za uspešno medsebojno sodelovanje.

Drugo razdobje je čas, ko je že delovala slovenska Univerza v Ljubljani in se je vpis slovenskih študentov na Karlovo univerzo in na druge češke visoke šole v Pragi precej zmanjšal. V Pragi so se slovenski študenti vpisovali predvsem v tiste študijske smeri, ki jih v Ljubljani ni bilo ali pa so bili tam kvalitetnejši programi. Nekateri slovenski študenti so šli na študij v Prago tudi iz osebnih razlogov in v skladu s programi Jugoslovansko-češkoslovaške lige, ter s pridobitvijo jugoslovanske štipendije. Za to obdobje je značilno, da je bil sprva zelo velik priliv slovenskih in južnoslovanskih študentov in to v letih 1918 do 1921, ki so v Pragi zaključili na Dunaju in v Gradcu začete študije, nato pa se je vpis slovenskih študentov na univerzo v Pragi znatno zmanjšal. V tem razdobju prihaja do izraza pri delovanju društva že druga, mlajša generacija Slovencev, delujočih na Češkem, ki ni več obremenjena z narodno-buditeljsko vzgojo slovenskih študentov, temveč jim je osnova za društveno delo gojitev češko-slovenske vzajemnosti. Zaradi tega je tudi Češkoslovaška republika bila največji finančni podpornik društva. Društvo je bilo tudi pomemben dejavnik povezovanja Slovencev, ki so službovali na Češkem. Pri tem je treba omeniti dve izjemi, in sicer dr. Mihajla Rostoharja, nekdanjega tajnika društva, ki se je po 1. svetovni vojni povsem odtegnil od društva, in dr. Otona Berkopca, ki je bil prejemnik društvene podpore v letih 1931–1932¹⁴⁸ in ni bil nikoli član društva.

Zadnje obdobje je čas vojnih in nenormalnih političnih razmer, ki so društvu onemogočile delovanje, ker je bila tudi ukinjena finančna baza za njegovo delovanje. Društvo je bilo obsojeno na nazadovanje in životarjenje, iz katerega tudi v povojnih letih ni našlo izhoda. Po nekaj letih popolne stagnacije je zaradi političnih razmer prišlo do izdaje odloka praških oblasti za razpust društva. V tem razdobju je tudi prišlo do zadnjih zamenjav v vodstvu društva. Naključje je bilo, da je razpust društva opravil predsednik društva dr. Karel Šebesta, vnuk soustanovitelja in prvega predsednika društva Franca Tomšiča. V tem času so tudi nekateri Slovenci, odborniki društva, zaradi takratnih političnih razmer zapustili Češko.

Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi so vodili ugledni slovenski kultumi in javni delavci, narodni zanesenjaki, ki so Češko izbrali za svojo drugo domovino in so skupaj z uglednimi češkimi kulturnimi in javnimi delavci veliko prispevali k poglobljanju stikov z domovino, z dajanjem prispevkov so tvorili steber vseh društvenih dobrotnikov in so dali neprecenljiv delež k dvigu kulturnega nivoja slovenske inteligence, ki se je šolala v Pragi.

V slovenskem zgodovinopisju, razen nekaj omemb, Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi še ni bilo deležno večje obravnave.¹⁴⁹ Bilo je eno izmed pomembnejših društev, ki je delovalo izven slovenskega nacionalnega prostora ter spada med najpomembnejša

¹⁴⁷ ARS, arh. fond št.1283, sejni zapisniki od 1902–1909 in 1930–1943. Letnica v oklepaju je leto, v katerem je prosilec zaprosil za podporo.

¹⁴⁸ ARS, arh. fond št. 1283, zapisnik seje 30.4.1931; 13.6.1932.

¹⁴⁹ Strnjeno informacijo o društvu je prav pred kratkim objavila Marjeta Keršič-Svetel v razpravi Češko-slovenski stiki med svetovnimi vojnami, ZČ 49/1995, št. 1–3, posebej str. 445–448.

društva za zgodovino dvostranskih češko-slovenskih stikov. Društvo, ki je bilo ustanovljeno še v letih aktivnosti narodne prebuje, neposredno pred prizadevanjem Slovencev za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani, je dalo pomemben prispevek k zgodovini izobraževanja slovenske inteligence; pri tem je mobiliziralo vse sloje slovenskega naroda, da so s svojimi prispevki pomagali k izvajanju dobrotelosti, ki jo je društvo opravljalo z vsem svojim žarom. Društvo je uspelo pritegniti k zbiranju prispevkov slovenske in češke kulturne in javne delavce vseh vrst svetovno nazorskih prepričanj, od konzervativcev, liberalcev, socialnih demokratov ter prebivalstvo vseh vrst socialnega porekla, od gospodinj, dijakov, študentov, uradnikov, posestnikov, obrtnikov, industrialcev, učiteljev, profesorjev, zdravnikov, pravnikov, duhovnikov vseh stopenj, politikov, poslancev in diplomatov. Mnogi med njimi so bili zaslužne osebnosti za zgodovino slovenskega in češkega naroda in imajo svoje mesto tudi v nacionalnih enciklopedijah in leksikonih.

Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi je obstajalo in delovalo skoraj 49 let. Ta zgodovinski prikaz društva zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva tega društva ni popoln. Zagotovo pa nam daje vpogled v delovanje društva, njegov pomen za kulturno zgodovino slovenskega naroda in za zgodovino češko-slovenskih odnosov za prvih 50 let tega stoletja. Ta zgodovinski prikaz bo treba dopolniti s pritegnitvijo preostalega arhivskega gradiva, ki ga verjetno hranijo številni arhivi v Pragi.

Zusammenfassung

DER UNTERSTÜTZUNGSVEREIN FÜR DIE SLOWENISCHEN STUDENTEN IN PRAG

Peter Ribnikar

Die Bemühungen in Böhmen bediensteten Slowenen und der Tschechen um die Unterstützung der slowenischen Studenten in Prag waren schon vor dem Jahre 1901 ausdrucksvoll. Am 21. Dezember 1901 ist zur Bestätigung des Statutes des Unterstützungsvereines für die slowenische Studenten in Prag gelungen und am 30. Dezember 1901 wurde die Generalversammlung des Unterstützungsvereines für die slowenische Studenten in Prag zusammengerufen; dabei wurde der erste Vereinsausschuss ausgewählt. Der Vereinsausschuss hatte aus Slowenen und Tschechen bestanden; der Präsident war der Slowene Obergeringenieur Franc Tomšič, der Stellvertreter war der Tscheche Dr. Bohuslav Franta, der Kassier war der Tscheche Dr. Josef Ettl von Hvozdomil, der Sekretär war der Slowene ein akademischer Maler Josef Germ und der Ausschussmitglied war wieder der Slowene Dr. Ivan Žmavc, Assistent der Universitätsbibliothek in Prag. Das Statut wurde in den Jahren 1905 und 1919 ergänzt. Die bedeutendsten Regelungen des Statutes waren: Sitz des Vereines ist in Prag; slowenische und tschechische Sprache sind gleichberechtigt im Amtierung des Vereines; Zweck der Vereinstätigkeit ist die Ausübung der Wohltätigkeit; die Einkommen des Vereines sind die Mitgliedsbeiträge, Gründungsbeträge, Beiträge der Wohltäter und deren Sammlungen, Reinertag von der kulturellen und Unterhaltungsveranstaltungen und Ertrag vom Verkauf der Vereinskennzeichen. Die Mitglieder des Vereines waren die Slowenen und die Tschechen, später auch die anderen Slawen, die einen Mitgliedsbeitrag 6 Kronen bezahlt hatten. Der Verein hatte auch 113 Gründungsmitglieder. Diese waren einzelne Personen welche 50 Kronen und die rechtliche Personen die aber 100 Kronen Gründungsbetrages bezahlen sollten. Der Verein hatte auch Ehrenmitglieder, welche wurden auf der Generalversammlung gewählt. Unterstützungsverein für die slowenischen Studenten in Prag hatte 5 Ehrenmitglieder: Univ.Prof.Dr. Karel Chodounsky, Obergeringenieur Franc Tomšič, akademischer Maler Josef Germ, Ing. Ivan Arh und Dr. Karel Šebesta.

Die Tätigkeit des Unterstützungsvereines für die slowenischen Studenten in Prag hatte aus der Verleihungen der Unterstützungen den armen und fleissigen Studenten bestanden; wobei auch die Erziehung des nationalen Erwachsens nicht zu übersehen ist. Die Unterstützung war zimlich gering und zwar beträgt im Anfang 20 Kronen pro Monat, vom Jahre 1909 aber 30 Kronen. Die Unterstützung wurde teils im Geldbetrag teils in den Scheinen für das Essen im Studentenheim, oder nur im Geldbetrag verliehen worden. Jeder Bittsteller sollte jeden Monat eine Bittschrift mit den verlangten Unterlagen bei dem Vereinsausschuss einlegen. Über jede Bittschrift wird auf der Ausschusssitzung verhandelt, sie wird erlöst oder abgelehnt. Besonders ist zu unterstreichen, dass für eine Unterstützung nur die slowenischen Studenten, welche an den

tschechischen Hochschulen inskribiert wurden berechtigt waren. In den Jahren 1902 bis 1943 hatte der Verein, den slowenischen Studenten in Prag für die monatlichen Aushilfen 202.182 tschechischen Kronen ausgezahlt.

Die Tätigkeit des Vereines kann man in drei Zeitperioden einteilen. Die erste Periode zählt vom Jahre 1901 bis 1918, das ist die Zeit von der Vereinsgründung bis zum Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie. Für diese Zeit ist charakteristisch ein ständiges Zuwachs der slowenischen Studenten an die tschechischen Hochschulen in Prag, der unter dem Stichwort "alle nach Prag" vollzogen hatte und ist im Jahre 1918/1919 auf die Zahl 300 gestiegen. Die zweite Periode umfasste die Zeit vom 1918–1938, das ist die Zeit der Republik Tschechoslowakei und auch die Zeit der Tätigkeit der slowenischen Universität in Ljubljana, die im Jahre 1919 gegründet wurde. In dieser Zeit senkte die Inskription der slowenischen Studenten in Prag deutlich ab und zwar bis auf 80 Studenten. Die Aushilfegelder betragen in dieser Zeit von 40 bis 200 tschechischen Kronen. Es ist auch zu unterzeichnen, dass in dieser Zeit der Verein seine Tätigkeit auf die Basis der tschechisch-slowenischen Gegenseitigkeit ausgeübt hatte. Die dritte Zeitperiode der Vereinstätigkeit wird im Zeichen der besonderen politischen Auswirkungen, welche von der Okupation der Tschechoslowakei und von dem ausserordentlichen politischen Ursachen in der Nachkriegszeit in Tschechoslowakei eingepägt hatte. Die Tätigkeit des Vereines geht ständig bergab und am 24. März 1950 folgte der Erlass der Kreisbehörde für Nationalsicherheit in Prag für Auflösung des Unterstützungsvereines für die slowenischen Studenten in Prag. Beim Verein waren auch vier Stiftungen und zwar: vom Jahre 1905 die Stiftung der Teresa Kontecka, ab 1908 die Tomšič Stiftung, die im Jahre 1933 Tomšič – Šebesta Stiftung genannt wurde, Dr. Volkar Stiftung vom Jahre 1930 und ab 1935 noch die Gangl Stiftung.

In den 49. jährigen Vereinstätigkeit hatte der Verein durch seine Aushilfe mehreren slowenischen politischen und kulturellen Persönlichkeiten ermöglicht seine Ausbildung in Prag zu erringen. Einige davon können wir zu den wichtigsten slowenischen kulturellen Persönlichkeiten der slowenischen Geschichte zuzählen. Der Verein hatte auch viele Verdienste für gute tschechisch-slowenische Beziehungen beigebracht.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših števil ZČ sta spomladi 1995 izšla dva zvezka in sicer št. 3–4 letnika 29/1975 in št. 3 letnika 31/1977. To sta že 32. in 33. ponatisnjeni zvezek.

ZČ 3-4 letnika 29/1975 predstavlja razpravo Toneta Ferenca o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji 1940. Tone Zorn je raziskal narodno, podobo dela kočevskega območja po italijanskem popisu iz 1941. O problemu slovenske univerze v Trstu piše Jože Pirjevec. Janko Pleterski pa objavlja referat z zborovanja slovenskih zgodovinarjev leta 1974 o jugoslovanski misli pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade. Zadnja razprava je prispevek Antona Svetine o zgodovini Šmihela pri Pliberku. Cena zvezka je **960 SIT**.

ZČ 3 letnika 31/1977 objavlja razprave Mirka Stiplovška o raziskovanju delavskega gibanja in partije med vojnama na Slovenskem, Ferda Gestrina o verskem življenju in institucijah Slovanov v Markah v času od 15. do 17. stoletja, Darje Mihelič o pogledu zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja na Karantanijo, Vlada Valenčiča o slovenskem jeziku v uradih in uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja in Toneta Zorna o delovanju Družbe sv. Cirila in Metoda v času pred prvo svetovno vojno na Koroškem. Cena zvezka je **1040 SIT**.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/16-97-210. Cenik dostopnih zvezkov iz zaloge je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 odstotkov**, študenti pa **50 odstotni popust**.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/17-69-210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. – **180 SIT**
Zbornik ob štiridesetletnici izida knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. – **120 SIT**
O zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. – **400 SIT**
Denarstvo, bančništvo, zaslužki, cene in življenjski stroški na Slovenskem od antike dalje.
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. – **280 SIT**
Politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija.
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. – **300 SIT**
Postopni prehod od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike, do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase.
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** Ljubljana 1989, 40 strani. – **180 SIT**
Korespondenca škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim o cerkvenih razmerah v Sloveniji, prikaz filoprotestantskega razpoloženja slovenskih študentov teologije v Rimu.
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** Ljubljana – Trst 1990, 36 strani. – **160 SIT**
Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** Ljubljana 1990, 72 strani + pril. – **280 SIT**
Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.
9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** Ljubljana 1991, 56 strani. – **240 SIT**
Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnili na domove spomladi 1919.
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** Ljubljana 1994, 44 strani. – **320 SIT**
Narodnostna meja se je do srede 19. stoletja pomikala na jug zlasti z agrarno kolonizacijo, v naslednjem obdobju pa z nasilno asimilacijo slovenskega prebivalstva.
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** Ljubljana 1994, 266 strani. – **1400 SIT**
Na arhivskih virih utemeljen podroben pregled dela posesti ene najpomembnejših plemiških rodbin na Slovenskem med začetkom 12. in koncem 15. stoletja.
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** Ljubljana 1994, 48 strani. – **400 SIT**
5. in 6. septembra 394 je v Vipavski dolini v največji antični bitki na naših tleh krščanski cesar Teodozij premagal zadnjega poganskega cesarja Evgenija.
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane.** Ljubljana 1995, 48 strani. – **480 SIT**

Cena celotne zbirke je **3600 SIT**. Za člane ZZDS priznavamo 25%, za študente 50% popusta.

Irene Mislej

Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki Pregled antifašističnega tiska 1929–1943

Uvod

Slovenski izseljenci so začeli odhajati v Južno Ameriko že v zadnji četrtini 19. stoletja, toda o pravi skupnosti lahko govorimo šele po okupaciji Primorske ter uvedbi fašistične raznarodovalne politike v Italiji. Po ocenah raziskovalcev je v države južne celine odšlo med obema vojnama ok. 30.000 Slovencev, od teh jih je čez 22.000 izbralo Argentino za svoj novi dom. Izredno aktivni skupinici izobražencev, ki je prispela pred prvo svetovno vojno,¹ se je po letu 1924 pridružila druga, povsem različna, tako z izobrazbenega kot s svetovnonazorskega vidika. Prva je v okviru Jugoslovanske narodne odbrane v letu 1919 osnovala svoj samostojni odsek Slovenija kot protest proti italijanski okupaciji slovenskega ozemlja. Druga, sestavljena iz angažiranih mladih levičarjev, je leta 1925 ustanovila v Buenos Airesu delavsko kulturno društvo Ljudski oder. 1926 je inž. Ciril Jekovec, predsednik odseka Slovenije, začel izdajati časopis *Gospodarstvo*,² najprej v hrvaščini, pozneje tudi v slovenščini in češčini. Slovenski del je urejeval učitelj Rudolf Leban. Politična linija časopisa je bila lojalna novi Kraljevini SHS, Jekovec sam je bil prvi vodja konzularne pisarne do leta 1925. Časopis ni imel veliko slovenskih naročnikov. Rasti števila le-teh smo lahko priča v slovenskem oddelku, kjer so večkrat objavili seznam imen vseh podpornikov, toda kljub naporom niso mogli zaobjeti številčno rastočih skupin rojakov, ki so množično prihajali. Po letu 1924 se je večina prispelih Primorcev že naselila v mestnem okraju La Paternal, ob velikem mestnem pokopališču Chacarita in v neposredni bližini železniško-tramvajskega vozlišča Lacroze. Prav v tem podjetju angleškega kapitala, ki je takrat gradil podzemsko železnico, je našlo službo veliko Slovencev, predvsem kot zidarji in tesarji; lepo število jih je delalo na tramvajski progi, nekateri so se priučili novih poklicev, npr. voznik in kontrolor tramvaja. Kraj ob pokopališču je zaradi neprivlačnosti ponujal poceni bivališče v t.i. *conventillos*, starih hišah postkolonialnega tlorisa z veliko sobami v ravni črti (vhode so imele z dvorišča), s skupnimi kuhinjami in sanitarijami na koncu dolgega zemljišča.

La Paternal, v zahodnem delu mesta, je postal središče primorske skupnosti, v južnem predelu ter v sosednji občini Avellaneda pa so živeli predvsem Prekmurci in Kranjci, ki so našli delo v veliki mesni industriji. Primorci, vajeni zidarskega poklica, so se v glavnem naselili ob takrat razvijajočih se javnih delih, saj je Buenos Aires v tem času doživljal pravo gradbeno mrzlico, nastajali so nebotičniki, javne zgradbe, nove linije podzemске železnice itd. Med osveščenimi in sindikalno organiziranimi gradbenimi delavci se je hitro razvil Ljudski oder, zvest tradiciji social-demokratskih organizacij na Tržaškem in Goriškem. V tem društvu je delovala tudi komunistična skupina, ki je bila nekaj časa uradno pridružena argentinski partiji. Ljudski oder je začel kmalu izdajati svoje glasilo *Delavski list*, ki pa je naletelo na ovire in na koncu doživelo nasilno prekinitvev. Paternalski Slovenci niso z veliko simpatijo gledali na uradno politiko Kraljevine Jugoslavije. Iz tega izhaja, da je bilo med njimi tudi malo podpore Jekovčevemu Gospodarstvu. Leta 1928 se je skupinsko priseljevanje spremenilo v množično, mnogi so si morali poiskati službo v notranjosti dežele, toda kljub temu je skupnost na Paternalu doživela izredno

¹ Irene Mislej, Prva slovenska organizacija v južni Ameriki. Primorska srečanja št. 162, 1994, str. 636–638.

² Jože Bajec, Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1980.

rast. Med ravnokar prispelimi je bilo nekaj ljudi s srednješolsko in celo visokošolsko izobrazbo, medtem ko je kmečka mladina tvorila ogromno večino izseljencev. Ta večina je gojila predvsem narodne občutke in se ni povsem identificirala z določeno strankarsko linijo. Njihovo stališče lahko opredelimo kot antifašistično, kritično do uradne italijanske raznarodovalne politike in tudi do jugoslovanske uradne linije, v kolikor ni podpirala manjšine v okupiranem teritoriju. Od doma so prinašali tudi bogato tradicijo prosvetnih organizacij, kulturnih krožkov, pozitivno so ocenjevali vlogo narodnozavedne duhovščine na Primorskem.

Pričujoča razprava temelji na pregledu tiska,³ ki je nastal v slovenski skupnosti in ki ga lahko definiramo kot antifašističnega. Gre za vrsto periodičnih publikacij,⁴ ki zrcalijo stališča treh profiliranih političnih taborov. Časovno pokriva obdobje od 1929, ko se pojavi prvi samostojni slovenski tednik, do 1943, ko izgine revija, ki nadaljuje predvojno tradicijo delavskega tiska. Članek pa podrobno ne analizira medvojnega delovanja v skupnosti,⁵ kot tudi ne versko-kulturne revije Duhovno življenje,⁶ ki sta predmet drugih že objavljenih razprav.

Slovenski tednik

Za veliko sredino, ki je gojila nacionalna čustva, je Goričan Peter Čebokli⁷ osnoval *Slovenski tednik*; prva številka, ki je izšla 6. aprila 1929, je jasno izpovedala: »*Ta list je rodila potreba. Okrog 20.000 nas je že danes v Argentini Slovencev. Brez najmanjše zaslombe smo prepuščeni samim sebi in usodi. Nimamo nikogar, ki bi nam pomagal, ki bi nas tolažil, branil, vzgajal, učil in bodril. Kakor čreda brez pastirja životarimo razstreseni med tujci in ne vemo eden za drugega.*« Časopis je nastal iz privatne iniciative, v veliki meri ga je pisal sam Čebokli, ki je tudi opredelil to svojo pobudo: *Naš list je popolnoma neodvisno, informativno glasilo, posvečen poduku in zabavi, Slovenski tednik ne bo nikdar pisal za liberalce, klerikalce, socialiste ali komuniste. Vsi Slovenci ste nam bratje, zato je in bo naš list posvečen vsem pametnim in treznim rojakom, ne oziraje se na njih politično in strankarsko prepričanje.*«⁸

Zvest temu je list posvečal največ prostora novicam s Primorskega, emigrantskim organizacijam v Jugoslaviji ter vsemu, kar je krojilo usodo primorskih Slovencev, kjerkoli so že živeli. V že omenjeni prvi številki so objavili izčrpen pregled sporazuma med Vatikanom in Italijo, iz časopisa *Giornale d'Italia* so prevzeli besede dr. Alojzija Fogarja o pričakovanih dobrih učinkih konkordata na obmejnih krajih in jih tako komentirali: »*Mi radi verujemo, da so bile te njegove besede odkritosrčne in da ima on najboljšo voljo in željo pripomoči k izboljševanju našega položaja v Italiji, toda, ker nas še vedno močno skelijo nezaceljene rane, ki so nam neizbrisljiv pečat in dokaz fašistovske strahovlade, nam nihče ne sme zameriti, če smo skeptični, in če si ne delamo posebnih upanj.*« V tem duhu so ugotavljali ob ukinitvi lista Edinost, da »*danes nimamo v Italiji nobenega slovanskega lista več in tako je uničen zadnji znak narodnega življenja naših bratov pod Italijo.*«⁹ Uničenje slovenskega tiska v Italiji je bilo zanimivo tudi za argentinsko časopisje, tako so citirali komentar v najuglednejšem dnevniku *La Prensa*: »*Spomniti se je tudi, da v Italiji, bolj rečeno v Trstu in Gorici, provincah, kjer živi večinsko slovansko prebivalstvo, je do pred kratkim izhajalo 14 slovenskih časopisov in to kljub nenaklonjenim razmeram italijanske*

³ Sintetičen pregled slovenskega tiska v Argentini v dveh člankih: Aleš Breclj, Slovenski etnični tisk v Argentini do 2. s. v., Irene Mislej, Slovenski tisk v Argentini po 2. s. v., oba v Dve domovini št. 2–3, Ljubljana 1992.

⁴ Časopisni oddelek NUK hrani najpopolnejšo zbirko, nekaj tudi Slovanska knjižnica v Ljubljani.

⁵ Snov je široko zajeta v Irene Mislej, Primorski odbor. Politično delovanje primorskih Slovencev med drugo svetovno vojno v Argentini. Dve domovini št. 5, Ljubljana 1994, str. 85–113, in Irene Mislej, Simon Gregorčič v slovenski skupnosti v Argentini. Meddobje XXVIII, št. 1–2, Buenos Aires 1994, str. 148–156.

⁶ Rozina Švent, Bibliografsko kazalo Duhovnega življenja I–LX, 1933–1992, Ljubljana 1993, podaja natančen pregled revije. Glej tudi zbornik Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki, ZIFF, Ljubljana 1995.

⁷ Veronika Kremžar Rožanc, Slovenski tednik. Zapiski o slovenskem časnikarstvu v Argentini. Svobodna Slovenija 40, št. 28, 23.7.1987.

⁸ Ta list je rodila potreba. Slovenski tednik I, št. 1, 6.4.1929.

⁹ Sporazum med Vatikanom in Italijo. Slovenski tednik I, št. 1, 6.4.1929.

prevlade.«¹⁰ O »pravi smeri«, t.j. nestrankarski, pa so velikokrat pisali: »smo pa toliko potrpeživi zaradi vojne in, kar je še hujše, večina nas tudi radi fašizma, da moramo biti zadovoljni in srečni, če se lahko v tej svobodni zemlji odrešimo politike. Vsak za sebe naj se le izobražuje v vprašanih, ki ga zanimajo; skupno pa posvečujemo večjo pozornost vprašanjem lastnega in nato skupnega blagostanja.«¹¹

Čebokli si je pridobil sodelavce, med njimi jih je bilo nekaj, ki so postali protagonisti slovenske publicistike v južnoameriški skupnosti: Jan Kacin,¹² Srečko Ferfolja, Andrej Škrbec.¹³ Ta se je kmalu po prihodu že oglašil z vznesenim člankom *Kaj dolgujemo domovini*,¹⁴ kjer napoveduje, da se »bomo brez obotavljenja in navdušeno odzvali«, ko jih bo domovina potrebovala. V naslednjih številkah je Škrbec poudarjal potrebo po močni organizaciji, saj je Ljudski oder izbral ekskluzivistično smer: »Po znani metodi komunistov, je ta skupina spremenila polagama društvo Ljudski oder v pripravljavnico za komunistično stranko.«¹⁵ 15. junija 1929 so ustanovili *Slovensko prosvetno društvo* in Škrbec je postal prvi predsednik. Društvo pa »naj bo narodno in prežeto s slovenskim, odnosno z jugoslovanskim duhom.«¹⁶ *Prosveta*, kot so ga na kratko imenovali, je postalo društvo z najširšim profilom članstva, kulturna dejavnost pa je bila, tako kot tudi pri *Ljudskem odru*, osredotočena na petje in gledališko besedo, temeljni sredstvi za ohranitev slovenščine. Novice iz domovine so prihajale in bile posredovane skupnosti; npr. iz podružnice Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Trbovelj so prejeli posebne pozdrave.¹⁷ Sklepom konference o manjšinski problematiki v Madridu so dodali komentar: »Mimogrede omenjamo, da pri tej celi zadevi naša narodna manjšina v Primorju ne pride v poštev, ker Italija ni podpisala konvencije o manjšinah.«¹⁸ Ko je prišel glavni tajnik fašistične stranke Turatti v Trst, so prepisali njegove izvirne besede povelečevanja Duceja: »Prinašamo odlomek brez komentarja, ker je preveč tega, kar jim lahko stavimo proti. Sami smo občutili in tisoči naših občutijo dnevno razdivjani pritisk, ki nima primera v zgodovini.«¹⁹ Veselili so se serije člankov bivšega italijanskega ministrskega predsednika Francesca Nittija v argentinskem dnevniku *Crítica*.²⁰ Napovedali so »dneve primorske kulture« 5. in 6. oktobra v Ljubljani, v organizaciji Orjem.²¹ Ko pa je prispela novica o procesu in usmrtni Vladimirja Gortana, se je skupnost odzvala v celoti s protestnim zborovanjem, na njem sta spregovorila Peter Čebokli in Rudolf Leban. Prvi je omenil slovensko miroljubnost ter poudaril, da »ne sovražimo nobenega naroda, niti Italijanov, kadar spoštujejo naše pravice. Sovražiti pa moramo fašizem, ker nas je oropal vsega in ker je kriv strašnega gorja naših zaslužjenih bratov, kriv našega trpljenja, naše bede in žalosti.« Leban pa je fašizem opozarjal, »da jim je mrtvi Vladimir Gortan mnogo bolj nevaren, kot jim je bil živ.« Z zborovanja so tudi poslali brzojavko Društvu narodov v Ženevo »v imenu 30.000 jugoslovanskih emigrantov iz Trsta, Gorice, Pule, pribežanih v svobodno in gostoljubno Argentino izpod fašistov-

¹⁰ Dnevnik *La Prensa* govori o nas. Slovenski tednik I, št. 2, 13.4.1929.

¹¹ Prava smer. Slovenski tednik I, št. 3, 20.4.1929.

¹² Primorski slovenski biografski leksikon. 8. snopič. Gorica, 1982. Irene Mistej, Primorsko slovensko časopisje v Argentini. Trije protagonisti. Goriška srečanja št. 126, 1991, str. 865–869.

¹³ Jože Bajec, Razvoj slovenskega izseljenskega časnikarstva v Evropi, Južni Ameriki in Kanadi. Slovenski izseljenski koledar 1969, str. 297–336. Jože Ciuha, Pogovori z Andrejem Škrbcem. Slovenski izseljenski koledar 1966, str. 192–194.

¹⁴ Andrej Škrbec, *Kaj dolgujemo domovini*. Slovenski tednik I, št. 3, 20.4.1929.

¹⁵ Naše društveno življenje. Slovenski tednik I, št. 4, 27.4.1929.

¹⁶ Andrej Škrbec, *Potreba slovenske organizacije*. Slovenski tednik I, št. 4, 27.4.1929. Bodrilne besede Slovenskemu prosvetnemu društvu. Slovenski tednik I, št. 12, 22.6.1929.

¹⁷ Primorcem v Južni Ameriki. Slovenski tednik I, št. 15, 13.7.1929.

¹⁸ Madridski sklepi o manjšinski problematiki. Slovenski tednik I, št. 16, 20.7.1929.

¹⁹ Turatti obiskal naše kraje. Slovenski tednik I, št. 19, 10.8.1929.

²⁰ Fašizem v pravi luči. Slovenski tednik I, št. 25, 21.9.1929.

²¹ Slovenski tednik I, št. 27, 5.10.1929.

skega terorja,« v protest proti »barbarstvu« ter jih rotili »radi ugleda svetovne demokracije,«²² naj preprečijo teror nad nezaščitenim ljudstvom.

Urednikova beseda se je še zaostriala po tem žalostnem dogodku. Ob obletnici Rapallske pogodbe je zapisal: »odtrgali so od naše države preko pol milijona najzavednejših sinov našega naroda /.../ pod pritiskom močnejših poveljnih in političnih prilik smo doživeli Jugoslovani omenjenega dne težak diplomatski poraz, ki še danes polni našo dušo z grenko bolestitjo.« Priznaval je obstoj mednarodnih dogovorov, toda pripisal jim je samo začasno moč, saj »obstojajo pa tudi zakoni, nezapisani od človeške roke, ki so večni spričo prilik in časa, vkoreninjeni v najglobokejših temeljih naše duše. To je naravni zakon samozavesti in samoobrambe, zakon, po katerem vsak del, četudi je s silo odtrgan, teži k svoji matici in celini, zakon, po katerem vsaka krivica vpije po svoji pravici in vsako nasilje po svoji obrambi.« Ob žalostni obletnici pa poziva sorojake k ljubezni in enotnosti, z vero v »zmago resnice in pravice.« Našel je še dolg seznam kršitev individualnih in kolektivnih pravic ter brez dlak na jeziku omenil: »Namen fašistovske Italije je, da popolnoma uniči onih 600.000 Jugoslovanov, njenih državljanov.«²³ V rubriki *Vesti iz zasužnjega Primorja* so se množile novice o nasilju, hkrati pa iz jugoslovanske države ni prihajalo nič spodbudnega. Posebno boleče je odjeknil odlok o razpustitvi Jugoslovanske matice, Orjem-a in Slovenske straže: »V naših vrstah je završalo; mogočen val ogorčenja se je vzdignil proti krivičnemu dekretu in močno smo se morali zadrževati, da nismo dali duška našemu razburjenju s kakim nepremišljenim dejanjem.«²⁴ V isti številki je novica o aretacijah na Tržaškem, med njimi Bidovec, Marušič, Valencič, Rupel. Žal pa ne moremo slediti odmevom prvega tržaškega procesa, ker v sicer najpopolnejši časopisni zbirki manjkajo številke od 23.8.1930 do 20.6.1931 ter od tega datuma do 23.4.1932. Vzrok temu je treba iskati v posebnih argentinskih razmerah; 6. septembra 1930 je v Buenos Airesu namreč izbruhnil vojaški udar, ki ga je vodil general Uriburu in ki je kazal jasne znake fašizma in ultranacionalizma po italijanskem vzoru. Vojaški režim je uvedel izredne razmere, ki so ohromile ali onemogočile razpošiljanje časopisov v tujino, toliko bolj, če je šlo za »tuja« glasila. V teh izrednih razmerah je bil Ljudski oder izredno prizadet: najprej je prišlo do aretacij (tako množičnih npr. pri občnem zboru, kot posameznih), potem pa še do policijske zaplembe in prepovedi delovanja in celo do izгона nekaj slovenskih komunistov, med njimi Franca Štoke in Albina Kralja. Društvo je dobilo dovoljenje za nemoteno delovanje šele po ponovni uvedbi demokracije leta 1932. Nismo pa povsem brez novic o reakciji slovenske skupnosti ob Bazovici. V Jekovčevem časopisu *Gospodarstvu* najdemo naslednji komentar: »Nepremišljen nastop. V nedeljo 19. t.m. je bil sklican v dvorano Colonia Italiana protestni shod radi streljanja naših fantov v Bazovici«, ki ga je organiziralo šest tujih skupin. Shod, kjer je bilo prisotnih ok. 200 Slovencev, je onemogočila policija. »Za argentinsko vlado je sedanja fašistična vlada službeni predstavnik Italije, tu ima na stotisoče italijanskih priseljencev, a nikakega interesa, da bi se na njenem teritoriju razvijale borbe med posameznimi italijanskimi frakcijami. Zato pač je veliko vprašanje, če je oportuno za slovensko stvar mešati se tukaj z antifašisti ali celo s komunisti, ko more italijanski državni zastopnik s tem očrniti Slovence in jim otežkočiti stališče, da izrabi takšno mešanje, od katerega nismo imeli prav nobene koristi.«²⁵ Komentar dobi pravo razsežnost, če upoštevamo, da je general Uriburu 6. septembra izdal posebni Odlok za ohranitev javnega reda, kjer je predvideval za kakršnikoli resni prestopki proti varnosti države resno, tudi smrtno kazen.

V času vojaškega režima je časopis izhajal okrnjen in neredno, po normalizaciji je Peter Čebokli spet prevzel uredništvo v svojstvu lastnika. Toda finančne in siceršnje odgovornosti je zdržal samo še šest mesecev. Končno je oddal časopis Slovenskemu prosvetnemu društvu, kjer je tudi sam aktivno deloval. S prenosom lastništva je uredništvo prevzel Jan Kacin. Linija časopisa

²² Poročilo iz nedeljskega protestnega shoda proti fašizmu radi ustrelitve V. Gortana in obsodbe njegovih tovarišev. Slovenski tednik I, št. 31, 2.11.1929.

²³ Peter Čebokli, Obletnica suženjstva našega Primorja. Slovenski tednik I, št. 32, 9.11.1929.

²⁴ Razpustitev Jugoslovanske matice v Ljubljani. Slovenski tednik II, št. 61, 31.5.1930.

²⁵ Nepremišljen nastop. Gospodarstvo V, št. 64, 30.10.1930.

se ni spremenila, še naprej so prinašali novice iz okupirane Primorske. V tistem času so pozorno sledili delovanju msgr. Sirottija, ki je upravljal goriško nadškofijo po odstopu dr. F. B. Sedeja. Avgusta 1932 so objavili dolgo razpravo *Italijansko protifašistično gibanje in narodne manjšine*, kjer so citirali Emilia Lussa, voditelja sardinskih avtonomistov, pisali tudi o knjigi grofa Sforze *Diktatorji in diktatura v povojnem času*, kjer je kritiziral fašistično politiko do narodnih manjših predvsem zato, ker so s tem ovirali njihovo mirmo asimilacijo. Sprašujejo po pomenu stališč bivšega zunanjega ministra: »Mar g. Sforza ne ve, da so npr. Jugoslovani v Primorju že zdavnaj prekorčili dobo analfabetizma in nacionalne brezbrčnosti, da tvorijo narodnostno skupino, ki se je bila sicer uklonila sili razmer ter hotela lojalno izvrševati dolžnosti, katere ji je nalagala njena državljanska pripadnost (dasi je bila proti svoji volji ločena od naroda, čigar živ in sestavljen del je), a ki se jeziku in običajem svojih prednikov nikakor noče odpovedati? Mar tudi zagovorniki liberalne in demokratične Italije pričakujejo in hočejo, da se drugodici raznarodijo?« Pisec odločno trdi, da »čas bi že bil, da bi voditelji protifašističnega gibanja odkritosrčno in nedvoumno določili svoje stališče v manjšinskem vprašanju.«²⁶ Malo pozneje pa se spominjajo bazoviških žrtev, ki »so padli zato, ker je fašistična vlada hotela z njihovo smrtjo ustrahovati primorske Slovence. Mislila je, da bo požigov in atentatov konec, če bo na altaru svoje maščevalnosti žrtvovala življenje štirih mladih Jugoslovanov, ne oziraje se pri tem ali so krivi ali nedolžni.«²⁷ V isti številki je posebno pismo Andreja Gabrščka s pozivom, naj naročijo Zgodovino Goriških Slovencev: »Jako zanimivo bi bilo tudi vaše življenje, vaše delovanje in vaša borba za obstanek v novi prekomorski domovini. Napišite vse to, vsak po svoje in pošljite na uredništvo tega lista, ki mi potem vse skupaj pošlje na Dunaj ali v Ljubljano!«

Vrnitev požigalca Narodnega doma Francesca Giunta v Trst je zaposlovalo uredništvo več števil; ob tem so še naprej podrobno poročali o življenju internirancev v Italiji. Ob naraščajočem govorjenju o vojni nevarnosti postaja časopis vedno bolj zagovornik miru. V polemiki se je dejavno vključil Čebokli, ki je tudi izčrpno pojasnil, *Zakaj se ne bomo odzvali, ko nas bo ta ali ona domovina klicala pod orožje.*²⁸ Dosledna kritičnost tudi do uradne jugoslovanske politike glede primorskih emigrantov in do Italije je že prej povzročala težave v odnosih z jugoslovanskim poslaništvom; 3. junija 1933 pa je časopis objavil: »Po odloku notranjega ministrstva je prepovedano uvažanje in širjenje *Slovenskega tednika* za Jugoslavijo. Mi nimamo temu ničesar pripomniti. Primorci pač vemo, da smo od vseh zapuščeni in preganjani. Kot smo doslej branili pravice primorskega izseljenca tu in naših v zaslužjeni domovini, branili jih bomo dosledno tudi v bodoče. V nas živi trdo upanje, da bo tudi za nas prišel enkrat tisti dan, ko bomo smeli svobodno dihati.«²⁹ Malo pozneje so poročali o ovadbi, ki jo je pred argentinskimi oblastmi podalo jugoslovansko poslaništvo in ki je pripeljala do policijske intervencije v *Prosveti*. Kacin sam je pozneje obrazložil, da so jih obtožili, da so »komunisti in nasprotni današnjemu družabnemu redu.«³⁰ Ne glede na trenutno vladajočo demokratično ureditev je etiketa komunizma ohranila vso nevarnost kot v časih diktature, pravzaprav se je to nadaljevalo prav do naslednjega vojaškega udara 1943 ter se celo intenziviralo pod Peronovo vladavino in še pozneje.

Leto 1933 je v več ozirih pomembno za slovensko skupnost v Argentini. Marca je prispel prvi izseljenski duhovnik, Jože Kastelic, ki je komaj nekaj dni po prihodu začel objavljati v *Slovenskem tedniku*, leto pozneje se je rodila versko-kulturna revija *Duhovno življenje*. Septembra pa je začel izhajati drugi slovenski tednik, *Novi list*, v lasti konzorcija pod vodstvom arh. Viktorja Sulčiča in v uredništvu dr. Viktorja Kjudra. Odslej se vse tri pomembne politične skupine, vsaka s svojim glasilom, povsem jasno profilirajo: narodno osveščena sredina, ki je izrecno odklanjala strankarstvo, je delovala v *Prosveti* in izdajala *Slovenski tednik*, levičarji v *Ljudskem odru* so bili sicer v tem času po prepovedi *Delavskega glasa* (naslednik *Delavskega*

²⁶ Italijansko protifašistično gibanje in narodne manjšine. Slovenski tednik IV, št. 171, 6.8.1932.

²⁷ Slava našim mučenikom! Slovenski tednik IV, 3.9.1932.

²⁸ Slovenski tednik V, št. 203, 22.4.1933.

²⁹ Slovenski tednik prepovedan za Jugoslavijo. Slovenski tednik V, št. 209, 3.9.1933.

³⁰ Jan Kacin, v pojasnilo. Slovenski tednik V, št. 214, 8.7.1933.

lista) še brez glasila, a 1936 osnujejo mesečno revijo *Njiva*. Iz sicer majhnega kroga slovenskega *Sokola* je nastalo društvo *Tabor*, v glavnem iz vrst bralcev *Novega lista*. G. Kastelic je svojo revijo osnoval kot široko kulturno-versko, a ne strankarsko. Sam je bil precej kritično razpoložen do SLS doma, večjo naklonjenost stranki pa je opaziti v poznejših letih, ko je uredništvo prevzel Janez Hladnik. Razlika med obema tednikoma, *Slovenskim tednikom* in *Novim listom* je temeljila na stališču do uradne jugoslovanske politike. Medtem ko je bil prvi dosledno kritičen, je Kjuder zagovarjal vladno linijo, čeprav se ni nikoli zavzel za strogi centralizem. O vlogi jugoslovanskega poslaništva v zvezi z aretacijami in ovadbami pa je prišlo do zanimive polemike med Kjudrom in duhovnikom Kastelicem. Ta je brezkompromisno obsodil ravnanje diplomatskih predstavnikov, medtem ko Kjuder pravzaprav ni mogel verjeti, da so res odigrali takšno vlogo.³¹ Kljub vsem razlikam se v tem letu začenjajo skupne velike spominske manifestacije ob obletnicah Bazovice, praviloma celo z mašo.

Slovenski tednik, ki ga je s spretno roko vodil Jan Kacin, je redno objavljala novice o delovanju Kongresa narodnih manjšin pod vodstvom dr. Josipa Wilfana,³² sledil je tudi delovanju Zveze emigrantskih organizacij v Jugoslaviji in večkrat citiral govore in razprave dr. Ivana M. Čoka.³³ Konec 1934 je objavil razgovor z Andrejem Gabrščkom.³⁴ Ostro je komentiral delovanje goriškega nadškofa Margottija in reškega škofa Santina.³⁵ Ponatisnili so tudi zanimivo razpravo o Trstu iz argentinskega dnevnika *La Prensa*.³⁶ Kacin je poudarjal slovanstvo kot širši okvir narodnega boja, zagovarjal pa je tudi jugoslovanstvo kot garanta za nadaljnji obstoj Slovencev, »vkljub temu, da Jugoslavija ni taka, kot bi morala biti in smo jo upravičeno pričakovali in mnogi tudi za to delali in se žrtvovali.«³⁷ V tem času se je na pobudo levičarskega kroga ustanovil *Jugoslovanski patronat v pomoč žrtvam evropskega fašizma*,³⁸ ki je k sodelovanju privabil širši krog Primorcev. Ti, ki »se borijo odločno in neizprosno za svobodo primorskega ljudstva, žalibog so v tej borbi tako osamljeni, da ne dobijo razumevanja niti tam, kjer bi ga v prvi vrsti mogli, in bi v boju že zdavnaj podlegli, če bi jih ne držala kvišku samozavest, da so veja ponosnega in kulturnega naroda.«³⁹ V tem duhu so leta 1936 začeli z organizacijo velike skupne antifašistične manifestacije. V času, ko se je Mussolini pripravljala na napad na Abesinijo, je bil klic k skupni borbi vsekakor na mestu. Prizadevanja so doživela vrhunec ob obletnicah Bazovice.

Z rastjo kritičnih spremljanj cerkvene politike na Primorskem se je tudi pogosteje pojavljala polemika o tem, ali je primerno, da *Slovenski tednik* redno objavlja cerkveni vestnik. Kljub prepričanju uredništva (ter predvsem samega urednika), da je »preveč v nas hlapčevskega duha ter vsakovrstnega in tako tudi verskega malikovalstva, katerega je v prvi vrsti krivo pomanjkanje izobrazbe,«⁴⁰ priznava, da časopis ni merodajen v tem vprašanju. Ob prihajajočih novicah glede vatikanske politike ob napadu na Abesinijo (blagoslov fašistične armade in orožja ipd.) je Kacin poudaril, da »menda vendar nismo udarjeni s slepoto, da bi verovali, da nas bo fašizem s pomočjo cerkve rešil brezposelnosti, stradanja, socialnega in narodnega zatiranja, ko pa na lastni grbi

³¹ Kako ščiti Primorce jugoslovansko poslaništvo. *Slovenski tednik* V, št. 213, 1.7.1933. Pismo J. Kastelica dr. V. Kjudru, *Slovenski tednik* V, št. 234, 9.12.1933. V. Kjuder, polemika, *Novi list* I, št. 13, 16.12.1933.

³² 8. kongres narodnih manjšin. *Slovenski tednik* IV, št. 168, 9.7.1932. Po manjšinskem kongresu na Dunaju. *Slovenski tednik* IV, št. 172, 13.8.1932. Manjšinsko vprašanje v društvu narodov, *Slovenski tednik* VI, št. 270, 22.9.1934.

³³ Referat dr. Čoka o položaju naše narodne manjšine v Italiji, *Slovenski tednik* VI, št. 272, 6.10.1934. Zborovanje Primorcev v Zagrebu, *Slovenski tednik* VIII, št. 371, 7.11.1936.

³⁴ Ob 70. letnici Andreja Gabrščka. *Slovenski tednik* VI, št. 282, 22.12.1934.

³⁵ Novi goriški nadškof proti Slovincem. *Slovenski tednik* VI, št. 282, 22.12.1934. Reški škof Santin v službi fašizma. *Slovenski tednik* VI, št. 287, 26.1.1935.

³⁶ La ciudad de Trieste – origen, historia, etnografía. V seriji *Ciudades italianas del Adriático*. *Slovenski tednik* VI, št. 289, 9.2.1935.

³⁷ Slovenska zveza je naše načelo. *Slovenski tednik* VII, št. 310, 20.7.1935.

³⁸ cj (Jan Kacin), *Patronat v pomoč žrtvam fašizma* (pravila). *Slovenski tednik* VII, št. 313, 17.8.1935.

³⁹ Klic v tujini. *Slovenski tednik* VIII, št. 349, 16.5.1936.

⁴⁰ Nekoliko v pojasnilo. *Slovenski tednik* VIII, št. 350, 23.5.1936.

občutimo ravno nasprotno. Nad Evropo se zbirajo temni oblaki! Zato bodimo pripravljene in složni, brez ozira (na) politične ali verske pripadnosti, da bomo sodeležni zmage skupnega kulturnega, gospodarskega, socialnega in narodnega boja.«⁴¹ O papežu in vatikanski politiki pa je v tem času veliko pisanja: »Papež poziva na križarsko vojsko proti komunizmu in proti sovjetom, ki da je zibel vsega zla. To je tisto, kar nas posredno zadene, kajti gnezdo izkoriščevalcev je fašizem, proti kateremu naj bi papež obrnil kopja, ampak tega ne bo napravil, ker je kapitalizem v svoji brezmejni nesramnosti dosegel, da je podredil sebi domoljubni in verski čut preprostega človeka s pomočjo narodnih in verskih voditeljev, ki jim je blaginja ljudstva deveta briga, samo da se z njih lahkovernostjo okoristijo.«⁴² 18. julija 1936, to je na dan, ko je izbruhnila španska državljanska vojna, je Anton Brišar komentiral cerkveni blagoslov orožja: »V imenu Boga jemljejo narodu svobodo ter ga tlačijo v suženjstvo. Vsaj mi, ki lahko kritično motrimo položaj v Evropi, odprimo oči in bodimo složni ter ne pustimo se zavajati od raznih lažipatriotov in krivega tolmačenja Kristusovih nauk.«⁴³ Pozneje je uredništvo opisalo lastno stališče do vatikanske politike: »... kot zagovorniki slovenskega ljudstva pod fašistično Italijo, ki se ga sistematično zaslužuje potom fašizma in katoliške cerkve.«⁴⁴ Slovenci so enako kot Abesinci podrejeno pleme brez vsakih pravic. »Fašizmu se je uklonila tudi katoliška cerkev, česar pravi kristjan ne more verjeti, zato opravičeno vzbuja dvom v njeno pravičnost.« Ves čas je časopis objavljala cerkveni vestnik ter ohranjal dobre odnose z duhovnikoma, tudi slovenske maše so bile dobro obiskane, uspešno so delovali cerkveni pevski zbori. Toda posamezne pozicije so se zaostrovale, mnogi so očitali *Slovenskemu tedniku*, da »je kot dvorezni nož, ki da ne veš, če piše za narodnjake, socialiste ali komuniste, ali za verne ljudi.« Urednik je bil prisiljen poudariti, da časopis »ne zastopa nobene stranke, ker sovraži strankarske strasti, ki prinašajo samo neslogo in brezplodnih tratenj moči za tuje koristi. Pač pa je zagovornik vseh poštenih ljudi, ki jim je resnično na srcu kulturni, gospodarski in socialni napredek naše kolonije v Južni Ameriki.«⁴⁵

Na proslavi ob jugoslovanskem državnem prazniku leta 1936 je prišlo do resnega incidenta zaradi nastopa skupine hrvaških separatistov. Nekaj kritik je bilo izraženih tudi na račun govora Jana Kacina, ki da je »priznal Jugoslavijo za svojo domovino.«⁴⁶ Urednik je tako komentiral: »Iz tega se vidi, kako slabo pojmujejo nekateri jugoslovanstvo in da še danes ne znajo ločiti naroda od režima.« V svojem govoru je prikazal preganjanje Slovencev pod Italijo ter pozival »Srbe, Slovence in Hrvate, naj bodo složni in ponosni na svojo domovino, ki si jo lahko napravijo takšno, kakršno si jo sami hočejo, v kateri naj bi našel vsak pošten delavec eksistenco in blagostanje.« Pozival je tudi Jugoslovane, »naj ne bodo brezbrizni glede usode primorskih Slovencev.« S koncem leta 1936 je prišlo na pobudo novega jugoslovanskega poslanika dr. Izidorja Cankarja do združitve obeh tednikov.

Novi list

Viktor Kjuder⁴⁷ je prispel v Argentino leta 1929; v domovini je bil aktiven član dijaških organizacij, nekaj časa pa urednik *Edinosti*. Diplomiral je na Trgovski akademiji v Trstu, po prihodu se je pridružil *Slovenskemu Sokolu* ter bil malo kasneje pobudnik preimenovanja v *Izseljensko društvo Tabor*; osrednja dejavnosti društva je bila osnovna šola v La Paternalu, druga v Južni Ameriki. Kjuder, ki je najprej sodeloval pri *Slovenskem tedniku*, je skupaj z drugimi maloštevilnimi izobraženci želel osnovati tednik, ki bi nadomestil argentinske časopise v življenju slovenskih priseljencev. Časopis je oblikoval tako, da je prinašal vse pomembne svetovne in

⁴¹ Temni oblaki se zbirajo (ob 79. letni rojstni dan papeža), Slovenski tednik VIII, št. 351, 30.5.1936.

⁴² Katoliška cerkev je pričela z agitacijo. Slovenski tednik VIII, št. 353, 6.6.1936.

⁴³ Anton Brišar, Klerikalizem in fašizem. Slovenski tednik VIII, št. 358, 18.7.1936.

⁴⁴ Slovenski tednik VIII, št. 360, 1.8.1936.

⁴⁵ Strankarstvo. Slovenski tednik VIII, št. 369, 17.10.1936.

⁴⁶ Iz sobotne prireditve v proslavitev ujedinjenja Jugoslavije. Slovenski tednik VIII, št. 376, 12.12.1936.

⁴⁷ Slovenski primorski biografski leksikon, 8. snopič, Gorica 1982.

argentinske novice, poleg poročanja iz Primorskega in osrednje Slovenije in Jugoslavije. V prvih letih je bil tednik tudi bogato ilustriran in sodobno oblikovan. Poznala se je profesionalnost in razgledanost glavnega pisca in urednika, ki je znal ohranjati stike tudi s pomembnimi osebnostmi doma. Tednik je bil last konzorcija, ki ga je vodil arhitekt Viktor Sulčič,⁴⁸ takrat in še pozneje gotovo med finančno uspešnejšimi rojaki, sodelovali so tudi drugi, npr. dr. Kosta Veljanovič, izseljenski komisar, poročen s Čeboklijevo sestro, veleposestnik Ivo Wider, tiskar Vigor Domicelj. V časopisu sta tudi redno pisali najboljši peresi v skupnosti, pisatelj Gvidon Jug in publicist France Krašovec.

V prvi številki je Kjuder posvetil veliko prostora otvoritvi IX. kongresa evropskih narodnih manjšin, ki mu je predsedoval dr. Josip Wilfan,⁴⁹ hkrati pa je zasnoval dve stalni rubriki: *Vesti iz domovine* (t.j. iz jugoslovanske Slovenije) in *Vesti iz Primorskega*, kamor je uvrščal novice in komentarje. Kjuder je imel lažji dostop do tuje literature, tako je v članku *O odnošajih med Italijo in Jugoslavijo* komentiral izjave grofa Sforze iz francoske revije *L'Europe nouvelle*, da je »podpisal v Rapallu pogodbo z Jugoslavijo, ki je dala Italiji popolnejšo alpsko mejo, kakor jo je Italija kdaj imela v rimskem imperiju, poleg tega še celo Istro, otoka Lužin in Cres, mesto Zadar ter posebne privilegije Italijanov v Dalmaciji, slednjič še neodvisnost Reke, ki bi postala italijansko mesto, obdržala bi svojo tradicionalno avtonomijo.«⁵⁰ Ob obširnem pregledu »načelnih« debat na kongresu manjšin je poročal o zasedanju primorskih emigrantov, kjer je bil dr. Čok potrjen za predsednika.⁵¹ Ob jugoslovanskem državnem prazniku je Kjuder zapisal: »Vsakomur, tudi če ne misli zgolj jugoslovansko, marveč je bolj ozkosrčen in vidi predvsem ono, kar je slovenskega oz. hrvaškega, a zna dvigniti svoj pogled tudi preko tistega, kar se dogaja npr. v Šiški, se mora zdeti misel o razkosanju Jugoslavije na tri samostojne države nad vse nesrečna. Kakšna bi bila takšna samostojnost in koliko časa bi trajala v bližini sosedu, ki vedno govori, kako je njegovemu 43 milijonskemu prebivalstvu pretesno na polotoku? V bližini zemlje lačnega sosedu, ki nam je že odtrgal del slovenskega ozemlja, a gleda tudi preko Nanosa, ki o Dalmaciji razlaga, da je to njegova zemlja, za katero so ga druge države opeharile? In ta sosed je doslej tudi že bridko dokazal na koži naših bratov v Julijski krajini, kakšno je njegovo razpoloženje napram Slovencem in Hrvatom. Ali menite, da bi se to njegovo razpoloženje izpremenilo, če bi jutri na mestu močne Jugoslavije imel dva šibka sosediča?«⁵² V tem uvodniku je Kjuder uporabil krilatico »troedinega naroda«, ki je pozneje ne ponovi več, komentar pa je bil namenjen agresivni propa- gandi hrvaških separatistov v Argentini, ki so nadvse hvalili Pavelića.

V Argentini je v veliki italijanski skupnosti izhajalo več časopisov, ki so zastopali različna stališča; ob aktivni antifašistični skupini jih je bilo nekaj, ki so sledili fašističnemu vzoru. Z enim teh, *Mattino d'Italia*, je Kjuder vztrajno polemiziral: »Kar se pa tiče računov in terjatev, naj bo *Mattino* le brez skrbi! Slovani so poštene ljudje. In ko pride dan *scadenze*, bodo fašističnim Italijanom plačali vse, kar imajo dobiti. Tudi obresti.«⁵³ Hkrati pa je Kjuder branil jugoslovansko poslaništvo pred upravičeno kritiko duhovnika Kastelica o domnevnih ovadbah argentinskim oblastem. Dr. Ivan Marija Čok, predsednik zveze emigrantskih društev, je »na dan ujedinenja« 1. decembra 1933 napisal pozdravno pismo *Novemu listu*, v katerem govori o 100.000 Primorcih v emigraciji: »... skoro eno petino domačega prebivalstva ... Naj znajo fašisti, da mi emigranti, ki so nas oni oropali naših domov, nismo postali obupani brezdomci, brezbarvna masa, ki je končno likvidirana in postavljena izven vsake borbe, nego, da mi baš vsled tega, ker so nam z izgnanstvom dali svobodo, smatramo za svojo največjo in najsvetejšo dolžnost, da se borimo proti krivici in za

⁴⁸ Irene Mislej, Viktor Sulčič. Trst 1895 – Buenos Aires 1973. Ajdovščina-Ljubljana 1988.

⁴⁹ Otvoritev IX. kongresa evropskih narodnih manjšin. *Novi list I*, št. 1, 23.9.1933.

⁵⁰ *Novi list I*, št. 2, 30.9.1933.

⁵¹ Kongres primorskih emigrantov v Ljubljani. *Novi list I*, št. 5, 21.10.1933.

⁵² Nekaj misli o izseljencih in domovini povodom 15. obletnice proglasitve našega osvobojenja in narodnega ujedinenja. *Novi list I*, št. 11, 2.12.1933.

⁵³ »Mattino« in ujedinenje. *Novi list I*, št. 12, 9.12.1933. Še nekaj besed »Mattinu.« *Novi list I*, št. 14, 23.12.1933. Beležke. *Novi list I*, št. 18, 20.1.1934.

*pravico, proti nasilju in za svobodo.*⁵⁴ Prav ta borbeni duh je opazen v slovenskem časopisju v Argentini, ne glede na razlike v političnih stališčih. *Novi list* pa je obtoževal konkurenčni tednik, češ da zagovarja protijugoslovansko smer, v resnici pa je potekala mala osebna vojna med urednikoma, v kateri si je Kjuder privoščil tudi neokusno opazko: »*Slovenski tednik je glasilo male skupine oseb, ki so se strnile radi svojih prijateljskih odnošajev do človeka, ki je svojo zidarsko žlico zamenjal z uredniškimi škarjami ...*«,⁵⁵ namenjeno Janu Kacinu, res samouku, a briljantnemu piscu v ljudskem nagovoru sorojakom. Kjuder se je tudi motil v oceni, da so predstavljali manjšinsko mnenje med rojaki, dogodki naslednjih let so potrdili, da je Kacin natančneje znal zrcaliti občutja večine. Ves čas obstoja *Novega lista* so se pojavljale pobude za združitev moči, tako med društvi kot med glasili. To je realiziral šele jugoslovanski poslanik dr. Izidor Cankar v letu 1937.

Na Primorskem je v tem času nastala Lega per l'autonomia della Venezia Giulia. Kjuder je opozoril, da so pobudniki »*svoj čas pozdravili – vsaj v pretežni večini – italijansko okupacijo kot odrešenje, a so jim šele poznejši dogodki, zatiranje najbolj elementarnih svoboščin, favoriziranje privandrancev v škodo domačega italijanskega prebivalstva ter stalno gospodarsko propadanje prinesli razočaranje ter jim odprli oči.*« Toda to je za manjšino v Julijski krajini premalo, saj »*še živo spominja razočaranj, ki jih je doživela tudi že pred nastopom fašizma*«, skupnost si je že »*priborila s svojim trpljenjem in krvjo svojih mučenikov pravico, da sama odloči o svoji usodi, ko napoči prava ura.*«⁵⁶ Podobno napoved je urednik ponovil v spominskem članku ob bazoviški obletnici: »*streli, pod katerimi so se 6. septembra zgrudili naši mučeniki, še vedno rijejo v naših dušah, dasi smo v tujini, daleč proč od rodnih krajev: krogle, ki so jih zadele, še vedno rijejo in bodo še rile tudi v naših srcih, dokler ne napoči dan, ko se bo krivica strla in bo naš rod spet zagospodoval na svoji zemlji. Ena sama vroča želja je v nas, ko obhajamo novo obletnico Bazovice, da bi ta dan ne bil več daleč!*«⁵⁷ Kjuder je zagovarjal zaščito narodnih manjšin s splošnim mednarodnim dogovorom. Ob zasedanju Društva narodov je posebej poudaril predlog poljskega zunanjega ministra o tej problematiki, saj kot je sam zaključil: »*na mirovni konferenci in v parlamentu so odgovorni predstavniki italijanskega naroda, med njimi celo italijanski kralj, svečano naglašili, da je Italija dežela demokracije, ki hoče širokogrudno postopati s svojimi državljani drugega plemena in drugega jezika. Tem besedam je svet verjel, nanje se je zanašalo tudi jugoslovansko ljudstvo v Italiji. Kako bridko je bilo razočaranje!*«⁵⁸ Kmalu za tem je poročal o 3. kongresu emigrantov iz Julijske krajine v Mariboru, kjer je dr. I. M. Čok analiziral stanje v okupiranih krajih in poudaril, da so fašisti uničili srednji sloj, spravili delavce ob kruh ter tako dosegli, da je ostal samo kmečki sloj. Posvetna inteligenca je bila primorana oditi, tako da so na svojih mestih ostali samo duhovniki. Toda kljub vsemu, »*v narodnem pogledu nismo izgubili v Julijski krajini niti ene vasi*«, še več, »*borba s fašisti je napravila naše ljudi nekompromisne in neučakane.*«⁵⁹ Odločno zahtevo dr. Čoka, naj vrnejo teritorij, ki je bil z Rapallom odvzet, so v Jugoslaviji označili za iredentistično, neprijetno je bilo predvsem tistim, ki so zagovarjali dobre sosedske odnose z Italijo. Kjuder pa je zaključil v istem duhu kot dr. Čok: »*pravica naših bratov, da se osvobodijo in ujedinijo z ostalimi brati v svobodi je nedotakljiva in večna.*«

Atentat in nasilna smrt kralja Aleksandra sta bila na straneh *Novega lista* zelo poudarjena. Kjuder je poročal o dveh mašah, pravoslavni in katoliški, o sožalju argentinskega zunanjega ministra in Nobelovega nagrajenca za mir dr. Carlosa Saavedra Lamasa in o reakcijah v skupnosti.⁶⁰ V uvodnik ob državnem prazniku pa je Kjuder vključil tudi tekst telegrama, ki ga je

⁵⁴ Dr. Ivan Marija Čok, Pozdrav predsednika emigrantskih udruženj iz Julijske krajine v Jugoslaviji bratom v Južni Ameriki. *Novi list* I, št. 16, 6.1.1934.

⁵⁵ »Slovenski tednik« v pravi luči. *Novi list* I, št. 21, 10.2.1934.

⁵⁶ *Novi list* I, št. 42, 21.7.1934.

⁵⁷ *Novi list* I, št. 48, 8.9.1934.

⁵⁸ Narodne manjšine naj se zaščitijo s splošnim mednarodnim dogovorom. *Novi list* I, št. 49, 15.9.1934.

⁵⁹ *Novi list* II, št. 52, 6.10.1934.

⁶⁰ Maši zadužnici za pok. kralja. *Novi list* II, št. 54, 20.10.1934.

kralj Aleksander poslal Slovincem ob nastanku skupne države, kjer je obžaloval izgubo lepega dela slovenskega ozemlja.⁶¹ Ob sestanku ministrov Male antante v Ljubljani je opozoril na zaščito narodnih manjšin, ki pa »ne more na noben način postati notranje vprašanje kake države in torej nikakor ne pade pod pojem nevmesavanja.«⁶² V neobičajnem neposrednem nagovoru rojakom je na začetku leta 1935 napisal uvodnik *Kaj smo*⁶³: »Kaj boš izgubil, če mu (Argentincu) lepo dopoveš, da si Slovenec oziroma (da te bo bolje razumel) Jugoslovan iz Italije?« Tudi v argentinskem okolju se je vedno pogosteje govorilo in pisalo o italijansko-jugoslovanskih odnosih, ki naj bi se izboljšali v kratkem, toda ne na račun pozabe: »koliko je naših primorskih mater in očetov, ki nikoli več ne bodo videli svojih hčera in sinov, ki sta jih politični in gospodarski pritisk fašističnega režima pognala v daljne tuje zemlje!«⁶⁴ V času, ko se je zaostrovala kriza v Abesiniji, je Kjuder napisal oster uvodnik s pomenljivim naslovom *V klavnico*,⁶⁵ kjer je omenjal govornice, da bodo primorski Slovenci v prvih bojnih vrstah. To je povzročilo hudo reakcijo fašističnega časopisa *Il Mattino*, ki je Kjuder ni spregledal. V odgovoru je ponovil že znano zahtevo: »Slovincem in Hrvatom, vključenim v italijanske meje, mora rimska vlada zagotoviti nemoteno uživanje pravic, ki jim gredo po zakonih najbolj elementarne pravičnosti.«⁶⁶ Razumljivo je, da je o poteku napada in vojne v Afriki časopis veliko poročal, posebej o vlogi cerkve kot npr. o blagoslovu nadškofa Margottija »vedno pripravljenim italijanskim vojakom.«⁶⁷

V tem času je v Ženevi zasedal manjšinski kongres, kjer je bilo govora o Wilfanovem konceptu »naddržavne narodne skupnosti.« Dr. Besednjak pa je sprožil vprašanje o položaju narodnih manjšin v avtoritarnih državah. Iz resolucije, ki so jo sprejeli, je Kjuder poudaril »pravico do svobodnega kulturnega razvoja svoje narodne bitnosti«, ki jo ima vsaka manjšina. Vsakokratnemu zasedanju kongresa narodnih manjšin je Kjuder namenil veliko pozornosti, prav posebej v teh letih hudih zaostrovanj in vojn, ko je nedvoumno opozarjal na hude posledice nespoštovanja kolektivnih pravic in »nevarnosti, ki izvirajo iz politike raznarodovanja manjšin.«⁶⁸

Ob ustanovitvi Jugoslovanske radikalne zajednice je Kjuder trdil, »da gre za resnično fuzijo vseh treh strank«, ki zavrača »sleherno plemensko in versko opredelitev.« Poudaril je Natlačenove besede: »Mi Slovenci mislimo, da je taka zajedniška stranka, v kateri so zbrani Slovenci, Hrvati in Srbi, potrebna kot nositeljica skupne edinstvene državne misli. Za nas Slovence ni življenja razen v naši današnji državi: v kraljevini Jugoslaviji.«⁶⁹ Urednik pa se je kljub tem besedam popolnoma zavedal narodne pripadnosti, saj je po drugi strani, ko je ostro kritiziral k internacionalizmu usmerjeno levico, zapisal: »Nekateri, ki mislijo, da je za dosego socialnih ciljev neobhodno potrebno, da v vsakem človeku najprej ubijejo narodno čustvovanje, stopajo po zgrešeni poti, ki so jo že hodili razni delavski voditelji na Primorskem, posebno v Trstu, ki so povzročili, da je na tisoče naših delavcev utonilo v valovih italijanskega potujčevanja ter so s tem pripravljali tla za poznejše podjarmljenje. Kdo je imel od tega koristi? Slovenski delavci prav gotovo ne!«⁷⁰ Rešitev težkih dilem okrog narodnega vprašanja je Kjuder videl v združevanju v močni, skupni jugoslovanski državi: »Kaj bi bilo na primer z nami Slovenci, če bi bili prepuščeni sami sebi? Postali bi žrtev zemlje lačnega tujca in v naših primorskih bratih se zrcali usoda, ki bi je bil deležen ves naš narod: oropan vseh pravic, preganjan in tlaččen bi bil neizogibno zapisan – če že ne smrti – pa vsaj bridkemu trpljenju in hudemu zastoju. Močna Jugoslavija pa brzda apetite pohlepnih sosedov in

⁶¹ Novi list II, št. 60, 1.12.1934.

⁶² Mala antanta in rimski dogovori. Novi list II, št. 66, 19.1.1935.

⁶³ Novi list II, št. 71, 23.2.1935.

⁶⁴ Italija in Jugoslavija. Novi list II, št. 74, 23.3.1935.

⁶⁵ Novi list II, št. 77, 13.4.1935.

⁶⁶ »Mattino« je hud. Novi list II, št. 79, 27.4.1935.

⁶⁷ Novi list II, št. 90, 20.7.1935.

⁶⁸ Novi list III, št. 103, 26.10.1935.

⁶⁹ prav tam.

⁷⁰ Izgubljeni sinovi. Novi list III, št. 105, 16.11.1935.

močna Jugoslavija je tudi še edino upanje bratov v robstvu.«⁷¹ V naslednjih mesecih se ob novicah o vojni v Abesiniji začne pojavljati vedno močnejše upanje, da po neizogibnem spopadu svetovnih razsežnosti, ki so ga predvidevali, lahko pride do pričakovane narodne osvoboditve. Italijanska vojna v Afriki je povzročila neko novo zблиžanje z določenimi krogi italijanskih antifašistov. Tako citirajo mnenje časopisa *Unità*, ki v pozivu k skupnemu boju proti Mussoliniju zatrjuje, da so »za samoodločevanje narodov«, »za nacionalno osvoboditev in zedinjenje vseh Slovencev.« *Idea Popolare* pa celo poudarja »pravice potlačene manjšine v Julijski krajini, /.../ njihovo samoodločevanje glede odcepljenja od italijanske države.« Kjuder zaključuje uvodnik z veselim spoznanjem, da »so začeli vsaj levičarski italijanski antifašisti sedaj misliti in pisati na način, ki omogoča sodelovanje emigracije iz Julijske krajine z njimi.«⁷² Razumljivo se Kjuder tudi veseli uradne argentinske zahteve po sklicu generalnega zbora Zveze narodov zaradi vojne v Abesiniji, zunanjšega ministra pa pravilno imenuje »oče mednarodne pogodbe, ki odreka državam pravico, da bi si s silo prilastile tuja ozemlja,«⁷³ saj je bil tvorec miru med Paragvajem in Bolivijo. Prav v tem je temeljila Nobelova nagrada za mir, ki jo je prejel kmalu za tem.

Španska državljanska vojna je v naslednjih mesecih osrednja mednarodna novica. Upornike opredeljuje kot »protilevičarsko vojaško fašistično vstajo,«⁷⁴ usodno razdelitev na levo in desno vidi tudi drugje po Evropi, v tem duhu komentira ustanovitev ljudske fronte v Sloveniji. Za Španijo pa predvideva »naj zmagajo levi ali desni, diktaturo – in sicer po vsej priliki strogo in okrutno diktaturo – neizogibno.«⁷⁵ Fašizem pa ostaja glavna tarča upravičenih protestov; ob obletnici Bazovice so se leta 1936 domala vsa društva združila v priprave velike manifestacije. Pobudo je dal *Jugoslovanski patronat za pomoč žrtvam evropskega fašizma*, ki so ga sestavljali sami primorski odločni antifašisti. Ne glede na velike razlike v gledanju na jugoslovansko državo in na strategijo boja proti Mussoliniju napiše Kjuder jasen uvodnik *Izseljenci za primorske brate*: »Živimo v dobi, ko se je nestrpnost med posamezniki ter med malimi in velikimi občestvi mogočno razpasla. Prav gotovo pa je narodna nestrpnost, ki je izmed vseh najhujša, ker povzroča največ žrtev, doseglja najvišje meje pretiranosti baš na Primorskem, kjer žive ljudje naše krvi in našega jezika. Na stotine žrtev fašistične narodne nestrpnosti je po italijanskih ječah in v konfinacijskih taboriščih in na stotine je družin, ki radi tega životarijo v največji bedi in pomanjkanju.«⁷⁶ Nedeljsko prireditev je doživel pisatelj Pavel Golia, ki se je takrat udeleževal mednarodnega kongresa Pen kluba v Buenos Airesu. Na tem srečanju je bilo slišati tudi veliko ostrih besed na račun italijanskega fašizma: »italijanski delegati z Marinettijem na čelu so obljubili, da bodo v Rimu posredovali pri pristojnih oblasteh za to, da se slovenskim leposlovnim knjigam dovoli cirkulacije v Julijski krajini.«⁷⁷ Pred leti je sam Marinetti nastopil proti zagrojeni konfinaciji Franceta Bevka. Ko sta Kjuder in njegov časopis vstopala že v četrto leto, je urednik upravičeno opredelil dotedanje delovanje: »V boju za teptane pravice našega naroda na Primorskem smo vselej dvigali svoj glas, imeli smo zadoščenje, da je ta naš glas nekaj krat odmeval tudi izven mej naše nasebine.«⁷⁸ Ko je prispela novica o sklenitvi trgovinskega sporazuma med Italijo in Jugoslavijo, je časopis ugotovil možnost sodelovanja, toda hkrati je poudaril, »pogoje političnega in moralnega značaja mora ustvariti Italija. Prvo, s preusmeritvijo svoje zunanje politike, v kolikor si je prizadevala škodovati interesom Jugoslavije, in pa z ukinitvijo dalmatinske iredentistične propagande, drugo pa z revizijo svojega postopanja napram jugoslovanski narodni manjšini, vključeni v njene meje.« Samo na ta način bi omogočila »iskreno sodelovanje, ki bi koristilo toliko Jugoslaviji, kolikor Italiji,«⁷⁹ pa tudi ohranitvi miru v Evropi. O slovenski samostojnosti, ideji, ki

⁷¹ 17. obletnica ujedinenja. Novi list III, št. 107, 30.11.1935.

⁷² Italijanski antifašisti in Julijska krajina. Novi list III, št. 124, 4.4.1936.

⁷³ Novi list III, št. 132, 6.6.1936.

⁷⁴ Novi list III, št. 139, 25.7.1936.

⁷⁵ Dva tabora. Novi list III, št. 141, 15.8.1936.

⁷⁶ Novi list III, št. 142, 22.8.1936.

⁷⁷ Mednarodni kongres književnikov in naša manjšina pod Italijo. Novi list III, št. 146, 19.9.1936.

⁷⁸ Novi list IV, št. 147, 26.9.1936.

jo je precejšnja skupina zagovarjala tudi med izseljenci, je bil neomajen: »Nas je Slovencev prepičilo število, da bi mogli tvoriti samostojno državo, ko imamo na zapadu zemlje lačnega sosedu, ki je itak ugrabil že četrtno slovenskega naroda in bi se mu gotovo še večji pohlep vzbudil po lepši in rodovitnejši Kranjski in Štajerski, če bi ju branilo samo prebivalstvo, ki bi štelo vsega komaj poldrug milijon duš.«⁸⁰ To njegovo stališče najdemo v uvodniku prve številke novega časopisa, ki mu je botroval dr. Izidor Cankar, sklicujoč se na potrebo po združevanju moči v sicer nepreveliki priseljski skupnosti.⁸¹

Slovenski list

9. januarja 1937 so javnosti oznanili nastanek novega tednika, ki »bo stal na stališču, da je jugoslovanska država domovina vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev, in vztrajno se bo boril proti kulturnemu, gospodarskemu in političnemu zatiranju bratov onstran meje.«⁸² Uredništvo sta si nekaj časa delila Kacin in Kjuder. Njuno dotedanje polemično soočenje sicer ni obetalo veliko, toda za tem projektom je stala močna volja in tudi sredstva, ki jih je prispeval dr. Izidor Cankar, tako da je časopis zagovarjal uradno državno linijo: »Jugoslovanska državna skupnost mora biti osnova vsega našega političnega mišljenja in udejstvovanja, zakaj samo v tej državni skupnosti morejo Srbi, Hrvati in Slovenci živeti polno vredno življenje med ostalimi narodi. Če kdo drugače misli, je nepolitična glava, je sanjač. Če bi Jugoslavije ne bilo, bi Slovenci zopet gledali tuje napise na Zidanem mostu, tuje ljudske šole ob Savi, tuje najvišje politične in sodne uradnike...« Hkrati pa »le nespameten človek /.../ mora zahtevati, naj Slovenci nehajo govoriti tisti jezik, ki ga je pred štiristotimi leti pisal in tiskal Primož Trubar, toda tujina gleda v nas vendar nekaj drugega: jugoslovansko nacijo.«⁸³ Kritikam, ki so se pojavljale, pa so morali odgovarjati, da sta združena *Slovenski tednik* in *Novi list* »nacionalna fronta,«⁸⁴ a ne nacionalistična. Na vedno jasnejše zблиževanje med Italijo in Jugoslavijo so gledali »ne le z začudenjem, ampak tudi z odporom in nejevoljo«, saj so vsi bili zapustili Italijo »zaradi neznosnega narodnostnega pritiska.«⁸⁵ Razmišljanje ob španski tragični narodni razdelitvi je strnil Jan Kacin: »V boju proti fašizmu se moremo združiti vsi Slovenci, bodisi narodnjaki, katoličani, komunisti in kdorkoli, ki mu je za narodno in delavsko svobodo.«⁸⁶ Uredniška politika pa je kot že nekoč pri Slovenskem tedniku temeljila na tem, da »nimamo nikakega namena zastopati v izseljenstvu kakšne nacionalistične, klerikalne ali ne vemo še kakšne tendence.«⁸⁷ Toda vztrajno se je pojavljala dilema dveh različnih stališč napram skupni državi; v uvodnikih slišimo sedaj Kacinove, drugič pa Kjudrove intonacije: »Razpoloženje slovenskih izseljencev v Argentini (pa tudi v drugih deželah) napram naši narodni državi ni bilo vedno najboljšje: s pisanjem in govorjenjem so nekateri agitatorji prepričevali slovenske izseljence, da je Jugoslavija dežela, na katero jih nič ne veže. Ti, ki so tako pisali in govorili, so – ali pa so bili – najbrž mnenja, da bi morali Slovenci tvoriti samostojno državo, ki naj bi se potem notranje uredila, kakor bi bilo večini najbolj prav in po volji.« Toda, ta samostojna država bi še vedno imela »na zapadu požrešnega imperialističnega sosedu.« Iz tega pa izhaja podpora k skupni jugoslovanski državi, ki »Slovencem kot narodu zagotavlja obstoj in razvoj.« Avtor pa žalostno priznava nemoč pri vplivu na notranje jugoslovanske razmere.⁸⁸ Hkrati s

⁷⁹ Odnosaji z Italijo. *Novi list* IV, št. 151, 7.11.1936.

⁸⁰ 1918 1. decembra 1936. *Novi list* IV, št. 154, 28.11.1936.

⁸¹ Združevanje je zajelo tudi društva, Slovensko prosvetno društvo (ali samo Prosveta) se je združilo s Taborom v Slovenski dom. O društvih glej Irene Mislej, *Kronologija Slovencev v Argentini*. Slovenski izseljenski koledar 1983, str. 144–148.

⁸² Naši javnosti. *Slovenski list* VIII, št. 1, 9.1.1937. Časopis je ohranil štetje Slovenskega tednika.

⁸³ Poslanik dr. Cankar o nekaterih izseljenskih problemih. *Slovenski list* VIII, št. 1, 9.1.1937.

⁸⁴ J.K. (Jan Kacin), *Naša fronta*. *Slovenski list* VIII, št. 3, 23.1.1937.

⁸⁵ Jugoslavija in Italija. *Slovenski list* VIII, št. 5, 5.2.1937.

⁸⁶ Jan Kacin, *Par besed za razumne ljudi*. *Slovenski list* VIII, št. 7, 20.2.1937.

⁸⁷ Politika in izseljenci. *Slovenski list* VIII, št. 10, 13.3.1937.

⁸⁸ Slovenski izseljenci in Jugoslavija. *Slovenski list* VIII, št. 12, 27.3.1937.

podrobnim pregledom sporazuma med Italijo in Jugoslavijo časopis izčrpno obeleži nasilje nad Lojzetom Bratužem.⁸⁹ Oblaki grozeče zatemnijo obzorja, toda Kacin vzklikne »Nič malodušja! Prazna je bojazen, da je usoda Slovencev za vedno zapečaten in da se nam Primorcem v tujini ne izplača boriti se za slovensko stvar, če smo doma obsojeni na smrt, ker Jugoslavija ni obrnila svojih topov proti Italiji, marveč segla v roko, katero ji je Italija ponujala. Usoda narodov se ne piše v enem dnevu in v eni pogodbi. Usoda narodov je v njih samih, v njihovih srcih, v njihovih dušah, v njihovem zaupanju v bodočnost.«⁹⁰

Kocbekovo Premišljevanje o Španiji je Kacinu, takrat že edinemu uredniku Slovenskega lista, vzbudilo zanimiv članek, kjer ugotavlja deljenost katoliških mnenj o fašizmu: Slovincu in drugim katoliškim listom »je fašizem manjše zlo kot komunizem.« Pred tem dejstvom podčrta potrebo »potegniti z ljudstvom, ali pa bodo ostali sami, obsojeni in pozabljeni.«⁹¹ Pozorno pa uredništvo spremlja tudi glasove v Argentini živečih Italijanov, tako komentira serijo člankov Maria Mariana, ki v dnevniku Crítica opisuje položaj Slovencev v Julijski krajini. Italijanski publicist, sicer antifašist, ugotavlja, da je »sovraštvo med Slovenci in Italijani zgodovinsko in tradicionalno, skoraj tako vkoreninjeno, kakor sovraštvo med Nemci in Francozi,«⁹² toda se ne sprašuje po vzrokih. Kacin vedno znova pojasnjuje, da »vidi Slovenski list v Jugoslaviji narodno državo vseh Jugoslovanov ter prišteva k njeni celoti Primorje in Koroško.«⁹³ Citirajo furlanski časopis Il Popolo del Friuli, ki piše o Kanalski dolini in ugotavlja, da je nova generacija vzgojena v »italijanskem duhu.«⁹⁴ Ko pa priše novica o medsebojnem odlikovanju visokih italijanskih in jugoslovanskih funkcionarjev, je uredništvo globoko prizadeto: Stojadinović odlikuje ravnatelja tržaškega Il Piccola in fašističnega generalnega tajnika za zasedeno ozemlje Graziolija, italijanski kralj pa glavnega urednika Slovenca. Kljub obljubam, »fašistična asimilacijska politika« uničuje kulturno in gospodarsko življenje na Primorskem. »Brez obzira na odlikovanje pa med našo manjšino in Italijo ne bo sprave, dokler ji ne bo povrnjena popolna svoboda, do katere ima sveto pravico, ki se ji ne bo nikoli odpovedala.«⁹⁵

Kacin se ne odpoveduje slovanski ideji: »Do zveze s Rusijo bo preko vseh ovir prej ali slej prišlo in slovanska vzajemnost ni prazna beseda.«⁹⁶ V tej veliki družini narodov vidi trdno zagotovilo preživetja ob rastočem fašizmu; posebno grenko sovпада bazoviška obletnica leta 1938 s prostostjo obsojencev iz Gortanovega procesa.⁹⁷ Hkrati pa se nadaljuje spreminjanje priimkov in drugi nasilni ukrepi fašističnih oblasti. Ko pa Hitler odpre vprašanje nemških Sudetov, se urednik izjasni: »Tudi mi zahtevamo samoodločbo! ... plebiscit za vse narodnosti, ki ga zahtevajo. ... Če pride do take konference, kakor jo je predlagal Roosevelt v svojem drugem apelu naslovljenem Hitlerju, potem bo vsekakor potrebno, da se na taki konferenci čuje tudi naš glas, glas primorskih izseljencev – ali bolje rečeno, pregnancev – v Južni Ameriki.«⁹⁸ O težki, a zavajajoči dilemi med fašizmom in komunizmom, ter o »manjšem zlu« se uredništvo zgraža ob morebitnem popuščanju demokratskih držav, ki naj bi »šli na roko fašizmu.«⁹⁹ Pri obravnavi repatriacije Italijanov in odnosov z našo manjšino pa zapišejo označbo »rasno čiščenje.«¹⁰⁰ Vatikanski pozdrav zmagovalcu v španskem konfliktu jih zaposluje v člankih in komentarjih. Priprave na vojno v Evropi se

⁸⁹ Nova žrtev fašističnega nasilja na Primorskem. Slovenski list VIII, št. 12, 27.3.1937.

⁹⁰ Jan Kacin, Nič malodušja! Slovenski list VIII, št. 19, 15.5.1937.

⁹¹ Jan Kacin, Tudi mišljenje katoličanov je deljeno. Slovenski list VIII, št. 22, 5.6.1937.

⁹² Italijanski glas o odnošajih med Jugoslavijo in Italijo. Slovenski list VIII, št. 49, 11.12.1937.

⁹³ Jan Kacin, Nekatera naša vprašanja. Slovenski list IX, št. 52, 1.1.1938.

⁹⁴ Slovenski list IX, št. 55, 22.1.1938.

⁹⁵ Odlikovanje. Slovenski list IX, št. 64, 26.3.1938.

⁹⁶ Jan Kacin, Nekoliko razmišljanj o državi in ljudstvu. Slovenski list IX, št. 72, 27.3.1938.

⁹⁷ Slovenski list IX, št. 86, 2.9.1938.

⁹⁸ Tudi mi zahtevamo samoodločbo! Slovenski list IX, št. 89, 30.9.1938.

⁹⁹ Za »fašizem« ali »komunizem.« Slovenski list IX, št. 91, 14.10.1938.

¹⁰⁰ Slovenski list IX, št. 97, 25.11.1938.

stopnjujejo, v Argentini pa odkrivajo načrte nacističnega prodora. Kmalu za tem predsednik objavi dekret (30. maja 1939) o delovanju tujih organizacij, med katerimi so tudi vse priseljske, ki jim prepovedo politično delovanje. Hkrati pa zahtevajo poslovanje v španščini, prevod statotov in prijavo seznama članov notranjemu ministrstvu.

Sredi leta 1939 je pozornost usmerjena k dogodkom v Evropi ter tekmovanju Nemčije in Italije za vpliv na Balkanu; tednik zagovarja »*dobro sosedstvo, a ne prej dokler ne da naši narodni manjšini na Primorskem popolno enakopravnost ter kulturno, narodno in gospodarsko svobodo.*«¹⁰¹ O vedno vprašljivem jugoslovanstvu pa se jasno izrečejo: »*Slovenci smo najprej Slovenci, kot so Hrvati Hrvati, Srbi Srbi, a naš skupen in najvišji narodnostni ideal je jugoslovanstvo.*«¹⁰² Nemško-sovjetska pogodba pa je v skupnosti vzbudila veliko odmevov in v levičarskih krogih precejšnjo zmedo. Slovenski list je poskušal analizirati, kaj je privedlo do takšnega »*zbližanja.*«
Odgovorijo si z »*neiskrenostjo Francije in Anglije.*«
»*Ne samo Rusija, temveč tudi vse ostale manjše države so pripravljene ostati neutralne v slučaju konflikta med demokracijami in totalitarnimi režimi, kar pomeni z drugimi besedami, da so jih pripravljene gospodarsko celo podpirati. Ne bodo jih morda podpirale iz simpatije, marveč iz prepričanja, da je bolje imeti opravka s pristnim volkom kot pa z ovco v volčjem kožuku.*«¹⁰³ 8. septembra je tednik prinesel velik naslov **Začetek vojne v Evropi**, uvodnik je pojasnjeval stališče predvsem iz vidika interesa majhne države: »*Vojna, ki so jo sprožili sedaj nemški nacisti proti Poljski, je torej uvod v nadaljnje borbe proti Franciji in predvsem proti Angliji. Od tega ne bodo imeli niti nemški in italijanski, niti angleški in francoski narodi nikakega interesa, pa naj zmaga kdorkoli, marveč bodo morali doprinesiti zgolj velikanskih žrtev za kapitalistične interese.*«¹⁰⁴ Ruska zasedba Poljske jih je presenetila, spraševali so se o »*slovanski bodočnosti*«
ter morali pojasniti, da »*kadar pišemo o narodih, nimamo v mislih režimov.*«¹⁰⁵ Tako govorijo o ruskem narodu, »*ne pa o komunistih ali Stalinu.*«
Zavedali so se, da je to vojna »*za nadoblast sveta. A ta vojna ne bo prinesla blagostanja delovnemu ljudstvu, marveč bo samo trpelo in doprineslo ogromnih žrtev, ne za svoje interese.*«¹⁰⁶ Poudarjali pa so namen Francije in Anglije, ki »*nočeta slišati ničesar o miru – dokler ne izvojujejo svobode Čehom in Poljakom.*«¹⁰⁷

Ob zadnji obletnici »*zedinjenja*«
pred napadom na Jugoslavijo so zatrjevali, da je jugoslovanska armada ena najboljših v Evropi. »*Imamo trdno zaupanje v Jugoslavijo in v sposobnost onih, ki so odgovorni za njeno usodo in razvoj, da bodo znali kot doslej, tudi v bodoče, posebno v teh kritičnih časih, ki divjajo sedaj v Evropi, varno voziti državno ladjo in naš narod voditi še v boljšo bodočnost. Živela zedinjena Jugoslavija!*«¹⁰⁸ Konec leta je približal vojno tudi argentinski obali, v bližini Montevidea je bila potopljena nemška vojaška ladja Graf von Spee, po samomoru kapitana so oblasti internirali posadko. Glede njihovih občutkov pa je najbolj zgovorna poslanica **Mir ljudem na zemlji**: »*Ljudje torej nočejo vojne. Niti Hitler niti Mussolini, tako sta že neštetokrat zatrdila sama, nočeta vojne. Katoliška cerkev tudi noče vojne, tako vsak papež zatrjuje in poziva vernike k molitvi za mir. V tz. demokratičnih državah nočejo vojne, a se morajo braniti. Nihče noče vojne, a jo vkljub temu imamo. Ljudstvo noče vojne, a se fanatično kolje in pobija med sabo. Diktatorji nočejo vojne, a vseeno navdušujejo narod zanje. Papež noče vojne in moli za mir, a vkljub temu cerkev blagoslavlja topove in orožje ter vojake, ki gredo na morišče. Demokratične države nočejo vojne, a so še boljše pripravljene nanjo kakor druge.*«
Pisec ne verjame, da ideologija prevzame popolnoma celega naroda, »*vojno ustvarja egoizem in pohlep.*«¹⁰⁹

¹⁰¹ Tekma Nemčije in Italije na Balkanu. Slovenski list X, št. 131, 4.8.1939.

¹⁰² Jugoslovanstvo. Slovenski list X, št. 133, 18.8.1939.

¹⁰³ Pogodba med Rusijo in Nemčijo. Slovenski list X, št. 134, 25.8.1939.

¹⁰⁴ Naše stališče. Slovenski list X, št. 135, 8.9.1939.

¹⁰⁵ Svetovna pozornost obrnjena v Moskvo. Slovenski list X, št. 138, 29.9.1939.

¹⁰⁶ Rusija in evropski dogodki. Slovenski list X, št. 140, 13.10.1939.

¹⁰⁷ Italija in Balkan. Slovenski list X, št. 144, 10.11.1939.

¹⁰⁸ Prvi december. Slovenski list X, št. 147, 1.12.1939.

¹⁰⁹ Slovenski list. X, št. 149, 22.12.1939.

Leto 1940 se začena v znamenju »borbe pesti in duhov«, ¹¹⁰ novice z bojišč so na prvih straneh, tako kot komentarji, ki nakazujejo temno prihodnost za rojake v zasužnjeni primorski ali jugoslovanski domovini. Množijo se ugibanja o morebitnem napadu italijanske vojske na Jugoslavijo, poročajo o zmagovalnem pohodu nacističnih armad v stari celini. Ob vdoru in podreditvi Francije pa ponavljajo svojo vero v mednarodno ureditev. Pretresa jih usoda tovornih ladij v nemilosti nemških podmornic. Ob francoski kapitulaciji izjavijo, da »nikakor ne verjamemo, da bo francoski narod resnično podlegel nacističnemu nasilju.« ¹¹¹ Zaskrbljeni so ob rastočem vplivu nacizma v Južni Ameriki in svariijo pred delovanjem domače pete kolone. Sodelujejo v argentinskih protifašističnih manifestacijah. Nekaj mesecev pozneje je argentinski predsednik Ortiz odstopil zaradi slabega zdravstvenega stanja. Skrajno nacionalistični vojaški krogi so se javno zgledovali po fašističnih vzorih v Evropi. Z italijanskim napadom na Grčijo se je vojna razširila na Balkan. Novico o obisku Mussolinija v Gorici in na Vipavskem pa ironično komentirajo: »Upamo, da je vodja Italije iz naših lepih zasužnjenih krajev odnesel najlepši vtis, zlasti ker je bilo vreme še dokaj lepo.« ¹¹² V začetku leta 1941 se veselijo uspehov Angležev v severni Afriki. V tem duhu omenjajo novico iz New York Times-a o slovenskih in hrvaških vojakih, vključenih v italijansko armado, ki jih Britanci ujamejo v severni Afriki, zato opozarjajo Britance, naj jemljejo »tamošnje Jugoslovane (iz Julijske krajine) za sovražnike osovine, t.j. za sovražnike fašizma in nacionalnega socializma.« Ob tem ponovijo že znano pričakovanje: »Trdno smo prepričani, da bo konec sedanje vojne pomenil tudi konec nasilja in da bodo tudi za naše primorske rojake zasijali boljši dnevi, ki so si jih zaslužili s svojim trpljenjem.« ¹¹³ Osmega marca poročajo o mobilizaciji v Jugoslaviji ob nemški okupaciji Bolgarije. 29. marca ob novici, da je kralj Peter II. prevzel oblast, napovedujejo sestanek domoljubnih izseljencev kot pripravo na pričakovane dogodke. Vedno pogosteje se je v teh letih oglašal sodelavec Ivan Pahor, tako s komentarji kot poročili, kjer potrjuje urednikovo linijo, lojalno Jugoslaviji. Jan Kacin pa je nasprotno moral velikokrat zamolčati svoja osebna stališča. Potem ko so sredi leta 1940 ukinili plačano mesto glavnega urednika, si je moral poiskati službo drugje. Uredništvo je prevzela skupina, kjer je izstopal Pahor. Tako je že 5. aprila opredelil »novi red«, ki je grozil domovini, v naslednji številki pa so naslovi sami po sebi povedni: *Vojna z Nemci in Italijani, Totalitarci zahrbtno navalili na našo državo, Le vkup! le vkup!* Omenjajo tudi komentarje iz argentinskih časopisov. ¹¹⁴ 19. aprila poročajo o odporu jugoslovanske vojske, pa tudi o umiku iz severnih krajev in o tem, da »prodanci so proglasili neodvisnost Hrvaške.« ¹¹⁵ Njihova vera pa »ostaja trdna«, saj je »proti roparskemu nacizmu danes ves civilizirani svet /.../ ogromne moralne sile civiliziranega sveta /.../ in velika sila ZDA.« ¹¹⁶ Tednik objavi tudi proglas kralja Petra ob odhodu iz Jugoslavije in novice iz poslaništva.

27. aprila 1941 je potekalo veliko zborovanje jugoslovanskih izseljencev v Buenos Airesu, kjer je nastopil tudi M. Keber ter predstavil *Resolucijo slovenskih in hrvaških izseljencev iz Italije*, ki je bila soglasno sprejeta in objavljena. V njej izjavljajo: »1) da odločno obsojamo barbarsko uničenje, ki so ga proti civilizirani Evropi sprožile totalitarne države, 2) da trdno verujemo v končno zmago svobode nad zatiranjem, pravice nad krivico in demokratičnega reda nad totalitarnim neredom, 3) da smo pripravljeni po svojih najboljših močeh podpirati gigantsko borbo civiliziranega sveta proti nacizmu in fašizmu, 4) da že sedaj zahtevamo, da se po zlomu totalitarnih držav vsi primorski in beneški Slovenci ter istrski Hrvati vključijo v meje obnovljene kraljevine Jugoslavije, ki je edino jamstvo za miren in srečen kulturni, gospodarski in socialni razvoj vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev.« ¹¹⁷

¹¹⁰ Slovenski list XI, št. 151, 5.1.1940.

¹¹¹ Zmaga sile in ideje. Slovenski list XI, št. 170, 21.6.1940.

¹¹² Slovenski list XI, št. 185, 9.11.1940.

¹¹³ Sedanja vojna in naša narodna manjšina. Slovenski list XII, št. 4, 15.2.1941.

¹¹⁴ Slovenski list XII, št. 12, 12.4.1941.

¹¹⁵ Slovenski list XII, št. 13, 19.4.1941.

¹¹⁶ Naša vera je trdna. Slovenski list XII, št. 14, 26.4.1941.

Novice iz okupirane Slovenije polnijo strani v naslednjih mesecih: »V Slovenijo so že poslali razne Graziolije, ki so se že proslavili s preganjanjem slovenskega prebivalstva na Goriškem in Tržaškem.«¹¹⁸ Prav iz teh grenkih izkušenj izhaja nekompromisno stališče proti vsakem sodelovanju z okupatorskimi silami v domovini. Ne glede na lastno politično prepričanje ne sprejemajo razlag o taktičnih ali drugih motivacijah za ravnanje slovenskih predvojnih politikov: »Slovenski narod je po svojih sinovih v Primorju na lastni koži preizkusil, kaj je italijanski fašizem in kaj sme od fašistične Italije pričakovati: v začetku nekoliko hinavskih obljub, pozneje pa fašističen mangello, konfinacijska taborišča, ječe in puške črnega tribunala.« Veliko presenečenje izražajo ob novici, da je »Natlačen in konzulta, skupaj z Graziolijem obiskal Rim in se tam poklonil Mussoliniju«; korak označujejo za »oportunističen in prav nič junaški sklep«, »sramota, da se fašisti hvalijo z banovim obiskom. A končno tudi iz oportunističnega stališča ni bilo treba nikomur hoditi v Rim za Slovenijo. Taka pot je bila popolnoma nepotrebna, če se vojna konča z zmago Nemčije, ker v takšnem slučaju v Sloveniji ne bo ukazoval Italijan, marveč Nemeč. Če se pa vojna konča – kakor se tudi bo – z zmago zavezniškega orožja, je bila Natlačenova pot v Rim vse prej nego umestna in slovenskim interesom koristna.«¹¹⁹ Ko je Nemčija napadla Rusijo, si je list privoščil ironično šalo na račun »paternalne in devotovske diplomacije« levičarjev okrog Ljudskega odra; »toliko, da jih ni zadela kap: Churchill je z ostrimi besedami obsodil nov, nesramni napad Nemčije in ponudil Rusiji angleško pomoč!«¹²⁰ V naslednjih mesecih, predvsem po ustanovitvi **Primorskega odbora**, se razlika med levico in večino še poveča, prvi drugim očitajo »egoizem« ali »regionalni interes«, toda potek vojne jih je v letu 1944 združil v enotno zahtevo po priključitvi okupiranih krajev k Sloveniji. Delovanje omenjenega odbora je opisano v že objavljeni razpravi, zato naš sedanjí pregled antifašističnega tiska zaključujemo tukaj. Slovenski list je pod vodstvom skupine, kjer je prevladal Ivan Pahor, še naprej zagovarjal nacionalne pravice Primorcev ter dosledno s svojo lojalno jugoslovansko linijo pozitivno poročal o uporu Mihajlovića v svojstvu vojaškega ministra londonske vlade. Vedno pogostejše novice o partizanih so povzročile zmedo. Žal pa zbirka časopisnega oddelka v NUK hrani Slovenski list do št. 38 z dne 9. oktobra 1942. Vojna je zarezala pregloboko in onemogočala pošiljanje časopisa v domovino. Prve številke tednika po končani vojni zrcalijo popolno podporo novi ureditvi v Sloveniji in Jugoslaviji.

Njiva

Levo usmerjeni tisk je nastal kmalu po ustanovitvi Ljudskega odra, toda je trpel številne ovire in prekinitev, ki so jih povzročale argentinske notranje politične razmere. Najhuje je bilo pod vojaškim režimom 1930–1932, toda tudi pozneje se je večkrat zgodilo, da so oblasti intervenirale, nekajkrat tudi na poziv jugoslovanskega poslaništva, ki je zelo nerado trpelo ostro in dosledno kritiko notranjih razmer v Jugoslaviji. Tisk, najprej **Delavski list** (1928–1930), potem **Delavski glas** (1931–33), pa še **Borba** (1931–35), ki jo je izdajala »slovenska komunistična skupina,« ter tudi **Naš glas** (1932–33) iz Montevidea, je živel v skromnih razmerah. Glasila so obsegala komaj nekaj strani, tiskana so bila na slabem papirju, včasih celo brez ustreznih slovenskih črk. Leta 1937 se je pojavila mesečna revija, ki pa vsebinsko in oblikovno pomeni preobrat, **Njiva**. Kot izdajatelj je bilo navedeno delavsko kulturno društvo Ljudski oder v Buenos Airesu, iz kroga stalnih sodelavcev in urednikov sta izstopala Albert Drašček in Franc Birska. Skupina, ki je pisala in podpirala revijo, pa je bila večinoma komunističnega prepričanja oz. vsaj izrazito socialno levega izvora.

Od začetka izhajanja je opazna uredniška linija v podporo »delovnemu ljudstvu« v konfliktu s fašizmom: »danes režim spoznava, da mu zmanjkujejo tla pod nogami; vzporedno s popuščanjem pasivnosti delavskih množic, ki vsak dan bolj se oprijemajo edinega sredstva: borbe.

¹¹⁷ Slovenski list XII, št. 15, 4.5.1941.

¹¹⁸ Slovenija pod italijanskim mangelom. Slovenski list XII, št. 16, 10.5.1941.

¹¹⁹ Nesrečna pot. Slovenski list XII, št. 20, 13.6.1941.

¹²⁰ Slovenski list XII, št. 22, 27.6.1941.

Zategadelj režim poostruje svoje metode terorja. To je dejstvo, katero nam je pokazala usmrnitev teh štirih mladeničev. Fašizem ni zmožen se stabilizirati, ampak nasprotno, ker vedno bolj občuti, da se obroč odpora stiska. Da se vzdrži na vladi, je primoran zatreti vsak še tako majhen pojav nezadovoljstva, ki izhaja iz najbolj zatiranih slojev naroda in se širi tudi že v same fašistične vrste.«¹²¹ Znotraj slovenske skupnosti je revija naletela na ostre kritike predvsem zaradi jasnih levih pozicij, najpogosteje se je konflikt pojavil v razmerju do versko-kulturne revije Duhovno življenje in njenega urednika, izseljenskega duhovnika Janeza Hladnika. Ko se je *Njiva* lotila perečega šolskega problema, ki je v tistem času zaposloval domala vse rojake, so poudarili: »Priporočali pa bi v tem oziru, da bi se kaj bolj nanašali na naše izjave in ne na izjave kateregakoli pocestneža, ki zablodi marsikako nespametno in se potem radi takega podobnega obdolži nič manj kakor Delavsko Kulturno (zapišemo KULTURNO, da bo vedel g. Janez, da pomeni K. – kulturno in ne komunistično) Društvo Ljudski oder in tega voditelje.«¹²² Razlog prizadetosti je v odsotnosti tega dela slovenske skupnosti v osrednjem šolskem odboru, ki je bil ustanovljen na pobudo poslanika dr. Izidorja Cankarja. Ta ni v vsem mandatu nikoli povabil predstavnikov levece k sodelovanju.

Krog somišljenikov je bil sorazmerno velik, oglašali so se tudi Slovenci iz notranjosti dežele, iz Urugvaja in Brazilije. Tako se je Josip Cotič pod psevdonimom Jekleni lotil vprašanja *Smo Slovenci narod, ali nismo?*: »... sleherni priprosti kmet si je bil nekoč na jasnem, kaj je slovenizem, jugoslovanizem in Slovanizem in si je to tako enostavno tolmačil: vsi slovanski narodi, ki živijo na južnem delu Evrope so Jugoslovani, kakor so oni na severu severni Slovani in vsi skupaj od Urala do Triglava vse Slovani. /.../ Toda danes, po 20. letnem narodnem osvobojenju, se hoče s tako silo kot nikdar dopovedovati, da Slovenci nismo narod, kakor tudi Hrvati, pač samo pleme.« Izvor tega članka je bila izjava jugoslovanskega ministra za socialno politiko Dragiša Cvetkovića, ki je označil »za čisto komunistično načelo in nazor, da so Srbi, Hrvati in Slovenci trije različni narodi.«¹²³ V *Njivi* je najti tudi več neposrednih komentarjev o argentinski notranje-politični situaciji kot v drugih glasilih skupnosti. Očitku, da so klicali k političnemu delovanju, so odgovarjali: »Kdor je tako zaprt, da vidi samo sebe in svojo najbližjo okolico, ta se ne more šteti izobražencem, še manj zavednim: je samo hlapec in oportunist. In politične borbe v domovini? Zanimati nas morajo prav tako kot naših doma. Tudi mi v izseljeništvu smo del, dasiravno majhen, delovnega naroda, ki tam trpi in z upanjem zre v boljšo bodočnost.«¹²⁴ Priznavajo pa pluralnost političnih drž ter zaključujejo, da četudi bi vsi podprli enako stališče, zaradi majhnega števila ne bi mogli res vplivati na razmere doma. Kljub temu so sledili razmeram tako na Primorskem kot v Jugoslaviji, in v teh letih tudi delovanju prostovoljcev v mednarodnih brigadah v Španiji. Ljudski oder je tudi v kulturnem delovanju dokazoval svojo svetovnonazorsko opredelitev, npr. z uprizoritvijo zahtevnih dramskih del kot *Kreftove Velike puntarije* in Cankarjevega *Hlapca Jerneja* v režiji Ferda Delaka. Ko so ob 15. obletnici ustanovitve uprizorili *Veliko puntarijo*, so to tudi opremili z razpravo *Bratka Krefta* o vsebini drame. Društvo je podpiralo nastanek drugih, po opredelitvi sorodnih organizacij, npr. društva *Ivan Cankar* v Saavedri (nekaj časa sta bili obe izdajateljici revije), ali *D.K.D. Iskra* v Córdoba. Hkrati pa je zagovarjalo meddruštveno povezavo s ciljem ene same skupne organizacije.

Veliko sodelavcev je pisalo o delavski problematiki v širšem okviru, tako npr. A. Mozetič: »... današnja demokracija za delavno ljudstvo /je/ premnogokrat brez usmiljenja. Če katera strokovna organizacija napove stavko, stokrat upravičeno, je že ogenj v strehi; če delavstvo zahteva malo večjo škorjo kruha, jih že imenujejo komuniste in da so nevarni obstoječemu državnemu redu.« Komentar je glede na argentinske razmere točen. Uredništvo pa je dopolnilo piščevo mnenje s trditvijo, da »vse zavedno delavstvo se je zmeraj in tako tudi danes navduševalo za demokracijo, ker vidi v demokraciji možnost splošnega napredka, kjer delavstvo mora biti

¹²¹ 1930–Bazovica–1937, *Njiva* I, št. 4, sept. 1937.

¹²² O naših organizacijah in šolah, *Njiva* I, št. 9, feb. 1938.

¹²³ *Smo Slovenci narod, ali nismo?* *Njiva* I, št. 9, feb. 1938.

¹²⁴ Jekleni, *Naše vmešavanje v politiko*, *Njiva* II, št. 3, avg. 1938.

deležno svojega deleža in ne biti iskoriščeno, kakor je zgoraj opisano. /.../ Danes, ko pišemo leto 1940, moramo povedati na ves glas raznim izkoriščevalcem, da smo tudi delavci ljudje. V Argentini, kjer živimo in delamo, nam je to dovoljeno, medtem ko mora nemško in italijansko delavstvo, kakor tudi delavstvo v mnogi drugih državah Evrope, molčati in slediti svojim tiranom pod pritiskom biča.«¹²⁵ Delavstvo in nacionalni patriotizem sta bila tudi pogosta dilema: »edini pravi patriotizem, in katerega tudi podpiramo in ga bomo podpirali z vsemi našimi silami, je borba za napredek in kulturo, združena s socialno borbo z bojem za narodne pravice. Za enotnost vseh ponižanih in razžaljenih. To je naš patriotizem in drugo je le puhlo čvekanje.«¹²⁶ V podporo svojega prepričanja so objavili *Idejne osnove delavskega kulturnega gibanja* dr. Henrika Tume: »Kultura je last vsega delovnega ljudstva, ne pa eksploatacijski objekt bogatega zakupnika človeške sile in vseh njenih stvaritev!«¹²⁷ V tem duhu je razumeti sodelovanje skupine v številnih levičarskih, delavskih in antifašističnih krogih, kot npr. v FOARE, odboru prijateljev Sovjetske zveze, v slovanskem kongresu ipd. O stališču do vojne v Evropi pa so priznavali: »Mi se zavedamo, da države novega reda ne doprinesejo nobene konkretne izpremembe ne na gospodarskem polju, še manj pa na socialnem, ker v tej panogi fašistični režim direktno ubija svobodno misel. Njihovo geslo je: molči in ubogaj.« Toda nasprotna stran jih tudi ni zadovoljila: »Anglija kriči v svet, da se bojuje proti fašizmu, med tem ko v svoji lastni državi in kolonijah uporablja fašistični sistem zatiranja delavskih mas. Z vladnim dekretom je ukinila proletarski tisk, potom katerega so delavske mase spoznale prave namene angleško-ameriškega imperializma, kateri egoistično hrepeni premagati države novega reda in s tem si pridobiti spet nove trge na ekonomičnem polju. Zmaga Anglije in ZDA bi pomenila zmago kapitala, ki bi ambiciozno diktiral zakone delavskim masam.«¹²⁸ Na samem začetku druge svetovne vojne, je Albert Drašček opredelil: »Fašizem pomeni suženjstvo, zato je v vseh demokratičnih državah in svobodnomiselnim ljudstvom osovražen, in ne s prihodom fašizma – kakor mislijo fašisti – temveč s propadom istega, se bo pričela za človeštvo in posebno za majhne in zaslužnjene narode nova in boljša doba.«¹²⁹ Toda, »vojna, ki se bliža, je denarna, egoistična, kapitalistična vojna.« Kljub temu pa ponuja možnost »vstajenja proletariata.«¹³⁰ »Čemu te nove vojne? Po celi vrsti napadov in bojev, ki so jih napravile najbolj agresivne in brutalne sile kapitalizma, imamo danes splošno vojno med dvema imperialističnimi silami, ki se borijo za vlado sveta. /.../ Naša simpatija in solidarnost je z vsemi narodi sveta, z nemškim, francoskim in angleškim narodom.« Obsojali so vojno, ker se jim je zdelo, da podpora tej ali drugi struji pomeni »izdajati ljudske mase.« »Zmaga imperialistične demokracije bi bila za nas in za človeštvo pravcati polom, kakor tudi triumf nacifašističnega imperializma.«¹³¹

Ob poglobljanju politične krize v Jugoslaviji pa so napovedali *Usodno uro*.¹³² Ko je že prispela novica o napadu in razkosanju Jugoslavije so še vztrajali v sicer jasnem sozvočju s komunističnim stališčem o vojni. Junijska številka leta 1941 je prinesla uvodnik »*Demokracija in »Novi Red*«: »Da je vojna med Britanskim imperijem in Tretjim rajhom boj dveh imperialističnih taborjev, je to vsakemu človeku znano; dobijo se pa ljudje, ki to iz interesov ali sentimentalnih ozirov zanikajo. /.../ Kar nas zanima in interesira narode, je njih lastna osvoboditev. Zato bomo tudi delali in podprli z vsemi našimi močmi vsako antiifašistično in antiimperialistično gibanje.« Očitkom so pa odgovarjali: »Lahko se nas dolži radi tega, da smo brezbrizni napram vojni. Toda, brezbrizni so oni, ki jim je usoda narodov deveta briga, oni, ki so stali brezbrizni ob priliki španske tragedije.« Hitlerjev napad na Sovjetsko zvezo je »mahoma

¹²⁵ A. Mozetič, *Demokracija in delavstvo*. Njiva III, št. 11, april 1940.

¹²⁶ Naš patriotizem. Njiva IV, št. 5, okt. 1940.

¹²⁷ Njiva IV, št. 5, okt. 1940.

¹²⁸ Podlaga za novi red. Njiva IV, št. 9, feb. 1941.

¹²⁹ Radovan (Albert Drašček), *Vojna ali mir*. Njiva III, št. 3, avg. 1939.

¹³⁰ *Vojna v Evropi*. Njiva III, št. 4, sept. 1939.

¹³¹ Naše stališče. Njiva IV, št. 6, nov. 1940.

¹³² Njiva IV, št. 10, marec 1941.

spremenil svetovni položaj, od dneva, ko Rusija vodi boj proti najbolj agresivni in barbarski reakciji, se je ta boj spremenil v pravo borbo vseh podjarmljenih narodov po nacifašizmu, v boj vsega človeštva: za demokracijo, za svobodo vseh narodov.«¹³³ Kmalu so ostre protibritanske besede izgubile agresivnost ter so Anglijo uvrstili »na stran civilizacije.«¹³⁴ »In nikakor ni ideološka vojna med fašizmom in komunizmom, kakor to trde fašisti.«¹³⁵

Ob drugem tržaškem procesu pa so komentirali: »Zločinski naval nad Jugoslavijo in podjarmljenje iste doprinaša fašizmu marsikatero presenečenje. Zaman so do danes vsa prizadevanja, da bi ustrahoval narod. Streljanje talcev, preganjanje itd., kakor tudi izdajalsko delo raznih Quislingov, ne more ublažiti odpor ali vsaj sprijazniti narod z invazorjem.«¹³⁶ Njiva se je opredelila za upor: »Slovenec noče biti suženj ne domačemu ne tujemu gospodu, da zna ceniti svobodo, je razvidno iz tega, da je pripravljen boriti se in umreti rajši ko suženj garati v nemških tovarnah. /.../ Jugoslavija ni kapitulirala, njeni hrabri sinovi se borijo proti barbarstvu skupno z ostalimi zavezniki za boljše bodočnost človeštva.«¹³⁷ V na začetku vojne oživljeno skupno organizacijo, Jugoslovansko narodno odbrano so se tudi levičarji vključili ne glede na vse besede o vojni dveh imperializmov. Za upor so se opredelili takoj ko so začeli prihajati novice o Mihajloviću, šele avgusta leta 1942 je postalo jasno, da obstoja druga, partizanska uporna stran. Novice, ki so se že pojavljale tudi v argentinskem tisku, so dobivali iz radijskih oddaj Svobodne Jugoslavije. Tako so lahko v avgustovski številki 1942 objavili *Klic slovenske osvoboditvene fronte civiliziranemu svetu*, »naj upošteva položaj našega naroda in naj se zdravi iz aktualne pasivnosti. /.../ Eden najmanjših narodov Evrope, ki stoji krepko združen, kakor še nikoli poprej, in ki umira in preliva kri, braneč svoj obstoj.«¹³⁸ Upor v širšem okviru slovanstva in jugoslovanstva je pomenil tudi upanje za narod v celoti: »Razumljivo je, da nas Primorce je Jugoslavija silno zanimala, ker smo znali, da ako od tam ne bo pomoči, za nas ni druge rešitve. Zato smo se tudi zanimali za vse, kar se je v Jugoslaviji dogajalo«, toda po sklenitvi Rapallske pogodbe in hkratni potrditvi brezizhodnega položaja manjšine »se je začelo izseljevanje na vse strani, posebno v Argentino, kjer smo si s trudom služili kruh, a pa vsaj nismo bili toliko prezirani, kakor smo bili na lastni zemlji.« Iz izseljenstva so se še naprej zanimali za Jugoslavijo, toda »neprestrani prepri, menjanje vlad ene za drugo, druga slabša od prve«, neupoštevanje ljudskih zahtev, vse to je pokopalo upanje v kraljevino. Sedaj se pa pojavijo graditelji »nove Jugoslavije«, od katerih pričakujejo boljše prihodnje ureditev.¹³⁹

V eni zadnjih števil *Njive* najdemo opis padca Mussolinija. »Vsi, ki smo videli porod fašizma, čeravno mnogi smo bili še otroci, nismo verjeli v njegovo moč in zato smo tudi videli, da ne bo zdržal resnega udarca. Kdo so bili prvi škvadrasti? Sodruga postopačev; pustolovci, ki jih ima v izobilju vsaka revna in pregosto naseljena dežela, – kakor je pozneje označil socialist Pietro Nenni. Pustolovci, ki so šli na Primorskem za liter vina zažigati in ropati delavska in slovenska društva, razganjati delavske shode in streljati na neoboroženo maso, brisati šolske in druge slovenske napise, rušiti spomenike slovenskih mož in slične junaške čine.« Toda, kljub »vsej mogočnosti in sijajnosti, fašizem ni nehal biti to, kar se je zadnja leta pred svetom pokazal, da je, to je puhlost: Na zunaj bahaštvo, v notranjosti puhlost in praznota.« Argentinskega komentatorja citirajo: »Ne bi bilo večje komedije, kakor je fašizem, če bi ne pustil zadaj toliko trpljenja, solz in krvi«, in sklenejo, da: »za nobeno deželo niso te besede v tolikšni meri resnične, kakor za Primorsko.«¹⁴⁰ Žal pa je mesec pozneje revija izginila v podobnem vrtincu totalitarnega režima – tokrat argentinskega – ki pa si je za vzor postavil evropski fašizem. Vojaški udar iz 4. junija 1943

¹³³ Njiva V, št. 1, junij 1941.

¹³⁴ Vojna je sprem(en)ila svetovni položaj. Njiva V, št. 2, julij 1941.

¹³⁵ Naša naloga. Njiva V, št. 4, sept. 1941.

¹³⁶ Nov zločin. 14.XII.1941. Njiva V, št. 8, jan. 1942.

¹³⁷ Iz nepokorjene Jugoslavije. Njiva VI, št. 3, avg. 1942.

¹³⁸ prav tam.

¹³⁹ Tomaž Kodolja, Jugoslavija in Slovani. Njiva VII, št. 1, junij 1943.

¹⁴⁰ Konec brez slave. Njiva VII, št. 3. 1943.

je Peronu omogočil prihod na oblast. Med represivnimi ukrepi je bila prepoved levo usmerjenega delavskega tiska, ki je doletel tudi *Njivo*. Leta 1945, ko je v pričakovanju volitev Peron ublažil takšne ukrepe, se je pojavil časopis *Pravica* sredi istega svetovnonazorskega kroga. Naslednje leto pa sta se obe obstoječi glasili, *Pravica* in *Slovenski list*, združili v *Slovenski glas*. Toda to spada že v drugo zgodovinsko obdobje.

Zaključek

Slovenski tisk je nastal sredi najmočnejše izseljenske skupnosti v Južni Ameriki, v Buenos Airesu. Velika večina primorskih Slovencev, od fašizma prisiljenih (zaradi političnih in gospodarskih vzrokov) k odhodu z doma je narekovala jasen in borben ton časopisja. Tudi drugi priseljenci iz ostale Slovenije so se jim pridružili v pričakovanju po »zedinjeni Sloveniji.« *Primorski odbor*, ki je deloval od leta 1941 se je po končani vojni okreplil z domala vsemi slovenskimi društvi v južni Ameriki in nastopil v podporo združitve vseh slovenskih ozemelj v skupno državo. Pisici praviloma niso bili profesionalci, ogromna večina v skupnosti je imela samo staro, sicer solidno, avstrijsko osnovno šolo. Gojili pa so pisano in govorjeno, péto in odrsko slovensko besedo. Kar nekaj vidnih publicistov, pesnikov in prozaistov je nastalo v teh letih, med njimi zavzema vidnejšo mesto Tolminec Jan Kacin. Stališča, ki so jih izpovedovali skozi celotno predvojno in medvojno obdobje, pa pojasnijo odločitev skupnosti o lojalnosti do novega jugoslovanskega sistema, ki je vsaj delno uresničil pričakovano »zedinjeno Slovenijo.«¹⁴¹

Resumen

LA COMUNIDAD ESLOVENA DEL LITORAL EN AMÉRICA DEL SUR UNA REVISIÓN DE LA PRENSA ESCRITA ANTI-FASCISTA 1929-1943

Irene Mislej

El artículo analiza la prensa surgida en la comunidad de los emigrantes eslovenos residentes en Argentina, la cual en virtud de su origen, puede ser calificada de anti-fascista. Si bien ya en el s. 19 y en los años anteriores a la primera guerra mundial, diversos grupos de emigrantes eslovenos llegaron a varios países de Sud América, radicándose en ellos definitivamente; la comunidad más numerosa se formó recién a raíz de la emigración masiva proveniente del Litoral esloveno en los años de la ocupación italiana de la región. El desmembramiento del Imperio Austro-húngaro al finalizar la primera guerra mundial y la ocupación militar italiana de una buena parte del territorio esloveno (en virtud del tratado secreto de Londres entre Italia y las fuerzas aliadas) fueron los factores determinantes de una transformación que afectó en todo sentido la estructura de la población. Con la llegada al poder de Mussolini en Italia (1922), comienza a dominar la política oficial fascista de des-nacionalización de las zonas de frontera, la cual provocó la emigración masiva de la población eslava, eslovenos y croatas, reemplazándola con una fuerte colonización italiana. A partir de 1924 llegaron a los países sudamericanos entre 25 y 30.000 emigrantes, la gran mayoría eslovenos. La comunidad más numerosa se formó en la ciudad de Buenos Aires, Argentina, donde los inmigrantes crearon toda una serie de instituciones (asociaciones civiles, culturales, escuelas, etc.) y de medios de prensa, los que cubrían las necesidades de toda la comunidad dispersa en diversos lugares del interior argentino y de los países vecinos, el Brasil y el Uruguay. El trabajo analiza los periódicos, los que, en virtud de su posición política, pueden considerarse como anti-fascistas. El primer semanario íntegramente esloveno es el **Slovenski tednik** (lit. **El semanario esloveno**), fundado por P. Čebokli en 1929. Más tarde el periódico pasó a ser el vocero oficial de la asociación cultural que nucleaba la gran mayoría de los inmigrantes eslovenos. La línea del semanario enfatiza las reivindicaciones nacionales de la comunidad, rechazando cualquier tipo de partidismo político. En este sentido es portador de serias críticas con respecto a la política oficial yugoslava (en 1933 las

¹⁴¹ To velja za odgovor pogostim očitkom, ki jih v zadnjih letih ponavlja argentinska povojna skupnost o slepem sprejemanju navodil s strani jugoslovanskega veleposlaništva. Primerjalnemu soočanju obeh političnih skupnosti je posvečen članek Irene Mislej, *Državna misel v dveh političnih emigracijah v Argentini*, v zborniku *Slovenci in država, SAZU, Ljubljana 1995*, str. 307-315.

autoridades yugoslavas prohibieron el ingreso del semanario al país), la cual no tomaba en cuenta las reales expectativas de la minoría nacional residente en Italia. Se detallan las opiniones fundamentales de la redacción con respecto al fascismo italiano, a la política de la Iglesia y de Yugoslavia. Se presta una especial atención a la labor del redactor Jan Kacin, un emigrante autodidacta, pero, a la vez, uno de los publicistas más relevantes de la historia de la prensa eslovena en Argentina.

En 1933 surge un segundo semanario, **Novi list (El nuevo diario)**, dirigido por el dr. Victor Kjuder, periodista de experiencia en su ciudad natal, Trieste. Ambos semanarios inician una relación polémica en muchos sentidos. Kjuder da a su periódico una forma claramente moderna, tratando de cubrir con el mismo todas las necesidades de sus compatriotas en materia de información. Es así que incluye regularmente noticias argentinas y mundiales, además de las eslovenas y yugoslavas. El periódico sigue fielmente la línea política oficial del Reino de Yugoslavia, causa de numerosos enfrentamientos con el semanario antes mencionado. A pesar de ello, sin embargo, Kjuder no apoya las tendencias unificantes extremas existentes en Yugoslavia en aquella época («la triple nación», compuesta por «tribus»: la eslovena, la croata y la serbia). Ante la aparición de posiciones políticas estrictamente eslovenas, enfatiza la necesidad de apoyarse en un país fuerte, tal como se presentaba el Estado Yugoslavo común a los ojos de los emigrantes. Kjuder polemizaba a menudo con diversos periódicos italianos pro-fascistas que aparecían en Argentina. El estilo periodístico de Kjuder es mucho más refinado que el de su antagonista Kacin; los sentimientos nacionales de ambos eran claramente evidentes, si bien diferían acerca de los medios para alcanzar la solución definitiva de la cuestión nacional eslovena. El grupo alrededor de **Novi list** era reducido, pero nucleaba a la parte de mayor nivel intelectual de la comunidad. Los editoriales de Kjuder merecen una atención especial, así como las amplias noticias sobre la labor de diversas organizaciones de emigrantes en Yugoslavia y la del Congreso Mundial de Minorías Nacionales, dependiente de la Sociedad de las Naciones, el cual era presidido por un eminente jurista esloveno, el dr. J. Wilfan.

En 1937 el recién llegado Embajador del Reino de Yugoslavia, el esloveno dr. Izidor Cankar inicia una serie de medidas tendientes a afianzar la comunidad eslovena. Es en este sentido que apoya la fusión de los dos semanarios, hasta ese momento antagonistas, con la finalidad de formar un periódico fuerte y bien informado. Así nace a comienzos de 1937 el **Slovenski list (El periódico esloveno)** bajo la redacción conjunta de Jan Kacin y el dr. Victor Kjuder. La línea crítica respecto a la política oficial yugoslava que Kacin impusiera al Semanario esloveno, se atenúa. El dr. Kjuder deja al cabo de unos meses el periódico, pasando a ocupar el cargo de secretario del embajador. El periódico adopta una línea independiente, basada en las expectativas de la gran mayoría de los eslovenos en cuanto a la solución de la cuestión nacional. Con la agudización de la crisis europea y el estallido de la segunda guerra mundial, el tono del periódico se hace aún más claro en materia política. En diversas ocasiones se acentúa que, en pos de lograr la unidad nacional, es posible superar todo tipo de diferencias políticas y partidistas. Kacin expresa sus convicciones cada vez más abiertamente, sosteniendo los derechos de los trabajadores y afirmando que es el mundo eslavo en toda su amplitud el marco dentro del cual se podrá lograr la reunión del Litoral, bajo dominio fascista, con el resto de la Nación eslovena. El periódico informa regularmente sobre las actividades de diversas organizaciones anti-fascistas, dedicando una gran importancia a las conmemoraciones anuales en homenaje a las víctimas de Bazovica (el fusilamiento de un grupo patriótico, decretado por el Tribunal Especial Fascista en 1930). La posición política de Kacin provoca el aumento de críticas basadas en una línea más leal a la política oficial yugoslava, hasta que, a mediados de 1940, con el pretexto de la falta de medios financieros, eliminan el empleo de redactor en jefe y Kacin se ve obligado a dejar el periódico. A partir de este momento, el periódico sigue la línea oficial. En ocasión de la invasión a Yugoslavia por las fuerzas del Eje en abril de 1941, el periódico comienza una labor de agitación en todo el ámbito de la comunidad a favor de la rebelión ante los ocupantes. A mediados de 1942 se interrumpe la llegada del periódico a la Biblioteca Nacional de Ljubljana, de modo que, lamentablemente, carecemos de los medios necesarios para seguir la política del periódico durante todo el transcurso de la guerra. Los primeros números que se conservan del año 1945, nos ofrecen el panorama de una línea leal al nuevo sistema político yugoslavo.

El grupo de izquierda que funcionaba sobre todo dentro de la Asociación Cultural Obrera Escenario Popular (Ljudski oder), editó diversos periódicos a lo largo de los años. La mayoría de los mismos fueron suspendidos o prohibidos en razón de su contenido político por las autoridades argentinas. La revista mensual **Njiva (El Surco)**, la cual apareció entre los años 1936 y 1943, fue prohibida por el régimen militar del cual surgió el general Perón. La revista constituye un caso especial por su continuidad y coherencia. El tono social y comprometido ideológicamente demuestra el origen obrero de sus autores y editores. En sus páginas podemos seguir la labor de diversos grupos de izquierda, socialistas y comunistas. Resulta lógico, entonces, que dedicaran un gran espacio a la guerra civil española y a la segunda guerra mundial, la cual es denominada «imperialista» hasta el ataque de Hitler a la Unión Soviética. A partir de ese momento, las opiniones se unen a la línea preponderante en la comunidad, propicia a la resistencia ante las fuerzas de ocupación. En esta revista

hallamos las primeras noticias acerca del movimiento partisano y de su conductor, el mariscal Tito. En el último número antes de la prohibición, hallamos la reacción eufórica ante la caída de Mussolini, seguramente compartida por todos los eslovenos sin diferencias de posición política. Para el período entre 1943 y la reanudación de la prensa eslovena en 1945, carecemos de material. La época investigada, 1929–1943, sin embargo nos muestra una comunidad madura, pluralista y conciente de sus reivindicaciones nacionales. Los autores y colaboradores de los periódicos analizados ofrecen un material rico tanto desde el punto de vista publicístico como político. A partir de 1945, comienza una época diferente, merecedora de una atención especial.

SLOVENSKA MATICA, SI-1001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

je tudi v letu 1995 izdala več za zgodovinarje posebej zanimivih knjig, ki jih člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije lahko kupijo po članskih cenah SM:

Iskra Čurkina
**RUSKO-SLOVENSKI KULTURNI STIKI
OD KONCA 18. STOLETJA DO LETA 1914**

Temeljno delo, nastalo v dolgih letih iskanja novega gradiva v ruskih in slovenskih arhivih in knjižnicah, posveča posebno pozornost delovnim stikom jezikoslovcev (mdr. Kopitarja, de Courtenaya), slovenskemu odnosu do rusko-turške vojne 1877–1878 in slovenskim emigrantom v Rusiji.

Albert Rejec – Tone Črnač – Jože Vadnjak
PRIČEVANJA O TIGRU

Dr. Tatjana Rejec je uredila in z informativnimi opombami opremila tri spominska besedila o slovenski primorski protifašistični organizaciji TIGR, katere pomen je bil v času povojne komunistične prevlade načrtno zamolčevan. Rejčevo pričevanje je prišlo naravnost iz policijskih arhivov, saj je nastalo med zasliševanji »u kancelariji Ozne za Jugoslaviju« v Beogradu marca in aprila 1945 ter marca 1946.

Dragotin Cvetko
V PROSTORU IN ČASU: SPOMINI

Spomini muzikologa akademika prof. dr. Dragotina Cvetka (1911–1993) so zanimiv prispevek k poznavanju slovenske glasbene zgodovine in kulturno-političnih dogajanj od tridesetih let našega stoletja. Za zgodovinarje je posebej pomembno pričevanje o času druge svetovne vojne in o delu na »Zwittrovem« partizanskem Znanstvenem inštitutu.

France Martin Dolinar

Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946

(1. del)

UVOD

0.1 Vojaško sodišče v Ljubljani obsodi škofa Rožmana

Dne 30. avgusta 1946 je vojaško sodišče IV. Jugoslovanske armade v Ljubljani obsodilo ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v odsotnosti¹ »na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 18 (osemnajst) let, izgubo političnih in državljskih pravic za dobo 10 (deset) let po prestani kazni ter zaplembo celotne imovine.«² Proti navedeni obsodbi so se obtoženci po svojih branilih pritožili na Vrhovno sodišče Jugoslovanske armade v Beogradu. Ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana je po službeni dolžnosti branil advokat dr. Alojzij Vrtačnik iz Ljubljane. Pritožba je datirana 30. avgusta 1946.³ Vrhovno sodišče Jugoslovanske armade v Beogradu je obsodbo prvostopenjskega sodišča v Ljubljani »v celoti potrdilo«, vendar za škofa Rožmana z naslednjim dopolnilom: Obtoženi škof Rožman se obsodi tudi na izgubo državljanstva, izguba političnih in državljskih pravic pa se mu zniža na pet let.⁴ Pri tem vrhovno sodišče ni pojasnilo vprašanja, kakšne državljske pravice naj bi škofu Rožmanu po odvzemu državljanstva še ostale.

Proces proti škofu Rožmanu je bil vključen v sodni »Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem: Leonu Rupniku, Erwinu Rösenerju, Gregoriju Rožmanu, Mihi Kreku, Milku Vizjaku in Lovru Hacinu.« Vojaško tožilstvo »IV. Armije« je Vojaškemu sodišču »IV. Armije« v Ljubljani vložilo obtožnico št. VT, 825/46 dne 10. avgusta 1946 na podlagi čl. 13. odst. 1 Zakona o kaznivih dejanjih proti ljudstvu in državi⁵ ter v smislu čl. 7 in čl. 30 Zakona o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski armadi.⁶ Stodve strani dolgo obtožnico je v tipkopisu podpisal kapetan Marjan Vivoda kot zastopnik Vojnega tožilca IV. armade. Dokumentacijo o sodnem procesu hrani danes Arhiv Ministrstva za notranje zadeve v Ljubljani. Večji del sodnega spisa je takoj po procesu objavil Ivan Bratko,⁷ uporabljal pa ga je tudi Dušan Željeznov v svoji knjigi *Rupnikov proces*.⁸

Obtožnica govori o obtoženih »kot o notoričnih zločincih«, katerih kaznivih dejanj ni potrebno več dokazovati. Sodišče naj bi imelo pravzaprav »lahko nalogo.« Obramba bi morala le

¹ Škof Rožman se je namreč 5. maja 1945 umaknil na Koroško. Prim. Jakob KOLARIČ, Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časov, III. del, Celovec 1977, 117. (Citirano: KOLARIČ III.)

² Javno tožilstvo, I. Sod. 117/46–10, A 338814. Danes hrani celotno dokumentacijo o procesu proti škofu Rožmanu Arhiv Ministrstva za notranje zadeve (AMNZ), Proces Rožman, 80/6.

³ Javno tožilstvo, I. Sod 117/46, 368–369.

⁴ Proces 1946, 201.

⁵ Zakon je bil razglašen z ukazom Prezidija Ljudske skupščine FLRJ dne 16. julija 1946 in objavljen v Uradnem listu FLRJ, št. 58/46.

⁶ Zakon je bil objavljen v Uradnem listu DFJ, št. 65/45.

⁷ Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu, Ljubljana 1946. Uvod v knjigo je napisal Ivan BRATKO, 3–13.

⁸ Dušan ŽELJEZNOV, Rupnikov proces, Ljubljana 1980.

pritrrditi »evidentnim dokazom« vojaškega tožilstva in sodišču ne bo preostalo drugega, kot da izreče za storjena kazniva dejanja najstrožjo kazen.⁹

Sojenje je spremljala močna medijska propaganda, ki je spretno vzpodbujala ljudsko domišljijo in načrtno usmerjala »ljudski bes proti vojnim zločincem.« To propagando je pobudil in načrtno vzpodbujal CK KPS.¹⁰ Tako je mogel škof Rožman v Celovcu dokaj natančno slediti poteku procesa po oddajah ljubljanskega radia in iz časopisa *Slovenski poročevalec*. Po obsodbi (posamezne točke obsodbe si je škof skrbno pisal že na podlagi radijskih in časopisnih poročil, del gradiva pa je 17. septembra 1946 škofu Rožmanu poslal dr. Miha Krek iz Rima¹¹), je škof Rožman napisal daljši zagovor, v katerem je zavrnil vse točke obtožnice in ga poslal papežu Piju XII. v Rim. Koncept njegovega zagovora v nemškem jeziku, datiran 30. septembra 1946, se nam je ohranil v Rožmanovi zapuščini.¹² Rožmanov nekdanji kancler, dr. Jože Jagodic, je po Rožmanovi smrti tekst našel v škofovi zapuščini, ga prevedel v slovenščino in objavil v *Zborniku Svobodna Slovenija*.¹³ Že naslednje leto je Rožmanov zagovor izšel v samostojni publikaciji kot priloga revije *Naša luč*.¹⁴

Vojni dogodki in proces proti škofu Rožmanu so slovensko javnost globoko razdelili. Za precejšen del slovenske javnosti je Rožman nesporno eden največjih vojnih zločincev druge svetovne vojne na Slovenskem. »Strokovno« gradivo tej vrsti publicistike nudita poleg že omenjene brošure *Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu*, Ljubljana 1946, predvsem Franček Saje s svojo knjigo o belogardizmu¹⁵ in Metod Mikuž. Svojo sodbo je Metod Mikuž strnil v svojem prispevku v *Slovenskem biografskem leksikonu*, v katerem povzema oceno obtožnice proti Rožmanu in zapiše, »da je škof Rožman vodil izdajalsko dejavnost in služil okupatorju pri prizadevanju njegovega načrtnega iztrebljanja in raznarodovanja slovenskega naroda in dušenja osvobodilne borbe.« In nekoliko dalje, da je »Rožmanova krivda ... v tem, da se je ob veliki revolucionarni prelomnici v zgodovini slovenskega naroda obrnil k reakciji in kontrarevoluciji in ne na stran velikanske večine Slovencev, kar bi bil za časa in pod pogoji okupacije in NOB kot Slovenec dolžan storiti.«¹⁶

Svojo obsodbo škofa Rožmana je Mikuž podrobneje razvil v prispevku *Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica med NOB*, ki ga je objavil v zborniku *Ljubljana v ilegali*. V tem prispevku je v uvodu med drugim zapisal pomenljive besede: »Ko je vojaško sodišče IV. jugoslovanske armade konec avgusta 1946 v Ljubljani med drugimi obtoženimi obsodilo tudi ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana, ki je bil na begu, na hudo zaporno kazen 18 let zaradi dokazanega narodnega izdajstva, je bila s tem končana več let trajajoča pravda slovenskega naroda proti izdajalskemu ljubljanskemu škofu. Tako je bila enkrat za vselej 'zadeva škof Rožman' za slovenski narod končana.«¹⁷ Nепrestano oživljanje »zadeve škof Rožman« v sredstvih javnega

⁹ Javni tožilec je svoj govor zaključil z besedami: »Javna razprava bo končno po vsestranskem in izčrpnem zaslišanju obtožencev in obravnavanju dokaznega gradiva končala s sodbo, ki naj bo neusmiljena in nepopustljiva, kakor so bili neusmiljeni in nepopustljivi zločini obtožencev in njih sovraštvo do lastnega ljudstva.« Prim. Obtožnica, str. 102; Proces 1946, str. 85.

¹⁰ Prim. Zapisnik CK KPS z dne 2.6.1945, v: ARS, CK KPS, mapa I/1945–1.

¹¹ Dr. Krek navaja v svojem pismu, da pošilja škofu Rožmanu »izvode Ljudske pravice, ki opisujejo proces; prepis sodbe, kot jo je objavila Ljudska pravica; zapiske po radijskem prenosu procesa; izvleček očitkov iz procesa, ki se nanašajo na Vas.« Krek škofa prosi, naj mu čim prej pošlje svoje pripombe k procesu, da jih bodo lahko upoštevali v posebnem »obrambnem referatu«, ki ga bodo v zagovor Rožmana poslali zaveznikom. Prim. NŠAL, Rožmanov arhiv, mapa 5.

¹² Del Rožmanove zapuščine hrani od decembra 1994 Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Navedeni dokument se nahaja v mapi št. 5. (Citirano: NŠAL, Zapuščina Rožman).

¹³ Zbornik Svobodna Slovenija za leto 1965, 57–72.

¹⁴ Škofa Rožmana odgovor. Priloga Naši Luči 6/1966, 17. str.

¹⁵ Franček SAJE, Belogardizem, Ljubljana, 1. izdaja 1951, 2. izdaja 1952 (642 str. + XXXII. prilog).

¹⁶ Slovenski biografski leksikon, 3. zvezek, Ljubljana 1960–71, 152.

¹⁷ Metod MIKUŽ, Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica med NOB, v: Ljubljana v ilegali, IV. zvezek: Do zloma okupatorjev, Ljubljana 1970, 320 (celoten članek: 320–360).

obveščanja¹⁸ pa je to Mikuževo trditev ovrгло. »Zadeva škof Rožman« za slovenski narod očitno še ni končana. Res pa je, da se škofu Rožmanu v prid v domačem tisku oglašajo le redki in boječi glasovi.

Številno, pretežno emigrantsko literaturo o škofu Rožmanu, je zbral dr. Jakob Kolarič v svoji knjigi o škofu Rožmanu.¹⁹ Kolarič je pri tem zapadel v drugo skrajnost. V nasprotju z Rožmanovimi napadalci, ki sleherni škofovo dejanje ocenjujejo izključno negativno in pod vidikom »škofovega izdajstva«, ocenjuje Jakob Kolarič sleherni Rožmanovo dejanje izrazito pozitivno. Za vsako škofovo dejanje najde opravičilo: sleherni njegovo dejanje je naravnano k nekemu višjemu cilju za narodov blagor in za ohranitev največjih vrednot, ki jih povzame v geslo »narod, domovina, Bog.« Za Kolariča dileme ni. Škof Rožman je po njegovi oceni »prerok, vodnik, zaščitnik in trpin – velikan med najboljšimi sinovi slovenske matere.«²⁰ Kolarič se popolnoma strinja z oceno župnika pri sv. Vidu v Clevelandu, Alojza Blaznika, ki jo je izrekel na poslovilni slovesnosti od pokojnega škofa v Clevelandu 21. novembra 1959: »Ko bodo minula leta in se bodo strasti druge svetovne vojne ohladile, bodo tega škofa častili kot enega velikih mož v jugoslovanski zgodovini.«²¹ Prav zaradi svoje preveč prozorne apologije škofovega ravnanja med drugo svetovno vojno, ki meji že na hagiografijo, pa ostajajo tudi Kolaričeva izvajanja kljub izredno bogatemu »kritičnemu aparatu« neprepričljiva. Pristal je na istem nivoju kot njegovi nasprotniki.

0.2 Kratek Rožmanov življenjepisa

Kdo je pravzaprav bil ljubljanski škof Gregorij Rožman? Med škofovo zapuščino se nahaja med drugim tudi kratek življenjepisa, ki ga je očitno leta 1949 poslal clevelandskemu pomožnemu škofu in poznejšemu clevelandskemu kardinalu Johnu Krolu. Tekst je zanimiv zaradi poudarkov, ki jih je škof Rožman dal poleg osnovnih podatkov o svoji škofovski službi.²²

»1. Datum rojstva: 9. marec 1883. Kraj rojstva: Šmihel, krška škofija, Celovec, Avstrija.²³

2. Starši: Franc Rožman in Terezija Glinik.

3. Šole: osnovna šola v Šmihelu 1889–1896; gimnazija 1896–1904 in bogoslovje (filozofija in teologija) v Celovcu 1904–1907.

4. Za duhovnika ga je 21. julija 1907 v celovski stolnici posvetil škof Joseph Kahn.

5. Službe: kaplan v Borovljah 8. julij 1908. Podiplomski študij na Dunaju od 1. oktobra 1909 do 21. junija 1912. Doktorat iz teologije 29. junija 1912.²⁴ Prefekt v malem semenišču 1912–1914. Predavatelj kanonskega prava na celovškem bogoslovju 1913, profesor moralne teologije in kanonskega prava in istočasno špiritual v celovškem bogoslovju 1914–1919. Profesor kanonskega prava na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 25. novembra 1919.

6. Škof: 17. marca 1929 imenovan za koadjutorja ljubljanskega škofa s pravico nasledstva. Za škofa ga je 14. julija 1929 posvetil ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič. Spospevečevalca sta bila: mariborski škof Andrej Karlin in krški škof (otok Krk) Josip Srebrnič. 1. avgusta 1930 je Rožman postal ljubljanski škof.

¹⁸ Od članka »Ob poskusu rehabilitacije pobudnikov belogardizma. Gregorij Rožman in narodno izdajstvo. Neobjavljeni dokumenti iz domačih in tujih virov«, ki ga je za Sobotno prilogo Dela 24. aprila 1976, str. 20–21 napisal Dušan Biber, se v slovenskem dnevnem in revijalnem tisku vse do danes bolj ali manj načrtno vrstijo napadi na škofa Rožmana in na njegovo vlogo med drugo svetovno vojno.

¹⁹ Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časov, 1. del, Celovec 1967; 2. del, Celovec 1979; 3. del, Celovec 1977. V opombi 196 na str. 866–874 tretjega dela svoje knjige je Kolarič navedel časopisne članke, ki so poročali o smrti škofa Rožmana.

²⁰ Jakob Kolarič, Škof Rožman, III. del, Celovec 1977, 591.

²¹ Jakob Kolarič, Škof Rožman, III. del, Celovec 1977, 684.

²² Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Rožmanov arhiv, mapa 6: Personal Data of Gregory Rozman S.T.D. Bishop of Ljubljana.

²³ Pravilno Dolinčice, župnija Šmihel pri Pliberku.

²⁴ Gojenec Avguštineja na Dunaju.

7. Curriculum Vitae: 1935 Evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani; 1935 Udeležil se je evharističnega kongresa v Clevelandu in obiskal slovenske izseljence in duhovnike v ZDA; 1938 predsednik stalnega odbora za kongrese Kristusa kralja; 1939 sedmi mednarodni kongres Kristusa kralja v Ljubljani; 1940 škofijska sinoda v Ljubljani. Izšel Zakonik ljubljanske škofije in Pastoralne inštrukcije ljubljanske škofije. Po nasvetu in navodilih stolnega kapitlja se je 5. maja 1945 zatekel v Avstrijo. 1945–1948 bival v Avstriji; v Švici od 7. marca do 1. julija 1948. 2. julija 1948 prišel v Združene države Amerike in se naselil v župniji sv. Lovrenca v Clevelandu, Ohio, kot gost tamkajšnjega župnika Janeza J. Omana. 1949 je obiskal duhovnike ljubljanske škofije, ki kot begunci žive v Argentini, Ekvadorju in Čilu.«

V tem kratkem življenjepisju pade v oči predvsem to, da Rožman nikjer ne omenja razlogov za svoj prihod v Ljubljano (nemški nacionalizem) in predvsem ne omenja svojega protikomunističnega boja, ki je vendar bilo glavno gibalno vsega njegovega škofovskega delovanja in ki je po letu 1941 tudi usodno zaznamovalo njegovo življenje. Življenjepisju je dodan kasnejši pripis, da je leta 1951 uredil slovensko semenišče in »apostolsko šolo« v Argentini.

Pač pa je Rožmanovo protikomunistično zadržanje posebej poudarjeno v kratkem življenjepisju, ki je bil 19. februarja 1946 predložen zavezniški upravi v Celovcu.²⁵ Dokument se v celoti glasi:

»1. Dr. Gregorij Rožman je rojen 3. marca 1883 v Šmihelu pri Pliberku (Koroška). Od leta 1913 do 1920 profesor prava na bogoslovju v Celovcu.

Po plebiscitu na Koroškem leta 1920 moral bežati v Ljubljano in je postal profesor cerkvenega prava na univerzi do leta 1929. V letu 1929 postal škof – koadjutor – in nasledil 1. avgusta 1930 ljubljanskega škofa dr. Antona Bonaventuro Jegliča. Bil je vedno zaveden Slovenec in Jugoslovan.²⁶

2. Bil je nasprotnik nemškega nacizma in italijanskega fašizma. Te zmote je tudi javno v pridigah pobijal.²⁷

3. Ob pričetku okupacije aprila 1941 so Nemci oropali vse škofijsko imetje na Štajerskem in iz tega dela škofije zaprli, mučili in končno izgnali slovensko duhovščino, ca. 150 po številu. Pod italijansko okupacijo v Ljubljani je kljub temu Gestapo imela svoj vpliv in so nemški krogi na Gorenjskem grozili, da bo Gestapo škofa dr. Rožmana zaprla in odstranila.²⁸

4. Ideološko borbo proti komunizmu je vodil škof dr. Gregorij Rožman po svoji dolžnosti kot katoliški škof in po navodilih sv. Stolice. O njegovem delovanju je bil sproti obveščen papež Pij XII., ki je njegovo delovanje odobril.²⁹

5. V letih okupacije 1941, 42, 43, je obveščal papeža in Vatikansko državno tajništvo o vseh grozodejstvih, ki so jih Nemci in Italijani vršili nad slovenskim narodom.

Na podlagi originalnih aktov, ki jih je dr. Rožman v letu 1942 dobil od pravoslavne patrijaršije v Beogradu, je izdelal obširno poročilo v latinščini, o grozodejstvih nad srbskim narodom in ga poslal Vatikanskemu državnemu tajniku, originalne akte pa v London.³⁰

6. Na prošnje vseh slovenskih demokratičnih in političnih strank je škof s svojo avtoriteto interveniral tako pri italijanskih kakor nemških oblastnikih za nedolžne žrtve, za intervencijo pa tudi neštetokrat naprosil papeža in Vatikansko državno tajništvo, vlagal proteste pri italijanski vladi proti

²⁵ NŠAL, Zapuščina Jagodic. Življenjepisju v slovenskem in angleškem jeziku sta priloženi še pisni izjavi dr. Franceta Blatnika in dr. Alojzija Odarja. Zlasti izjava prelata Odarja pojasnjuje zadržanje škofa Rožmana med drugo svetovno vojno.

²⁶ Pri vsaki točki so navedeni »dokazi.« Pri prvi točki so navedeni: »splošna notoriteta; msgr. dr. Jože Jagodic, Lienz; msgr. Matija Škrbec, dekan, Lienz.«

²⁷ Dokaz kot pri št. 1.

²⁸ Dokaz kot zgoraj.

²⁹ Dokaz: priče kot pod št. 1 in dr. Alojzij Odar, prelat in rektor teološke fakultete v Pragii, Italija ter dr. Franc Blatnik, Lienz. Po potrebi tudi drugi.

³⁰ Dokaz: dr. Franc Blatnik, salezijanec, Lienz; kardinal Maglione, Vatikan; msgr. Moscatelli Nikolo, Vatikan; dr. Alojzij Odar, prelat, Praglia; dr. Jože Jagodic, Lienz.

pobijanju talcev, požiganju vasi, odvažanju Slovencev v internacijo in zapore, proti poitalijančevanju slovenske mladine po organizacijah GILL in smrtnim obsodbam.³¹

7. Za časa okupacije je bil v stalnih stikih s slovenskimi člani jugoslovanske begunske vlade v Londonu. Do avgusta 1943 je tozadevno pošto prenašal v Rim na Vatikan dr. Franc Blatnik, ki je bil od italijanskih oblasti skozi tri mesece zaprt radi vohunstva v rimski ječi Regina Coeli.³²

8. Glede domobranstva je škof dr. Rožman stal na stališču, da ni to škofova zadeva in tudi ne zadeva duhovščine. Slovensko domobranstvo je bilo ustanovljeno od generala Rupnika kot oborožena policijska formacija v smislu mednarodnih določil in kot samoobramba proti komunističnemu nasilju. Tem formacijam je škof Rožman na prošnjo dodelil kaplane kot dušne pastirje, kurate, ki so smeli vršiti le dušno pastirstvo in se po njegovih navodilih kurati niso smeli vmešavati v vojaško – policijske zadeve.³³

V Lienzu, dne 19. februarja 1946.«

Pričujoča spomenica je očitno odgovor na obtožbe jugoslovanskih vojaških oblasti, ki so od zaveznikov zahtevale izročitev vojnih zločincev. Domobranci in ostale vojaške formacije je osma zavezniška armada izročila jugoslovanskim oblastem že konec maja 1945 (od 27. do 31. maja). Med civilnimi begunci pa je Jugoslavija zahtevala tudi izročitev ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana.

0.3 Rožmanova osebnost

Da bi pravilno razumeli Rožmanov odnos do OF in do partizanstva na eni ter do italijanskega in nemškega okupatorja na drugi strani, bi bilo potrebno podrobneje analizirati okolje, v katerem je odraščal Gregorij Rožman, potrebno bi bilo analizirati njegov značaj, njegovo duhovno in teološko formacijo in predvsem njegov pastoralni program, ki si ga je zastavil, ko je leta 1930 za škofom Antonom Bonaventuro Jegličem prevzel vodstvo ljubljanske škofije. Zelo podobno sta ocenjevala probleme takratne slovenske družbe, istočasno pa sta si bili diametralno nasprotni osebnosti pri iskanju rešitev in oblikovanju pastoralnega programa v škofiji. Jeglič je bil »vladika« že v svojem nastopu, z jasnimi pastoralnim programom, ki je tam, kjer ni bilo zato primernih laikov, vključeval tudi aktivno politično dejavnost duhovščine v strankarskem življenju na Slovenskem. Obenem je bil Jeglič mož pisane besede, ki se je s svojimi spisi dotaknil praktično vseh ključnih verskih problemov tedanjega časa.³⁴

Škof Rožman je bil pastoralist drugačnega kova. Rožman je bil človek govornice besede. Njegovi poslušalci ga ocenjujejo kot briljantnega, sugestivnega govornika, ki je znal s svojo besedo pritegniti ljudi in omečiti njihova srca. Prenovo svoje škofije je – podobno kot škof Jeglič – gradil na mladini. Zato se je tako angažiral za prenovo in uveljavitev Katoliške akcije v Sloveniji in se z mariborskim škofom Ivanom Jožefom Tomažičem (1933–1949) tudi dogovoril za enotno organizacijo in koordinirano delovanje Katoliške akcije v obeh škofijah. Nadaljeval in še okreplil je evharistično čaščenje in marijansko pobožnost v škofiji.³⁵ Ton njegovi marijanski usmerjenosti so dajali predvsem fatimski dogodki.³⁶

³¹ Dokaz kot pod št. 5.

³² Dokaz kot pod št. 5.

³³ Dokaz: dr. Franc Blatnik, salezijanec, Lienz; msgr. Jože Jagodic; prelat dr. Alojzij Oadr, Praglia in drugi.

³⁴ Jože JAGODIČ, Nadškof Jeglič, majhen oris velikega življenja, Celovec 1952; Knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič. Spomenica ob dvajsetletnem škofovskem jubileju; Jegličev simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 8), Celje 1991.

³⁵ Veliki javni manifestaciji sta bili predvsem evharistični kongres 1935 in kongres Kristusa kralja 1939. Marijino čaščenje pa je škof Rožman pospeševal zlasti v vojnem času z uvedbo pobožnosti prvih petih sobot decembra 1942 in posvetitvijo Marijinemu brezmadežnemu Srcu, najprej po stanovih, nato pa še skupna posvetitev slovenskega naroda 30. maja 1943.

³⁶ Škof Rožman je tudi kasneje zelo pozorno spremljal posamezna Marijina »sporočila« in njihovo duhovno vsebino priporočal svojim duhovnikom. Prim. Rožmanovo zapuščino v: NŠAL.

Rožman ni podcenjeval pomembnosti vpliva Cerkve na politično področje, le da je imel do politike drugačen pristop kot njegov predhodnik. Ne duhovnik, ampak prepričan in globoko veren katoliški laik naj zastopa verske in moralne norme ter interese Cerkve v političnem in strankarskem življenju v domovini. Svoje desetletne pastoralne izkušnje je strnil v pastoralni program, ki ga je leta 1940 uzakonila škofijska sinoda v Ljubljani.³⁷ Odloki te sinode, ki jih je podrobneje razčlenil v *Pastoralnih inštrukcijah za ljubljansko škofijo*,³⁸ so začrtali jasne pastoralne smernice za naslednje desetletje – pod normalnimi pogoji seveda.

Tako, kot je Rožman znal biti prepričljiv v svojih nastopih in si znal pridobiti srca svojih poslušalcev, pa je bil tudi sam presenetljivo sprejemljiv za pobude svoje okolice. Osebnost se je očito težko odločal. Za vse svoje odločitve je potreboval potrditev, ali se je prav odločil. Zato se je tako rekoč po črki držal nauka papeževih okrožnic. Vsaka papeževa beseda mu je bila ukaz. Papeževe okrožnice je sprejemal skoraj tako, kot da so povedane »ex cathedra.« Ni preverjal njihove vsebine in ne iskal v njih morebitnih pomanjkljivosti zaradi njihove časovne pogojenosti ali drugačnih okoliščin, v katerih so te okrožnice nastale. Pri tem je bil v veliki meri odvisen tudi od prepričanja nekaterih močnih osebnosti v profesorskem zboru Teološke fakultete v Ljubljani³⁹ in v njegovem stolnem kapitlju.⁴⁰

Poleg evarhistične in marijanske pobožnosti je bila stalnica Rožmanovega pastoralnega dela kot škofa predvsem »borba« proti brezbožnemu komunizmu. Poudarek je bil predvsem na brezbožnosti komunizma, o katerem je škof Rožman prejemal alarmantne vesti iz Španije in Sovjetske zveze. Ideološka borba proti komunizmu je postala neke vrste prednostna naloga celotnega Rožmanovega škofovskega delovanja in je dosegla svoj višek ravno v času druge svetovne vojne. Proti brezbožnemu komunizmu je nastopal v pridigi in s pisano besedo,⁴¹ navodili za pastoralne konference duhovnikov in formacijo mladine v posameznih skupinah Katoliške akcije. Idejni boj proti komunizmu se je stopnjeval zlasti po okupaciji Slovenije 6. aprila 1941.

Z izbruhom revolucije so se odnosi med Komunistično partijo in Cerkvijo v Sloveniji še bolj zaostri in šli v smer, ki jo škof Rožman v svojem pastoralnem programu leta 1940 ni predvideval in nanjo ni bil pripravljen. Revolucijo na Slovenskem so izvali poboji uglednih osebnosti katoliškega tabora na Slovenskem. Smer, za katero se je med vojno odločil del slovenskih katoličanov, pa je bila na nek način posledica predvojne idejne delitve duhov v katoliškem taboru. Ta delitev duhov je dobila svojstven izraz v potencirani aktivnosti katoličanov navzven v obrambo vere in Cerkve. Vsaj del te aktivnosti pa ni bil zakoreninjen v temeljnih vrednotah krščanstva, tistih vrednotah, ki jih je izrazil Jezus z besedami: »Ljubi Gospoda svojega Boga, z vsem srcem in vso dušo in vso močjo in vsem mišljenjem in svojega bližnjega kakor samega sebe« (Lk 10,27). Zato morda niti ni presenetljivo, da je taka delitev duhov boleče razdelila tudi sam katoliški tabor, ki ni zmožel več nastopati enotno.

0.4 Vprašljivost sodnega postopka proti škofu Rožmanu

Ko analiziramo Rožmanov odgovor na obtožnico, seveda ne moremo spregledati dejstva, da je imelo vojaško tožilstvo v Ljubljani na voljo obsežno dokumentacijo, ki pa je deloma dvomljive vrednosti. V teku procesa pa je uporabilo le tisto gradivo, ki je bilo po mnenju tožilstva za škofa obremenilno. Dokumentov, ki so govorili škofu v prid, sodišče dosledno ni upoštevalo. V tem pogledu je zelo zgovoren že primer Ivanke Tomšič, matere narodnega heroja Toneta Tomšiča, ki ji sodišče na procesu ni dovolilo pričati v Rožmanovo korist. Zaradi teže, ki ga ima to pismo pri

³⁷ Zakonik ljubljanske škofije, Ljubljana 1940.

³⁸ Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo, Ljubljana 1940, 288 strani.

³⁹ Velik vpliv na Rožmana so nedvomno imeli profesorji dr. Alojzij Odar in oba brata Ušeničnika.

⁴⁰ Vodilna osebnost v kapitlju je bil prošt Ignacij Nadrah. Na Rožmana pa sta poleg drugih imela vpliv zlasti še stolni župnik Tomaž Klinar in dr. Janez Kraljič.

⁴¹ Njegovi protikomunistični govori so bili večinoma objavljeni v Ljubljanskem škofijskem listu. Je pa Rožman pobudil tudi prevod in izdajo tozadevnih papeških okrožnic v slovenščini.

ocenjevanju dela sodišča, in ker pisma Tomšičeve matere Rožmanovi kritiki tudi še danes ne upoštevajo, ga na tem mestu navajamo v celoti:

»Izjava. Podpisana Tomšič Ivanka, mati pokojnega narodnega heroja Toneta Tomšiča, podajam o g. knezoškofu ljubljanskem dr. Rožmanu Gregoriju sledečo izjavo:

Kot mati komunista, ki je za svojo idejo na podlagi sodbe predsedel v Sremski Mitrovici 4 leta robije, poleg tega pa bil še nešteto krat aretiran in bil v raznih sodniških preiskovalnih zaporih in ki je nazadnje tudi padel pod okupatorskimi streli, sem imela že od l. 1929 polnih 13 let priliko opazovati borbo komunistov in njih trpljenje in nešteto krat mi je bilo usojeno, kot morda malokateri ženi v Jugoslaviji, da sem jih pomagala reševati iz njih težkih položajev, saj sem ob vsaki gladovni stavki prejela brzojavke iz Sremske Mitrovice, naj pridem tja in pomagam intervenirati, ker je pomoč nujna. Pri teh opravilih sem imela mnogo priložnosti, spoznati ljudi, ki so nam šli radi na roko, kakor tudi take, ki bi nam lahko pomagali, pa so nas brutalno napadli. Pri dr. Rožmanu sem opazila, da ga je šteti med ljudi prve vrste, da ima, dasi kot duhovnik oznanja in razširja verske ideje, srce tudi do komunistov in da vidi tudi v njih ljudi, dasi so mu idejno nasprotni. Ko je l. 1932 izbruhnila v Sremski Mitrovici gladovna stavka, nas je policija obvestila, da grozi mojemu sinu + Antonu smrt od glada. Inozemski časopisi so že prinesli vest o njegovi smrti. Takoj sem odhitela v Sremsko Mitrovico, kjer sem našla sina skrajno izčrpanega. Vse prigovarjanje jetniškemu upravniku, naj vrne gladujočim njih pravice, je bilo zaman. Z grozo sem čakala z nekim mariborskim juristom, kaj bo. Ko sem drugi dan šla v zapor, je stavka še trajala, nek paznik pa mi je rekel, da so vsi zelo oslabei. Pred vrati so bili zbrani svojci iz vse Jugoslavije in težko čakali izida. Jetniški zdravnik mi je izrazil bojazen, da umre vseh 140 stavkujočih, če ne končajo s stavko. On je sicer zato nastavljen, da jim pomaga, pa nečejo začeti jesti, dokler ne dosežejo svojih pravic. Imel je res težek položaj. Nasvetoval mi je, da bi bilo najuspešnejše sredstvo intervencija vplivnih oseb iz domačih krajev, zato naj grem k škofu in drugim vidnejšim osebam, naj pomagajo z brzojavami v Beograd in slično. Ker so me tudi ostali svojci sojetnikov prosilili, naj interveniram, smo (!) se takoj odpeljala v Ljubljano, kjer sem bila že drugo jutro sprejeta pri škofu dr. Rožmanu, ki mi je takoj prijazno obljubil, da bo poslal brzojav na kralja, ministrstvo in na zavodsko upravo, poleg tega mi je pa tudi nasvetoval, naj grem takoj k pesniku Otonu Župančiču, k županu, na razne zbornice in k raznim ustanovam in vplivnim osebam, da se takoj reši 140 ljudi iz objema smrti. Če se ne bi takrat škof zavzel za to zadevo, bi bili gotovo pomrli in bi tako mnogim organizatorjem osvobodil/nega/ boja, ki danes zavzemajo visoke položaje v ljudski oblasti, kot. npr. tov. Boris Zihlerl, dva Krajgerja, ing. Tepina, prerana smrt preprečila njihovo delovanje. Prav tako mi je l. 1935, ko je v Mitrovici spet izbruhnila stavka, potem ko so bile naše intervencije na ministrstvu zaman, omogočil dr. Rožman s svojim priporočilom sprejem pri dr. Mihi Kreku, ki je nato z intervencijo pri ministru za pravosodje dosegel ugoden zaključek stavke, s čemer je bilo rešenih ca 150 ljudi. Ko so tov. Vido Tomšič, sedaj člana (!) Narodne vlade Slovenije, l. 1941 okupatorji zaprli in mučili, mi je sporočila ven, naj obvestim tudi škofa, kako se jim godi v zaporih. Po mojem obvestilu je šel osebno k Grazioliju protestirat proti slabemu ravnanju. Ko so mojega sina + Toneta Italijani izročili Nemcem, je tudi posredoval, da so ga vrnili v Ljubljansko pokrajino. Zvedela sem tudi, da je pred sodbo poslal svojega namestnika na sodišče intervenirati. Po smrtni obsodbi mojega sina pa je poslal pismo v Vatikan, naj posredujejo za njegovo pomilostitev, kar pa žal ni uspelo. Tej izjavi prilagam tudi pismo, ki sem ga prejela od škofa po sinovi tragični smrti. Slišala sem tudi, da je osebno posvaril urednike časopisja, naj nikar tako ne blatijo partizanov, češ, da to ni katoliško, pa tudi tu ni nič dosegel.

Ponavljjam, da sem skozi dolgo vrsto let imela priliko opazovati škofovo dobro srce za vse, ne glede na njih prepričanje. Pri njem sem vedno našla razumevanje. Zato čutim dolžnost, podati to izjavo, zlasti z ozirom na njegovo posredovanje v zadevi gladovne stavke v Srem/ski/ Mitrovici, kar bi lahko potrdili tudi mnogi Beograjčani, Zemunčani, kakor tudi dr. Bela Kuhn iz Osijek.

Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Ivanka Tomšič, sv. Petra c. 38, trgovka.

V Ljubljani 22. Avg/usta/1946.«⁴²

Sodišče je izjavo Ivanke Tomšič zavrnilo z naslednjim sklepom:

»Predlog obtoženega Rožmana po zastopniku dr. Vrtačnik Alojziju na vabilo priče Tomšič Ivanke sodišče zavrača iz sledečih razlogov:

Ker je vse delovanje obtoženega Rožmana v popolnem nasprotju z nameravano in pisмено že podano izjavo priče in ker sodišče smatra, da je že sam predlog zaslišanja priče, ki bi se sklicevala na slavno ime padlega narodnega heroja Toneta Tomšiča, neumesten, zato, ker žali najgloblja čustva slovenskega naroda, zlasti ker so ga v smrt pognali prav isti ljudje, ki sedaj sede na zatožni klopi.

Predlog istega obtoženca o izpremembi teksta lojalnostne izjave Duceju je sicer umesten, vendar brezpredmeten, ker je sodišče na pismo, ki ga je prejelo od škofijskega ordinariata dne 24. t.m. že upoštevalo tekst z novimi obtežilnimi (!) okolnostmi na predlog tožilca.

Smrt fašizmu svobodo narodu!«

Sklep sodišča ni podpisan in ne datiran.⁴³

Sodišče torej ni bilo pripravljeno upoštevati kakršnekoli olajševalne okoliščine v procesu proti škofu Rožmanu. Komunistična partija je namreč škofa pred tem politično že obsodila in je potrebovala zaradi domače in tuje javnosti le še formalnopravni akt, ki bi njihovo obsodbo potrdil in ji tako dal videz legalnosti.

Škof Rožman pri pisanju svojega odgovora na obtožnico in sodbo ljubljanskega vojaškega sodišča ni imel pri sebi nobene dokumentacije. Bil je popolnoma odvisen od svojega spomina. Posameznih dogodkov in datumov ni mogel preverjati na podlagi dokumentov škofijskega ordinariata. Zato nas ne smejo motiti drobne nedoslednosti v datiranju ali nekatere pomanjkljivosti pri opisovanju posameznih dogodkov. Ohranjena dokumentacija, ki jo počasi odkrivamo v posameznih arhivih, pa v glavnih linijah za večino dogodkov potrjuje njegov opis, kot ga je podal v svojem zagovoru. Škoda le, da nam ni uspelo dobiti dovoljenja za vpogled v dokumentacijo, ki jo hrani Vatikanski tajni arhiv. S tem nam je ostal nedostopen ključni del dokumentacije, ki bi lahko pojasnila mnoga odprta vprašanja glede vloge in ravnanja škofa Rožmana med drugo svetovno vojno. Tako bo tudi ta rekonstrukcija nujno ostala nepopolna.

Veliko zavajanje javnosti je seveda že samo dejstvo, da so proces proti škofu Rožmanu uprizarili skupaj s predstavnikom okupatorske vojske, generalom Erwinom Rösenerjem, poveljnikoma slovenskih domobrancev, generalom Leonom Rupnikom in polkovnikom Milkom Vizjakom, upravnikom ljubljanske policije dr. Lovrom Hacinom in ministrom jugoslovanske vlade v begunstvu dr. Mihom Krekom. Že to skupno sojenje naj bi dokazovalo, da je škof Rožman v času druge svetovne vojne tesno sodeloval z okupatorjem, oziroma s »protiljudskimi elementi in vojnimi zločinci.« V svoji obtožnici vojaški tožilec to obtožbo neprestano ponavlja in škofa Rožmana ves čas imenoma dela soodgovornega za »zločine« soobtoženih, čeprav kasneje večine svojih trditev niti ne poskuša dokazati.

OBTOŽNICA PROTI ŠKOFU ROŽMANU IN NJEGOV »ZAGOVOR«

1. ROŽMANOVE POLITIČNE OPREDELITVE PRED OKUPACIJO IN »PRIPRAVE« NANJO

1.1 »Razdelitev vlog«

V prvi točki obtožnice je med drugim rečeno, da so »imeli protiljudski elementi iz vrhov SLS v pričakovanju neposrednega oboroženega napada Hitlerjeve Nemčije in fašistične Italije na Jugoslavijo ter okupacije in razkosanja naše zemlje ... med 27. marcem in 6. aprilom 1941 v Ljubljani sestanek, na katerem so sklenili, da si podelo vloge tako, da en del vidnejših predstavnikov SLS na čelu z obtoženim Rožmanom, Avsenekom in Natlačenom ostane doma in stopi v odkrito politično in vojaško sodelovanje z okupatorji ...«⁴⁴ Za to trditev obtožnica ne navaja nobenega

⁴³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, A 339286. O vdanostni izjavi Duceju nekoliko kasneje.

konkretnega dokaza, v nadaljevanju obtožnice pa s tem sestankom, oziroma z Rožmanovim sodelovanjem na njem računa kot z dokazanim dejstvom.⁴⁵ Škof Rožman vedenje o takem sestanku in kakršnokoli sodelovanje na njem, v svojem odgovoru odločno zanika.⁴⁶ Tudi v tem primeru gre za zlonamerno in z ničemer dokazano podtikanje s strani vojaškega tožilca. Tridesetega marca 1941 so se v Ljubljani res sestali prvaki SLS in se dogovorili o trojni delitvi nalog v slučaju vojne. Rožman na tem sestanku ni sodeloval, nanj ni bil vabljen in tudi ni prejel s strani udeležencev nikakršnih političnih nalog. Škofovi interesi v času neposredno pred drugo svetovno vojno so bili popolnoma drugačne narave.

Kaj se je pravzaprav dogajalo v Ljubljani na škofovo iniciativo leta 1941 neposredno pred napadom okupatorja na Slovenijo?

1.2 Rožmanova idejna naravnost pred vojno

Program pastoralnega dela v škofiji, kot si ga je načrtal ljubljanski škof Gregorij Rožman, je uzakonila ljubljanska škofijska sinoda leta 1940. Temeljne smernice pastoralnega dela, ki jih je načrtala ljubljanska sinoda, so bile podane v *Zakoniku ljubljanske škofije*⁴⁷ in v *Pastoralnih inštrukcijah za ljubljansko škofijo*.⁴⁸ Oba dokumenta sta ključna za razumevanje osnovne duhovne, idejne in praktično-pastoralne naravnosti škofa Rožmana neposredno pred drugo svetovno vojno in na nek način tudi ključ za razumevanje njegovega ravnanja med vojno. V tem pogledu je pomembno predvsem VII. poglavje *Pastoralnih inštrukcij* z naslovom »Dušni pastir in Katoliška akcija, verska ter katoliška društva« (117–135). Preden škof spregovori Katoliški akciji, njeni vlogi in njenih nalogah v življenju Cerkve na Slovenskem, ter duhovnikovem odnosu do nje, škof Rožman kratko predstavi društva, pri katerih katoličanom ni dovoljeno sodelovati. V tej zvezi **spregovori tudi o komunizmu in boljševizmu** in zelo jasno razmeji med obsodbo ideologije in skrbjo za posameznika. Ker gre za uradne smernice sinode in škofa, ki je te smernice podpisal, jih na tem mestu navajamo v celoti. V šesti točki tega poglavja je zapisano:

»V našem času ustanavljajo boljševiki po državah, kjer še niso na oblasti, različna na videz nevtralna društva za vse mogoče namene. Prav tako se radi vtihotapljuje v že ustanovljena društva, da v njih opravljajo svoje razdiralno delo in potem po njih med širšimi množicami.

Katoličani se morajo skrbno varovati teh volkov v ovčji koži, ki so bolj nevarni kot pa odkriti nasprotniki. Dušni pastirji naj sami pomnijo in opozarjajo svoje vernike, da ni pripadnikom komunizma nobena stvar sveta. Vsako priložnost izrabijo za svojo propagando. Pod krinko strokovnosti, narodnosti, narodne skupnosti, boja za demokracijo in za pravice človeške osebnosti, humanega ravnanja v vojski, dela za mir, socialnega dela in celo del krščanske ljubezni skušajo komunisti vbrizgati strup razkranjanja. Maske so različne, namen pa je eden.

Katoličani večkrat te komunistične taktike niso prepoznali; velikokrat so se dali pripadnikom komunizma izrabljati. Papež Pij XI. opominja zato škofo v okrožnici 'Divini Redemptoris': 'Dajte torej, častiti bratje, prizadevajte si kar najbolj, da se bodo verniki varovali teh zank. Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture. Če bi se dali nekateri v zmoto zavesti in bi v svojem kraju komunizmu pomagali, da bi se utrdil, jih bo za to zmoto prve zadela kazen, in čim starejša in višja je v tistih deželah, ki bi na ta način vanje prodrli komunizem, krščanska kultura, tem huje bo v njih divjala jeza brezbožnikov.' In kardinali, člani sv. oficija, govore v dekretu, ki so z njim obsodili 8. julija 1936 časopis *Terre Nouvelle* (glasilo krščanskih revolucionarjev) takole: 'Ob tej priliki sami kardinali opominjajo vernike, da se varujejo kakršnih koli

⁴⁴ Proces 1946, 33.

⁴⁵ Proces 1946, 33.

⁴⁶ Rožmanov odgovor, str. 3/1.

⁴⁷ Zakonik ljubljanske škofije. Izdal in razglasil dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski na škofijski sinodi l. 1940, Ljubljana 1940, 235 str.

⁴⁸ Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo. Izdal dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski po sklepih škofijske sinode 1940, Ljubljana 1940, 288 str.

knjig, dnevnikov, revij in ostalih spisov, ki priporočajo – zlasti pod pretvezo sodelovanja pri karitativnem delu – sodelovanje katoličanov s pripadniki komunizma.⁴⁹

Komunistična in filokomunistična društva, kakor tudi nešteta strokovna, literarna, humanitarna in druga društva, ki jih vodijo ali v njih delujejo komunisti in njih agitatorji, so Cerkvi sovražna in katoličanom zelo nevarna, zato odvrčamo vernike na vso moč od njih. Predvsem pa pazimo, da bomo sami imeli prave nazore o teh društvih in da se ne bomo dali zapeljati, pa naj bi bila pretveza kakršna koli. Tudi v takih stvareh nam že sama potrebna previdnost, vrh tega pa še izrecna določba sv. stolice, prepoveduje sodelovati s komunisti, kjer bi s pripadniki kakega drugega nam nasprotnega svetovnega naziranja sodelovanje ne bilo prepovedano.

Od sodelovanja s komunisti pa moramo seveda dobro razlikovati dušnopastirsko skrb za vernike, ki so postali komunisti. Tudi njim moramo oznanjevati evangelij, tudi nje moramo ljubiti z nadnaravno ljubeznijo; vse moramo storiti, da jih rešimo. Toda ta skrb in ljubezen nas ne smeta zaslepiti, da bi se dali prevarati ali da bi pustili, da se komunisti vtihotapijo med naše vernike in zlasti katoliška ali celo cerkvena društva.⁴⁹

V začetku leta 1941 je škofu Rožmanu že postalo jasno, da Jugoslaviji in s tem tudi Sloveniji z vojno ne bo prizanešeno. Vendar jo je poskušal še **odvrniti z duhovnimi sredstvi**. V pastirskem pismu duhovnikom v začetku leta (1941) je škof Rožman razodel zaobljubo, da bodo Mariji kraljici zgradili cerkev, če jih bo obvarovala vojne.⁵⁰ Duhovno in versko življenje se je kljub neposredni nevarnosti vojne, odvijalo po začrtanih smernicah. Škof Rožman se je 26. februarja 1941 udeležil evharističnega kongresa v Zagrebu. Pred tem je napovedal ljudski misijon po ljubljanskih župnijah in prosil politične stranke v Ljubljani, da v času misijona v mesecu marcu ne bi prirejali političnih shodov in drugih manifestacij, ki bi motile duhovno zbranost vernikov.⁵¹

Neposredno bližino vojne so dali slutiti množični vpoklici vojnih obveznikov na orožne vaje, med katerimi je bilo tudi veliko duhovnikov. Vpoklicani duhovniki, rezervni vojni kurati, so prosili škofa za navodila, kako naj ravnajo v vojski in kakšne so njihove pristojnosti v slučaju vojne.⁵²

O nastalem problemu so očitno govorili tudi na Jugoslovanski škofovski konferenci. Tretjega aprila 1941 je predsednik škofovske konference, zagrebški nadškof dr. Alojzij Stepinac, podelil vsem vojaškim duhovnikom splošno pravico binacije (maševati dvakrat na dan) in izredno spovedno jurisdikcijo za ves čas služenja vojaškega roka.⁵³

1.3 Okupacija Slovenije

Vojaška okupacija je najbolj prizadela prav ljubljansko škofijo, ki sta si jo razdelili nemška in italijanska okupacijska oblast. Na ozemlje ljubljanske škofije, ki so ga 1941 zasedli Nemci (Gorenjska in Zasavje), škof Rožman ni imel dostopa. Nemška okupacijska oblast se ni bila pripravljena pogovarjati z ljubljanskim škofom glede pregnanih duhovnikov, glede nezasedenih župnij in glede posesti, ki so jo nemški okupatorji zasegli ljubljanski škofiji. Štajerski Gauleiter dr. Siegfried Überreiter je mariborskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča na škofovo izrecno željo sprejel 19. aprila 1941. Škof Tomažič je Gauleiterja prosil za zaprte in pregnane duhovnike. Prosil je, da bi vsaj tisti duhovniki, ki niso bili pregnani, smeli po župnijah mariborske škofije opravljati redno dušnopastirsko delo. Vendar je bil Gauleiter do škofa izredno nesramen in mu je celo grozil z aretacijo. Arogantno mu je zabrusil v obraz: »Morali boste izbirati med Hitlerjem in papežem.«⁵⁴

⁴⁹ Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo, Ljubljana 1940, 135–137.

⁵⁰ AMNZ, Rožmanov proces 80/6, A 3381–3423.

⁵¹ NŠAL, Ljudski misijoni.

⁵² NŠAL, Vojaške zadeve.

⁵³ NŠAL, Vojaške zadeve.

⁵⁴ Sestanek škofa Tomažiča z Gauleiterjem Überreiterjem je 31. maja 1950 popisal dr. Ivan Žagar, ki je škofa spremljal na ta pogovor. Prim. ŠAM F 113/5.

Škofu Tomažiču torej ni preostalo drugega, kot da se je umaknil v samoto svojega škofijskega dvorca.

Le dan za Tomažičevim obiskom pri Gauleiterju v Mariboru, je ljubljanski škof Rožman v podobni vlogi obiskal visokega komisarja Emilija Grazioliija v Ljubljani. Med obema obiskoma pa je bila vidna razlika. Rožmana so na nek način pestili še hujši problemi kot mariborskega škofa. Ljubljanska škofija je bila razdeljena. Na Gorenjskem in v Zasavju so Nemci izvajali enako politiko nasilja kot na Štajerskem, medtem ko so Italijani cerkvenoupravno strukturo pustili nedotaknjeno in se nad duhovniki niso znašali. Nastali položaj je škof Rožman opisal v posebni spomenici, ki jo je očitno poslal Svetemu sedežu v Vatikan. Ker so v spomenici navedeni temeljni problemi, ki jih je škof Rožman moral nemudoma reševati in zaradi njih tudi stopiti v kontakt z okupacijsko oblastjo v Ljubljani, jo na tem mestu navajamo v celoti:

»Pregled sedanjega stanja ljubljanske škofije

Ozemlje ljubljanske škofije je razdeljeno v dva dela. En del pripada ljubljanski provinci – kraljevini Italiji in obsega: mesto Ljubljano, del dekanije ljubljanske okolice (11 župnij in del Št. Vida), del dekanije Litija (Primskovo), večji del dekanije Trebnje (9 župnij), del dekanije Leskovec (4 župnije), ter dekanije: Vrhnika, Cerknica, Kočevje, Ribnica, Višnja gora, Žužemberk, Novo mesto in Črnomelj. **Drugi del pripada Nemčiji** in obsega: del dekanije ljubljanske okolice (10 župnij), večji del dekanije Litija (12 župnij), del dekanije Trebnje (2 župniji), večji del dekanije Leskovec (9 župnij) ter dekanije: Radovljica, Kranj, Škofja Loka, Moravče, Kamnik in Zagorje. **Na ozemlju Italije je 134 župnij, na ozemlju Nemčije 142. V ljubljanski pokrajini so vsi duhovniki na svojih mestih.** Na vsem od Nemcev zasedenem ozemlju ljubljanske škofije se je nahajalo pred zasedbo 275 svetnih duhovnikov. Od teh jih je bilo **po zasedbi zaprtih** v Begunjah na Gor., v Št. Vidu nad Ljubljano, v Krškem, v Mengšu, v Komendi, v Celju in v Rajhenburgu **skupno 152**, od katerih je eden (Anton Jemenc) v Mengšu umrl. **Pregnanih** je bilo iz zasedenega ozemlja 33 duhovnikov Zavoda sv. Stanislava in 33 dušnih pastirjev (6 duhovnikov iz zapora v Št. Vidu), **skupno 66 duhovnikov**. Na ozemlju je ostalo skupno še 24 duhovnikov, od katerih jih je 14 aktivnih, drugi so upokojenci. **Brez dušnih pastirjev je 133 župnij, ki štejejo okrog 200.000 duš.** Po preselitvi zaprtih duhovnikov na Hrvaško je ostalo (po stanju 31. julija 1941) interniranih v Sremskih Karlovcih 66, v Slavonski Požegi 5, v Djakovem 37, v Zagrebu 6, v Mengšu 5 in v Begunjah na Gor. 4 duhovniki. Nameščenih pa je bilo v djakovski škofiji 37 duhovnikov, v zagrebški škofiji 6 in v Srbiji (Niš) 1 duhovnik, 20 duhovnikov se je vrnilo v Ljubljansko pokrajino. – Z omenjenega ozemlja so bili pregnani sledeči redovniki: frančiškani v Kamniku, na Brezjah in na Rocnem; kapucini v Škofji Loki in (deloma) v Krškem; lazaristi v Grobljah in Radečah. Pregnane so bile uršulinke v Škofji Loki in v Mekinjah, sestre de Notre Dame z Bleda, Žirov in Jesenic, usmiljenke zagrebške materine hiše iz Zavoda sv. Stanislava in iz Kamnika ter usmiljene pariške materine hiše (deloma) iz Begunj na Gor. – Zaseženo je bilo vse premoženje ljubljanske škofije in škofijske menze: Verski zaklad (razen Kostanjevice), Gornji grad in Goriče.

Zavod sv. Stanislava: Dne 28. aprila 1941 je bil zaseden Zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano. Z odlokom visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino z dne 8. julija 1941, št. IV. 1915/2, je bil odobren prenos škofijske klasične gimnazije iz Št. Vida v Ljubljano.«⁵⁵

Dne 17. januarja 1942 je dobil škofijski ordinariat v Ljubljani uradni dopis šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, s katerim ga obvešča, da je nemška okupacijska oblast razlastila ljubljansko škofijo njene posesti v Gornjem Gradu. V tej zvezi je vsekakor zanimiv pripis na dokumentu: »Se ne more vzeti na znanje.« To pa je bilo tudi vse, kar je škofijski ordinariat v Ljubljani ta trenutek mogel narediti v zadevi »Škofijstvo Gornji Grad.«⁵⁶

⁵⁵ NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940. »Spomenica« ni datirana. Napisana pa je bila med 8. julijem (datum prenosa škofijske gimnazije v dokumentu) in 25. avgustom 1941, ko je škof Rožman pooblastil celovškega kapitularnega vikarja Andreja Rohrerherja (salzburški škof) za opravljanje dušnega pastirstva na Gorenjskem. Prim. NŠAL, Spisi, Ordinariat. Dragoceno pa je tudi pričevanje Franca S. Finžgarja v: Leta mojega popotovanja, Izbrana dela, 7. knjiga, Celje 1962, 336–337.

⁵⁶ NŠAL, Škofijstvo Gornji Grad, 182.

Po okupaciji Slovenije in razdelitvi ljubljanske škofije med Italijo in Nemčijo, je moral škof Rožman skrbeti za usodo zaprtih in pregnanih duhovnikov, urejati vprašanje nezasedenih župnij v nemški zasedbeni coni, reševati problem škofijske klasične gimnazije in usodo zavoda v Št. Vidu nad Ljubljano, reševati probleme pregnanih duhovnikov iz Gorenjske in Štajerske, ki so se, večinoma brez dokumentov, pred Nemci zatekli v Ljubljansko pokrajino in reševati pereč gospodarski položaj, saj je škofija ostala brez dohodkov za vzdrževanje Škofovih zavodov, semenišča in brez sredstev za pomoč beguncem. Ker škof na »nemško ozemlje« ni imel dostopa, je probleme tega dela svoje škofije moral reševati preko Svetega sedeža v Vatikanu.⁵⁷ Stiki z Vatikanom pa brez dovoljenja italijanskih okupacijskih oblasti v Ljubljani niso bili možni.

So se pa tudi Italijani v času zasedbe obnašali drugače kot Nemci. Vsi duhovniki so ostali na svojih službenih mestih. Dovoljevali so naselitev beguncev iz »nemškega ozemlja« v Ljubljanski pokrajini. Slovencem so obljubljali politično in kulturno avtonomijo. Za ljudi in tudi za škofa Rožmana so bili dejansko »manjše zlo.« So pa kljub temu bili okupator, ki je imel o svoji navzočnosti na Slovenskem jasen načrt in ki je za vsako svojo »naklonjenost« zahteval protiuslugo. Tega so se zavedali vsi, tudi škof Rožman. Medsebojni stiki med škofom in predstavniki italijanskih okupacijskih oblasti so bili del diplomatske igre. Vsaka stran je hotela zase iztržiti čim več, vprašanje pa je, če se je škof Rožman vedno jasno zavedal nevarnosti takšne igre. Vprašanje je, če se je zavedal, do katere točke mu določila mednarodnega prava dovoljujejo sodelovanje z okupacijskimi oblastniki, da življenje na zasedenem ozemlju v danih pogojih kolikor toliko normalno poteka.

Poleg stikov z okupacijskimi oblastmi, bremeni obtožnica škofa Rožmana tudi stikov z jugoslovansko vlado v begunstvu in konkretno s soobtoženim ministrom Krekom v Londonu.

Vojaški tožilec se seveda tudi tokrat ni potrudil, da bi svoje trditve dokazal.

V svojem odgovoru škof Rožman zanika kakršnekoli stike z ministrom Krekom preko Vatikana. In teh mu res tudi ni mogoče dokazati. Vendar škof Rožman očitno ni vedel, da je salezijanski duhovnik in ravnatelj salezijanskega zavoda na Rakovniku, France Blatnik, ki ga je večkrat poslal s svojo pošto v Vatikan, istočasno prenašal tudi pošto za Slovensko zavezo in konkretno za ing. Janka Mačkovška, ki je bila namenjena ministru Kreku v London.⁵⁸

Izjava soobtoženega domobranskega oficirja Milka Vizjaka, češ »da so iz Vatikana verjetno prihajala na škofijski ordinariat in od tam dalje na duhovščino in klerikalno stranko navodila, kako naj se zadržujejo do italijanskega okupatorja«, je pravzaprav tožilčevo vprašanje obtoženemu Vizjaku.⁵⁹ Tožilec je Vizjaku spretno položil v usta besedo DA. Očitno tožilec za svojo trditev ni imel nobenega dokaza v rokah, če je za svoj »najbrž« iskal potrditve pri domobranskem oficirju, ki s škofom Rožmanom dokazano ni imel nobene zveze.

Tudi Slovenska zaveza ni bila ustanovljena na pobudo škofa Rožmana,⁶⁰ so si pa njeni organizatorji prizadevali dobiti na svojo stran tudi škofa, kot trenutno najvidnejšo in najvplivnejšo osebnost v Ljubljanski pokrajini. Slovenska zaveza se tudi ni »udejstvovala kot del okupacijskega aparata«, ampak si je prizadevala za lojalnost legalni vladi v Londonu in je bila ves čas svojega delovanja izrazito nastrojena proti okupatorju.⁶¹

⁵⁷ Dokumentacija vatikanskega arhiva je raziskovalcem trenutno žal dostopna samo do leta 1922. O Rožmanovih stikih s Svetim sedežem pa imamo vendarle veliko podatkov v zbirki Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale, 11. zvezkov, Città del Vaticano 1965–1981, izdali: Pierre Blet, Robert A. Graham, Angelo Martini, Burkhard Schneider; Prim. tudi NŠAL, Spisi, Ordinariat, O 12.

⁵⁸ Prim. Jera Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek (Viri 7), Ljubljana 1994, 32,72,74. /Citirano: »Dosje« Mačkovšek/.

⁵⁹ Vprašanje tožilca se namreč glasi: »Preko Vatikana so najbrž prihajale instrukcije na škofijski ordinariat in od tod dalje na duhovništvo in na klerikalno vodstvo, kako naj se zadrži nasproti Italijanom. Vsekakor so odnosi med klerom in Italijani bili za časa okupacije zelo dobri in se je klerikalna stranka počutila gospodarja nad ljudstvom.« Na to vprašanje je Vizjak preprosto odgovoril: »Da.« Vsem, tudi tožilcu pa je bilo jasno, da polkovnik Vizjak kot vojak ni imel nobenih stikov s škofijskim ordinariatom in tudi ni mogel vedeti za kakršnekoli stike škofa Rožmana z Vatikanom. Prim. Proces 1946, 125.

⁶⁰ Proces 1946, 44–45.

⁶¹ O tem podrobneje »Dosje« Mačkovšek, Ljubljana 1994.

2. ROŽMANOVO »SOLIDARIZIRANJE« Z OKUPATORJEM?

2.1 Rožmanov obisk pri visokem komisarju Grazioliju

Obtožnica dalje bremeni škofa Rožmana, »da je dne 22. aprila 1941 (pravilno 20. aprila !) obiskal fašističnega 'Visokega komisarja' Emilija Graziolija in mu izročil svoje pozdrave ter pozdrave vse duhovščine iz ozemlja, zasedenega po italijanskih četah, zagotavljajoč mu popolno sodelovanje s fašistično Italijo.

Mussoliniju pa je dne 3. maja 1941 poslal posebno spomenico, v kateri izraža veliko veselje zaradi zasedbe slovenskega ozemlja po italijanski vojski in vključitvi slovenskega ozemlja v italijansko kraljestvo. V spomenici izraža brezpogojno vdanost in obljublja Duceju neomajno sodelovanje.⁶²

O škofovem obisku pri Grazioliju in Graziolijevem obisku pri škofu Rožmanu je poročal ves takratni tisk. Italijani so seveda oba obiska v dnevnem tisku skušali ustrezno izrabiti v propagandne namene.⁶³

Glede škofovega obiska pri Grazioliju imamo škofovo uradno izjavo, ki je bila objavljena v Ljubljanskem škofijskem listu, čeprav je po izjavi prič tudi tu moral nekoliko spremeniti svojo prvotno formulacijo. »Inkriminiran tekst« se v celoti glasi:

»**Pomembni zgodovinski dogodki.** Odkar je izšla zadnja številka Škofijskega lista, je ljubljanska škofija doživela več sprememb kot prej v vsem stoletju.

Na cvetno nedeljo, 6. aprila, se je vnela vojska med Italijo in Nemčijo na eni strani in Jugoslavijo na drugi strani. Na veliki petek, 11. aprila, so italijanske čete **mirno zasedle** del škofije in mesto Ljubljano, dočim so vso Gorenjsko in del Dolenjske ob Savi zasedle nemške oborožene sile.

V nedeljo, 20. aprila, sem v spremstvu generalnega vikarja prelata Ignacija Nadraha in stolnega dekana dr. Frančiška Kimovca obiskal novoimenovanega kraljevega komisarja Emilija Graziolija. V razgovoru z ekscelenco komisarjem **sem poudaril hvaležnost duhovščine in vernikov, da je vojaštvo mirno zasedlo pokrajino, ohranilo red in pustilo svobodo ljudstvu zlasti v verskem oziru. Kar pa se tiče sodelovanja predstavnikov Cerkve z novo oblastjo fašistične Italije, je za nas katoličane merodajna božja beseda, ki pravi: 'Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren; ni je namreč oblasti, razen od Boga, in te, ki so, so od Boga postavljene' (Rim, 13,1). S tega stališča priznavamo oblast, ki je nad nami, in bomo po svoji vesti radi sodelovali v časno in večno korist ljudstva, med katero nas je božja Previdnost za duhovnike postavila. – V ponedeljek, 21. aprila, je Ekscelenca Emilio Grazioli vrnil obisk v škofijskem dvorcu.**⁶⁴

Če izjavo preberemo brez predsodkov, postanemo pozorni predvsem na naslednja poudarka:

1. jasno izraženo kritiko na račun Nemcev: Italijani so del njegove škofije zasedli **mirno**, dočim so vso Gorenjsko in Zasavje zasedli Nemci. Med vrsticami je jasno povedano da **nasilno**. Nasilje Nemcev nad njegovimi duhovniki in verniki je škof Rožman opisal na drugem mestu.

2. Z ozirom na stanje v tistem delu škofije, ki so ga zasedli Nemci, je škof hvaležen, da so Italijani pri zasedbi ohranili red in pustili ljudem določeno svobodo. Ne hvali torej okupacije. V danih okoliščinah, v katerih se je znašla njegova, med dva okupatorja razdeljena škofija, ugotavlja, da so Italijani pač »manjše zlo« in jim to tudi priznava. In v tej točki in samo v tej točki škof priznava lojalnost Cerkve trenutni okupacijski oblasti »v časno in večno korist ljudstva.« Samo to in nič drugega!

Glede obiska pri Visokem komisarju, škof Rožman izrecno poudarja, da je bil le vljudnostne narave in ne politični akt. »Trditev, da sem pri tej priložnosti obljubil popolno sodelovanje duhovščine s fašistično Italijo, je neresnična.« Škofovo poudarjanje hvaležnosti

⁶² Proces 1946, 35; Prim. Tone Ferenc, Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942, Maribor 1987, 110–112; Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., 322.

⁶³ Primerjaj ustrezna poročila v dnevnikih Slovenec in Jutro 22. aprila 1941.

⁶⁴ Ljubljanski škofijski list, 31. julija, letnik 78/1941, št. 4–6, str. 1. Tekste v izjavi podčrtal avtor.

duhovnikov in vernikov, ker je italijanska vojska mirno zasedla ljubljansko pokrajino, je nedvomno kritika nemškega ravnanja v preostalem delu škofije. Škof se seveda kot najvišji predstavnik Cerkve ni mogel delati, kot da okupatorske oblasti v njegovi škofiji ni. Gospodarske, personalne in socialne zadeve škofije ni mogel reševati brez njih. Zato je bil dolžan »priznati oblast in sodelovati z njo v časno in večno korist ljudstva« v vseh tistih zadevah, ki zadevajo sodelovanje med cerkveno in svetno oblastjo ne glede na njen ideološki predznak.

Priče trdijo, da škof Rožman do Italijanov ni kazal nikakršnih simpatij. Njegov takratni tajnik in poznejši ljubljanski pomožni škof dr. Stanislav Lenič je v svojem življenjepisu, ki ga je moral napisati v zaporu, zatrdil, da je bil Rožman dobro seznanjen s preganjanjem primorskih Slovencev in da je zaradi italijanskega nasilja nad Slovenci celo osebno protestiral pri papežu Piju XI. v Rimu.⁶⁵ Ko pa je italijanska vojska zasedla Ljubljano in polovico njegove škofije, je moral seveda hitro urejati najnujnejše administrativne zadeve za normalno delovanje svojih duhovnikov. Tako je 17. aprila 1941 prosil Komando XI. armadnega zbora v Ljubljani, da bi se v času policijske ure od 21. do 5. ure, smeli poleg zdravnikov in babic (njim je bilo dano dovoljenje 16. aprila) prosto gibati tudi duhovniki in sicer zaradi previdevanja bolnikov. Dovoljenje naj bi veljalo za vso škofijo.⁶⁶ Na svojo vlogo škof Rožman ni prejel odgovora, pač pa so začeli nanj pritiskati, naj najprej uradno pozdravi italijanske okupacijske oblasti, ker si bodo »sicer njegov molk razlagali kot sovražno dejanje.«⁶⁷

Vendar škof Rožman tudi po svojem obisku 20. aprila 1941 pri Visokem komisarju ni prejel odgovora na svojo vlogo. Italijani so očitno hoteli več. Drugega maja 1941 je vrhniški dekan Janez Burnik (+28. marca 1943) prosil škofijski ordinariat v Ljubljani, naj posreduje pri zasedbenih oblasteh za »generalno dovoljenje za vse duhovnike, da smejo tudi v času zatemnitve hoditi neovirano previdevat nevarno bolne. Tozadevno dovoljenje izda vojaško poveljstvo – to je general pri vojaški komandi. Krajevni poveljniki menda niso kompetentni za izdajanje takih dovoljenj. Tudi v Italiji imajo taka generalna dovoljenja, kot mi je pravil danes tukajšnji tenente-cappellanus.« Na njegovo vlogo je škof 6. maja pripisal: »V zvezi s tuk(ajšnjim) dopisom z dne 17. aprila 1941, št. 1805 ponovno naproša (Komando XI. armadnega zbora v Ljubljani), da izda dovoljenje za vse duhovnike ljubljanske škofije v zasedenem ozemlju za previdevanje bolnikov tudi v nočnem času ...«⁶⁸ Tudi na to vlogo pismenega odgovora vojaškega poveljstva ni najti. Italijanske okupacijske oblasti so reševanje nujnih pastoralnih zadev izkoriščale za pritisk na škofa. Očitno pa Italijani vsem duhovnikom tudi niso zaupali, saj so jim očitali simpatiziranje s partizani.⁶⁹ Prošnjo za neovirano gibanje duhovnikov v Ljubljanski pokrajini je škof Rožman ponovil še 5. avgusta 1942. O kakšnem tesnem sodelovanju škofa in duhovnikov z Italijani v Ljubljanski pokrajini v tem času še ne more biti govora.⁷⁰

2.2 Rožmanova »vdanostna izjava« Duceju

Podobno se je razpisal dnevni tisk o škofovi izjavi ob ustanovitvi Ljubljanske pokrajine in njeni priključitvi Kraljevini Italiji 3. maja 1941. Zdi se, da se škof Rožman proslave tega dogodka ni udeležil iz protesta proti propagandistični zlorabi škofovega vljudnostnega obiska pri Visokem komisarju 20. aprila 1941. Na slovesnost je poslal svojega generalnega vikarja msgr. Ignacija Nadraha, ki je Grazioliju izročil kratko škofovo izjavo. Ta se glasi:

»Ekscelenca! Danes je bil objavljen dekret, s katerim se po italijanski armadi zasedena slovenska zemlja pridružuje Italiji. Ko jemljem to na znanje, se zahvaljujem vaši Ekscelenci, da nam je tako vsaj na tem teritoriju škofije omogočen razvoj v kulturnem in verskem oziru,

⁶⁵ Škof Lenič, Življenjepis, napisan v zaporu, 103. Prim. Dokumentacija SOVE.

⁶⁶ NŠAL, Škofijski ordinariat, Vojaške zadeve, št. 1805.

⁶⁷ Prim. Življenjepis škofa Leniča, str. 103. Dokumentacija SOVE.

⁶⁸ NŠAL, Škofijski ordinariat, Vojaške zadeve, št. 1985.

⁶⁹ AMNZ, Proces Rožman, 80/6, 3158–3159.

⁷⁰ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3182.

pričakujoč, da se v smislu dekreta avtonomija narodnega življenja tudi v korist vere in morale skoraj izgradi.

Izražam popolno lojalnost in prosim Boga, da blagoslovi Vaše in naše prizadevanje za dobrobit našega ljudstva.«

Izjava sama ne vsebuje nobenih čestitk in nobenega škofovega opravičila za izostanek. Škof Rožman dejstvo »jemlje na znanje« in istočasno opozori Italijane na njihovo obljubo, da bodo za razliko od Nemcev, spoštovali kulturno in versko avtonomijo Slovencev. Svoje duhovnike je škof o tem dogodku prav tako obvestil v *Škofijskem listu*. Takole pravi:

»Dne 3. maja je izšel kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine! S tem dekretom je postalo slovensko ozemlje, zasedeno od italijanske oborožene sile, 'sestavni del kraljevine Italije in tvori Ljubljansko pokrajino' (člen 1). Nova pokrajina 'bo imela glede na svoje strnjeno slovensko prebivalstvo avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe' (člen 2).

Ta kraljevi dekret, izdan na predlog Duceja fašizma, predsednika vlade, nam zagotavlja nemoten kulturni razvoj in svobodo verskega življenja na ozemlju ljubljanske province, ki vsa pripada ljubljanski škofiji.

Hvaležni smo Bogu, ki je Voditelju Velike Italije navdihnil misli velikodušne pravičnosti in uvidne modrosti, s katero je Nj. Veličanstvu Kralju in Cesarju predlagal ustanovitev Ljubljanske pokrajine.

Iskreno hvaležni smo pa tudi Kralju in Cesarju ter Duceju, ki sta dalekovidno omogočila, da je ostalo jedro slovenskega naroda svobodno v veri in jeziku.

Gregorij Rožman, škof.«⁷¹

Še bolj kot v prvem primeru, je Visoki komisar Grazioli škofovo »lojalnost« zlorabil v primeru t.im. škofove »vdanostne izjave Mussoliniju« ob priključitvi Ljubljanske pokrajine Italiji 3. maja 1941.⁷² Zgoraj navedeno izjavo je Grazioli kratko malo »prepesnil« in jo v znanem fašističnem slogu naslovil direktno na Duceja. Poskrbel pa je tudi, da je to – Graziolijevo verzijo že naslednji dan objavil dnevni tisk v Ljubljani. Na to zlorabo je 23. avgusta 1946 vojaškega tožilca opozoril takratni ljubljanski generalni vikar Anton Vovk in Tožilstvu iz škofijskega arhiva poslal avtoričen tekst Rožmanove izjave.

V izvirni Rožmanovi izjavi ni nobene klečeplaznosti, o kateri govori ponarejeni italijanski tekst, ki se glasi:

»Duce, nell'apprendere con vivo giubilo l'incorporamento dei territori Sloveni occupati dall'Esercito italiano nel Regno d'Italia, anche a nome del clero della Diocesi dei territori stessi, Vi prego accogliere le espressioni della più viva riconoscenza per i generosi provvedimenti adottati per la popolazione slovena.

Accogliete ancora, Duce, i sensi della nostra sicura lealtà, e **collaborazione**, mentre invoco la benedizione di Dio sull'opera vostra, **su tutta la grande Nazione Italiana** e sulla popolazione slovena, **che nell'ambito dell'Impero di Roma potrà vivere e prosperare.**⁷³

Slovenski prevod ponarejene Rožmanove »vdanostne izjave« Mussoliniju, ki jo povzema obtožnica, je bil 6. maja 1941 objavljen v Slovincu.⁷⁴

⁷¹ Ljubljanski škofijski list, 31. julija, letnik 78/1941, št. 4–6, str. 1. Tekste v izjavi podčrtal FD.

⁷² Kraljevi ukaz o priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji 3. maja 1941 je objavljen: Tone Ferenc, Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942, Maribor 1987, Dok. 5, 117–119; Kraljevi ukaz o veljavnosti odredb v Ljubljanski pokrajini z dne 7. junija 1941, n.d., Dok. 6, 120.

⁷³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, A339287 (3116). Stavke, ki jih je dodal Grazioli, je podčrtal za generalni vikar Vovk.

⁷⁴ Prevod, ki ga do danes navaja vsa Rožmanu nenaklonjena literatura, se glasi: »Duce! Zvedeli smo z velikim veseljem, da je slovensko ozemlje, zasedeno po italijanski vojski, vključeno v italijansko kraljestvo. Prosim Vas, da sprejmete najglobjo zahvalo vse duhovščine tega ozemlja zaradi širokogrudne in skrbne ureditve, ki ste jo poklonili slovenskemu prebivalstvu. Sprejmite tudi, Duce, izraze naše brezpogojne vdanosti in sodelovanja. Hkrati prosim, naj

Sodišče je sicer Vovkov protest vzelo na znanje, vendar je menilo, da je »predlog istega obtoženca o izpremembi teksta lojalnostne izjave Duceju sicer umesten, vendar je brezpredmeten, ker je sodišče na pismo, ki ga je prejelo od škofijskega ordinariata dne 24. t.m. že upoštevalo tekst z novimi obtežljivimi okolnostmi na predlog tožilstva.«⁷⁵ Tožilstvo se torej ni bilo pripravljeno soočiti s **problemom verodostojnosti** dokumentov italijanskih okupacijskih oblasti, ki so svojim nadrejenim kazale svojo verzijo dogodkov na okupiranem ozemlju. To velja tudi za vse ostale italijanske dokumente, ki so bili predloženi sodišču in naj bi bremenili škofa Rožmana sodelovanja z okupacijskimi oblastmi med vojno. Ti dokumenti so v veliki meri izraz njihovih želja na okupiranem ozemlju in ne dejanskega stanja. Predvsem pa so dokumenti italijanskih vojaških oblasti izraz njihove nemoči in nesposobnosti, da bi se dokopali do trdnih informacij, kaj se je na okupiranem ozemlju dejansko dogajalo. To nepoznavanje razmer pa je tudi povzročilo, da so jim politične in vojaške stvari v ljubljanski pokrajini ušle popolnoma iz rok.

Dejstvo, da sta vojaški tožilec in vojaško sodišče v Ljubljani zavestno uporabljala neverodostojne dokumente, ki naj bi bremenili škofa Rožmana in dejstvo, da je z njim sodišče zavestno zavajalo tudi javnost in manipuliralo z njo, je jasen dokaz, da je šlo v primeru Rožman za skonstruiran politični proces. Ker je bilo nujno potrebno tudi sodno potrditi že obstoječo politično obsodbo škofa Rožmana, so sistematično eliminirali vse dokaze, ki bi kakorkoli govorili v prid obtoženemu. Kako odlično je sodišču ta taktika uspela, dokazuje celotna, Rožmanu nenaklonjena literatura, ki vse do danes navaja le neresnične in potvorjene Rožmanove izjave, in sicer vedno kot gotova in izpričana dejstva.

Že ta dva primera seveda jasno dokazujeta, da je potrebno italijanske dokumente brati z veliko previdnostjo. Vse, kar je bilo namenjeno nadrejenim vojaškim oblastem in javnosti, je bilo skrbno oblikovano v propagandističnem duhu vojaškega lobija, ki se je vedno rad hvalil s svojimi uspehi. Pod tem vidikom je potrebno brati tudi *Poročilo civilnega komisarja za Ljubljansko pokrajino z dne 22. aprila 1941* o opravljenem delu, ki ga je brez ustreznega komentarja v svoji knjigi *Fašisti brez krinke* objavil Tone Ferenc.⁷⁶ V tem poročilu je visoki komisar Grazioli v duhu ponarejene Rožmanove »vdanostne izjave«⁷⁶ Mussoliniju med drugim omenil tudi Rožmanov obisk pri njem ob nastopu komisarjeve službe v Ljubljani in nato Graziolijev pri Rožmanu.

Stvari pa vendarle niso potekale brez zapletov in italijanske oblasti niso bile brezpogojno naklonjene slovenskim duhovnikom, kot bi bilo razumeti iz zgoraj navedenega poročila visokega komisarja Emilija Graziolija poveljniku druge italijanske armade generalu V. Ambrosiju. O nasilnih dejanjih italijanske vojske so poročali iz Radovljice⁷⁷ in Babnega polja.⁷⁸

2.3 Obisk goriškega nadškofa Karla Margottija v Ljubljani

Neposredno po italijanski okupaciji Ljubljane je škofa Rožmana 15. aprila 1941 nepričakovano obiskal goriški nadškof Karel Margotti. O svojem obisku je goriški nadškof že naslednji dan poročal Državnemu tajništvu v Rim.⁷⁹ Njegovo pismo je izjemno zanimivo. Pravega namena svojega obiska v Ljubljani v pismu sicer ni navedel, lahko pa nanj sklepamo iz protesta

božji blagoslov pride na Vaše delo, nad ves italijanski narod ter nad slovensko ljudstvo, ki bo pod okriljem Rimskega imperija lahko živelo in se razvijalo.« Slovenec, 6. maja 1941, št. 106a. Prim. tudi Proces, str. 60. Komentar o verodostojnosti italijanskih »uradnih dokumentov«⁷⁵ ni potreben!

⁷⁵ AMNZ, Proces Rožman, 80/6, A 339286 (3115).

⁷⁶ Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke*. Dokumenti 1941–1942, Maribor 1987, dok. 3, 109–115. Leta 1995 je knjiga izšla tudi v italijanskem jeziku.

⁷⁷ Župnijski arhiv Radovljica, Kronika župnije Radovljica za leto 1941 poroča, da so v noči od velikonočne sobote na nedeljo prišli v Radovljico Italijani in zasedli tamkajšnje šole. V Radovljici so ostali teden dni, ob svojem odhodu pa so šolo izropali in odnesli s seboj celo ročna dela učenk.

⁷⁸ Župni upravitelj Anton Črnugelj je poročal na škofijo, da so mu Italijani na samo veliko noč v župnišču ukradli za 900 dinarjev sveč, 60 l. vina, 4 kokoši, 10 l. malinovca, 2 l. kislih kumaric, 2 l. kompota in večjo količino sena. Iz župnikovega poročila je jasno, da italijanskega »obiska«⁷⁸ ni bil nič kaj vesel in da je Italijanom to tudi zelo jasno pokazal. Prim. NŠAL, Vojaške zadeve.

⁷⁹ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 320, 461–462.

jugoslovanskega poslaništva v Rimu 26. aprila 1941.⁸⁰ Nadškof Margotti seznanja Državno tajništvo, da italijanska okupacijska vojska⁸¹ škofa Rožmana in duhovnikov ni nadlegovala. Obredi velikega tedna so po vsej škofiji potekali mirno. Škof Rožman je nadškofa posebej prosil, naj v tem pogledu pomiri Sveti sedež. V mestu vlada skorajda praznično vzdušje. Cerkve so polne. Med verniki so pomešani italijanski vojaki. Komandant okupacijske vojske je general divizije Isonzo s sedežem v Gorici, Federico Romero, ki ga dobro pozna kot poštenega, prepričanega in praktičnega katoličana. Zato je prepričan, da bo general vzljubil tudi Slovence v Ljubljani. Stara italijansko-jugoslovanska meja je odpravljena, pravi dalje nadškof Margotti. Ker so Italijani zasedli celotno ljubljansko škofijo (ta informacija je seveda napačna!), ljubljanski škof lahko svobodno obiskuje vse župnije in ni nobenega razloga za vznemirjenje glede duhovne oskrbe vernikov. Nadškof Margotti ne pozabi poudariti, da je ljubljanska škofija njegova sosedna.

Dругih podrobnejših poročil o Margottijevem obisku v Ljubljani in njegovih pogovorih s škofom Rožmanom nimamo. Ob podrobnejši analizi njegovega pisanja (meja odpravljena, ljubljanska škofija meji na goriško nadškofijo) in predvsem iz protesta jugoslovanskega poslaništva v Rimu pa lahko sklepamo, da je prišel nadškof Margotti v Ljubljano z namenom, da bi škofa Rožmana pridobil, naj se ljubljanska škofija vključi v goriško metropolijo. Škof Rožman je očitno tako ponudbo zavrnil in o tem obvestil jugoslovansko vlado, ki je preko svojega poslaništva v Rimu protestirala pri Državnem tajništvu. V protestu je izrecno rečeno, da je nadškof Margotti škofu Rožmanu poročal, da bodo italijanski konkordat z Vatikanom raztegnili tudi na Slovenijo in da je potrebno italijanizirati vodstvo redovnih hiš. Predstavnik državnega tajništva msgr. Tardini je tako informacijo odločno zanikal.⁸²

2.4 Podelitev italijanskega odlikovanja škofu Rožmanu

Iz zgoraj povedanega je mogoče sklepati, da podelitev komturskega odlikovanja reda italijanske krone 4. oktobra 1941 na izrecen Mussolinijev predlog, ni bila nagrada za »škofovo izdajalsko sodelovanje« z okupatorjem, kot to trdi obtožnica.⁸³ Ker vsa dotedanja prizadevanja Visokega komisarja pridobiti škofa Rožmana popolnoma na svojo stran očitno niso uspela, so fašistični oblastniki skušali še z neke vrste podkupovanjem. Svoj odnos do italijanskega odlikovanja pa je škof Rožman zelo jasno izrazil z besedami svojemu tedanjemu tajniku dr. Stanislavu Leniču: »Hujše klofute mi (Italijani) niso mogli dati.«⁸⁴

2.5 Razmere v »nemškem delu« ljubljanske škofije

Istočasno z razmerami v »italijanskem«, je moral škof Rožman urejati razmere tudi v »nemškem delu« svoje škofije. Nemci so ljubljanskega škofa kratko malo ignorirali. Slovenske duhovnike so izgnali. Delu izgnanih duhovnikov se je posrečilo priti v Ljubljansko pokrajino. V Ljubljano je pribežal tudi del izgnanih štajerskih duhovnikov. Njihov zastopnik v Ljubljani, ki je s škofom Rožmanom urejal njihov status v ljubljanski škofiji, je bil dr. Stanko Cajnkar.⁸⁵

O nemškem nasilju je škof Rožman nemudoma obvestil Sveti sedež v Rimu. Vatikanski nuncij v Italiji Borgongini Duca je že 5. maja 1941 poročal kardinalu Maglioneju na Državnem tajništvu v Vatikanu o svojem pogovoru z italijanskim zunanjim ministrom Cianom. Nuncij je ministra obvestil o grdem ravnanju Nemcev s slovenskimi duhovniki in ga prosil, naj se italijanska vlada za njih zavzame pri nemški vladi.⁸⁶ Iz ministrovega odgovora je bilo čutiti, da razmere

⁸⁰ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 329, 469.

⁸¹ Urednikom se je v opombi »zapisala« velika nerodnost: »Les troupes italiennes occupaient presque toute la Slovénie.« Actes et Documents, vol. 4, 4612, op. 1.

⁸² Actes et Documents, vol. 4, Dok. 329, 469.

⁸³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3438; Proces, str. 35.

⁸⁴ Škof Lenič, Življenjepis napisan v zaporu. Dokumentacija SOVE, str. 43 (45).

⁸⁵ Prim. pismo duhovnika Alojzija Juranoviča mariborskemu škofu Tomažiču 19. maja 1941. ŠAM, F 113/2a.

⁸⁶ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 337, 480–481.

pozna. Zanimivo pa je, da je čutil potrebo nunciju poudariti, da pa oni (Italijani) z duhovniki na okupiranem ozemlju odlično ravnajo. Šestnajstega maja je Državno tajništvo v Vatikanu z diplomatsko noto tudi uradno zaprosilo italijansko vlado, da bi pri nemški vladi posredovala za zaprte slovenske duhovnike. To pismo na nek način odraža odnos ljubljanskega škofa do položaja v njegovi škofiji in predvsem njegov odnos do obeh okupatorjev, ki sta zasedla njegovo škofijo. Ne smemo pozabiti, da se je v italijanskem delu svoje škofije škof vendarle lahko svobodno gibal in komuniciral s svojimi duhovniki, v nemškem delu pa mu je bilo to onemogočeno. Pismo Državnega tajništva italijanskemu veleposlaništvu se glasi:

»Zaradi nedavnih vojaških posegov v Jugoslaviji so čete nemškega rajha, kakor je znano, zasedle skoraj vse ozemlje mariborske škofije in del ljubljanske.

Po poročilih, ki so prišla na državno tajništvo Njegove Svetosti, so nemške oblasti že prve dni zasedbe na ozemlju, ki so ga zasedle, zaprle semenišča in ukinile vse samostane moških redovnih družb in tudi nekatere ženskih redovnih družb. Med težkimi ukrepi, ki so jih te oblasti izdale, je vrh tega treba obžalovati zapor (aretacijo) okrog 350 duhovnikov (približno 60%) iz mariborske škofije in kakih dvajset iz ljubljanske. Od duhovnikov ljubljanske škofije so od početka tega meseca bili zaprti sledeči (imena 23 duhovnikov v objavi niso navedena).

Prevzvišeni monsignor Gregorij Rožman, ljubljanski škof, ki ga skrbi usoda teh duhovnikov, zelo želi, da bi se italijanske oblasti zavzele pri nemških in dosegle osvoboditev zgoraj omenjenih duhovnikov njegove škofije ter jim oskrbele dovoljenje, da pridejo na ozemlje, ki so ga zasedle italijanske čete, in se dajo na razpolago svojemu škofu. Isto želi, če je mogoče, doseči tudi za duhovnike iz mariborske škofije; mnogi med njimi bi potem mogli oditi v zagrebško nadškofijo ali v dalmatinske škofije.

Gospod škof misli tudi na možnost, da bi se kje v Italiji ali tudi v Dalmaciji ustanovilo zavetišče za bolne in ostarele duhovnike ljubljanske in mariborske škofije in mogoče tudi za bogoslovce višjih letnikov, ki so morali bežati z ozemlja, ki so ga zasedle nemške čete. Gospod škof bi bil zelo hvaležen italijanski vladi, če bi v ta namen dovolila Slovincem, da bi kupili ali vzeli v najem kako poslopje, v katerem bi se imenovani duhovniki in bogoslovci mogli nastaniti do konca vojne.«⁸⁷

Podatke, ki jih navaja diplomatska nota, je Svetemu sedežu posredoval ljubljanski škof Gregorij Rožman.

Na diplomatsko noto Državnega tajništva je italijanska vlada 22. maja 1941 kratko odgovorila, da skrbno proučuje položaj klera v mariborski in ljubljanski škofiji, da bi ga lahko kar se da ugodno rešili.⁸⁸

O slabem ravnanju Nemcev z duhovniki v Sloveniji je bil obveščen tudi svetovalec nemškega veleposlaništva v Rimu Fritz Menshausen, ki je pri Svetem sedežu protestiral proti »do Nemčije sovražnim oddajam« na Vatikanskem radiu.⁸⁹

2.6 Duhovna oskrba župnij na zasedenih ozemljih

Stara jugoslovansko-italijanska meja očitno ni bila tako odprta kot je 16. aprila 1941 poročal goriški nadškof v Rim. Nova administrativna meja med Ljubljansko pokrajino in Benečijo Julijsko krajino je ponovno zarezala na ozemlje ljubljanske škofije. Zato je 19. junija 1941 goriški nadškof Margotti prosil škofa Rožmana, naj mu podeli jurisdikcijo v zasedenem delu ljubljanske škofije, da bodo njegovi duhovniki lahko neovirano hodili čez mejo.⁹⁰

Priliv duhovnikov z okupiranega ozemlja pod nadzorom Nemcev v Ljubljansko pokrajino je bil seveda tesno povezan s problemom njihovega vzdrževanja in zaposlitve. Duhovnike begunce je škof Rožman skušal zaposliti v premožnejših župnijah. S posebnim pastirskim pismom

⁸⁷ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 349, 492–493. Prevod dokumenta v: Kolarič, škof Rožman, III. del, priloge, Dok. št. 16.

⁸⁸ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 371, 509.

⁸⁹ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 374, 514–515.

⁹⁰ NŠAL, Ordinariat, O 12 (1901–1956).

priporoča duhovnike begunce duhovnikom, ki so lahko ostali na svojih mestih. Nekaj »presežnih duhovnikov« pa je ponudil tudi sosednjim škofom. Tako je nastala obsežna korespondenca med škofom Rožmanom, vatikanskim državnim tajnikom kardinalom Luigi(jem) Maglione(jem), tržaškim škofom Antonio(m) Santin(om), goriškim nadškofom Karlom Margotti(jem) in reškim škofom Ugo(m) Camozzo(m), da bi del slovenskih duhovnikov iz ljubljanske pokrajine prevzeli v svoje škofije.⁹¹ Kardinal Maglione je 2. julija 1942 škofa Rožmana obvestil, da so po njegovem posredovanju pripravljene sprejeti goriški nadškof tri, tržaški škof deset in reški škof dva slovenska duhovnika. Škof Rožman je 14. julija 1942 kardinalu sporočil imena duhovnikov, ki so bili pripravljene oditi v goriško (Alojz Duhovnik in Anton Mušič), tržaško (Stanko Debevc, Janez Markič, Maks Ocepek, Jože Ogrinec, Jože Pelan, Martin Tavčar, Lado Tomazin in Franc Vrolih) ter reško škofijo (Danijel Perkan). Devetindvajsetega avgusta 1942 je nato škof Rožman uradno zaprosil tudi ljubljansko kvesturo, naj navedenim duhovnikom izda potrebno dovoljenje (»lasciapassare«), da smejo iz Ljubljanske pokrajine oditi na novo službeno mesto.⁹²

Težje je bilo urediti vprašanje duhovne oskrbe na ozemlju ljubljanske škofije, ki so ga zasedli Nemci. Ti škofu Rožmanu niso dovolili vstopa na ta del njegove škofije. Prav tako mu tudi niso dovolili direktnega stika s celovškim škofom. Celotna korespondenca med škofom Rožmanom in celovškim kapitularnim vikarjem, naslovnim škofom Andrejem Rohrerherjem, je zato potekala preko Vatikana. Pri ureditvi dušnega pastirstva na delu ljubljanske škofije, zasedenem od Nemcev, pa je v imenu državnega tajništva posredoval msgr. Antonio Samore. Z njegovim posredovanjem je škof Rožman 25. avgusta 1941 celovškemu kapitularnemu vikarju podelil vse pristojnosti, ki so bile potrebne za normalno opravljanje dušnopastirskega dela.⁹³

Škof Rohrerher je na zasedeni ozemlje poslal nekaj svojih duhovnikov, ki so prevzeli dušnopastirsko delo. Po dolgotrajnih pogajanjih s šefom civilne uprave v Celovcu se je škofu Rohrerherju 13. junija 1942 posrečilo dobiti dovoljenje za devet slovenskih duhovnikov, ki niso bili pregnani s škofije, da so smeli opravljati svoje pastoralno delo na Gorenjskem. Dovoljenje so dobili: Franc Čemažar za župnije Smlednik, Mavčiče in Trboje; Jožef Grašič za župnijo Cerklje; Ignacij Zupanc za župnije Predvor (imenoma navedena še podružnica Tupaliče), Predoslje, Kokra in Jezersko; Franc Bleiweis za župnijo Mošnje; Fran Avsec za župnije Lesce, Ribno in Dobrava pri Kropi;⁹⁴ Jožef Seigerschmied za župnije Jesenice, Blejska Dobrava,⁹⁵ Gorje, Koroška Bela,⁹⁶ Javornik in Sveti Križ nad Jesenicami; Jakob Černe za župnijo Bled in vse župnije Bohinjske doline; Jožef Lavtižar za župnijo Rateče in vse župnije v savski dolini do župnije Dovje. Dekan Matija Škerbec⁹⁷ pa je dobil dovoljenje za maševanje v Kranju.

Šef civilne uprave je škofu Rohrerherju ustno dovolil, da smejo v domači župniji maševati še nekateri duhovniki, vendar so jim lokalne okupacijske oblasti to preprečile. So pa Nemci na zasedenem ozemlju dosledno zahtevali spremembo krajevnih in osebnih imen, ki so morala biti v uradnih dokumentih pisana v nemški obliki. Škof Rohrerher je ljubljanskega škofa obvestil tudi o novi razmejitvi tistih župnij ljubljanske in mariborske škofije, ki so prišle pod upravo celovške škofije. Te so bile razdeljene na pet distriktov in sicer je imel distrikt Kranj 46 župnij, distrikt Loka 31 župnij, distrikt Litija 15 župnij, distrikt Prevalje 13 župnij in distrikt Kamnik 26 župnij.⁹⁸

⁹¹ Korespondenca je deloma ohranjena v NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940.

⁹² NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940.

⁹³ NŠAL, Ordinariat, O 12 (1901–1956).

⁹⁴ V viru je rečeno Dobrawa bei Krainburg.

⁹⁵ V viru je rečeno Dobrawa bei Assling.

⁹⁶ V viru je rečeno samo Vellach.

⁹⁷ V viru pomotoma imenovan kanonik.

⁹⁸ Primerjaj Rohrerherjev dopis Rožmanu z dne 13. junija 1942 in priloženo zahtevo šefa civilne uprave na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske z dne 10. februarja 1942. NŠAL, Ordinariat, O 12.

3. ROŽMANOVI POZIVI H KOLABORACIJI?

3.1 Rožmanova pisma duhovnikom

Ena od hudih obtožb v sodnem procesu proti škofu Rožmanu je bila, da je »poslal v službo okupatorja protiljudski del slovenske duhovščine, mu dajal direktive in preko njega izvajal protinarodne načrte in akcije v korist okupatorja.«⁹⁹

Tudi v tem primeru gre za zlonamerno in z ničemer dokazano podtikanje. Od leta 1941 do svojega odhoda iz škofije 5. maja 1945, je škof Rožman v *Ljubljanskem škofijskem listu*, torej v uradnem listu ljubljanske škofije, objavil naslednja pastirska pisma in navodila svojim duhovnikom:

Škofova pastirska pisma

1941 O verski samovzgoji (5.2.).¹⁰⁰

1941 Duhovnikom: Poziv duhovnikom, da bi Marija Slovenijo obvarovala vojne (8.3.).¹⁰¹

1941 Pomembni zgodovinski dogodki. Izjavi ob okupaciji ljubljanske škofije in priključitvi Ljubljanske pokrajine Italiji (31.7.).¹⁰²

1942 O ljubezni presvetega Srca Jezusovega.¹⁰³

1942 Pismo je brez posebnega naslova. Razdeljeno pa je na tri poglavja. V prvem govori škof o pobožnosti prvih petkov, v drugem razloži, kaj je to brezbožni komunizem, v tretjem pa povabi vernike, naj se komunizmu postavijo po robu z molitvijo in pokoro.¹⁰⁴

1942 Posvetitev Brezmadežnemu srcu Marijinemu (20.5.).¹⁰⁵

1943 Zakaj Bog dopušča trpljenje in zakaj Cerkev po svojih zastopnikih ne poseže bolj odločno vmes, da bi omilila trpljenje (10.2.).¹⁰⁶

1943 Navodila za posvetitev Brezmadežnemu srcu Marijinemu (14.4.).¹⁰⁷

1943 Po posvetitvi (10.6.).¹⁰⁸

1943 O nevarnosti brezbožnega komunizma (30.11.).¹⁰⁹

1944 Razlaga papeževega radijskega govora trpečim narodom (5.2.).¹¹⁰

1945 »Pridite, poslušajte me: strah Gospodov vas bom učil« (Ps 33,12)(25.1.).¹¹¹

Duhovnike je poleg tega vabil še na pastoralne konference,¹¹² rekolekcije,¹¹³ k devetdnevni na čast Marijinemu vnebovzetju,¹¹⁴ k rožnovenski pobožnosti za mir,¹¹⁵ k pobožnosti prvih petkov v zadoščenje za grehe in k molitvi za mir,¹¹⁶ k praznovanju papeževega dne,¹¹⁷ k posvetitvi

⁹⁹ AMNZ, Proces Rožman, fond 80/6, 22; Proces proti vojnim zločincem, 33.

¹⁰⁰ Ljubljanski škofijski list 1/1941, 1–9 (slovensko), 11–15 (nemško). Citirano LŠL.

¹⁰¹ LŠL 2–3/1941, 19–21.

¹⁰² LŠL 4–6/1941, 35.

¹⁰³ LŠL 1/1942, 1–8.

¹⁰⁴ LŠL 9–10/1942, 43–48.

¹⁰⁵ LŠL 11/1942, 54.

¹⁰⁶ LŠL 1/1943, 1–12.

¹⁰⁷ LŠL 4/1943, 21–22, ter posebej o posvetitvi duhovnikov 22–23.

¹⁰⁸ LŠL 5/1943, 27–28.

¹⁰⁹ LŠL 11/1943, 89–96.

¹¹⁰ LŠL 1–2/1944, 1–8.

¹¹¹ LŠL 1–2/1945, 1–8.

¹¹² LŠL 2–3/1941, 23; 2–3/1942, 12–13; 11/1942, 56–58.

¹¹³ LŠL 2–3/1941, 24–25.

¹¹⁴ LŠL 4–6/1941, 44.

¹¹⁵ LŠL 7/1941, 53.

družin Srcu Jezusovemu,¹¹⁸ k širjenju bratovščine sv. Družine,¹¹⁹ k zbiranju dokazov mučenštva,¹²⁰ k molitveni osmini v čast sv. Jožefu,¹²¹ k spravni osmini na praznik presvetega Srca Jezusovega¹²² in k molitveni akciji za mir in pravilne odločitve v mesecu oktobru in novembru leta 1944.¹²³

V nobenem od pastirskih pisem ali navodil duhovnikom ni zaslediti nobenih »direktiv za službo okupatorju ter nobenih protinarodnih načrtov in akcij v korist okupatorja«, kot škofu Rožmanu očita obtožnica. Razen seveda, če je »protinarodno delo in služba okupatorju« to, da je škof Rožman v vojnem času dvakrat ljudi poučil, kaj je to brezbožni komunizem in da je odločno odsvetoval vsako sodelovanje s komunisti. »Protikomunistično borbo« škof Rožman odločno in nedvoumno omeji na področje »molitve in pokore.«

Tudi v času vojne je Rožman redno objavljajl papeževe dokumente in njegove radijske govore. Vse tri papeževe okrožnice so bile izrazito teološke,¹²⁴ v svojih radijskih govorih pa je Pij XII. skušal tolažiti trpeče zaradi vojne, vedno znova je pozival odgovorne k miru, vendar ni obsojal nobene od v vojno vpletenih strani.¹²⁵

Obtožnica se je spotaknila predvsem ob dve škofovi pastirski pismi. Prvo je škof Rožman napisal **24. oktobra 1941** in ga naslovil »vsem svojim duhovnikom in dragim gostom v ljubljanski škofiji.«¹²⁶ Pismo ni bilo objavljeno v *Ljubljanskem škofijskem listu*, ampak tiskano posebej »kot rokopis«, kot je navedeno na tiskovini.¹²⁷ **To pismo je nedvomno ključnega pomena za škofov odnos do OF, do komunizma in do vojnih dogodkov v domovini.** Je analiza dejanskega stanja po okupaciji Slovenije, na podlagi katere je škof Rožman dal svojim duhovnikom jasna navodila za njihovo ravnanje v času okupacije.

V prvem delu svojega pastirskega pisma škof Rožman analizira dejansko stanje v škofiji. Celoten opis razmer je **jasna obsodba nemškega ravnanja** na zasedenih ozemljih. Takole pravi:

»Škofija je v materialnem in duhovnem oziru izgubila toliko, da se za enkrat škoda niti preceniti ne da. Vse cerkveno in nadarbinsko premoženje, premično in nepremično v 142 župnijah, vsa menzalna in verskozakladna posestva so razglašena za državi in narodu sovražno imetje in kot taka zaplenjena v korist utrditve nemštva. Svetni duhovniki, aktivni in upokojeni dušni pastirji, so bili siloma izgnani iz 148 župnij in duhovnij, vseh 193 po številu, zgubili so skoraj vso svojo imovino.

Redovniki in redovnice so iztirani iz 14 samostanov in zavodov, vsa njihova imovina je z izjemo malenkostne osebne prtljage zaplenjena.

Škofijski zavod sv. Stanislava je zaseden, profesorji in prefekti izgnani, pustiti so morali svoje pohištvo in večino knjig. Velika in dragocena zavodska knjižnica je deloma uničena, deloma raznesena v neznane kraje, naučne zbirke škofijske gimnazije razbite in deloma požgane, ves inventar deloma odpeljan, deloma služi čisto drugim namenom.

Materialna škoda je ogromna, ki se morda nikdar več nadomestiti ne bo mogla, saj so uničene dragocene knjige, ki jih sploh več dobiti ni.

¹¹⁶ LŠL 8/1941, 57; 7–8/1942, 37–38.

¹¹⁷ LŠL 2–3/1942, 11.

¹¹⁸ LŠL 4–6/1942, 31.

¹¹⁹ LŠL 11/1942, 55.

¹²⁰ LŠL 12/1942, 73–74.

¹²¹ LŠL 3–4/1944, 35–36.

¹²² LŠL 6/1944, 42–43.

¹²³ LŠL 9/1944, 57–58.

¹²⁴ O Kristusovem mističnem telesu leta 1943, o svetem pismu leta 1944 in o vzhodnih Cerkvah prav tako leta 1944. Vse tri okrožnice so bile prevedene v slovenščino in objavljene v LŠL.

¹²⁵ Papeževi govori so bili v slovenskem prevodu objavljeni tudi v LŠL.

¹²⁶ »Dragi gostje« so bili duhovniki lavantinske škofije, ki so se pred Nemci zatekli v Ljubljansko pokrajino k škofu Rožmanu.

¹²⁷ AMNZ, fond 80/6, Proces Rožman, 3440–3450.

Še večja je duhovna škoda, ki vsak dan nevarnejša postaja. Okroglo 200.000 vernikov je brez duhovne oskrbe, brez sv. daritve, brez zakramentov. Umirajoči nimajo pomoči in tolažbe svetih zakramentov. Redko je mogoče dobiti dovoljenje, da sme duhovnik umrlega pokopati po cerkvenih obredih. Verniki se še zbirajo po cerkvah, opravljajo skupne molitve, a so brez verskega pouka, kar je posebno usodno za mladino. Morda so iste nevarnosti še večje za one, ki so bili iz rodne zemlje izgnani v obupno revščino in zapuščeno.

Morje bridkosti in trpljenja pa se je razlilo nad naš narod z nasilnim preseljevanjem. Ni zmožno človeško pero opisati obupne strahote, bridkosti solza in velikosti srčnih muk, ki jih vsebuje nezatna, doslej nam nepoznana beseda: preseljevanje. Nedolžno prelita kri vpije do neba, nič manj ne vpije k Bogu trpljenje nasilnega preseljevanja.«¹²⁸

Torej ponovno zelo jasna obsodba nemškega nasilja v njegovi škofiji. Nato škof Rožman opozori na **sokrivdo duhovnikov**, da se je med ljudmi začelo širiti materialistično mišljenje, ker so »preveč časa in energije porabili za razna kulturna društva, za gospodarske inštitucije in zgolj politične zadeve«, premalo pa se potrudili za temeljito pripravo na spovednico, pridigo, katehezo, oskrbo bolnikov in obiske družin. Duhovniki smo v prvi vrsti, pravi škof Rožman v pastirskem pismu »dolžni po mišljenju in delovanju iskati najprej božje kraljestvo – vse drugo, če je še tako važno za kulturo in napredek človeštva, ne sme nikdar stopiti na prvo mesto naših namenov in naših trudov.«¹²⁹ Najvažnejše v duhovnikovem življenju je dejanska krščanska ljubezen. In nato sledi tekst, v katerem je škof **jasno opredelil duhovnikov in vernikov odnos tudi do okupacijskih oblasti**. Takole pravi:

»Če je ob vsem učenju, pridiganju, misijonih in duhovnih vajah, ki se vrše leto za letom med našim ljudstvom toliko nevoščljivosti, škodoželjnosti, sovraštva, pravdarstva, najršrega ovaduštva, obrekovanja, sporov in prepиров, potem je to znamenje, da ljubezni do Boga in do bližnjega nismo vzeli za jedro pouka in verske vzgoje ...«¹³⁰

Nato duhovnike vzpodbuja, naj ne čakajo brezdelno »na končno zmago, marveč moramo z molitvijo in žrtvijo vse svoje osebnosti sodelovati, da med našim narodom Cerkev zmaga. Moliti in se vsega postaviti v borbo zoper sovražnike Kristusove z vsemi žrtvami pokore, študija in dela – to je v tej dobi naša sveta dolžnost. Težka je sicer, a lepa.«¹³¹ Duhovnikova dolžnost je torej molitev (nenehoma molite, str. 9), post (»satansko zagrizenost bomo premagali 'in oratione et jejunio' /Mt 17,21/, drugače ne«, str. 10), s češčenjem svetega Rešnjega telesa in preišljevanjem Gospodovega trpljenja (str. 11), s pobožnostjo prvih petkov (str. 12). Nato jih ponovno roti: »molite, molite, molite! Na čelu vernikov, ki jih z oznanili vabite k molitvi, molite, kakor sta Mojzes in Aron molila za ljudstvo, da se ga je Bog usmilil« (str. 12). Ponovno se vrača k molitvi in postu v 21. točki pastirskega pisma. »S pokoro in ne drugače se izžene ta vrsta zlih duhov, ki je po božji volji dobila v svetu oblast v spreobrnjenje ljudi. Molitev nam mora spremljati pokora.«¹³²

V 24. točki pastirskega pisma, je škof Rožman jasno opredelil svoj **odnos do okupatorja in do osvobodilnega gibanja na Slovenskem**. Ker je ta tekst ključen za razumevanje celotnega Rožmanovega delovanja med vojno, ga na tem mestu navajamo v celoti:

»V obstoječih razmerah moramo na vernike z vsemi močmi vplivati, da se drže reda in discipline, da ne store ničesar, kar bi oblastnike prisililo, da nastopajo strožje in ostreje, kar bi le oteževalo življenje, ki je itak težko dovolj.

Podvigi raznih osvobodilnih gibanj nerazsodnih ljudi v sedanjih razmerah narodu ne koristijo nič, pač pa mu hudo škodujejo. Kdor res ljubi svoj narod, ne bo storil ničesar, kar narodu dejansko škoduje. Naša duhovniška dolžnost je, da po svojih močeh narodu prihranimo večje zlo. Zanesljivi podatki dokazujejo, da so bili mnogi mladi ljudje, dijaki in vajenci od 15 do 18 let, zvalbljeni pod

¹²⁸ Pastirsko pismo, str. 1–2.

¹²⁹ Pastirsko pismo, str. 7.

¹³⁰ Pastirsko pismo, str. 8.

¹³¹ Pastirsko pismo, str. 9.

¹³² Pastirsko pismo, str. 13–14.

lažnivimi pretvezami v 'hribe', odkoder se niso smeli vrniti, dasi bi se bili radi, ko so spoznali, kam so zašli. Nekaj od teh je bilo že ujetih, nekaj pa jih je bilo v bojih z redno vojsko ubitih. In čemu? Ali ni škoda za ta mlada življenja? Slovenski narod bi jih v bodoče zelo potreboval. Tudi ženske so pregovorili, da so šle med 'partizane' v hribe, zlasti akademičarke, izmed katerih je bila vsaj ena ujeta. Njihovo življenje je nepopisno mučno, telesno in нравno se uničujejo. Ali je za 'osvobojenje' naroda vse to potrebno? Niti koristno ni, še manj potrebno. Škoda za tolikšne žrtve. Če pa presodimo, koliko škodo delajo ljudstvu po deželi, se prepričamo, da povzročajo pod geslom osvobojenja svojemu narodu le večje zlo! Koliko je bilo hiš in gospodarskih poslopij zaradi tega zažganih. Škoda gre v milijone. Cui bono? Iz nekaterih vasi so bili odpeljani v zapor vsi moški. Kdaj se bodo vrnili in ali se sploh bodo? Čemu trpljenje teh mož, čemu žalost žena in otrok? Kdo bo opravljal težja dela? Ali vse to kaj koristi 'osvobojenju'? Ali vse to kaj vpliva na potek in konec vojske? Vsak otrok ve, da nič. Če bi zadeva ne bila tako žalostna in škodljiva za narod, bi to početje imenoval otročje.

Naša verska in narodna dolžnost je, da proti tolikšni zaslepljenosti in kratkovidnosti **ljudstvo pravilno poučimo**, mu odpremo oči, da bo spoznalo, v kakšno zlo taki podvigi vodijo, da zavarujemo navdušeno, a nerazsodno mladino, da ne bo nasedala varljivim in neresničnim geslom, temveč se bo s pridnim delom in učenjem usposabljala ustvariti svojemu narodu boljše bodočnost. Učimo sebe in vernike potrpeti in čakati. Tudi tu velja: 'In patientia vestra possidebitis animas vestras' (Lk 21,19).¹³³

Škof Rožman priporoča torej pasivni odpor proti okupatorju, da bi človeška življenja prihranil za obnovo domovine po vojni. V 25. točki ponovno opozarja duhovnike, naj ne nasedajo komunistični propagandi. Papež Pij XI. je v svoji okrožnici Divini Redemptoris jasno zapisal, da je komunizem nekaj bistveno slabega in prepovedal vsako sodelovanje z njim. »Od komunizma pričakovati kulturni napredek ali celo narodno svobodo, je prazno, je usodna zmota, ki bi narod vkljenila v najhujšo sužnost in ga ugonobila.«¹³⁴ Nato vzpodbuja duhovnike k trdnosti v Gospodovi službi in konča z besedami iz 2. Petrovega pisma: »Vi torej, preljubi ... se varujte, da vas zmota brezbožnosti ne potegne s seboj in ne izgubite lastne trdnosti; rastite pa v milosti in spoznanju našega Gospoda in Zveličarja Jezusa Kristusa.«¹³⁵

Škofovo pastirsko pismo je nedvomno jasna obsodba komunizma, je obsodba »nepremišljenosti in nerazsodnosti osvobodilnega« gibanja, ki s svojimi akcijami povzroča vedno hujše okupatorjevo nasilje. Nikjer v tem pastirskem pismu ni mogoče prebrati nikakršnega namiga na sodelovanje z okupatorjem. Vendar je res, da okupatorjevo nasilje v pastirskem pismu ni nikjer izrecno obsojeno. Odločno zavrača le sleherni poskus, da bi na nasilje odgovorili z nasiljem.

Drugo »sporno« Rožmanovo pastirsko pismo je datirano **30. novembra 1943**.¹³⁶ Pismo je v celoti namenjeno pouku o nevarnosti brezbožnega komunizma. Nastalo je iz škofove notranje stiske zaradi trpljenja domovine. V pastirskem pismu z dne 24. oktobra 1941 je škof rotil duhovnike in vernike, naj ne nasedajo lažni propagandi komunizma in raznih osvobodilnih gibanj in naj ne izzivajo z nepremišljenimi dejanji okupatorja. Za provokacije niso nikoli kaznovani povzročitelji, ampak se okupator vedno znese nad nedolžnim civilnim bežalstvom. Vendar ta škofov poziv ni zalegel. Zato je dobri dve leti za prvim pastirskim pismom o komunizmu škof zapisal: »Kar pa moram gledati in z vami doživljati zadnje mesece, presega vse, kar smo groznega in hudega med vojno že preživeli in pretrpeli.«¹³⁷ Krivdo za nastale razmere škof Rožman pripiše brezbožnemu komunizmu, »ki je pri nas z narodnimi gesli mnoge prevaral in se pod krinko osvobodilne fronte in narodne osvobodilne vojske skuša polastiti oblasti, da bi do konca dovršil svojo krvavo revolucijo in družbo po brezbožnih načelih uredil, kakor je to storil povsod, kjer je mogel priti vsaj začasno do oblasti. On je glavni krivec vsega gorja, ki ga je povzročil ali sam naravnost, ali pa ga je posredno izzval.«¹³⁸ Presenetljivo je, da Rožman v tej zvezi vsaj kot

¹³³ Pastirsko pismo, str. 17–18.

¹³⁴ Pastirsko pismo, str. 18.

¹³⁵ Pastirsko pismo, str. 20.

¹³⁶ Pastirsko pismo je bilo objavljeno v novembrski številki Ljubljanskega škofijskega lista, 11/1943, 89–96.

¹³⁷ LŠL 11/1941, 1.

¹³⁸ LŠL 11/1941, 1.

sokrivca narodne nesreče ne navaja fašizma in nacizma, ki sta bila orodje nasilja v okupatorjevih rokah! Očitek, da se s tem pastirskim pismom vmešava v politiko, zavrne škof Rožman z ugotovitvijo, da »boj proti brezbožnemu komunizmu ni politika, ampak verska zadeva, saj se vendar tiče vere v Boga, torej najbolj osnovne resnice vsake vere, posebno še naše krščanske vere. Zavračati brezbožne nauke, braniti resnice naše svete vere je verska zadeva in verska dolžnost, to pač spozna vsak, ki ima zdravo pamet.«¹³⁹ »Zaradi tega sem«, nadaljuje škof Rožman, »po svoji službi dolžan, da brezbožni komunizem znova in še enkrat na ves glas obsodim in na njegovo strašno nevarnost slovenski narod v svoji škofiji opozorim.«¹⁴⁰ Nato škof Rožman analizira idejno osnovo komunizma (materializem) in njegove cilje (zanikanje in zavračanje vsega, kar je človeku svetega). Nihče ne more biti obenem katoličan in komunist. Zato je prva dolžnost vsakega katoličana, ki hoče ostati član Cerkve, da se odločno postavi zoper komunizem in ga na noben način v nobeni stvari ne podpira.¹⁴¹ Naša dolžnost je, da moramo zoper komunizem govoriti, zavračati zmote in poučevati zaslepljene.¹⁴² Za zaslepljene moramo moliti. Predvsem pa moramo biti vsi katoličani v borbi proti komunizmu složni in edini. »Tisti, ki netijo prepire med katoličani, si nalagajo strašno odgovornost pred Bogom in Cerkvijo«, zaključí svoje pastirsko pismo škof Rožman.¹⁴³

Škof Rožman je idejno zasnovu komunizma očitno dobro poznal. Seznanjen je bil z dejavnostjo komunistov v Rusiji in v Španiji. Ni pa poznal taktike slovenskih komunistov, ki so se v svoji propagandi spretno izogibali vsake protiverske in celo proticerkvene propagande. Ljudje, ki so se v partizanih srečevali s komunisti, navadno niso opazili stvari, na katere je opozarjal škof Rožman v svojih pastirskih pismih. Pomenljivo je tudi, da – zlasti na Primorskem – v vojnem času vera sploh ni bila zadržek za sprejem v partijo.¹⁴⁴ In to je nedvomno eden od vzrokov nezaupanja mnogih v pravilnost Rožmanovih ocen položaja med vojno.

3.2. Rožmanovi govori

Nekaj Rožmanovih govorov ima nedvomno v sebi močan politični naboj. To so govori, v katerih je, podobno kot v svojih pastirskih pismih, jasno in nedvoumno obsodil »brezbožni komunizem«, v katerih je obsodil nasilje in poboje nad »nedolžnimi Slovenci, katerih edina krivda je bila, da so bili globoko verni in dejavni kristjani.« V svoji adventni pridigi v **nedeljo 21. decembra 1941**, je škof Rožman jasno in nedvoumno obsodil vsako nasilje, ne glede na to, kdo ga povzroča. Takole pravi:

»Danes čujem govoriti tudi sicer resne ljudi, da umor ni več zločin, ampak junaško dejanje, ko so dandanes nekatere naravne vrednote politične narave višje ko verske. Nespremenljivo veljavna resnica je: Edini Bog je gospodar nad človeškim življenjem – od vsakega pa, ki nima od Boga poverjene oblasti nad življenjem bližnjega, se bo nedolžno prelita kri terjala ob svojem času neusmiljeno.

Rop tuje lastnine in njeno uničevanje, pravi škof dalje, je in ostane greh zoper sedmo božjo zapoved, pa naj to vrši kdor koli in kakor koli, pod kakršno koli pretvezo, s katero skuša opravičiti svojo nasilnost. Bog je z neizbrisnimi črkami zapisal: Ne ubijaj! Ne kradi! za vse večne čase in za vse ljudi. Nikdar ni in nikdar ne bo preklical in razveljavil teh svojih zapovedi za nikogar in za noben čas. Le on

¹³⁹ LŠL 11/1941, 1.

¹⁴⁰ LŠL 11/1941, 2.

¹⁴¹ LŠL 11/1941, 3.

¹⁴² LŠL 11/1941, 4.

¹⁴³ LŠL 11/1941, 6.

¹⁴⁴ Prim. npr. prošnje za sprejem v partijo v partizanski bolnici Franja še 20. septembra 1944, v: ARS (prej IZDG), CK KPS za Severno Primorsko, fasc. 568/IV.; Mestni muzej Idrija, Oddelek NOB Cerklje, Bolnica Franja. V teh prošnjah se vedno znova ponavljajo izjave, kot so: »Verujem in sem prepričana, da komunist lahko veruje« (Pavla Leban), »O verskih rečeh pa nisem preveč vnet, vem, da mi verstvo nič ne pomaga in mi brezverstvo tudi KP ne brani« (Vinko Bertoncelj), »Sem pa tudi vernik in sem v tem mišljenju, da mi tega KP ne bo branila« (Anton Pogačnik), »Sem rim. kat. vere, toda ne verujem. Upam pa, da mi tega ne bo nihče branil, česar pa tudi drugim ne vsiljujem« (Olga Obid), »Sem verna, saj vem, da mi tega KP ne brani« (Franca Stankovič) in podobno.

sam, gospodar nebes in zemlje, je tudi gospodar človeškega življenja in človeškega imetja. On sme razpolagati z njim, noben človek tega storiti ne more brez greha, ki vpije z zemlje do neba po maščevanju.«¹⁴⁵

V tej pridigi je škof Rožman obsodil tudi okupatorjevo nasilje, čeprav ga izrecno ni imenoval.

Škofov govor na pogrebu ubitega Jaroslava Kikelja (doma iz Studencev pri Mariboru, v Ljubljani pa je študiral medicino in filozofijo) **na ljubljanskih Žalah 22. marca 1942** ni bil političen. Tokrat ne obsoja, ampak se zahvaljuje Bogu »za prvega mučenca« in za »prelepo dušo našega Jaroslava.« Kliče sicer po maščevanju »nad neznanimi s samozvanimi krivičnimi sodniki, nad brezvestnimi morilci in nad vsemi, ki od strasti zaslepljeni njihove zločine podpirajo in odobravajo in po smrti lažnjive klevete v opravičilo zločinov širijo, maščuj se tako, da jim snameš mrežo zablode raz zaslepljene oči, da zagledajo svetlobo Tvoje resnice in ljubezni in se iz preganjalcev Tvojega kraljestva spreobrnejo v Tvoje zveste služabnike. To bo prvi sad mučeniške krvi.«¹⁴⁶ Nobenega maščevanja v duhu zob za zob torej. Nobenih pozivov k nasilju, pa četudi za obrambo svojega lastnega življenja.

Ob grobu dr. Marka Natlačena 16. oktobra 1942 (Natlačen je bil ubit 13. 10. 1942) škof Rožman v svojem govoru ponovno odklanja nasilje. Ve, kdo so morilci. Njihovo dejanje obsodi v obliki pokojnikovega sporočila narodu, »za katerega je radodarno trošil duševne in telesne moči svoje mladosti in zrele moške dobe.« Takole pravi Rožman:

»1. Narod, zavrni, odkloni od sebe brezboštvo, to največjo nevarnost, ki te tira v časno in večno pogubo. Nobenega sodelovanja, nobene zveze z brezboštvom in tistimi, ki jim je brezboštvo vodilni nazor. Trdno stoj v veri v Boga, zidaj prihodnost svojo na božje zapovedi, ki so edini trdni temelj zdravega razvoja vsakemu narodu, velikemu in malemu.

2. Ostani živ – narod moj – ne ubijaj samega sebe in ne izzivaj ukrepov, ki te morajo zadeti v tvoji življenski sili. Združite se vsi, ki verujete v Boga ter sebi in potomcem želite življenje, lepše in boljše, kakor ga ponuja brezbožni komunizem – združite se in preprečite, da tisti, ki so z vami sicer iste krvi, a s tujo miselnostjo zaslepljeni, ne bodo mogli več pokončavati najboljših in najplemenitejših bratov in sester, ki bi bili najbolj sposobni graditi pravično bodočnost.«¹⁴⁷

Tudi tokrat gre za ideološko nasprotovanje komunizmu kot brezbožni ideologiji in odločno zavračanje nasilja. Zato tega govora, ki je bil objavljen v Slovenskem domu pod pomenljivim naslovom »Združite se vsi, ki verujete v Boga ter sebi in potomcem želite življenje!«,¹⁴⁸ ni mogoče razumeti kot poziv na nasilen obračun z nasprotniki. Tako ga namreč skuša interpretirati obtožnica.

Svoj znameniti govor **na Miklavževo nedeljo** (12. decembra 1943) v ljubljanski stolnici, je škof Rožman naslovil s citatom iz pisma Hebrejcem (13,17) »Bodite poslušni svojim predstojnikom; zakaj oni čuvajo nad vašimi dušami kot taki, ki bodo odgovor dajali.«¹⁴⁹ Božja previdnost je Rožmana postavila za škofa v najtežjih časih, kar jih je naš narod doživel, pravi uvodoma škof Rožman in »verjemite mi, da me teža škofovskega križa silno tare in me v duši žge zavest težke, pretežke odgovornosti.«

Nato škof Rožman zavrne vse klevete in obrekovanja, da je »največji izdajalec in da pomaga tujcem uničevati lastni narod ... Nič od tega, kar mi očitata, nimam na vesti ... Z mirmo vestjo, ne da bi se bal vsevednega Sodnika, si upam trditi, da po moji krivdi, po mojem sodelovanju in stikih z raznimi oblastmi ni bila nikomur hiša požgana, nikomur imetje izropano, nihče zaprt ali poslan v taborišče, nihče umorjen, pač pa sem – hvala Bogu – mogel marsikoga rešiti iz ujetništva, tudi smrti in po posredovanju sv. očeta so bile mnoge notranjske vasi ohranjene, ki so bile že določene za požig. Žal da nisem mogel v vseh sto- in stoterih slučajih uspeti, v katerih

¹⁴⁵ AMNZ, Proces Rožman 80/6m 3451.

¹⁴⁶ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3453.

¹⁴⁷ AMNZ, Proces Rožman, 80/6, 3482.

¹⁴⁸ Slovenski dom, 17. oktobra 1942, str. 2.

¹⁴⁹ Zlatomašnik Dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski 1907–1957, Cleveland 1957, 20–23.

so me za pomoč prosili ljudje vseh slojev in vseh naziranj. Trdno upam, da mi večni Sodnik, ko bo na meni gotovo našel marsikaj graje vrednega, ne bo očital izdajstva nad lastnim narodom.«¹⁵⁰

Klevetanje škofa je del premišljenega načrta, pravi škof Rožman, da bi povzročitelji tega klevetanja odvrgli pozornost ljudi od pravega vzroka nesreč, ki so zadele slovenski narod – od brezbožnega komunizma. Škof je kot najvišji pastir tudi za ceno svojega življenja dolžan svoje vernike opozoriti, da je »brezbožni komunizem največje zlo in najhujša nesreča za slovenski narod.«

Škof Rožman je končal svoj govor z gorečo prošnjo, »ki jo za svoj narod vsak dan ponavljam: Razsvetli, Gospod, zaslepljene, da spoznajo časno in večno nesrečo, v katero jih peha brezbožni komunizem, da se obrnejo in spreobrnejo. Privedi jih, Gospod, nazaj k resnici in v božje kraljestvo!«¹⁵¹ Nobenih pozivov k orožju torej in nobenega maščevanja, kot mu to očita obtožnica.¹⁵²

3.3 Karitativna dejavnost

Karitativna dejavnost v ljubljanski škofiji je bila že pred vojno izredno razvejana. Po podatkih *Letopisa ljubljanske škofije za leto 1944* je v ljubljanski škofiji delovalo 42 različnih družb in društev.¹⁵³ Izrecno so se karitativni dejavnosti posvečale predvsem Apostolstvo bolnikov (vodja msgr. Janez Kalan od 1936), Družba sv. Rafaela (od 1937 predsednik škof), Družba treznosti (predsednik msgr. Janez Kalan od 1932), Karitativna zveza (predsednik p. Valerian Učak, O. Teut. od 1931), Vincencijeve konference (predsednik dr. Leonid Pitamic od 1937), Elizabetine konference (predsednik Franc Koretič od 1942), Škofijsko društvo za varstvo sirot (predsednik msgr. Ignacij Nadrah od 1918), Društvo »Dobrodelnost« (predsednik Valentin Tomc od 1925), Duhovsko podporno društvo (predsednik msgr. Alojzij Stroj od 1931), Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov (predsednik msgr. Alojzij Stroj od 1905), Društvo za varstvo vajencev (predsednik msgr. Alojzij Stroj od 1905), Poselska zveza (vodja Jožef Košir od 1936), Društvo sv. Marte (vodja Anton Orehar od 1941) in Kolodvorski misijon (vodja dr. Janez Kraljič od 1936).

Vojna je pereče socialne razmere še zaostрила. Na pobudo škofa Rožmana, je bil takoj po okupaciji ustanovljen Škofijski odbor za pomoč duhovnikom beguncem, ki ga je vodil kanonik Anton Vovk. Odbor je skrbel za namestitev in vzdrževanje duhovnikov, ki so pribežali v Ljubljansko pokrajino iz ozemelj, ki so jih zasedli Nemci. Tem duhovnikom je bilo potrebno seveda preskrbeti tudi dovoljenje za bivanje in potrebne osebne dokumente. Vsega tega brez stikov z okupacijskimi oblastmi seveda ni bilo mogoče dobiti. Za tiste duhovnike, ki so jih zaprli Nemci, pa je škof Rožman interveniral v Vatikan.¹⁵⁴

Nemci so z zasedenega ozemlja na meji takoj začeli sistematično izseljevati slovensko prebivalstvo v Srbijo in na Hrvaško, veliko Slovencev pa je bilo interniranih v nemška in italijanska taborišča. Škof Rožman je že prve dni sovražne okupacije zaprosil slovenske duhovnike v Združenih državah Amerike in še posebej ameriške škofe za gmotno pomoč ljudem v stiski. Oboji so se Rožmanovi prošnji odzvali in do velike noči zbrali 85.000 dolarjev pomoči. Pomoč je v Slovenijo pritekala preko Vatikana.¹⁵⁵

Celotna organizacija zbiranja in razdeljevanja pomoči, pa je očitno preseгла zmožnosti ljubiteljskih karitativnih društev. Potrebna je bila profesionalna osrednja ustanova, ki bi koordinirala delo na karitativnem področju. Zato je škof Rožman na podlagi sklepa seje socialno-karitativnega sveta z dne 30. julija 1942 ustanovil v okviru škofijskega ordinariata v

¹⁵⁰ Zlatomašnik Dr. Gregorij Rožman škof ljubljanski 1907–1957, Cleveland 1957, 21.

¹⁵¹ Zlatomašnik Dr. Gregorij Rožman škof ljubljanski 1907–1957, Cleveland 1957, 23.

¹⁵² AMNZ, Proces Rožman 80/6, 24–25.

¹⁵³ Letopis ljubljanske škofije za leto 1944, Ljubljana 1944, 15–17.

¹⁵⁴ Actes et Documents, 4. zvezek, št. 349, str. 492–493; prim. Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., Dokument 16, str. 349.

¹⁵⁵ Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., 150.

Ljubljani škofijsko karitativno tajništvo, ki naj odslej organizira in vodi **škofijsko dobrodelno pisarno**. Za voditelja karitativnega tajništva je bil imenovan kranjski dekan msgr. Matija Škerbec, ki se je pred Nemci umaknil v Ljubljano.¹⁵⁶ Dekan Škerbec je delo dobrodelne pisarne organiziral po odsekih. Najprej je ustanovil odsek za internirance in njihove družine, v septembru pa sta začela delovati tudi odseka za begunce ter za pogorelce in izropance.¹⁵⁷

Delo dobrodelne pisarne pa je bilo očitno še vedno vezano na že obstoječe cerkvene karitativne strukture, ki so bile preveč lokalno pogojene in niso mogle zadovoljiti vseh potreb od vojne prizadetih ljudi. Za razširitev in poenotenje karitativne dejavnosti so se v posebni spomenici 12. septembra 1942 zavzeli dr. Celestin Jelenc, dr. Otmar Pirkmajer, inž. Janko Mačkovšek in Rudolf Žitnik. V spomenici škofu predlagajo, naj »kot vrhovni predstavnik Cerkve v Ljubljanski pokrajini« združi Slovence v enotno karitativno organizacijo in ustanovi dobrodelno društvo »Krščanska dobrodelnost«, ki bi kot laična ustanova (unio pia) pod njegovim nadzorom prevzela, vodila in k skladnosti usmerjala karitativno službo. Ta je, poudarjajo podpisniki, danes dezorganizirana, deloma onemogočena.¹⁵⁸ Zdi se, da do formalne ustanovitve društva zaradi nasprotovanja Italijanov ni prišlo, škofijska dobrodelna pisarna pa je uspešno delovala vse do konca druge svetovne vojne.¹⁵⁹ Velik del podpirancev so nedvomno bili begunci, ki so pred partizani pobegnili v Ljubljano, vendar to ne more razvrednotiti humanitarnega poslanstva škofijske dobrodelne pisarne, ki je bila človekoljubna in ne politična organizacija. Pri zbiranju humanitarne pomoči ni šlo za nikakršno kolaboracijo z okupacijskimi oblastmi in še manj za podpiranje njihovega režima. Skrb za človeka v stiski ne rešuje ideoloških in političnih vprašanj, ampak jih s pomočjo potrebnemu presega.

Summary

THE TRIAL AGAINST THE BISHOP OF LJUBLJANA, DR. GREGORIJ ROŽMAN, AUGUST 21.–30., 1946 (PART 1)

France M. Dolinar

On August 30, 1946 the court-martial of the IV. Yugoslav Army sentenced the then bishop of Ljubljana dr. Gregorij Rožman in absentia, to »suppression of personal liberty and penal servitude in duration of 18 years, suppression of political and civil rights in duration of 10 years following the imprisonment term, and confiscation of all property.« The appeal filed by Rožman's attorney, dr. Alojz Vrtačnik, the Supreme court-martial of the Yugoslav Army in Belgrade dismissed, confirming in full the sentence pronounced at the trial, and adding that the »accused bishop Rožman is additionally sentenced to loss of citizenship, whereas suppression of political and civil rights is reduced to five years«.

The action against bishop Rožman was a part of the »Trial of war criminals and traitors« Leon Rupnik, Erwin Rösener, Miha Krek, Milko Vizjak and Lovro Hacin. The court proceedings were strongly backed by the media propaganda that made use of, among other, falsified evidence (e.g. the statement of loyalty of Rožman to Mussolini), generalisations (Rožman was always spoken about together with other accused thus implying his co-operation in their crimes), and purposeful misleading of the public (no distinction was made between permissible and prohibited collaboration with the occupation forces). The media have been very skilful in stirring public imagination, and channelling »public outrage against war criminals«.

The analysis of the trial of bishop Rožman shows that the prosecution used only the evidence they saw as incriminating, while evidence to his benefit was consistently ignored. The article analyses the evidence used

¹⁵⁶ LŠL, št. 7–8/1942, 40.

¹⁵⁷ Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., 155–159.

¹⁵⁸ ARS, JT f. 15; Jera Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek (Viri 7), Ljubljana 1994, 157–158.

¹⁵⁹ Prim. Poročilo o delovanju škofijske dobrodelne pisarne v Ljubljani za leto 1943, v: LŠL, Priloga k št. 11–12/1944, 10. strani.

by the court in comparison to the defence the bishop had written for the Pope on basis of radio news and newspaper reports. For purposes of a full analysis, the evidence assembled by the court was supplemented with those the court either was not aware of, did not consider, or had deliberately dismissed (e.g. the statement of the mother of Tone Tomšič, the national hero), because they did not conform to the cliché of the pre-prepared sentence.

The author begins with a summary evaluation of existent literature on bishop Rožman. Based on various testimonies of the bishop's contemporaries, his own writings and speeches, the author attempts to evaluate the bishop's personality and political views he had held at the start of W. W. II. Following is an analysis of the state of the Ljubljana diocese after the Italian, and the German occupation. The author points out the different behaviour of respective occupation forces which compelled bishop Rožman to attempt to protect his clergy and believers by seeking help from Italian occupation authorities.

The second chapter is dedicated to the analysis of bishop Rožman's actual contacts with Italian occupation authorities. Special attention is given the »statement of loyalty« Rožman allegedly offered Mussolini. The author argues that in its published form, the statement clearly was not Rožman's work, but Grazioli's.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

je jeseni 1994 med svojimi publikacijami izdala tudi tri za zgodovinarje posebej zanimive knjige, ki jih člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije lahko kupijo po članskih cenah SM:

Andrej Vovko
MAL POLOŽI DAR . . . DOMU NA ALTAR

»Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918«, torej od ustanovitve CMD do razpada Avstro-Ogrske, je berljivo napisan prikaz slovenskih prizadevanj, da bi z vztrajno in domiselno nabiranimi prostovoljnimi prispevki vzdrževali slovenske šolske zavode, posebej še v narodno najbolj ogroženih obrobni pokrajinah.

Lojze Ude
MOJE MNENJE O POLOŽAJU

»Članki in pisma 1941–1994« (v uredništvu in s spremno besedo Borisa Mlakarja) kažejo znanega narodnega delavca kot »kritičnega spremljevalca Osvobodilne fronte«, saj si je Lojze Ude upal odkrito nasprotovati vrsti potez (partijskega) vodstva OF, sprožil je tudi akcijo za premirje med obema taboroma državljanske vojne – in ostal živ, a od petdesetih let odrinjen na rob družbe.

Vladimir Ribarič
POTRESI V SLOVENIJI

»Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa« je podnaslov pregledno in poljudno napisane knjige našega uglednega naravoslovca, ki poleg uvodnih poglavij o mitih in realnosti potresov predstavlja pomembnejše potrese v Sloveniji in njenem sosledstvu od leta 792 dalje, posebej pa prikaže tudi stoletni razvoj slovenske seizmologije.

JUBILEJI

Anka Vidovič-Miklavčič – šestdesetletnica

Prijetno je pisati jubilejni članek o kolegici ali kolegu, ki kaže deset let po srečanju z Abrahamom tolikšen ustvarjalni zagon kot višja znanstvena sodelavka dr. Anka Vidovič – Miklavčič. Ob obisku v njenem delovnem kabinetu na Inštitutu za novejšo zgodovino lahko vidimo, s kakšno mladostno prizadevnostjo in vnemo se je lotila zbiranja in preučevanja gradiva za novo raziskovalno nalogo o socialističnem taboru na Slovenskem med vojnama, hkrati pa pripravlja za objavo več razprav, za katere opravlja z njej lastno natančnostjo po temeljitem hevrstičnem delu še zadnje korekture. Prav v zadnjem desetletju je jubilatka z doktorsko disertacijo, s številnimi razpravami in članki v kakovostnem in količinskem pogledu najbolj obogatila svoj znanstveni opus ter se uveljavila kot pomembna raziskovalka slovenske zgodovine med vojnama.

Rodila se je 21. marca 1936 v Gornji Radgoni. Po končanem učiteljskem letu 1954 se je posvetila pedagoškemu delu, ob delni zaposlitvi pa je leta 1961 diplomirala iz zgodovine na Filozofski fakulteti. Tudi

po diplomi je še tri leta poučevala v šoli, leta 1964 pa se je zaposlila kot strokovna sodelavka na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, sedanjem Inštitutu za novejšo zgodovino. V tej osrednji slovenski raziskovalni ustanovi za sodobno zgodovino je najprej opravljala dokumentacijske naloge. Vodila je strokovno skupino za izdelavo bibliografije člankov o delavskem gibanju, dejansko širše o novejši slovenski zgodovini za čas od konca 19. stoletja do leta 1941. S sodelavkami je objavila štiri bibliografije, sama pa je sestavila bibliografski kazali za predvojno Kroniko slovenskih mest in za dvajset povojnih letnikov Kronike, s čimer je raziskovalcem olajšala uporabo teh dveh osrednjih glasil za slovensko krajevno zgodovino.

Že vzporedno s prizadevnim bibliografskim delom se je v vedno večji meri posvečala raziskovanju novejše slovenske zgodovine, od leta 1975 kot višja strokovna sodelavka, od leta 1990 kot strokovna svetnica. Po uspešnem zagovoru doktorske disertacije Mladinske organizacije in gibanja v meščanskem taboru na Slovenskem 1935 – 1941 je bila 12. maja 1992 promovirana za doktorico zgodovinskih znanosti, svet Filozofske fakultete pa jo je januarja 1993 izvolil v naziv višje znanstvene sodelavke. Postopna preusmeritev v raziskovalno delo, ki se mu v zadnjih dveh desetletjih posveča v celoti, in veliki raziskovalni dosežki v zadnjih letih se vidijo iz njene bibliografije, ki obsega za čas od leta 1968 do 1988. leta 69 samostojnih publikacij, razprav, strokovnih člankov, recenzij, poročil in biografij,¹ samo v letih od 1989 do 1996 je objavila 52 različnih del, več kot deset prispevkov pa ima že v tisku.

Jubilantka se je najprej posvetila preučevanju organiziranosti in dejavnosti slovenskih železničarjev v narodnoosvobodilnem boju, v katerem so imeli zaradi narave svojega dela pomembno vlogo. Posamezne vidike te problematike je osvetlila v več razpravah in člankih, v monografski obliki pa je obdelala nastanek in razvoj organizacij Osvobodilne fronte ter oblike narodnoosvobodilnega boja na železnici 1941 – 1943 v knjigi Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini (1980, 471 str.). Že pri tem delu je pokazala odliko, značilno tudi za vse druge znanstvene in strokovne prispevke, da je z izjemno

¹ Bibliografija za navedenih dvajset let je objavljena v Prispvkih za novejšo zgodovino XXIX, (Ljubljana) 1989, št. 1, str. 157 – 161, za nadaljnja leta pa je njena bibliografija objavljena v isti reviji v okviru letnih poročil Inštituta za novejšo zgodovino.

prizadevnostjo zbirala vse dostopno dokumentarno gradivo. Iz obdobja NOB je proučevala tudi organiziranost in delovanje mladinskih organizacij, že vzporedno pa je v nekaj razpravah in člankih osvetlila tudi razvoj komunističnih in drugih levičarskih mladinskih organizacij med vojnama. Te raziskave so ji bile izhodišče za načrtno preučevanje organiziranosti in delovanja mladinskih organizacij v meščanskem taboru. Rezultat njenega desetletnega raziskovanja arhivskih, časopisnih in memoarskih virov, literature o navedeni temi skoraj ni bilo, je obsežna doktorska disertacija (649 strani) o mladinskih organizacijah, društvih in gibanjih v meščanskem taboru v letih 1935 – 1941 v jugoslovanskem delu Slovenije, pri čemer je v uvodnem delu podrobno osvetlila to problematiko tudi za čas od začetka kraljeve diktature 1929 do srede tridesetih let. Tako smo z njeno doktorsko disertacijo dobili vsestransko podobo razvoja in delovanja katoliških in liberalnih mladinskih političnih organizacij, kmečko-stanovskih, kulturno-prosvetnih in telesnovzgojnih društev, posebnih dijaških združenj in organizacij delavske mladine v sindikatih ter gibanj okoli mladinskih listov v tridesetih letih v ustreznih okvirih. Pri tem je posvetila posebno pozornost orisu njihovih idejno-programskih temeljev oziroma osvetlitvi odnosov do družbenopolitične in socialnoekonomske problematike, ki so zrcalili njihovo različno usmeritev od levičarske do desničarske. V pripravah doktorske disertacije za tisk jo je mestoma občutno skrčila, delno pa tudi dopolnila. O monografiji Mladina med nacionalizmom in katolicizmom (Ljubljana 1994, XXVI+265 strani) so recenzenti posebej poudarili, da sodi med temeljna dela o politiki in ideologiji na Slovenskem med vojnama. Dodamo naj še, da je orise nekaterih mladinskih organizacij, ki jih je morala zaradi omejenega obsega knjige skrajšati ali celo izpustiti, nato objavila v razširjeni obliki v posebnih razpravah. V Prispevkih za novejšo zgodovino je podrobno prikazala organiziranost srednješolske mladine ter mladinske organizacije v okviru Jugoslovanske radikalne zajednice in Narodne odbrane. V zadnjem času je največ pozornosti posvetila preučevanju kmečko stanovskega gibanja na Slovenskem, ki ga je osvetlila v osmih razpravah. Največ pozornosti je posvetila podrobnemu opisu kmečko stanovskega gibanja v slovenskem katoliškem taboru, v posebni razpravi pa je osvetlila tudi organiziranost liberalne Zveze slovenskih kmetov 1932 – 1935 in njen odnos do perečih problemov kmečkega podeželja. Obdelala je tudi Krekove poglede na zadružništvo in rezultate zadružnega gibanja na Slovenskem od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne, osvetlila pa je tudi vlogo Krekovega izročila pri oblikovanju programa kmečko stanovskega gibanja absolventov kmetijskih šol. Svoje izsledke iz zgodovine mladinskega in kmečko stanovskega gibanja je uporabila tudi za pisanje nad trideset stvarnih in biografskih gesel za Enciklopedijo Slovenije. Kot dobra poznavalka predvojne politične problematike je sodelovala pri delu Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929 – 1955 (Ljubljana 1995). Rezultate svojih znanstvenih raziskav je v obdobju 1977 – 1995 posredovala tudi na osmih znanstvenih posvetih v Ljubljani, Krškem, Zagrebu, Linzu in Rimu. Z navedenimi raziskovalnimi dosežki je jublantka prispevala dragocen delež k obogatitvi slovenskega zgodovinopisja obdobja od prve do vključno druge svetovne vojne.

Ob sklepu naj kolegici dr. Anki Vidovič-Miklavčič iz lastnih še svežih izkušenj, takšne ima tudi njen inštitutski sodelavec dr. France Kresal, zaupam, da je prag do nadaljnega življenjskega desetletja lahko prestopiti, če te pri takem koraku spremljajo iskrene čestitke in najboljše želje številnih sodelavcev, s katerimi te je povežalo skupno delo. Tak širok krog prijateljskih sodelavcev si je ustvarila tudi naša jublantka. Vsi ji iskreno želimo izpolnitev njenih strokovnih načrtov in osebnih želja.

Miroslav Stiplovšek

IN MEMORIAM

Prof. dr. Bogdan Krizman
(1913 – 1994)

Profesor dr. Bogdan Krizman se je rodil 28.7.1913 v Varaždinu. Osnovno in srednjo šolo je končal v rojstnem kraju, pravno fakulteto pa 1937 v Zagrebu. Dve leti pozneje je diplomiral s področje mednarodnega prava in zgodovine diplomacije v diplomacijski sekciji ugledne pariške Ecole libre des sciences politiques. Doktorski naziv si je pridobil leta 1952 na Pravni fakulteti v Zagrebu z disertacijo »Diplomacija Dubrovnike republike v XVIII. stoletju«.

Ob napadu na Kraljevino Jugoslavijo je bil v Beogradu, kjer je krajši čas delal kot uslužbenec Ministrstva za zunanje zadeve. Obdobje med leti 1941–1945 je preživel v ustaškem taborišču Lepoglava in v konfinaciji v Gradcu. Ko se je vrnil v domovino, se je najprej zaposlil v varaždinski banki. Kmalu je prestopil v Ministrstvo za zunanje zadeve v Beogradu in nato v jugoslovansko diplomatsko predstavništvo na Dunaju. Z Dunaja se je vrnil v Zagreb. Tu je najprej delal v Komiteju za visoke šole, nato pa določen čas v hrvaškem Državnem arhivu ter v Jadranskem inštitutu JAZU (današnji HAZU). Nazadnje je prestopil na Pravno fakulteto in na njej leta do upokojitve deloval kot profesor na katedri za Splošno zgodovino države in prava.

Kot velik strokovnjak na področju mednarodnega prava je prof. dr. Bogdan Krizman svojčas dejavno sodeloval pri reševanju mnogih aktualnih meddržavnih vprašanj. Bil je član delegacije, ki se je z Avstrijo pogajala o restituciji kulturnih dobrin, in član delegacije, ki je z italijanskimi zgodovinarji delala na tekstu izjave o italijansko-južnoslovanskih razmerjih od leta 1848 do leta 1920, bil pa je tudi v komisiji, ki je preučevala dokumente Mednarodnega sodišča za vojne zločine v Knjižnici evropskega sedeža Združenih narodov v Ženevi.

Profesor dr. Bogdan Krizman je bil eden izmed pobudnikov za ustanovitev Inštituta za hrvaško zgodovino Univerze v Zagrebu (danes Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu). Sodeloval je pri vseh dejavnostih za njegovo utemeljitev, ko pa je februarja 1971 Svet Univerze v Zagrebu sprejel sklep o njegovi ustanovitvi, je sprejel odgovorni položaj predsednika Znanstvenega sveta. Na tem položaju je bil do leta 1975. Kot predsednik Znanstvenega sveta Inštituta je prof. dr. Bogdan Krizman s svojimi idejami, nasveti in spodbudami v marsičem pripomogel, da je novoustanovljena ustanova, navkljub številnim neugodnim okoliščinam, v zelo kratkem času uspela postati eno najpomembnejših središč hrvaške zgodovinske znanosti.

Od začetka petdesetih do konca osemdesetih let se je intenzivno ukvarjal z raziskovanjem hrvaške in jugoslovanske zgodovine 20. stoletja. Poleg tega je proučeval zgodovino diplomacije Dubrovnike republike. Rezultate svojih dolgoletnih raziskovanj v vseh večjih arhivih na Hrvaškem, v novonastalih državah nekdanje Jugoslavije, v Avstriji, na Češkem, v Švici, v Nemčiji in v ZDA, je objavil v skupno petnajstih knjigah in več kot dvestotih, v glavnem zelo obsežnih, razpravah v hrvaških in drugih časopisih. Ob njegovi zgodovinsko dejavnosti je treba omeniti tudi njegove nastope na svetovnih kongresih zgodovinarjev v Stockholmu in na Dunaju, na številnih jugoslovanskih, hrvaških in mednarodnih simpozijih ter seminarjih za profesorje zgodovine. Omeniti je treba, da je objavljal tudi članke v časopisih in da je sodeloval v večjem številu televizijskih oddaj z zgodovinsko tematiko.

Iz bogatega zgodovinskega opusa profesorja Krizmana, o čemer bo moralo zgodovinsko še dati celovito oceno, je težko izločiti tista dela, za katera lahko že sedaj rečemo, da so njegov največji prispevek k poznavanju zgodovine. Med ta dela bodo zagotovo spadala tista, ki obravnavajo diplomacijo Dubrovnike republike (»O dubrovačkoj diplomaciji«, Zagreb 1951; »Diplomati i konzuli in starom Dubrovniku«, Zagreb 1957), nekaj večjih del o Stjepanu Radiću oziroma o Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci, prispevki o državi Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevini SHS, ustvarjanju prve jugoslovanske države ter njeni zunanji politiki (»Vanjska politika jugoslavenske države«, Zagreb 1977), velika tetralogija o Ante Paveliću in ustaškem gibanju (»Ante Pavelić i ustaše«, Zagreb 1978; »Pavelić između Hitlera i Mussolinija«, Zagreb 1980; »Ustaše i terći Reich«, I–II, Zagreb 1983; »Pavelić u bjekstvu«, Zagreb 1986) kot tudi njegovo zadnje objavljeno delo »Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi« (Zagreb 1989), v katerem dobimo prvi izčrpni prikaz delovanja hrvaškega Sabora v času I. svetovne vojne in v usodnem obdobju zloma Habsburške monarhije. Poleg tega so zanimive tudi kakovostne zbirke arhivskega gradiva, med katerim bi posebej omenil »Zapisci delegacije Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji« (1960) in »Korespondencija Stjepana Radića« (zv. I, Zagreb 1971; zv. II, Zagreb 1973). S to zbirko, v kateri

so objavljena dotedaj še zvečinoma neznana Radićeva pisma iz obdobja 1885–1928, je ustvaril podlago za začetek sistematičnega znanstvenega pristopa k eni najbolj izpostavljenih osebnosti hrvaške zgodovine 20. stoletja.

Profesorja dr. Bogdana Krizmana lahko uvrstimo v vrsto tistih raziskovalcev, ki so se dosledno držali načela, da viri predstavljajo za zgodovinarja največjo vrednost, oziroma da samo vir omogoča spoznavanje resničnosti. Verjel je, da viri niso samo sledi preteklosti, ampak njena polna podoba. Zato je v vseh svojih delih vedno dajal prednost izčrpnemu prikazovanju vsebine dokumentov, ne pa njihovi interpretaciji. S tega stališča je bil njegov pristop, še posebno v novejšem času, v razkoraku z mnenjem, da je pomen zgodovinske znanosti v razlagi virov in ne samo v objavi njihove vsebine. Kljub temu so in bodo v bodoče imela dela profesorja Krizmana svoje mesto v zgodovinopisju 20. stoletja kot impresivna zbirka gradiva o številnih vprašanih politične in diplomatske zgodovine.

Zvezdan Marković

Janko Jarc (25.12.1903 – 24.10.1995)

Pred približno tridesetimi leti sva se peljala s profesorjem Jankom Jarcem mimo šmihelskega pokopališča. Dvignil je roko proti njemu in zamrmral: »Ave, pater!« Nisem ga takoj razumel. Počasi sem dojel, da človek, ki mi je bil v mnogih pogledih nedosegljiv vzor, ne živi le za Dolenjski muzej in raziskovanje ter populariziranje preteklosti Novega mesta in širše Dolenjske, kot je to veljalo v novomeški javnosti, ampak ima tudi bogat intimen, čustven svet. Iz tega je izšla potreba, da glasno pozdravi očeta. Njegov glas je izdajal njuno globoko povezanost in sinovsko predanost očetu.

Ko se danes v imenu slovenskih zgodovinarjev pridružujem tukajšnjim dolžnikom za premalokrat izrečeno zahvalo za delo, ki ga je opravil za nas, mi pred oči hodi njegov zasanjani obraz, ko se je izza mize vrta breške gostilne zazrl na Gorjance in Rog. Najin molk je prekinilo pisanje na serviet in čez nekaj trenutkov mi je prebral nekaj svojih lepih, pravkar napisanih verzov. Predno sem si uspel karkoli zapomniti, je bil papir z lepo vsebino uničen. Sprašujem se, ali smo tega moža pravzaprav sploh dojeli. Ali ni bil zgodovinar po sili in pesnik po duši?

V torek, 24. oktobra, smo se v Ljubljani slovenski zgodovinarji spominjali 90-letnice rojstva profesorja Frana Zwitterja, Jarčevega prijatelja. V dokumentarnem filmu je tudi on povedal nekaj iz življenja našega velikega novomeškega rojaka. Po koncu smo se skoraj soglasno spraševali, kako je z Jarcem. Vedeli smo, da ni najbolje, toda enotni smo bili, da mu bomo ob božiču znova voščili. Spominjam se, kako me je vsak ponedeljek, ko sem prišel v službo prof. Zwitter vprašal, če sem kaj videl Janeza in kaj dela. Po njegovi smrti sva se ga z Jarcem redno spominjala. Najin pogovor o njem se je končal z besedami Janka Jarca: »Ubogi Cvit!« Sedaj se lahko znova pogovarjata neposredno. Prepričan sem, da neskončno uživata. Kakšno nenavadno naključje, da rojstni dan svojega najboljšega pokojnega prijatelja obdariš s svojo smrtjo.

Življenje slovenskega zgodovinarja Janka Jarca je neizpeta pesem. Skoraj šest desetletij je bil s svojim aktivnim delom navzoč med nami: knjige, razprave, članki, uredniško delo, mentorstvo... Po upokojitvi se je trudil, da bi vsaj del svojih načrtov izpolnil. Skrivnost, koliko mu je to uspelo, si je pridržal. Namesto ocene opravljenega dela lahko ugotovimo, da mu ga ni bilo treba nikoli preklicovati in obžalovati, da so njegovemu mnenju o posameznih vprašanih radi prisluhnili tudi naši znanstveni velikani, kot so bili Zwitter, Stele in številni drugi. Delo Janka Jarca dokazuje, da se moramo vsakega strokovnega vprašanja lotiti skrajno resno, da v bistvu ni velikih in malih tem, da obstaja predvsem dobro ali slabo opravljeno delo.

Edvard Kocbek je v svoj dnevnik 5. decembra 1951 zapisal: »Tisti večer sem spoznal tudi Janka Jarca kot zelo razgledanega in bistrega človeka. Ostrmel sem nekega hipa, ko sem zaslišal njegove sodbe in ga poslušal, kako je čutil mistike, Wassermanna, Rilkeja, Platona, razne letnice in razne sodbe o slovenstvu.« Če se je tako o njem izrazil človek, da nam v slovenskem prevodu posreduje enega največjih evropskih mislecev, patra Teilharda de Chardina, ki je čudovito združeval vero in znanost in znova potrdil, da duh vodi materijo in ne obratno, se vprašajmo, kakšno samožrtvovanje je bilo življenje prof. Janka Jarca, ko se je moral v Novem mestu ukvarjati z nujno potrebnimi, vendar za kraljestvo njegovega duha v bistvu banalnimi zadevami.

Tu se nismo zbrali zato, da bi se poslovili od Janka Jarca. Ljudje kot je bil on, nimajo konca. Bogata bibliografija, muzejski prostori, v katerih se nahajamo, naše Novo mesto, naša Dolenjska in Bela krajina, prekmurska ravnina in starodavni Ptuj, zopna megljena Ljubljana, starodavna Praga in bahavi cesarski Dunaj, njegovi dijaki, prijatelji in občudovalci njegovega dela, njegova Slovenija kot del kulturne Evrope, vse to pozna ob takih trenutkih le eno hvaležno misel: Ave, Janko Jarc.

Stane Granda

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

Slovene Studies Day v Londonu

Na tradicionalnih študijskih dnevih na School of Slavonic and East European Studies Univerze v Londonu (pred slovenskim so bili med drugim že bolgarski, estonski in romunski) so dobili možnost predstaviti delček poznavanja slovenske kulture in znanosti tudi angleški slovenisti in trije Slovenci (s finančno pomočjo slovenskega veleposlaništva v Londonu).

18. novembra 1995 je bil na SSEES najprej predstavljen del slovenske zgodovine; prva je imela predavanje **dr. Catherine Carmichel** z Univerze v Middlesexu z naslovom **The Native's Return : Johannes Vaikhard von Valvasor as Ethnographer**. Imela je zanimivo in duhovito predavanje, katerega osrednji del je bil oris lova na polhe in običajev, povezanih s polharstvom. **Mag. Marko Štuhec** z ljubljanske univerze je imel vsekakor enega najbolj odmevnih predavanj **Some Aspects of the Everyday Life of the Nobility in Slovene Lands in the Seventeenth Century**; angleškim študentom in drugim poslušalcem je predstavil vsakdanje življenje plemstva v slovenskih deželah v 17. stoletju. Podpisana je imela predavanje o Slovencih in njihovem razumevanju slovanske vzajemnosti v 19. stoletju (**The Slovenes and Slavonic Reciprocity in the Nineteenth Century**), ki je morda vzbudil pozornost tudi zaradi predstavitve A.T. Linharta in njegovega razumevanja avstroslavizma.

Drug sklop predavanj je bil osredotočen na slovensko slavistiko, žal sta pri tem sodelovala sicer samo dva, zato pa najboljša angleška poznavalca slovenistike **prof. Harry Leeming** in **prof. Gerald Stone**. Prvi je predstavil Marka Pohlina in Žiga Popoviča kot etimologa v predavanju z naslovom **Early Slovene Contributors to Comparative Slavonic Philology**, drugi pa **Languages in Contact in the Slovene Lands**.

Tretji del – vodil ga je zgodovinar dr. Martyn Rady – je bil za slovenske udeležence najbolj zanimiv, saj smo lahko slišali kako angleški sociologi, zgodovinarji in politologi presojujejo geostrateški in politični položaj Slovenije. **Prof. Frank Carter**, geograf, je imel sicer najbolj dinamično predavanje z naslovom **Slovenia, the Geographical Balance Sheet**, toda slovenske udeležence je z njim kar malo razočaral. S sliko in raznimi tabelami je pokazal, da se je njegov čas poznavanja ustavil nekje ob koncu 60. in morda začetku 70. let, saj je bila Slovenija prikazana kot dokaj zaostala agrarna država, pri tabelah pa je Slovenijo obravnaval še kot del Jugoslavije, razen v primeru prikaza bruto dohodka, kjer je našo državo primerjal z ostalimi vzhodnimi postkomunističnimi državami. Veliko poznavanje slovenske zgodovine in problemov slovenske manjšine na Koroškem je v svojem referatu **The Politics of Assimilation: Slovenes in Austria 1945–60** pokazal zgodovinar **Robert G. Knight**, ki ga nekateri poznamo še iz časa, ko je zbiral gradivo tudi v Ljubljani. Slovenska sociologinja **mag. Marina Lukšič-Hacin** z Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU je, kljub tremi, odlično opisala problem resocializacije med slovenskimi emigranti (**Resocialization (acculturation) of Slovene Emigrants**) in s svojim referatom izzvala veliko vprašanj tako med poslušalci kot med strokovnjaki. Zadnji je nastopil **dr. James Gow** z referatom **Slovene Politics and Security**, ki je prav tako kot Robert Knight, pokazal izjemno poznavanje geostrateškega položaja slovenske države in aktualnih dilem slovenske politike. Svoj prispevek je zaokrožil z razprtjem političnih alternativ in z drznim poskusom napovedi o uspehu trenutne politične usmeritve.

Slovenski študijski dan na univerzi v Londonu naj ocenim kot enega pomembnih prispevkov pri seznanjanju angleške strokovne javnosti s slovensko kulturo, znanostjo in politiko. Samo srečanje je še pomembneje zaradi trenutnih prizadevanj akademskih krogov in slovenskega veleposlaništva v Londonu, da bi na SSEES ustanovili katedro za slovenistiko.

Irena Gantar Godina

OCENE IN POROČILA

Đuro Basler (+), Spätantike und frühchristliche Architektur in Bosnien und der Herzegowina. Redigiert von Renate Pillinger – Andreas Pülz – Hermann Veters. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993. 104 strani, 126 slikovnih prilog in 1 karta. (Schriften der Balkan-Kommission. Antiquarische Abteilung ; Nr. 19)

Postumno izdana študija hrvaškega arheologa Đura Baslerja (1917–1990) je nekoliko predelana in dopolnjena izdaja njegove monografije iz leta 1972 (Arhitektura kasnoantičnog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972). Avtor po kratkem historičnem uvodu o poznoantični dobi (str. 9–19) predstavi poselitveno podobo dežele (21–30), ki je z izjemo Posavine (le-ta je spadala k panonskima provincama Saviji in Drugi Panoniji) bila v okviru poznoantične province Dalmacije. Posebno poglavje je posvečeno utrjenim naseljem iz dobe od 4. do 6. stol. (str. 30–40), ki jih avtor z ozirom na funkcijo in velikost razvršča v večje utrdbe (castra, castella), zatočišča v ožjem pomenu besede (refugia) in majhne utrdbe (burgi). Ozemlje Bosne in Hercegovine je v tem oziru dokaj dobro raziskano, saj je bilo odkritih več kot 40 utrjenih naselbin (kastelov) in še večjega števila refugijev in burgov.

Osrednji del monografije je posvečen prikazu zgodnjekrščanskih cerkva (42–89; avtor se drži abecednega zaporedja najdišč), v celoti okrog petinštirideset, ki kažejo v arhitekturi na zunanje vplive ob mnogih lokalnih posebnostih. Bosna in Hercegovina je v zgodnjekrščanski dobi spadala v širše vplivno območje in nato cerkvenoupravno območje salonitanske cerkve, zato naletimo pri cerkvah na številne značilnosti salonitanske cerkvene arhitekture. Ponuja se analogija z območjem današnje Slovenije in avstrijske Koroške, ki sta spadali v širše vplivno zaledje oglejske cerkve. V obeh primerih moremo ugotoviti – ob skoraj popolni odsotnosti pisanih virov, ki bi osvetljevali proces pokristjanjevanja – vplive cerkvenega središča ob ohranjanju lokalnih posebnosti. Od glavnih vprašanj s področja cerkvene arhitekture, ki so sorodna onim na oglejskem vplivnem območju, naj omenim dve: vprašanje baptisterijev (njihova oblika in način arhitektonske včlenitve v cerkveni kompleks, str. 88 sl.) in zlasti vprašanje tako imenovanih dvojnih cerkva (v celoti štirje primeri: Jabuka, Mogorjelo, Zenica, Žitomisljci). Po avtorjevem mnenju (str. 86) naj bi le-te pripadale večinoma samostanskim skupnostim, v dveh primerih večje oddaljenosti med cerkvama (Skelani in Založje; v obeh primerih v medsebojni razdalji kakih 100 metrov) pa naj bi šlo za sakralna objekta ločenih verskih skupnosti, katoliške (romanske) in arijanske (gotske). Za analogne primere v našem prostoru (npr. Rifnik) in v sosedstvu (Sv. Hema) so bila izražena podobna mnenja (za Rifnik gl. S. Ciglencečki, *Gea* 3 (Avgust 1993), 38–40 in D. Pirkmajer, *Rifnik, Celje* 1994, 48, za Sv. Hemo F. Glaser, *Carinthia I* 183, 1993, 165–186). Vprašanje samo je zaradi maloštevilnih pisanih virov težko rešljivo. Zadnje poglavje osrednjega dela prinaša prikaz nagrobnih spomenikov (89–92; ostanki mavzolejev, sarkofagi, nagrobne plošče), ki kažejo tudi mnoge lokalne posebnosti. V sklepnem tekstovnem delu knjige (93–100) pojasnjuje avtor posebnosti zgodnjekrščanske umetnosti na tleh Bosne in Hercegovine od 4. do 6. stol. kot sintezo avtohtonih (»ilirskih«) elementov in kasnejših stilnih in duhovnih tokov, ki naj bi jih prineslo orientalsko duhovno življenje (vzhodni kult in v pozni antiki specifično vzhodne krščanske predstave), ob istočasnem vplivu Zahoda in germanski (gotski) kulturni dediščini.

Izdajo monografije moramo vsekakor pozdraviti iz dveh razlogov. Objava monografije v nemškem jeziku, skoraj točno dvajset let po prvi hrvaški izdaji, odkriva evropski strokovni javnosti sorazmeroma bogate arheološke ostanke iz pozne antike (s poudarkom na ostankih zgodnjega krščanstva) na ozemlju, ki je v evropskem okviru sorazmeroma slabo poznano. Čeprav bodo nekatere avtorjeve interpretacije doživele dopolnitve in korekcije (tik pred objavo je za začetek 1996 napovedana monografija o cerkveni arhitekturi rimske province Dalmacije, ki jo je pripravila francoska arheologinja Pascale Chevalier), je Baslerjeva knjiga korak velikega pomena k bolj uravnoteženemu znanju o posameznih delih antičnega (posebej zgodnjekrščanskega) sveta. Izdajatelj je v tem primeru (tako kot že s predstavitev arheoloških raziskav vzhodnega Balkana in obal Črnega morja v poznoantični in zgodnesrednjeveški dobi; gl. ZČ 40, 1986, 515–517; 48, 1994, 414–415) opravil pomembno delo.

Delo je izšlo v letu 1993, ko je dežela, ki jo knjiga predstavlja, doživljala enega najtežjih obdobij v svoji zgodovini. Ker tudi v bližnji prihodnosti arheološke raziskave verjetno še precej časa ne bodo mogoče, je izid knjige tudi pomembno kulturno dejanje in posredna podpora tistim prizadevanjem, ki vodijo v mir in toleranco. Ponovna vzpostavitev teh civilizacijskih vrednot pa je pogoj za kakršnokoli znanstveno delo.

Luciano Spangher, *Gorizia e il Convento e la Chiesa di San Francisco dei fratti minori conventuali*. Gorizia: Fondazione »Società per la Conservazione della Basilica di Aquileia«, 1994. 245 strani.

Goričan Luciano Spangher (1923) se je poklicno ukvarjal predvsem s turizmom. Ker pa od turizma do domoznanstva ni prav dolga pot, ga že leta 1956 srečamo kot pisca kratkega vodnika po Gorici in goriški pokrajini. Kot pisec krajevne goriške zgodovine pa se je prvič poskusil v obširni monografiji ob stoletnici italijanskega telovadnega društva v Gorici (*Cenanni della Ginnastica Goriziana*, 1968). S publikacijo *L'ospitalità a Gorizia – breve storia delle locande e degli alberghi cittadini* (1972) se je lotil zgodovine krajevnega turizma, kot soavtor je sodeloval pri domoznanskem priročniku *Conosciamo Gorizia – la storia, lo sviluppo, te tradizioni* (1986, 1988²), napisal je manjši monografiji o cerkvi sv. Antona v Gorici (1984) ter o cerkvi sv. Vida in Modesta na goriški Placuti (1991). V furlanščini je objavil zgodbe iz mestnih predelov Gorice v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. *Di cà e di là da la Grapa, Di cà e di là dal Pomeri – Blescs Gurizans* (1898, 1990²), separatno je izdal članek (objavljen v reviji *Sot la Nape*, 1989) o tolminskem puntu (1713). Več člankov je objavil v revijah *Sot la Nape*, *Borc San Roc* in v dnevnem tisku.

V zajetni, elegantni in z mnogimi ilustracijami opremljeni knjigi *Gorizia e il Convento e la Chiesa di San Francisco dei fratti minori conventuali* obravnava Luciano Spangher pomembno poglavje iz cerkvene zgodovine Gorice in Goriške, govori o samostanu in cerkvi manjših bratov Frančiška Asiškega (minoritih oz. konventualcih). Zgodovino minoritskega samostana v Gorici začenja v prvi polovici 13. stoletja, ko naj bi prišel v Gorico kasnejši sv. Anton Padovanski in v mestu okoli 1230 postavil zametek samostana in cerkve. Martin Bavčer, ki o tem dogodku poroča v svoji Zgodovini Norika in Furlanije, je podatek povzel po pripovedovanju; drugih bolj natančnih pisanih virov o prihodu minoritov v Gorico ni. Pisec knjige je analiziral vsa pisana pričevanja (vir, literatura) o prihodu minoritov v Gorico, pomagal pa si je tudi s slikovnim gradivom kot zelo koristnim virom. Tudi za kasnejši čas ni prav veliko pisanih virov; očitno se je veliko gradiva porazgubilo v času, tudi v prvi svetovni vojni. Pisec je vendar uspel ustvariti temelje za sestavo svojega spisa, ki pa se seveda ne spušča toliko v duhovno podobo delovanja reda pač pa raziskuje njegovo organiziranost, sodelovanje med ostalimi cerkvenimi redovi v mestu in bližnji okolici (frančiškani na Sveti Gori, kapucini v Vipavskem Križu itd.) ter navsezadnje namenja pozornost tudi cerkvam oziroma kapelam, ki so služile minoritskim redovnikom. Minoriti so se porazgubili iz Gorice z letom 1784, ko so jih prizadele jožefinske reforme. S tem tudi končuje njihova goriška zgodovina, nekakšen odmev je imela kasneje zgrajena cerkev sv. Antona Padovanskega v Gorici; nastala je na ruševinah mnogo starejše predhodnice. Potrebno je še omeniti, da ima knjiga dodatek, v katerem bomo poleg registra imen, seznama literature, seznama tistih goriških minoritov, ki so podpisovali dokumente, našli še seznam ljudi, ki so bili pokopani v stari goriški minoritski cerkvi; prav tako pomemben je tudi popis nagrobnih plošč iz iste cerkve. Dasiravno je uvodničar (G. Bergamini) označeval navzočnost minoritov v Gorici kot »la presenza dei Francescani in Friuli«, so vendar delovali v okviru avstrijske države in zelo internacionalno, saj najdemo med zadnjimi goriškimi minoriti (po priimkih sodeč) še največ Nemcev (Kiker, Haller, Winter, Zirer, Hartner), manj je Slovencev (Hraster, Sedmak, Sussig) in le eden bi bil lahko Italijan (Casarsa).

Spangherjevo delo mora zaslužiti pozornost med Slovenci tudi zato, ker v pregledih zgodovine cerkvenih redov na Slovenskem, zahodna Slovenija še nima pravega mesta.

Branko Marušič

Branko Korošec, *Gozdovi Slovenije skozi čas*. Prostorske registrature in mapiranja gozdov do leta 1828. Kartografske predstavitve gozda pred uveljavitvijo franciscejskega katastra. Ljubljana: Kmečki glas, 1993. 154 strani.

Sad povečanega zanimanja za kartografsko podobo naših dežel v preteklosti, na posebnem področju gozdov, je tudi obravnavana knjiga. Hkrati se zgljedno vključuje v prizadevanja gozdarstva za svojo strokovno zgodovino, je pa pomembna tudi za zgodovino geodezije in kartografije ter seveda interdisciplinarno.

Delo ima poleg spremne besede in uvoda šest krajših poglavij (str. 9–68), ki sicer številčno niso označena, nato najpomembnejši del Priloge s komentarji (str. 69–143), povzetke v slovenščini, hrvaščini, nemščini, italijanščini in angleščini ter prikaz virov in literature. V tem prikazu seveda ne bom obravnaval ožje strogo strokovne tematike, ki bi bila za bralce Zgodovinskega časopisa preveč specialistična, temveč tiste stvari, ki so bolj splošno zgodovinsko zanimive.

V 1. poglavju Gozd na kartografskih zemljevidih in kartah slovenskega narodnostnega ozemlja v 16. in 17. stoletju opozarja pisec na majhno natančnost, nedoslednost in zelo približno lociranje geografsko pomembnih objektov (mest, trgov, gradov, graščin) in uveljavljanje grafičnih simbolov, npr. drevesce za gozd. Ker tedanji kartografi resnične razširjenosti gozdov niso mogli poznati, so jih upodabljali le simbolično. Naše kraje so upodabljali baselski kozmograf in kartograf Sebastian Münster (1489–1552), leta 1552, Wolfgang Lazius (1514–1565) leta 1561, Bolognino Zaltieri 1566, Nicolo Valeggio 1594, 1598, v Ljubljano priseljen Nürnberžan Avguštin Hirschvogel (1503–1553), 1572 in seveda prvi opisovalec in kartograf dežele Kranjske Janez Vajkard Valvasor, ki pa kljub dobremu poznavanju dežele, kartografsko ni prispeval nič novega in naj bi bil le epigon ali vsaj posnemovalec pomembnih kartografov tedanje dobe Gerarda Kremerja-Mercatorja (1512–1594) in Matthäusa Meriana (1593–1650). Valvasorjeva karta CARNIOLA,

KARSIA, HISTRIA ET WINDORUM MARCHIA je »izdelana v tedaj še povsem prevladujoči maniri neprecizne in topografsko precej siromašne kartografske regionalne karte.« (Korošec). Zanimivo je, da so kartografi namenjali nesorazmerno pozornost Cerknškemu jezeru in gozdu Hrušici, ki naj bi segal od Soče do Like.

Šele leta 1720 je tedanji deželni cestni in gozdni nadzornik na Notranjskem Franc Anton Steinberg izdelal topografsko karto cest na Notranjskem, ki je izdelek šolanega zemljemera in odličnega poznavalca tega dela kranjske dežele. Prvi je upošteval relief in razprostranjenost notranjskih gozdov.

V 2. poglavju Gozd na zemljiških mapah fevdalnih gosposčin in deželnoknežjih posesti do reform v 18. stoletju je prikazano prizadevanje gosposčin, da bi dobile natančnejši pregled nad svojo gozdno posestjo, zlasti pa da bi se določile in utrdile meje gozdov v razmerju do drugih zemljišč. Les je postajal sčasoma pomembna surovina in je zato intenziviranje gospodarjenja z gozdovi bila zahteva časa. Zlasti pri večjih kompleksih pa je seveda nujno poznavanje površin. Omenjeni so gozdni redi, ki so urejali gozdno problematiko in opisno merjenje z merilno polico.

3. poglavje Zasnova geodetske grafične interpretacije zemljiške posesti-nastajanje zemljiškega katastra je bolj tehnično zasnovano in opisuje prehod na natančnejše geodetske postopke po načelih trigonometrije, razdelitev zemljišč v trikotnike, osnove poznejše triangulacije. Tedaj so gozdove razdelili tudi v tri bonitetne razrede in začeli z ugotavljanjem donosa Gozdnih zemljišč.

V 4. poglavju Razmere na Slovenskem v prvih desetletjih 18. stoletja je opisano kako se je les čedalje bolj vključeval v tržno dogajanje (npr. trgovina z rezanim in tesanim lesom za ladjedelnice), kako so bile čedalje večje potrebe po dobrih cestnih povezavah in plovnih poteh. V letih 1720–1721 je cistercijanec Janez Dizma Florjančič pl. Grienfeld izdelal prvo znano mapo zemljiške posesti pri nas, posesti stiškega samostana. Florjančič je bil prvi uspešni zemljemerski samouk pri nas. Njegova horografska karta Vojvodine Kranjske DUCATUS CARNIOLIAE TABULA CHOROGRAPHICA iz leta 1744 je najpomembnejše delo slovenske kartografije 18. stol. Zelo dobro se mu je posrečilo predstaviti že tedaj popularni Krakovski Gozd.

Najstarejša karta natančnejše in baročno slikovite skupine kart je karta graškega (najbrž reinskega) cistercijanca sicer znanega risarja štajerskih topografskih znamenitosti Georga Matthäusa Vischerja STIRIAE DUCATUS FERTILISSIMI NOVA GEOGRAPHICA DESCRIPTIO iz leta 1678. Pri vključevanju sklenjenih gozdnih območij je bil precej dosleden.

V 5. poglavju Terezijanski gozdni red in fiskalno evidentiranje gozdov je obravnavana terezijanska rektifikacija, na podlagi katere je nastal terezijanski kataster. Vendar ni bila nikjer predpisana geodetska izmera zemljišč. Ta kataster ima le ime skupno s poznejšim franciscejskim, ker je pri njem šlo le za opis zemljišč in za podatke o njih za davčne namene ne pa za natančne površine. Tudi terezijanski gozdni red ni predpisal geodetske izmere gozdov.

6. poglavje obravnava Obdobje nastajanja jožefinskega katastra in geodetske izmere dežel. To je obdobja reformnih ukrepov Jožefa II. za osvoboditev kmetov, z državnega stališča pa čas priprav na davčno in urbarialno regulacijo. Če naj bi bila obdavčitev tako urbarialnih kot dominikanih zemljišč pravična, kar je cesar nedvomno želel, je bilo treba dajate državi in dajate gosposčinam postaviti na trdno osnovo, na površine in kakovost zemljišč, kar pri terezijanskem katastru še ni bilo zajeto. Z geodetskimi merjenji so nastale mape zemljišč kot osnova za obdavčitev. Jožefinski kataster se ni uveljavil, ker je moral Jožef II. še sam tik pred smrtjo zaradi izrednega nasprotovanja plemstva davčno in urbarialno regulacijo preklicati. Tudi v tem poglavju je veliko tehničnih opisov, ki jih ne kaže obravnavati.

V prilogah so poleg del že omenjenih kartografov še karta Rusije diplomata in potopisca Sigmunda Herbersteina iz leta 1549, več risb idrijskega zemljemera Jožefa Mraka za potrebe idrijskega rudnika, karte armadnih in civilnih zemljemercev, karte zemljemera in kartografa Mihaela Bonna, zemljemera in mapeerja Antona Wohlganga, Ivana B. Stratyla, geometra Michaela Schmidta in še nekaj drugih, ter karte neznanih avtorjev. Karte, med njimi je nekaj prav lepih, s skrbnimi opisi in komentarji, nedvomno pomenijo vrh knjige.

Ker pa v času, ko se znanstvene discipline in stroke tako specializirajo in ožijo, komaj kdo še obvlada širša področja, se je piscu, ki obravnava sicer ozko pa vendar sorazmerno heterogeno tematiko, zapisalo nekaj stvari, predvsem iz zgodovine oz. agrarne zgodovine, ki kvarijo vrednost dela in nanje opozarjam, da bi jih pred morebitnim ponatisom lahko izboljšal oz. popravil.

Str. 24: Franc I. (oz. II. kakor pač upoštevamo) ni bil sin Marije Terezije, temveč njen vnuk, sin Leopolda II. Str. 35, 45: napačno je Goriška z Gradiščem, pravilno Goriška z Gradiško. Str. 38: zelo malo verjetno je, da bi lahko graška (tedaj še bolj seckausko-graška) dieceza (škofija) okoli leta 1720 karkoli naročala ali zahtevala od stiškega samostana in pozneje (str. 47) še od samostanov v Bistri in Pleterjih, saj ni mogla imeti do teh samostanov nobenih pristojnosti, upoštevajoč seveda, da bi tedaj povsem eksemptni samostani kakršnokoli vmešavanje (četudi le za merjenje gozdov) povsem tuje škofije, odločno odklonili. Tu mora biti nek nesporazum v zapisih ali pri branju virov.

Str. 37: »Jezuitska gimnazija v Ljubljani je vzgajala bodoče doktorande in inženirje graške in dunajske univerze«. Za doktorande obeh univerz trditev velja, je pa popolnoma napačna za inženirje. Univerze do začetka 20. stol. niso vključevale inženirskih disciplin, te so bile tedaj kot aplikativne discipline pod častjo univerze, bile so domena tehničnih visokih šol, ki so jih začeli ustanavljati večinoma v 2. polovici 19. stol. popolnoma ločeno od univerz. Prej so višjo in visoko tehnično izobrazbo pridobivali v okviru raznih šol z nazivom npr. akademije.

Str. 39: na Menini so bili do srede 15. stol. gozdovi benediktinskega samostana, po njegovi ukinitvi pa od 1461 menzalna posest ljubljanske škofije do agrarne reforme po koncu 2. svetovne vojne (s kratkim intermezzom državne uprave). Kakšnih znanih večjih deželnoknežjih gozdov na Menini ni bilo. To trdi avtor sam na naslednji strani. Str. 41:

»... reglementacij zemljiške posesti in zemljišč...« Od leta 1980, ko imamo kapitalno delo Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja, kjer je agrarna zgodovina odlično obdelana, je treba biti previden pri uporabi nenavadnih izrazov, čeprav se morebiti kje najdejo. Izraza reglementacija v omenjenem delu ni, sta pa seveda regulacija in rektifikacija. Str. 45: »... deželnoknežjih gozdov ...« Našteti štajerski (večji) gozdovi gospostev Gornji Grad, Slovenske Konjice, Marenberg, Studenice in Žiče niso bili nikoli deželnoknežji. Gornji grad kot gospostvo ljubljanske škofije je bilo leta 1786 zaradi razmejitev škofij, ko je bila ljubljanska škofija omejena le na Kranjsko, prevzeto v državno upravo in koristnik je bil ljubljanski škof, kot je razvidno iz pomembnejših pogodb, ki jih je podpisoval. Leta 1807 je posestvo prešlo nazaj v roke ljubljanske škofije. Zdi se, da je omenjeno gospostvo ponovno prešlo v državno upravo 1809–1814 zato, ker so hoteli izvesti zamenjavo z gospostvom ukinjenega samostana v Stični. Ko se je zamenjava izjalovila, je gornjegrajsko gospostvo zopet prešlo popolnoma v roke ljubljanske škofije. Gospostvi Žiče in Slovenske Konjice sta bili od 12.–13. stol. do ukinitve last žičkega samostana, nato sta bili v državni upravi (večinoma v zakupu), leta 1826 ju je kupil knez Weriand Windischgraetz. Marenberg je bila od 1435 do 1669 res majhna deželnoknežja gosposčina (večji gozdovi niso bili zabeleženi), ki so jo deželni knezi dajali v zastavo različnim plemičem, po leta 1669 so jo prodali samostanu dominikank prav tam, ki so jo imele do ukinitve, nato je bila v državni upravi do leta 1828, ko jo je kupil dunajski veletrgovec Johann Maggi. Gospostvo Studenice je bilo od 1245–1782 v lasti dominikank, nato v državni upravi do 1827, ko ga je kupil zasebnik, nato sta se zvrstili še dve družini, od teh pa so ga 1886 kupile redovnice magdalenke. Gozdov na Gorenjskem in v Idriji ne obravnavam, ker bo sicer ta spis preobsežen. Str. 47: trditev, da reforme Jožefa II. »... niso bile namenjene zaščiti kmetov, temveč so jih še tesneje podrejele obremenitvam fevdalnih gospostev« je lahko zasebno mnenje pisca knjige, resnično pa ni. Kako bi le plemstvo delalo sebi v škodo in preprečilo izvedbo davčne in urbarialne regulacije, če bi bila ta zanj v prid. Tudi nę bi bilo razumljivo zakaj so se kmetje upirali preklicu omenjene regulacije. Str. 47: menim, da v resen zgodovinski spis »pravljica« o »... neizmernih dohodkih ...« ne sodi. V slovenskih deželah pač ni bilo nobenih tako bogatih samostanov (morda z izjemo Stične), kot jih je bilo v npr. Dolnji Avstriji in na Bavarskem kar precej. To je bilo lahko le fama tedanjega časa, ki ji je podlegel očitno tudi Jožef II. in z ukinitvijo samostanov kot odličnih gospodarskih enot ter prevedbo v državno upravo tako zmanjšal resnično vrednost teh gospostev, da so jih po nekaj desetletjih prodajali daleč pod realno ceno. Str. 56: »... vsa cerkvena, samostanska in fevdalna gospostva ...« v 18. stol. so bila pač še vsa gospostva fevdalna, kar pisec misli s fevdalna so pač svetna ali zasebna plemiška gospostva. Str. 57: nenatančno navajanje statusa oz. kategorij posestev, gospostvo (gosposčina), posestvo, dvor, imenje (ki ga pisec ne omenja), kar je bilo tedaj tudi sila pomembno. Str. 59: Trditev, da si je država obdržala nekdanje deželnoknežje premoženje na Pohorju in obeh Kozjakih kot fidejkomisno, je seveda nesmiselna. Fidejkomise so lahko z državnim dovoljenjem, ki ga pa proti koncu fevdalne dobi ni bilo lahko dobiti, ustanavljali le zasebniki, predvsem plemiči, ne pa država. O lastništvu gozdov vsaj na Pohorju glej zapis zgoraj. Pisec uporablja za obravnavani namen še nenavadna oz. neustrezna izraza užitina in koristinski (erami).

Te pripombe oz. popravki naj ne zmanjšajo vrednosti obravnavane knjige.

Jože Maček

Jože Maček, *Statistika kmetijske rastlinske pridelave v Sloveniji v obdobju 1869 – 1939*. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1993. 73 strani. (Suplement 18 – Agronomija)

Gospodarska zgodovina, eno najbolj nevhvaležnih področij pri proučevanju preteklosti, običajno »boleha« prav pri številčnih podatkih. Tudi če do njih pridemo, smo pogosto v težavah v zvezi z njihovo verodostojnostjo. Previdnost pri interpretiranju ni potrebna, ker je ta čednost mati modrosti, ampak ker je temeljni postulat pri gospodarski zgodovini. V zvezi s statistiko je bilo v našem zgodovinopisju že razmeroma veliko napisanega. Velja si priključiti v spomin trditev, da je ravno kmetijska med najmanj zanesljivimi, da podaja bolj ocene in ilustrira gibanja, kot pa nam eksaktno poroča o konkretnih razmerah.

Jože Maček, nedvomno naš najodličnejši agrarni zgodovinar, se je seveda vseh teh težav zavedal. Problemi pri spremljanju gibanja površin pod konkretnimi posevki in pridelkov: pšenice, ječmena, ovs, prosa, pire, ajde, koruze, soržice, krompirja, zelja, stročnic za zrnje, sena, slame, detelje, lucerne, krmne pese, korenja, strniščne repe, buč, hmelja, lanu, konoplje, oljne repice, maka, vina, pečkastega in koščičastega sadja, so bili večplastni. Največ težav ni bilo zaradi zanesljivosti podatkov, njihova natančnost ima v času Avstro-Ogrske 5–10% napako, v stari Jugoslaviji pa naj bi njihova zanesljivost nihala med 10 – 20%, ampak v želji, da zbere oziroma priredi podatke za ozemlje današnje Slovenije. Slednje je sicer v nasprotju z načelom, da moramo obravnavati vselej naše etnično ozemlje, ima pa številne praktične prednosti, ki jih ne gre zametovati. Doslej poznamo v tem smislu predvsem metodo Lojzeta Žumra, ki jo je uporabil v svoji izvrstni knjigi *Delež gozdov v slovenskem prostoru*.¹ Jože Maček je moral uporabiti drug pristop. Ni se moral spopasti le z nekdanjo znano politično in upravno razdeljenostjo slovenskega ozemlja, ampak še dodatno z

¹ Glej moje poročilo v Zgodovinskem časopisu 32, 1978, str. 510 – 512.

naravnimi območji, za katera je avstrijska statistika po letu 1869 objavljala podatke. Ta naravna območja so bila manjša od dežel. V celoti so le štiri prešla v Slovenijo: Dolenjska, Notranjska, Alpsko in Predalpsko območje Goriške in Gradiške; Spodnja Štajerska z 99,70% območij in Gorenjska z 98,58% območij. Od ostalih je upošteval alikvoten del pridelka glede na delež neke nekdanje avstrijske statistične enote, ki je prišla v Slovenijo. Sreča v nesreči je bila torej v tem, da je kar 84,57% območij našega današnjega ozemlja bilo v 6 naravnih območjih. Za ogrski del slovenskega ozemlja, kjer so objavljali podatke po županijah, je enak postopek izvedel glede na njihovo nekdanje ozemlje, ki je danes v Sloveniji. Glede na ozemlje, ki je po I. svetovni vojni pripadlo Italiji, pa te metode zaradi velikih italijanskih statističnih enot in značilnosti slovenskega obmejnega ozemlja ni mogel uporabiti, ampak se je oprl na podatke Catastro agrario za 1929. leto, ki ima podatke po upravnih občinah, in nato izvedel kartografsko metodo sinhronega snemanja kart različnih meril, »naše« dele naravnih območij in občin pa ugotovil z ročnim planimetriranjem. Nato je izvedel ustrezna preračunavanja. Dosegel je neverjetno natančnost. Razlika površine Slovenije med stanjem 31. 12. 1969 in Mačkovim izračunom za isto ozemlje Avstro-Ogrske je namreč 0,01%. Podatkom za posamezna leta so dodana še povprečja za večina petletna obdobja. Stare merske enote je prevedel v nove oziroma preračunal v metrske stote. Tabele so opremljene še z grafikoni in zelo kratkimi komentarji.

Tabele so izredno zgovorne. Za primer vzemimo najprej pšenico. V obdobju 1869–1939 je bilo z njo posajeno največ ha v letu 1927, absolutno so je pridelali največ leta 1925, glede na ha 1913, najbolj pa je rodila v letih 1911–1913. S krompirjem je bilo zasajenih največ površin 1938. leta, absolutno največ so ga pridelali 1929., na ha 1907, najbolj je obrodil v letih 1906–1910. Z vinsko trto je bilo zasajenih največ površin 1906. leta, absolutno največ vina so pridelali 1908., največ pridelka na ha je bilo istega leta, količinsko najboljše vinske letine pa so bile v letih 1921–1925. Na previdnost pri prebiranju statističnih podatkov najbolj opozarja avtorjeva pogojna ugotovitev, da trtna uš, ki so jo ugotovili pri nas po letu 1880 »ni povzročila takega opustošenja vinogradov kot kažejo drugi viri«. Za primer samo navedimo, da je to v nasprotju s konkretnimi podatki, ki jih navaja Andrej Dular za Adlešiče.² Strinjati se moramo z Jožetom Mačkom, da so za popolnejše razumevanje zbranih statističnih podatkov potrebne še dodatne študije.

Običajno poročila o tovrstnih knjigah zaključimo s trditvijo, da pomenijo velik prispevek k naši gospodarski zgodovini. Tega ni mogoče zanikati. Opozoriti pa vseeno moramo, da ima pridelovanje hrane še številne druge implikacije. Spomnimo se samo posledic krompirjeve bolezni na izbruh, potek in oblike revolucije 1848 v Evropi! Vsekakor se velja zavedati, da so dejstva, ki jih ponuja knjiga Jožeta Mačka o kmetijski rastlinski pridelavi v Sloveniji v letih 1869–1939, vplivala na celokupno življenje naših prednikov v tem obdobju.

Stane Granda

Slovinci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana : SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede, 1995. 382 strani. (Razprave; 17)

Slovinci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta v novembru 1994. leta, je izšel več kakor leto dni pozneje. Še dalj pa so trajale priprave za posvet. Pobuda zanj je zrasla v razredu za zgodovinske in družbene vede, sprožil jo je akademik Pleterski. Že od vsega začetka se je pokazalo, da je k projektu nujno pritegniti še druge ustanove, posebej zavoljo tega, da bi se zagotovila vsebinska plat posveta. Pripravljali odbor so nato sestavljali predstavniki I. razreda SAZU, Slovenske matice, Filozofske fakultete in Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki so nato dale večino referentov. Z delom tako sestavljenega pripravljalnega odbora se je zamisel »obravnavati realne pojave v zgodovini državnosti pri Slovencih« vse bolj bogatila, konceptualno dopolnjevala in dobila vsebino, kakor jo je v uvodni besedi nakazal predsednik odbora pokojni akad. prof. dr. Bogo Grafenauer. Program posveta je vseboval široko zgodovinsko in pravnosociološko problematiko, ki je pokrivala zastavljeno temo Slovinci in država. Zajel je obdobje od najstarejše slovanske državne tvorbe na slovenskem naseljenem prostoru v zgodnjem srednjem veku, t.i. Karantanije, pa do plebiscita 23. decembra 1990. leta ki ga je akad. Grafenauer kratko, a vsebinsko vseobsegajoče označil za sintezo slovanske politične volje za samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo. Zakaj sta se posvet in z njim tudi zbornik zaključila s tem dogodkom, je stvar, ki je tu ne gre posebej osvetliti; poudariti je le, da je obravnava poblebiscitnega obdobja nastajanja samostojne Slovenije dolg že več ali manj predvidenega novega posveta.

Poleg nagovora predsednika SAZU akademika dr. Franca Bernika in uvodne besede predsednika pripravljalnega odbora akad. Grafenauerja, v kateri je prikazal konceptualno linijo posveta, je v zborniku objavljenih 39 od 43 prispevkov. Štirje na posvetu prebrani referati (P. Vodopivec, Dežela, narod, domovina in Slovenci v 19. stoletju; J. Šumrada, Ilirske province; F. Kralj, Oblikovanje meja škofij na Slovenskem in J. Stergar, Položaj zamejskih Slovencev po določitvi državnih meja 1947 oz. 1955 v dejavnosti republike Slovenije in jugoslovanske federacije) v zborniku niso vključeni, ker jih avtorji zavoljo preobremenjenosti niso pripravili za tisk. Poleg 21 referatov iz ustanov, zastopanih v pripravljalnem odboru, 18 prispevkov avtorjev iz drugih institucij oz. različnih znanstvenih strok, sta dve razpravi prispevala tudi ameriška rojaka Carole Rogel (Problem slovenske nacionalnosti v evropskem okviru pred letom

² Andrej Dular, Pij kume moj dragi! Novo mesto, 1994, str. 168.

1914: evropska in ameriška perspektiva) in prof. dr. Bogdan Novak (Geneza slovenske državne ideje med emigracijo). S tem je bil v precejšnji meri dosežen multidisciplinarni pristop k obravnavani problematiki.

Knjiga v celoti sledi trem temeljnim vsebinskim sklopom na zgodovinski razvojni poti k državnosti in naciji: nastajanju ljudske skupnosti, ozemeljske povezanosti in etnične zavesti; nastajanju in dozorevanju slovenskega naroda s temeljnim političnim in narodnim programom Zedinjene Slovenije od revolucionarnega leta 1848 do razpada dualistične habsburške monarhije; ter končno uveljavljanju slovenske državnosti in preraščanju v nacijo med obema vojnama in nato po 1945. letu.

Težišče posveta in s tem zbornika je prav na tem tretjem sklopu, t.j. obdobju, ko je slovenska narodna volja po samoodločbi prihajala do izraza v novih državah, ki so nastajale po 29. oktobru 1918 in v katerih so Slovenci večinsko živeli (Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. Kraljevina Jugoslavija, v nastajajoči slovenski državnosti med NOB in nato kot federalni enoti v socialistični Jugoslaviji), pa vse do skoraj enodušno izražene državno-politične volje na plebiscitu v decembru 1990. leta. Tej problematiki je posvečeno kar 29 referatov oz. prispevkov, ki so, če ne vsestransko pa v vseh poglavitnih razvojnih linijah in komponentah, osvetlili realno nastajanje samostojne slovenske države in prehajanje v nacijo. Temu odgovarja tudi več kakor dvetretjinski obseg zbornika.

Pri tem seveda ni bilo zanemarjeno starejše obdobje zgodovine držav, ki so vključevale slovensko ozemlje. Poudarjena je bila vloga Karantanije, najstarejše slovanske države, ki je s svojo zgodovinsko mitologijo poleg drugih pojavov vplivala na izoblikovanje slovenskega naroda. Nič manj ni bil poudarjen tudi pomen formiranja dežel, njihovo povezovanje pod Habsburžani in večinsko vključevanje v tvorbo Notranje Avstrije ter v nastajajočo habsburško monarhijo. V zvezi s tem in oceno državne tvorbe Svetega rimskega cesarstva, ki je Slovence stoletja dolgo vključevala v svojem okviru, je značilna ugotovitev referenta: »Na Slovenskem še danes prevladujejo predstave, ki so nastale iz projekcije pojmov 19. stoletja na tisočletje pred njim.« (Gre predvsem za mišljenje, da smo živeli pod »tujimi« državami.) »Taka projekcija je zmotna. Kakor hitro smo se ji skušali vsaj delno odreči, sta se država in dežela na Slovenskem začeli kazati v drugačni luči, ki se je bo treba šele privaditi.«

Narodno politično gibanje po letu 1848 pa je kljub različnim nihanjem ohranjalo program Zedinjene Slovenije in iskalo razne državnostne rešitve znotraj habsburške monarhije. Na prehodu v 20. stoletje je porasla in se uveljavljala jugoslovanska ideja, zlasti in deklaracijskem gibanju, kar je vplivalo na nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter nato, tudi kot posledica zunanjih vojaških pritiskov, na njeno vključitev 1. decembra 1918 v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

V knjigi so sicer posamezne vrzeli, ne samo, da v njej niso objavljeni že omenjeni na posvetu prebrani referati in da organizatorjem ni uspelo pridobiti predvidenega referenta za oris revolucionarnega režima po letu 1945 in problematike slovenske republike v sklopu federacije. Tako npr. je izpadla reformacija kot element rasti slovenske etnične zavesti pa tudi kot faktor hkrati s sodanym gospodarstvom pri povezovanju dežel, s čemer bi prišla vloga in pomen Notranje Avstrije še bolj do izraza. Vendar sta posvet in zbornik uresničila cilje projekta. Knjiga je zajela vse bistvene realne pojave v zgodovini državnosti na Slovenskem, prinaša mnogo novega, daje nove poudarke in bolj izčrpnost pogleda na obravnavano problematiko ter prikazuje, glede na prejšnje stanje v zgodovinoisju, njeno resničnejšo podobo. Odgovarja na problem boja malega »nezgodovinskega« naroda za samostojno državo v času, ko starim, zgodovinskim in velikim evropskim nacijam ta proces, kljub temeljnemu načelu o samoodločbi in pravici vsakega naroda do lastne države, ni več po godu. Poleg pravice je bila v tem procesu potrebna še politična moč, ki je Slovenija sama seveda ni imela. Toda v osamosvojitvenih prizadevanjih si je znala pridobiti dejavnike politične moči izven sebe in ti so ji pripomogli k uresničitvi nacionalnih teženj.

Knjiga vsebuje pravzaprav zgodbo malega naroda na njegovi poti od ljudstva prek naroda do nacije, zgodbo o njegovem boju za suverene pravice, za osamosvojitve in državno samostojnost.

Ferdo Gestrin

Janko Pleterški, Senca Ajdovskega Gradca. O slovenskih izbirah v razklani Evropi. Ljubljana : Samozaložba, 1993.

Pred tremi leti je v samozaložbi in nakladi komaj 800 izvodov izšla ena najbolj vznemirljivih knjig, kar jih je v zadnjem času produciralo naše zgodovinoisje. Pod naslovom »Senca Ajdovskega Gradca«, ki se očitno navezuje na spopad med poganskimi in krščanskimi Slovenci, o katerem govori Prešeren v Uvodu h Krstu pri Savici, je Janko Pleterški zbral trinajst člankov, predavanj in intervjujev, v katerih se je v letih osvoboditve in osamosvojitve soočal z najbolj perečim problemom naše sodobne zgodovine, s problemom razkola med slovenskim odporništvom in kolaboracionizmom v času druge svetovne vojne. Na začetku svojega razmišljanja Pleterški odklanja za to dogajanje oznako državljanska vojna, češ da je za ta pojem bistven »konflikt med državljani iste države v sporu za isto pravico do suverenosti«. Za tiste meščanske in katoliške sile, ki so se od leta 1941 dalje povezale v boju proti OF z italijanskimi in nemškimi okupatorji, pa ni mogoče reči, da so se borile za suverenost slovenskega naroda, saj niso mogle ignorirati, kakšna bi bila njegova usoda, ko bi zmagale sile Osi. V teh letih sicer nihče ni poznal dnevnika italijanskega zunanega

ministra Ciana, v katerem je omenjen pogovor s tajnikom fašistične stranke, ki je Ducejevemu zetu odkrito dejal, da bo treba vse Slovence pobiti. Kljub temu pa ni bila potrebna posebna politična jasnovidnost za spoznanje, kakšna usoda čaka Slovence v fašistično-nacističnem »novem redu«. Te jasnovidnosti pa vodilni ljudje SLS in katoliške Cerkve v Ljubljanski pokrajini niso imeli. Zato so se zapletli v bratomorno vojno in usodno kolaboracijo, ki jo avtor odkrito ožigosa kot narodno izdajstvo. Zanj ne najde opravičila niti v antiboljševizmu, na katerega so se dosledno sklicevali vsi tisti, ki so se v zasedenih evropskih deželah odločili stopiti na stran Nemcev ali Italijanov. Tudi drugje – tako opozarja – takih izgovorov nihče ni upošteval, kajti očitno ni mogoče pritrjevati pogubni in za ves narod usodni odločitvi s strahom pred še neznanu prihodnostjo.

Kljub temu da Pleterski že na začetku svojega pisanja odkrito pove svoje mnenje, njegova knjiga ni politični pamflet, temveč tehten in nadvse dobro dokumentiran razmislek o vzrokih tragičnega razkola, ki je zaznamoval slovenski narod v času druge svetovne vojne. Pri tem ga zanima predvsem ideološki substrat, iz katerega je zrastle slovenski kolaboracionizem, substrat, ki ga je treba iskati v odnosu katoliške Cerkve do sodobnega sveta in njegovih izzivov. Kot Pleterski pravilno ugotavlja, je najti prve klice poznejšega razvoja v dejstvu, da Cerkev ni znala interpretirati pojava politične demokracije proti koncu 19. stoletja kot nov in odločilen razvojni trenutek v zgodovini človeštva, temveč da ga je uvrščala med druge politične sisteme kot eno od možnih »človeških slučajnosti« (da rečemo s papežem Leonom XII.). To pomeni, da si Cerkev po prvi svetovni vojni ni pomišljala sodelovati tudi s fašističnim režimom, ko se je ta uveljavil v Italiji, saj zanjo ni bila odločujoča večja ali manjša posameznikova svoboda znotraj države, temveč le odnos, ki ga je ta zavzela do katoliške vere in njenih ideoloških vrednot. K takemu mišljenju je prispevala tudi avtoritarna osebnost Pija XI., ki je, izhajajoč iz svoje naravnosti, kot pravi znani avstrijski zgodovinar F. Engel-Janosi, znal ceniti tudi pri drugih avtoritarne poteze: »To ni bil zadnji med vzroki za to, da je Pij XI. videl v političnem delovanju Mussolinija pozitivne vrednote in da je zato izrazil naklonjenost njegovi osebi«. Pritrjevanje vatikanskega vrha fašističnemu režimu, ki se je uveljavil v Italiji, pozneje pa tudi v Avstriji, seveda ni moglo ostati brez posledic tudi v SLS; v njej so se v začetku tridesetih let močno okrepile desničarske struje z izrazito radikalnimi značilnostmi, pogojenimi tudi od intelektualne in politične zatohlosti takratnega slovenskega prostora. V takih razmerah je bila sprejeta papeževa protisocialistična enciklika »Divini redemptoris« (19. marca 1937) na skrajno dogmatičen način, brez tiste prozornosti, ki jo je v interpretaciji svojega teksta izrazil sam Pij XI. Medtem ko je sveti oče v dialogu s francoskimi katoliki, ki niso bili pripravljeni odbiti »ponujene roke« levičarskih krogov pri oblikovanju skupne anti-hitlerjanske ljudske fronte, že napovedoval ločitev med »zablodo« in »tistimi, ki so v zablodi«, do katere se je dokopala Cerkev šele pod Pavlom VI., in dopuščal možnost sodelovanja z njimi, tega subtilnega, a bistvenega razločka vodilni slovenski katoliški krogi niso bili zmožni zaznati. V trdnem prepričanju, da je papežev nauk obvezno politično napotilo za vse čase, so trmasto vztrajali na svojih reakcionarnih stališčih, ki jih je v bistvu pogojevala bolj oblastizeljnost, doktrinarna oholost in politična nezrelost kot resnična privrženost politiki sv. stolice. Če ne prej, je to postalo jasno poleti 1941, ko je papež Pij XII. po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo oprezno pa vendar dokaj odkrito blagoslovilavezništvo Združenih držav Amerike z Rusijo v prepričanju, da je v tistem trenutku nacizem najhujše in najbolj nevarno zlo. Temu dogajanju, ki bi ga bilo mogoče podpreti še z opisom vatikanskih poskusov proti koncu 2. svetovne vojne, da bi prišlo do navezave diplomatskih odnosov med sv. sedežem in Moskvo, posveča Pleterski veliko pozornost in ga na podlagi nove literature osvetljuje na prepričljiv način, saj je znotraj njegovega razmišljanja ključnega pomena. Skratka, povsem očitno je bilo, da Vatikan ne namerava napovedati križarske vojne proti boljševizmu skupaj z nacistično Nemčijo in fašistično Italijo. To pa narekuje Pleterskemu nadvse umestno vprašanje: »Ali je bilo to neznanu edinemu dejansko poslovno sposobnemu in zato toliko bolj odgovornemu škofu na zaslužnjem Slovenskem, ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu, ki je v tistem času vendar bil v stikih z Vatikanom?«

Kot olajševalno okolnost mrg. Rožmanu je mogoče seveda navesti več elementov: ne glede na miselno ozki ambient, v katerem se je oblikoval in zrasel, gre omeniti vsaj dejstvo, da je sv. sedež v nasprotju s svojo bistveno tezo, po kateri naj bi vsak narod imel pravico do samoodbrane, v letih italijanske zasedbe gledal blagohotno na priključitev Ljubljanske province k savojskemu kraljestvu, pa tudi, da je odporniško gibanje v Sloveniji s komunisti na čelu dobilo močno »sektaško« noto. Tega nagnjenja k ekstremizmu – značilnega za vso KPJ – so se dobro zavedali v Moskvi in se ga upravičeno tudi bali. Ni naključje, da je Kominterna poslala Komunistični partiji Jugoslavije v trenutku poziva k odporu poduk, da ne gre sprožati revolucije takoj, ampak da je treba računati z razvojem v dveh etapah, od katerih je bila tedaj pomembna samo tista, ki je bila posvečena boju proti okupatorju. KPJ in z njo tudi slovenska KPS oziroma OF v prvih mesecih po začetku NOB pa ni upoštevala tega navodila, temveč se je že sredi septembra odločila izdati odlok, s katerim je uzakonila pobijanje tistih Slovencev, ki naj bi bili tudi samo potencialni sodelavci okupatorja. Šlo je za nepotrebni in celo kontraproducentni ekstremizem, toliko bolj, če drži teza Pleterskega, da »niti v času ustanavljanja frontne odporiške organizacije, aprila 1941, niti po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo slovenska komunistična stranka dejansko in konceptualno ne računa, da bi s svojo akcijo mogla doseči kaj več kot okrepitev svoje pozicije – v prvi vrsti seveda izničenje prepovedi KPS – na sicer obstoječem slovenskem pluralnem političnem prizorišču in to po poti uresničevanja slovenske narodnorevolucionarne levodemokratske osvoboditve izpod sovražne okupacije.« Če je tako, ni povsem razumljivo, zakaj so bili torej potrebni tako imenovani »levi odkloni«, ki so se pojavili že jeseni leta 1941, v prvih mesecih naslednjega leta pa so se tako zaostрили, da je sam Kardelj moral nastopiti proti njim (a to šele, ko jih je Moskva ostro kritizirala). Če spomnimo tudi na dejstvo, da je proti koncu decembra 1941 skrajna desnica v SLS zagrozila OF z denunciacijo pri okupatorskih oblasteh, se samo po sebi ponuja misel, da se je od druge polovice

leta 1941 dalje Slovenija znašla v primežu dvojnega ekstremizma, pri čemer bo povsem držalo, da so »nasprotniki OF levičarsko kaznovavno politiko dočakali z olajšanjem«, saj jim je služila kot dokaz, kako upravičeno je njihovo antikomunistično stališče. Cerkevni in posvetni nomenklaturi v Ljubljanski provinci »levi odkloni« gotovo niso bili potrebni za njihovo apriorno odklanjanje sodelovanja z »ofarji«, služili pa so ji kot imeniten alibi pri organiziranju tiste »križarske vojne«, ki so jo sprožili paralelno z velikim svetovnim spopadom v naivnem prepričanju, da bodo v svoj prid izrabili sile Osi.

V tej ideološki pijanosti, tako značilni za komuniste kot za njihove nasprotnike, je še najbolj trezen ostal tisti del slovenskega naroda, ki se je v nagonski potrebi po samoobrambi odločil za boj proti okupatorji. Ta odpor, ki mu je komunistična vizija bodoče nacionalne in socialne palingeze dajala močan odrešiteljski naboj, pa je naletel na prvo negacijo z Dolomitsko izjavo marca 1943. Temu ključnemu problemu naše zgodovine v drugi svetovni vojni posveča Pleterski malo prostora, kajti razume ga bolj kot etapo k mimemu prehodu k socialnodemokratski družbeni povojni ureditvi (»česa podobnega v Rusiji ni bilo«) kot pa prvi udarec izvirnemu pluralizmu OF. Vprašujem se, ali njegova teza drži, saj menim, da ni preveč tvegano primerjati Dolomitsko izjavo z državnim udarom, za katerega so se odločili ruski boljševiki po zanje neugodnih volitvah, ko so 18. januarja 1918 zaprli ustavodajno skupščino in preprečili zbranim poslancem začeti s svojim delom. V nasprotju s Pleterskim Dolomitske izjave tudi ne razumem samo kot vprašanje odnosov KPS z njenimi partnerji znotraj OF, temveč kot posledico strateških razmer spomladi 1943, ko so se jugoslovanski komunisti resno bali izkrcanja zahodnih Zaveznikov na dalmatinski obali. To bi seveda povsem spremenilo ravnotežje sil v jugoslovanskem prostoru, saj bi v Bosni, Srbiji, Črni Gori, Dalmaciji koristilo četnikom, v Sloveniji pa dalo močnega zagona katoliški in liberalni komponenti OF, kakor tudi tisti izven nje. V določenem smislu je mogoče Dolomitsko izjavo primerjati s Titovim »mračnim pogovorom« z Nemci, saj obe potezi težita h krepitvi KP kot hegemonične sile med jugoslovanskimi narodi. Da strahovi pred naklepi zaveznikov (v tem času pravzaprav Britancev) niso bili povsem iz trte zviti, potrjuje med drugim tudi podatek iz pravkar odprtih arhivov agencije za sabotažo v zasedeni Evropi »Special Operation Executive«. V dokumentu z dne 5. junija 1943, v katerem je govor o angleški politiki na Balkanu, je v trenutku, ko se je London z misijo Typical vsaj na vojaški ravni že odločil priznati Titovo gibanje, izrecno zapisano: »V Sloveniji, ki je v povsem neodvisni situaciji, ne bomo podpirali partizanov, ki so znani kot komunisti, temveč bomo navezali stike s proti-komunističnim slovenskim gibanjem, s katerimi je »C« že v kontaktu in ki ga podpira jugoslovanska vlada v Londonu.« (HS3/191/10390.)

Še usodnejši udarec je osvobodilni boj slovenskega naroda doživel leta 1945, ko je prišlo do pokola domobrancev. Za ta masakr Pleterski ne najde nobenih opravičevalnih okoliščin: »Z vrha vsiljeni, dejansko izvršeni vsejugoslovanski povojni pomor vojaških kolaborantov vseh vrst, vključno slovenskih, kateremu je glavno prizorišče bila na koncu koncev prav Slovenija, pomeni za slovensko KP prvi in najusodnejši polom njene lastne osvobodilne zamisli in prelom besede, dane v dolomitski zavezi, o mimem prehodu k socialistični revoluciji po osvoboditvi slovenskega naroda. Pomeni prvo hudo kršenje dejanske veljavnosti avnojske federacije, temelječe na samoodločanju vsakega naroda posebej o vseh zanj usodnih vprašanjih. Znanje in spoznanje o tem je politično udarilo šele naslednji rod in njegova prizadevanja.« Gre za krepke besede, verjetno najkrepkejše, kar sem jih bral o povojnem klanju, besede, ki zgovorno izražajo status Pleterskega v slovenskem zgodovinopisju danes. Zgodovinarja, ki ne obrača plašča po vetru, a zna obenem postaviti stvari na pravo mesto brez vnaprej začrtanih odgovorov. Brez dvoma bo »Senca Ajdovskega Gradca« knjiga, ki je ne bo mogel prezreti, kdor se bo hotel soočiti s slovensko zgodovino 20. stoletja.

Jože Pirjevec

Miha Brejc, Vmesni čas. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, 397 str.

Miha Brejc, bivši šef zdaj že prav tako bivše Varnostno-informativne službe je napisal knjigo o VIS-u in o nastajanju slovenske države v letih 1990–1993 in jo posvetil poštenim pripadnikom službe ter jim prepustil, da se sami prepoznajo. S tem je storil napako, saj se kot poštene lahko prepoznajo vsi (poštenost je že tako ali tako zelo relativen in pogosto vprašljiv pojem) tisti, ki so bili za Brejca in njegovo opcijo oz. organiziranost VIS-a (to pa je opcija nove slovenske države, ki se je rojevala) ter tisti, ki so predstavljali službo znotraj službe (ta podatek je danes splošno znan, potrdi pa ga tudi Brejčeva knjiga), se pravi notranji krog, ki je bil še vedno močno vezan na svojega prejšnjega gospodarja (partijo, ki je v letu 1990 že zavzela svojo reformirano držo). Ko se je vključila v boj za samostojno slovensko državo (to je bilo relativno pozno, Brejc kot dokaz temu navaja članke – danes lahko dostopen vir za vsakega – časopisov in revij, predvsem Evrope, v katerih so se nekateri pomembnejši partijski funkcionarji, ki sedaj opravljajo zelo visoke državne funkcije spraševali, s kakšno pravico Slovenci sploh ustanavljamo svojo državo), je to istočasno postal tudi boj za ohranitev sicer reformirane vendar še vedno partijske oblasti in tisti notranji krog v VIS-u je še naprej delal za partijo in šele kasneje tudi še za slovensko državo. Te ločnice pa Miha Brejc v svoji knjigi (iz obveščevalnih in morda osebnih razlogov mogoče celo upravičeno) ni zadosti jasno začrtal, jo pa pazljivo bralec lahko rekonstruira iz podtonov in nenazadnje tudi iz fotografij, ki so objavljene v knjigi.

Sicer pa bralci vedno nekoliko preveč pričakujemo od spominskih zapisov oz. takšnih in drugačnih refleksij šefov obveščevalnih služb in smo po tistem ko knjigo preberemo nekoliko razočarani, vedno pa se tudi sprašujemo kaj

je tisto, kar je avtor zamolčal in katere informacije, ki jih podaja so sfrizirane tako, da njemu najbolj ustrezajo. To velja tudi za Brejčevu knjigo, je pa avtor v predgovoru že sam opozoril, da »... če bi napisal tisto kar vem, bi verjetno večino naslednjega leta preživel na sodiščih, ogrožena bi bila dejavnost službe, v nezavdljivem položaju pa bi se znašli tudi posamezniki«, zapisal pa je tudi, da v knjigi ni državnih skrivnosti in, da nekaterih oseb ni smel »ne omeniti ne opisati«. Bralca tako opozori naj bere knjigo kot realist, realne situacije v katerih nastopajo obveščevalci pa so dosti manj napete kot je to prikazano v vohunskih romanih.

Knjiga je razdeljena na dva sklopa. Na začetku prvega vzemo kako je avtor univerzitetni profesor sploh prišel do tega, da je malo pred plebiscitom postal šef obveščevalne službe, ki je bila naslednica nekdanje razvpite SDV (ta je bila v veliki meri orientirana na iskanje »notranjih« sovražnikov). V nadaljevanju poda avtor nekakšen historiat nastajanja in funkcioniranja Varnostno-informativne službe, ki je vpet v širši tok dogodkov (plebiscit, volitve, agresija na Slovenijo, vojna itd.). V kasnejšem času, ko je Slovenija postala samostojna država, pa je po avtorjevem mnenju ponovno prišla na plano stara, v času osamosvajanja potuhnjena in do neke mere tudi lojalna (ker so pač tudi partijski šefi pristali na to, da dobimo Slovenci svojo državo in odigrali v tej igri celo neko vlogo – tukaj bo za zgodovinarje še veliko dela) struktura, ki pa je morala zdaj pomagati bivšim oblastnikom do ponovnega vzpona na oblast. V tistem trenutku je začel krog znotraj službe funkcionirati mimo profesionalnih pravil, določenemu krogu politike je to ustrezalo in je takšno delovanje podpiral.

V Brejčevi knjigi res ni nobenih tajnih podatkov in 99% vseh informacij, ki jih navaja, je splošno znanih (najdejo se zanimivosti, kot je tista, zakaj niso pravi čas vedeli, da so šli tanki iz vrhniške vojašnice, dežurni operativec je pač odšel spat, namesto da bi nadziral vojašnico), zanimiva pa je opcija presojanja, saj je pogled in pregled na in nad situacijo drugačen z vidika navadnega državljana in z vidika šefa obveščevalne službe, v tem kontekstu pa velja pazljivo prisluhniti tistemu, o čemer (in o kom) govori Brejč med vrsticami, kajti temu sledi današnja situacija, danes pa SOVA vse prej kot zadovoljivo opravlja svoje dolžnosti (o tem nam priča popolna neseznanjenost slovenske politike o dogajanjih v sosesčini in tudi dejavnost raznoraznih kriminalnih združb in tudi tujih obveščevalnih služb na Slovenskem, naša politika pa se obnaša, kot da tega sploh ni). Nobena država se ne odloči popolnoma »razsuti« svoje obveščevalne službe (čeprav so hitre upokojitve včasih priljubljene tudi drugod), ker na njeno zmesto takoj vskoči druga (tuja) služba in tudi zato, ker imajo obveščevalci (tudi bivši) informacije, informacije pa so moč in vpliv, ki nudi možnost za izsiljevanje politikov (to se tako ali tako dogaja povsod po svetu, vendar so takšna zakulisja dosti bolj usodna v majhnih državah, sploh pa, če so te določen čas preživele v totalitaristični obliki). Za Brejca osebno pa ima grenak priokus tudi njegova zamenjava, ker ga je politika tudi osebno oblatila in ga prikazala skoraj kot zločinca, čeprav je bil na sodišču popolnoma oproščene vsake krivde, vendar je že tako, da so obveščevalne službe in njihovi šefi povsod po svetu najpogostejši krivec za napake politikov in s tem morajo pač ob prevzemu funkcije računati.

O takšnih zakulisjih in vpletenosti politike v nečedne posle govori drugi del knjige, ki v obliki petih zgodb in z nekaterimi objavljenimi dokumenti prikazuje uničenje projekta VIS, pa razvpito afero HIT o kateri še ni epiloga in na koncu koncev (tega avtorju ne smemo zameriti) skuša tudi oprati ime Mihe Brejca. Dosti pogledov o katerih piše Brejč je seveda subjektivnih, saj gre za neke vrste memoarje, pozicija, ki jo je kratek čas imel pa mu daje kredibilnost, da s svojega stališča spregovori o nekaterih vprašanjih. Za zgodovinarje, ki se ukvarjajo s časom, o katerem govori knjiga, bi bil še bolj od knjige zanimiv razgovor z Brejcem, najbolj pa seveda arhiv bivše SDV (po Brejčevih besedah močno prečiščen, najbolj za obdobje od 1970 do 1989) oz. VIS-a, SOVE ...

Martin Šteiner

Annales 4 in 5/94. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin – Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1994. 246 + 334 strani.

Annales nas je s četrtem letnikom prijetno presenetil. Če so dosedanja trije letniki prezentirali študije in prispevke tako s področja naravoslovja in naravovarstva kot tudi družboslovja in humanistike v skupni letni številki (vsebine prvih treh številok so bile predstavljene v Zgodovinskem časopisu: 1992, str. 410; 1993, str. 473; 1994, str. 577), je novost četrtega letnika Analov ta, da je izšel v dveh številkah: series historia naturalis (4. št.) in series historia et sociologia (5. št.). Uredništvo je razloge za smelo odločitev opredelilo v predgovoru: »Z veliko mero prožnosti in interdisciplinarnega pristopa smo uspeli pritegniti k sodelovanju obalne in druge slovenske ter tuje strokovnjake, ki delujejo na mediteranskem prostoru oziroma se z njim znanstveno in strokovno ubadajo. Tako zastavljena poletnost nastopanja na tem koščku slovenskega Mediterana, v osrčju nekdanjih istrskih Aten, nam bo na dovolj angažiran način omogočila vključevanje v območje primerjalnih raziskav po Jadranu navzdol, v sfero uveljavljanja mediteranskih študij. S tem bomo preseгли dosedanja okvir mednarodnega delovanja na območju srednjeveškega obsega Istre do Pustoljne ter po Soči navzgor, ki pa še vedno ostaja v ospredju ne le raziskovalne vneme, temveč tudi znanstvene prezentacije v širšem slovenskem in mednarodnem okviru. Hkrati se ta koncept Analov ujema s horizonti, ki jih je v okviru svojih dejavnosti definiralo novoustanovljeno Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije v Kopru.«

Četrta številka Analov, kot že rečeno, vsebuje izvirne znanstvene in strokovne študije s področja naravoslovja in naravovarstva. Poleg ustaljenih rubrik prinaša tokratna številka tudi poseben tematski sklop – »krasoslovje« – študije o Krasu.

V družboslovno in humanistično peto številko Analov nas popelje slovenski in italijanski prevod Vergerijevega teksta *De urbe Justinopolis*. Z objavo za nas zelo pomembnega domoznanskega dela o mitološkem nastanku mesta Koper, so se Anali spomnili 550-letnice smrti koprskega humanista Petra Pavla Vergerija starejšega (1370–1444), ključne osebnosti zgodnjega evropskega humanizma.

Osrednjo rubriko revije »članki in razprave« tvori 24 novih študij avtorjev, različnih strok znotraj družboslovja in humanistike (arheologije, toponomastike, slikarstva, kiparstva, konzervatorstva, arhitekture, varovanja kulturne dediščine, zgodovine, politologije, visokošolskega izobraževanja, muzikologije). Naj omenimo le nekatere.

Milan Bufon v razpravi *Regionalizem in nacionalizem* poskuša odgovoriti na nekatera aktualna vprašanja, ki so temeljnega pomena za razumevanje sodobnega fenomena regionalizma (tudi istrskega!), kot so npr. razlike med nacionalizmom in regionalizmom, odnosi med državo in regijami, vloga lokalnih skupnosti pri gradnji konkretnih temeljev bodočega evropskega skupnega »doma«.

Lovorka Čoralić v študiji, na podlagi gradiva iz beneškega državnega arhiva, dokazuje prisotnost in delovanje koprskih priseljencev v Benetkah od 15. do 17. stoletja. Obravnava intenziteto njihove prisotnosti, njihovo poklicno strukturo, kraj bivanja, njihove ekonomske zmožnosti, družinske in prijateljske vezi ter duhovno in religiozno življenje. Zanimiva je tudi obravnava sodnih procesov, ki jih je proti nekaterim koprskim meščanom vodilo tedanje sodišče cerkvene inkvizicije.

Marta Verginella v razpravi obravnava versko življenje v breških vaseh v tržaškem zaledju med 17. in začetkom 20. stoletja. Na temelju cerkvenih in oporočnih virov ugotavlja, da je na prehodu iz 19. v 20. stoletje – z razkrojem družbe starega režima in z uveljavljanjem novih vedenjskih modelov – breški kler izgubil svojo osrednjo socialno in politično vlogo, saj je navzočnost transcendentnega v vsakdanjem življenju breškega prebivalstva dobila značaj dodatnega in nenujnega.

Avtorji France Mihelič, Jasna Pocajt in Darja Mihelič prezentirajo svojo interdisciplinarno zastavljeno raziskavo (zasnovana je na sodelovanju treh strok: matematike, družboslovne informatike in zgodovine) o piranskem prebivalstvu pred sto leti. Študija prinaša statistično analizo podatkov, ki jih za razdobje od 7. januarja 1889 do 8. decembra 1892 beležijo poročni formularji piranskega kapiteljskega arhiva.

Peter Štih v razpravi *Institucija vicecomesa v upravni strukturi Pazinske grofije v času goriških grofov* – na podlagi arhivskih listin – ugotavlja, da je potrebno popraviti dosedanje uveljavljeno mnenje v literaturi, ki je vicecomesa po njegovem položaju v upravni strukturi Pazinske grofije enačilo z glavarjem. Ne gre namreč prezreti, da je obstajala velika razlika v družbenem statusu in položaju, ki sta ga imela vicecomes in glavar: medtem ko so bili glavari goriških grofov v Istri zmeraj izbirani iz vrst ministerialnega plemstva, pa so vicecomesi zelo verjetno izhajali iz neplemiških vrst.

Rolan Marino v prispevku analizira neposredne posledice, do katerih je prišlo avgusta 1584, potem ko je bilo v Kopru ustanovljeno t.i. »Sodno glavarstvo«, ki so mu bile dodeljene široke pristojnosti. Šlo je za prizivno sodno ustanovo za celotno območje Istre, ki je nastala po volji Benetk, z očitnim namenom zatreti zlorabe upravnih oblasti, za kar so bili neredko krivi manjši oblastniki, ki so vladali polotoku, hkrati pa tudi v želji, da bi reorganizirala lokalno oblast. Na podlagi odlokov Mestnega plemiškega sveta avtor nakazuje, v kolikšni meri je ta reforma vplivala na socialno in upravno strukturo na Koprskem, saj so se občutno povečali finančni stroški, ki jih je skupnost morala nositi zaradi plač novih sodnikov.

Božo Jakovljevič – na podlagi zapisnikov sej občinskega predstavnškega telesa občine Buzet (1894–1911), ki jih hrani Povijesni arhiv v Pazinu – ugotavlja, da je mestna občina Buzet, ki je obsegala tudi slovenske davčne občine: Sočerga, Pregara, Movraž in Rakitovec, pripadala okraju Koper. Zapisniki, po mnenju avtorja, predstavljajo dragocen vir za zgodovino severnega in severozahodnega dela Istre, še posebno za razumevanje strukture organov oblasti in njihovega delovanja.

Zgodovinske razprave zaključuje študija Miroslava Stiplovška o pomenu ustanovitve socialnodemokratskega sindikalnega tajništva leta 1905 v Trstu za razvoj slovenskega socialnodemokratskega sindikalnega gibanja pred prvo svetovno vojno. Avtor poudarja, da tedanja ustanovitev jugoslovanskega oziroma slovenskega sindikalnega tajništva v Trstu ni pomembna le za naglo rast sindikalne organiziranosti slovenskega delavstva na Primorskem, temveč je bistveno vplivala na okrepitev socialnodemokratskih strokovnih organizacij na vseh območjih delovanja JSDS, saj je veliko osredotočenje slovenskega delavstva v Trstu in okolici imelo pomembno vlogo v razvoju slovenske socialne demokracije na političnem in sindikalnem področju. Avtor poudarja, da je imelo strokovno gibanje na Primorskem in v Istri z organizacijskim središčem v Trstu pred prvo svetovno vojno nekaj pomembnih posebnosti, na katere je vplivala zlasti mešana narodnostna, pa tudi posebna politična sestava delavstva. Dejstvo, da je slovensko članstvo strokovnih organizacij v Trstu na državnozbornih volitvah leta 1907 veliko prispevalo k zmagi italijanskih socialnodemokratskih kandidatov, je sprožilo akcijo liberalnega političnega društva Edinost za ustanovitev narodnih strokovnih organizacij, prek katerih naj bi glasove slovenskega delavstva pridobilo zase. Tako se je prav v Trstu ter širše na Primorskem in v Istri sklenil proces temeljne pluralizacije strokovnega gibanja na Slovenskem na tri idejne smeri, ko so se socialnodemokratskim in krščanskosocialnim organizacijam pridružile še narodne strokovne organizacije v okviru

liberalnega tabora. Ta pluralizacija je preseгла regionalni pomen, saj se je postopoma širila tudi na Kranjsko in Štajersko.

Rubrika »šolske naloge« prinaša dve mladinski raziskovalni nalogi iz t.i. zgodovine vsakdanjega življenja: Mesarska obrt in njen pomen v severozahodnih istrskih mestih od 13. do 17. stoletja (Amanda Saksida) ter Opis ledeničarske dejavnosti v okolici Hrpelj in Kozine (Boštjan Bugarič & Katja Hrobat). Prva naloga obravnava delovanje, organizacijo in nadzor mesarske obrti v mestih Piran, Izola, Koper in Milje v času Beneške republike; v raziskavo je avtorica vključila tudi Trst, ki je bil v tem času pod oblastjo Habsburžanov. Druga naloga vsebuje popis vseh znanih ledenic na območju Hrpelj in Kozine z okolico; mlada raziskovalca opisujeta tipe ledenic, način predelave in shranjevanje ledu ter prevoz le-tega v Trst.

Peto številko Analov zaključujeta dve ustaljeni rubriki: »ocene in poročila« ter »obletnice«. V okviru slednje ne gre prezreti 120-letnice smrti velikega književnika in humanista N. Tommasea (Slavko Gaberc), 90-letnice odprtja Narodnega doma v Trstu (Milan Pahor), 40-letnice podpisa Londonskega memoranduma (Andrej Jerman) ter 550-letnice smrti že omenjenega koprškega humanista Petra Pavla Vergerija starejšega.

Lično opremljeni številki četrtega letnika Analov (krasi ju bogato slikovno gradivo: barvne in črno-bele fotografije, zemljevidi, risbe, grafikoni) vsebujeta – tako kot predhodne – obilo zanimivega branja izvirmih znanstvenih in strokovnih del, ki posegajo na področja od paleontologije do današnjih dni, od obravnave posameznikov in skupin do živega in neživega. Skratka, pričujoči številki pomenita razkritje še enega novega kamenčka na poti razumevanja istrskega mozaika.

Av gust Lešnik

UDK 929 Vojte I.

SIMONITI Vasko, dr., univ. doc., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prof. dr. Ignacij Vojte praznuje sedendesletnico

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 1 (102), str. 5–10, 21 cit.

Sn. (Il., Sn., En.)

Prof. dr. Ignacij Vojte se je rodil 28.2.1926 v Ljubljani. Leta 1951 je na ljubljanski univerzi diplomiral iz zgodovine. Že pred diplomom pa se je pod mentorstvom prof. Gregorja Černotnika usmeril v raziskovanje zgodovine Balkana in njegovih narodov. Po diplomu se je izpopolnjeval in pripravjal disertacijo v Dubrovniku in Sarajevu. Od leta 1961 do upokojitve leta 1993 je predaval zgodovino jugovzhodne Evrope na ljubljanski Filozofski fakulteti. Njegovo znanstveno delo pa je bilo zlasti usmerjeno na povezovanje slovenske zgodovine z zgodovino Dubrovnika, Bosne in osmanske države.

R. Siergar

UDK 326.1 (450 = 86) "12/13"

GESTRIN Ferdo, dr., akademik, redni prof. v pok, SI-1000 Ljubljana, Gestrinova 1

Suženstvo – prisilna migracija Slovanov v Italijo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 1 (102), str. 11–20, 26 cit.

Sn. (Il., Sn., En.)

Razprava sumarno prikazuje trgovino s človeškimi blagom iz nekdanjih jugoslovenskih pokrajin v Italijo in sredozemski prostor v 13. in 14. stoletju. Velik del teh sužnjev je bil po izvornu iz paterenske Bosne. S poredovanjem trgovcev iz daljnasijskih mest so z njimi trgovali števili italijanski in katalonski trgovci. Zaravilo množice v Italijo prodanih slovenskih sužnjev avtor označuje dogajanje kot prisilno migracijo.

Avtorski izveček

UDK 316.343.32(497.12)"12/13"

KOS Dušan, dr., univ. doc., Znanstvenotraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

V primežu pobožnosti, karizma in (samo)preskrbe (od konca 13. do začetka 15. stoletja)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 1 (102), str. 21–46, 89 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava zadeva vprašanje karizmatizma in preskrbe med plemstvom na Slovenskem v 13. in 14. stoletju. V prvem delu je prikazan karizem v posvetnih (moških) službah (odvisnost socialnega položaja in ugleda funkcije, sposobnost plemiškega vstopanja med posvetni kler, razmerje med posvetnimi in klerškimi funkcijami znotraj družin itd.). V drugem delu je analizirana preskrbovalna funkcija (predvsem ženske) v luči vstopa v samostan (razloži, medsebojni sorodniški odnos ob izbiranju samostana, gospodarski momenti, pravna regulativa preskrbovalnih darov in njihova višina, odvisnost socialnega statusa plenkinje in njene družine pri izbiri samostana).

Avtorski izveček

UDK 79.316.343.32(497.12 Ljubljana)(0.68)"1652"

REISZ Branko, dr., redni univ. prof., Narodni muzej, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 1 (102), str. 47–52, 18 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Med starimi tisk v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani so v zgodovino pisju nevidentirani izvrti karteli (pozivji) na turnir 17. februarja 1652 v Ljubljani. S tiskanim karteletom poziva »Evropac tri druge kontinente na viteške igre. Kot odgovor evropskemu so nastali podobni karteli »Azije«, »Afrike« in »Amerike«. Nastopajoči vitezi, po 8 za vsak kontinent, so v ustreznih kostumih predstavljali razne zgodovinske osebe. Karteli teh poznih viteških iger so zainkrat edini znani primerki te vrste pri nas.

Avtorski izveček

UDC 316.343.32 (497.12) "12/13"

KOS Dušan, Ph.D., Assistant Professor, Scientific-Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

In Ties of Careerism and Taking Care (of oneself by oneself) (From the End of the 13th Century till the Beginning of the 15th Century)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 1 (102), pp. 21–46, 89 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author discusses the question of careerism and taking care (of oneself by oneself) among the nobility in the Slovene ethnic area in the 13th and 14th century. In the first part he deals with careerism in secular posts (defined for men) (importance of the social status and functional reputation, ability of nobility to become members of secular clergy, relationship between secular and clerical functions within families etc.). In the second part the author analyses the supply function (mostly for women) in the light of entering a monastery (reasons, mutual relations among the relatives when choosing a monastery, economic moments, legal regulation of supply donations and their amount, importance of the social status of a noblewoman and her family when choosing a monastery).

Author's Abstract

UDC 79:316.343.32 (497.12 Ljubljana) (0.068) "1652"

REISP Branko, Ph.D., Full Professor, National Museum, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

Cartels of Tournament 1652 in Ljubljana (from the National Museum Library)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 1 (102), pp. 47–52, 18 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Among old printings kept by the National Museum Library in Ljubljana there are also original cartels (written challenges), not verified in historiography, to the tournament on February 17th, 1652, in Ljubljana. By means of a printed cartel »Europe« challenges three other continents to take part in chivalric games. As an answer to the European one, similar cartels were made from »Asia«, »Africa« and »America«. Competing knights, 8 for each continent, dressed in different costumes, represented different historical personalities. The cartels of those late chivalric games are, for the time being, the only known samples of this kind in our country.

Author's Abstract

UDC 929 Voje I.

SIMONITI Vasko, Ph.D., Assistant Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prof. Dr. Ignacij Voje Is Celebrating His Seventieth Anniversary

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 1 (102), pp. 5–10, 21 notes

Sn. (Sn., En.)

Prof. Dr. Ignacij Voje was born on February 28, 1926, in Ljubljana. In 1951 he graduated from history at Ljubljana University. However, before taking his diploma, he focused his attention, under the mentorship of Prof. Gregor Čremošnik, on researches into the history of the Balkan Peninsula and its nations. After having finished his studies, he perfected his knowledge and worked on dissertation for his doctor's degree in Dubrovnik and Sarajevo. From 1961 till his retirement in 1993 he lectured the history of South-eastern Europe at Ljubljana Faculty of Arts. His scientific work, however, was mostly concentrated on finding out the connections between the Slovene history and the history of Dubrovnik, Bosnia and Osmani state.

R. Stergar

UDC 326.1 (450 = 86) "12/13"

GESTRIN Ferdo, Ph.D., Academician, Ret. Full Professor, SI-1000 Ljubljana, Gestrinova 1

Slavery – Forced Migration of Slavs to Italy

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 1 (102), pp. 11–20, 26 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The treatise gives a summary of white-slave trade from the former Yugoslav regions to Italy and the Mediterranean area in the 13th and 14th century. Many those slaves were by birth from patarian Bosnia. By the intervention of merchants from Dalmatian towns, many Italian and Catalan merchants traded with them. Due to the fact that very many Slav slaves were sold to Italy, the author characterizes this trade as forced migration.

Author's Abstract

UDK 314.148(497.12)17"

VALENČIČ Vlado, dr., znanstveni sodelavec v pok., SI-1000 Ljubljana, Tabor 10

Prebivalstvo po župnijah na Kranjskem v letih 1778 in okrog 1780

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 1 (102), str. 53–63, 12 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava vsebuje število prebivalcev po vseh župnijah in vikariatih na Kranjskem na osnovi popisov v letih 1778 in okrog 1780, najbrž 1783. Za leto 1778 so objavljeni tudi podatki o številu hiš in družin. Primerjava med rezultati obeh popisov kaže na splošno tako velik prirastek, da ga ni mogoče uskladiti z možnim naravnim prirastkom. Zato je izražen dvom o pravilnosti podatkov. Za okrožja in za vsa dežela so objavljeni tudi podatki o številu moškega prebivalstva po družbenih in poklicnih skupinah, kar je služilo za ugotavljanje števila zavezanih za vojaško službo.

Avtorski izvleček

UDK 061.23(8=863):05

MISLEJ Irene, dr., raziskovalka, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki. Pregled antifasističnega tiska 1929–1943

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 1 (102), str. 95–116, 141 cit.

Sn. (Sp., Sn., En.)

Članek analizira izseljensko časopisje, ki ga zaradi njegove politične usmeritve imenujemo antifasistično. Med leti 1929 in 1943 se je v Buenos Aires v Argentini pojavilo več časopisov in revij; članek podrobno analizira štiri, ki zrcalijo nacionalno in politično opredelitev ševičilke pomembne izseljenske skupnosti, nastale v državah Južne Amerike zaradi raznarodovalne politike italijanskega fašizma na Primorskem.

Avtorski izvleček

UDK 378.18(437.10=863)

RIBNIKAR Peter, arhivski svetnik, Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 1 (102), str. 71–93, 148 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V članku je zajeto delovanje Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi, ki je aktivno delovalo v letih 1901 do 1943, v letih 1943–1950 pa zaradi političnih razmer ni moglo delovati. Društvo je veliko pripomoglo k izobraževanju slovenske inteligence in k njeni narodni osveščenosti. Z zbiranjem prostovoljnih prispevkov za podeljevanje podpor slovenskim študentom v Pragi je društvo povezovalo slovensko in češko javnost in utrjevalo temelje uspešnega razvijanja slovensko-čeških odnosov v obravnavanem obdobju.

Avtorski izvleček

UDK 397(77=97)16/19"

STANONIK Janez, dr., akademik, red. univ. prof. v pok., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Očipve in Ottawa

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 1(102), str. 65-69, cit. 7

Sn. (En., Sn., En.)

V 19. stoletju je vrsta Slovencev delala v misijonu med Očipve in Ottawa Indijanci v Michiganu in zgorjji Minnesoti. Kljub temu je slovenska literatura o teh dveh plemenih nezadovoljiva in pogosto napačna. Razprava podaja zgodovino obeh plemen, njune razprostranjenosti v 17. stoletju in po 2. svetovni vojni. Naštevta pomembnejše pisce, ki so pisali o teh dveh plemenih in njihovih jeziki, najpomembnejše raziskovalne centre in znanstvene zbirke z gradivom o Očipvah in Ottawah.

Avtorski izvleček

UDC 061.23 (8 = 863) : 05

MISLEJ Irene, Ph.D., Researcher, Scientific Institute at the Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

The Community of Slovenian Emigrants from the Julian March in South America. A Survey of the Antifascist Press 1929–1943

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 1 (102), pp. 95–116, 141 notes

Sn. (Sp., Sn., En.)

The article analyses the Slovene emigrant press, called antifascist because of its political orientation. In the years 1929–1943 in Buenos Aires, Argentine, more newspapers and magazines came out. The article deals in detail with four of them, reflecting national and political orientation of numerically important emigrant community which came into appearance in the states of South America due to assimilation policy of Italian fascism in Primořska (Slovene Littoral).

Author's Abstract

UDC 314.148 (497.12) "17"

VALENCIČ Vlado, Ph.D., Retired Scientific Fellow, SI-1000 Ljubljana, Tabor 10

Population in Carniolan Parishes in the Year 1778 and about 1780

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 1 (102), pp. 53–63, 12 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The treatise presents the number of population in all parishes and vicariates in Carniola on the basis of censuses in 1778 and about 1780, probably in 1783. For the year 1778 also data on the number of houses and families are published. A comparison between the results of both censuses points out, in general, to such a high increase of the number of population that it cannot be compared with a possible natural growth of population. Therefore, a doubt has been expressed the data being correct. For departments and the whole country also data on the number of male population according to social and professional groups were published; this fact helped to define the number of men liable for military service.

Author's Abstract

UDC 397(7=97)16/19"

STANONIK Janez, Ph.D., Academician, Ret. Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Ojibway and Ottawa

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 1 (102), pp. 65–69, 7 notes

Sn. (En., Sn., En.)

During the 19th century a number of Slovenes worked as Catholic missionaries among Ojibway and Ottawa Indians in Michigan and upper Minnesota. Still, Slovene literature on these two tribes is unsatisfactory and frequently incorrect. The present study gives a history of these two tribes, their first known extension in the 17th century and after the World War Two. It enumerates the names of the main authors on these two tribes, on their languages, of the most important research centres, and of the main scholarly collections with the Ojibway and Ottawa material.

Author's Abstract

UDC 378.18 (437.10 = 863)

RIBNIKAR Peter, Archives Councillor, Archives of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Benevolent Society for Slovene University Students in Prague

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 1 (102), pp. 71–93, 148 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The article deals with the activity of Benevolent Society for Slovene University Students in Prague, having been active in the years 1901 – 1943. Due to political circumstances, the society, however, had to give up its activity in the years 1943 – 1950. It contributed a great deal to education of the Slovene intelligentsia and its becoming aware of its nationality. By collecting benevolent contributions to support Slovene university students in Prague, it created a link between the Slovene and Czech public and strengthened the basis for successful development of Slovene-Czech relations in the discussed period.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

– osrednja slovenska historična revija
– glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, telefon 061/17-69-210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) – 480 SIT	36/1982, št. 1-2 – 400 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 620 SIT	36/1982, št. 3 – 260 SIT
4/1950 (1987) – 580 SIT	36/1982, št. 4 – 240 SIT
5/1951 (1987) – 740 SIT	37/1983, št. 1-2 – 360 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 960 SIT	37/1983, št. 3 – 240 SIT
8/1954 (1990) – 680 SIT	37/1983, št. 4 – 260 SIT
9/1955 (1989) – 620 SIT	38/1984, št. 1-2 – 360 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 680 SIT	38/1984, št. 3 – 240 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 680 SIT	38/1984, št. 4 – 260 SIT
14/1960 – (1993) – 840 SIT	39/1985, št. 1-2 – 380 SIT
15/1961 (1989) – 500 SIT	39/1985, št. 3 – 340 SIT
16/1962 (1991) – 560 SIT	39/1985, št. 4 – 260 SIT
17/1963 (1978) – 620 SIT	40/1986, št. 1-2 – 460 SIT
18/1964 (1980) – 600 SIT	40/1986, št. 3 – 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 680 SIT	40/1986, št. 4 – 400 SIT
21/1967 (1992) – 600 SIT	41/1987, št. 1 – 460 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 380 SIT	41/1987, št. 2 – 440 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	41/1987, št. 3 – 400 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	41/1987, št. 4 – 400 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 360 SIT	42/1988, št. 1 – 360 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 360 SIT	42/1988, št. 2 – 360 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 400 SIT	42/1988, št. 3 – 380 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 440 SIT	42/1988, št. 4 – 360 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 400 SIT	43/1989, št. 1 – 360 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 500 SIT	43/1989, št. 2 – 360 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 460 SIT	43/1989, št. 3 – 380 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 380 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 1 – 360 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 2 – 380 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	44/1990, št. 3 – 380 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	44/1990, št. 4 – 400 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	45/1991, št. 1 – 400 SIT
30/1976, št. 1-2 – 560 SIT	45/1991, št. 2 – 400 SIT
30/1976, št. 3-4 – 400 SIT	45/1991, št. 3 – 380 SIT
31/1977, št. 1-2 – 880 SIT (kmalu razprodan)	45/1991, št. 4 – 400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	46/1992, št. 1 – 360 SIT
31/1977, št. 4 – 340 SIT	46/1992, št. 2 – 360 SIT
32/1978, št. 1-2 – 460 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
32/1978, št. 3 – 360 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
32/1978, št. 4 – 360 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
33/1979, št. 1 – 440 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
33/1979, št. 2 – 380 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
33/1979, št. 3 – 360 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
33/1979, št. 4 – 320 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
34/1980, št. 1-2 – 520 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
34/1980, št. 3 – 260 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
34/1980, št. 4 – 260 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
35/1981, št. 1-2 – 440 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
35/1981, št. 3 – 280 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
35/1981, št. 4 – 240 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
	50/1996, št. 1 – 1160 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 3000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 50 SIT zaračunamo dejanske pošne stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

ISSN 0350-5774

9 770350 577019

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1996

941/949

120030121,1

COBISS •